

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ
ՍՓՅՈՒՌՔԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԱՄԲԻՈՆ

ՄԱԿԻՉՅԱՆ ՎԱՐԴԱՆ ԼԱԴԻԿԻ

ԳԵՐՄԱՆԻԱՅԻ ՀԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔԸ 1991-2013 ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

Է. 00.01 «Հայոց պատմություն» մասնագիտությամբ
պատմական գիտությունների թեկնածուի
գիտական աստիճանի համար

Գիտական ղեկավար՝
պ.գ.դ., պրոֆ. Աշոտ Հայրունի

ԵՐԵՎԱՆ - 2017

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ..... 3

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ

ԳԴՀ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔԻ ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ ԵՎ ԻՐԱՎԻՃԱԿԸ ԱՐԴԻ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

1.1 Գերմանիայում հայոց ներկայության պատմական ակնարկ 12

1.2 ԳԴՀ հայկական համայնքը արդի փուլում..... 32

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ՈՒ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԳԴՀ-ՈՒՄ

2.1. Հայկական լոբբիստական կազմակերպությունները ԳԴՀ-ում 59

2.2 Հայագիտական կենտրոնները և միությունները ԳԴՀ-ում..... 78

2.3. ԳԴՀ հայկական համայնքի հոգևոր, մշակութային և մասնագիտական կառույցները..... 93

ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴ

ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՃԱՆԱԶՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԸ ԳԴՀ-ՈՒՄ

3.1 Հայոց ցեղասպանության ճանաչման գործընթացի սկզբնական փուլը..... 107

3.2 Բունդեսթագում Հայոց ցեղասպանության մասին քննարկումները և 2005 թ. ընդունած բանաձևը 126

3.3 ԳԴՀ հայ համայնքային և այլ կառույցների գործունեությունը Հայոց ցեղասպանության ճանաչման և դատապարտման ուղղությամբ 146
ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ..... 156

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ՍԿԶԲՆԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԻ ԵՎ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ 162

ՀԱՎԵԼՎԱԾ..... 172

Ներածություն

Թեմայի ուսումնասիրման արդիականությունը: Դեռևս վաղ միջնադարից հայերը հաստատվում էին այժմյան Գերմանիայի տարածքներում, իսկ 19-րդ դարից սկսեցին ստեղծել համախմբող կառույցներ և միություններ: Միջազգային տարբեր իրադարձությունների պատճառով 20-րդ դարում հայերի հոսքը դեպի Գերմանիա ավելացավ, և ստեղծվեցին առաջին հայկական համայնքները: Ժամանակի ընթացում այդ համայնքները և կառույցները հստակեցրին իրենց գործունեության շրջանակը՝ առաջնահերթ խնդիր ունենալով պահպանել ազգային դիմագիծը:

1980-ական թթ. վերջը շրջադարձային եղավ ինչպես ամբողջ հայկական սփյուռքի, այնպես էլ գերմանահայերի համար. դյուրացավ հայրենիք-սփյուռք փոխայցելությունների ընթացակարգը: Դրան նպաստեցին նաև Սպիտակի ավերիչ երկրաշարժը, Հայ-ադրբեջանական հակամարտությունը և Հայաստանի անկախացումը: Գերմանիայի հայերը, ինչպես հայկական ամբողջ սփյուռքը, սկսեցին ֆինանսական և հումանիտար աջակցություն ցուցաբերել հայրենիքին:

Վերոնշյալ գործընթացների պատճառով արտագաղթը Հայաստանից մեծ ծավալների հասավ և, որպես ֆինանսապես ապահով և զարգացած պետություն, Գերմանիան նույնպես հայտնվեց գաղթելու համար նախընտրելի այդ երկրների ցանկում:

1990-ական թթ. սկսած հայկական սփյուռքում, այդ թվում նաև Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության (այսուհետ՝ ԳԴՀ) հայկական համայնքում, սկսվեց համալրումների մի նոր փուլ:

Թեման խիստ արդիական է, քանի որ այն խորը և համակողմանի ուսումնասիրված չէ. հետազոտությունների մեծ մասը նվիրված է մի որևէ առանձին խնդրի և չի ընդգրկում բոլոր հիմնահարցերը: Աշխատանքում ամբողջական ուսումնասիրության ենք ենթարկել Գերմանիայի հայ համայնքը 1991-2013 թթ.՝ նորովի ներկայացնելով նաև մինչ այդ կատարված ուսումնասիրություններում տեղ գտած որոշ դրույթներ:

Գիտական նորույթը: Ատենախոսության գիտական նորույթը այն է, որ այն առաջին գիտական փորձն է՝ ամբողջական ուսումնասիրության ենթարկելու Գերմանիայի հայ համայնքը 1991-2013 թթ.:

Բացի վերոնշյալից՝ ատենախոսության մեջ քննության են առնվել հետևյալ հիմնահարցերը.

- Նախ տրվում է 1991-2015 թթ. ԳԴՀ ներգաղթած ՀՀ քաղաքացիների քանակը՝ ըստ տարիքային և սոցիալական խմբերի:
- Աշխատանքում համեմատական վերլուծության ենք ենթարկել 1990-ական թթ. և 2000-ական թթ. գաղթած հայերի առջև ծառացած խնդիրներն ու խոչընդոտները համայնքին ինտեգրվելու առումով, և թե ինչպիսին է հայապահպանության գործը նրանց շրջանում:
- Ներկայացվել են առանձնահատկություններ, որոնք բնորոշ են միայն Գերմանիայի հայ համայնքին:
- Ուսումնասիրվել են համայնքում գործող հայանպաստ կառույցները և դրանց դերը համայնքային կյանքում:
- Ներկայացրել ենք հայկական համայնքի համագործակցության ոլորտները Գերմանիայում գործող այլ ազգային համայնքների միությունների և կառույցների հետ:
- Աշխատանքում շրջանառության մեջ են դրվում այդ ժամանակաշրջանի պատմական փուլին վերաբերող արխիվային նոր նյութեր և համայնքային գործիչների անձնական փաստաթղթեր:
- Առաջին անգամ համակողմանիորեն քննարկվում են Գերմանիայի հայ համայնքի արդի փուլը և զարգացման հեռանկարները:
- Հետազոտության մեջ քննվել են հայ համայնքին վերաբերող հիմնախնդիրները Գերմանիայի ներքին զարգացումների համատեքստում և այն արտաքին մարտահրավերներն ու համայնքին վերաբերող խնդիրները, որոնք նպաստեցին Բունդեսթագի կողմից Հայոց ցեղասպանության ճանաչմանն ու դատապարտմանը:

Ատենախոսության նպատակն ու խնդիրները: Ատենախոսության նպատակն է համակողմանիորեն ներկայացնել 1991-2013 թթ. Գերմանիայի հայ համայնքը: Այդ նպատակին հասնելու համար մեր առջև դրել ենք հետևյալ խնդիրները.

- Կարճ ակնարկով ներկայացնել հայերի հետքը գերմանական հողում և լուսաբանել ԳԴՀ հայկական համայնքի ձևավորումը և իրավիճակը արդի փուլում:
- Ուսումնասիրել Գերմանիայում հանդես եկող հայկական և հայ-գերմանական համատեղ կազմակերպությունների ու միությունների գործունեությունը, որոնք հանդես են գալիս լրբիստական, գիտահետազոտական, կրոնական, մշակութային և մասնագիտական կառույցների տեսքով:
- Հետազոտել հայ համայնքի դերը ԳԴՀ-ում Հայոց ցեղասպանության ճանաչման գործընթացում: Ներկայացնել դրա շարժառիթները, հանգուցալուծումը և հետագա զարգացումները:

Ատենախոսության կիրառական նշանակությունը: Աշխատանքի մեջ առաջ քաշվող հիմնադրույթները, մեկնաբանություններն ու եզրահանգումները կարող են օգտագործվել Գերմանիայի հայ համայնքին, ինչպես նաև ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանին առնչվող հետազոտություններում և դասախոսություններում: Աշխատության դրույթները կարող են օգտակար լինել նաև համայնքային կյանքին առնչվող ուսումնասիրություններ և վերլուծական նյութեր պատրաստելու, ինչպես նաև համայնքի նկատմամբ մոտեցումների ճշգրտման առումով:

Ատենախոսության մեթոդաբանությունը: Ատենախոսությունը շարադրված է սկզբնաղբյուրների, փաստաթղթերի, գիտական հոդվածների, մենագրությունների, մամուլի, վիճակագրական նյութերի վերլուծական-համադրական և պատմահամեմատական մեթոդների կիրառմամբ: Առաջին մեթոդի շնորհիվ աշխատանքում կատարվել է վերոնշյալ թեմային առնչվող աղբյուրների և վերլուծական նյութերի համաբերում, համակարգում, ընդհանրացում, վերլուծություն և ամփոփում: Այդ ամենը հնարավորություն է տվել ատենախոսության մեջ քննարկված խնդիրները դիտարկել մեկ ամբողջական համակարգում: Պատմահամեմատական մեթոդի և դրա

պատմաճագումնաբանական ու պատմատիպաբանական ուղղությունների օգտագործման շնորհիվ հնարավոր է դարձել վերականգնել և ներկայացնել գերմանահայ համայնքի ծագման և զարգացման իրողությունները, ինչպես նաև առկա կառուցվածքն ու գործունեության բնույթը:

Հետազոտության ժամանակագրական և տարածքային շրջանակը:

Ուսումնասիրության ժամանակագրական շրջանակն ընդգրկում է 1991-2013 թթ.: Հայկական սփյուռքի պատմության ուսումնասիրությամբ զբաղվողների մի մասը գտնում է, որ այն համարվում է ինչպես հայրենիք-սփյուռք հարաբերությունների, այնպես էլ հայկական սփյուռքի ներքին զարգացումների և համալրումների փուլ: 1991 թ. սկսած՝ գերմանահայ համայնքն ավելի կայուն կապեր հաստատեց հայրենիքի հետ, ինչը երկու կողմերի համար էլ շահեկան էր: Այդ ժամանակահատվածում սկսվեց հայերի հոսքը դեպի Գերմանիա, ինչի արդյունքում համայնքային կյանքի տարբեր ոլորտներում ներգրավեցին համայնքային կյանքով երբեք չապրած հայեր, ինչն էլ առաջացրեց նոր զարգացումներ գործող համայնքում: Հետազոտության ժամանակագրությունը ավարտվում է 2013 թ., ինչը լիովին բավարարում է գերմանահայ համայնքի հետազոտության առաջին փուլը հետխորհրդային ժամանակաշրջանում եզրափակելու համար:

Ատենախոսության աղբյուրագիտական հենքը և հիմնախնդրի ուսումնասիրության աստիճանը: Ատենախոսության ուսումնասիրությունը վերաբերում է 1991-2013 թթ. Գերմանիայի հայ համայնքին, սակայն այդ շրջանն ավելի լավ հասկանելու համար անդրադարձ է կատարվել համայնքի կազմավորմանը և զարգացմանը մինչև ԽՍՀՄ փլուզումը: Այդ ժամանակաշրջանին անդրադարձել են Էննո Մեյերը և Արա Բերկյանը¹: Այդ աշխատության մեջ խոսվում է հայերի ու գերմանացիների դարավոր բարեկամության ու Գերմանիայում առաջին հայերի հաստատվելու մասին: Նմանատիպ աշխատություն է գրել նաև Ազատ Օրդուխանյանը², որտեղ ներկայացնում է ազգությամբ հայ հոգևոր և քաղաքական գործիչների դերը Գերմանիայի պատմության մեջ:

¹ St' u Meyer E., Berkian J. A., Zwischen Rhein und Arax. Neunhundert Jahre deutsch-armenische Beziehungen, Oldenburg, 1988.

² St' u Ordukhanyan A., նշվ. աշխ., Erfurt, 2008.

Ընդգրկվել են նաև գերմանահայ համայնքի տարբեր ժամանակաշրջաններին վերաբերող աշխատություններ, որոնցում ներկայացված են ինչպես համայնքի, այնպես էլ համայնքային անհատ գործիչների ու կառույցների գործունեությունը³: Նմանատիպ աշխատություններից է Հենրիկ Բախչինյանի գիրքը Արտաշես Աբեղյանի մասին, որտեղ նկարագրվում է նաև համայնքում նրա հասարակական-քաղաքական գործունեությունը⁴:

Հայկական համայնքի և գերմանացի գործիչների համատեղ գործունեության մասին լուսաբանվում է նաև Աշոտ Հայրունու «Յոհաննես Լեփսիուսի առաքելությունը» գրքում⁵:

Հայրենական պատերազմի տարիների գերմանահայ համայնքի վերաբերյալ տեղեկություններ է հաղորդում Կարո Գեորգեանն իր «Ամենուն տարեգիրքը» աշխատության մեջ⁶: Այդ շրջանին անդրադարձել է նաև Միսաք Թորլաքեանը՝ «Օրերուս հետ»⁷ աշխատանքում և այլ հեղինակներ⁸:

«Գերմանա-հայկական ընկերությունը» բավականին նյութեր է հրատարակել հայ համայնքի գործունեության վերաբերյալ: Դրանցից հատկանշական է ընկերության հարյուրամյակին նվիրված գիրքը, որտեղ ներկայացվում է «Գերմանա-հայկական ընկերության» պատմությունը և անդրադարձ կատարվում Գերմանիայում գործունեություն ծավալող տարբեր հայկական կազմակերպությունների⁹:

Աշխատության մեջ փորձել ենք տալ «սփյուռք» երևույթի նկարագրությունն ու սահմանումը՝ համեմատականներ անցկացնելով Գերմանիայի հայ համայնքի հետ:

³ Տե՛ս Tauber, A., Armenier in Hamburg. Ethnographie einer Gemeinde in der Diaspora, Hamburg, 1999. Տե՛ս նաև Topakian G., Armenischer Hochhandel in Bayern, Zeitschrift für armenische Philologie, Wien, 1988. Տե՛ս Libaridian G. J., Entwicklung und Struktur der armenischen Diaspora, in: Dabag M., Platt K. Hrsg. Identität in der Fremde, Bochum, 1993. Տե՛ս Schaeffen A., Schwieriges Erinnern. Der Völkermord an den Armeniern, Berlin, 2006. Տե՛ս Röseler P., Die Geschichte der Deutsch-Armenischen Gesselschaft, Deutsch-Armenische Gesselschaft, Mainz, 1989.

⁴ Տե՛ս Բախչինյան Հ., Արտաշես Աբեղյան (Գյոթե, Թատերգություններ, թարգմանությունը և ծանոթագրությունները Արտաշես Աբեղյանի), Երեւան, 1995:

⁵ Տե՛ս Հայրունի Ա., Յոհաննես Լեփսիուսի առաքելությունը, Երևան, 2002:

⁶ Տե՛ս Գեորգեան Կ., Ամենուն տարեգիրքը, 1954, Ա. տարի:

⁷ Տե՛ս Թորլաքեան Մ., Օրերուս հետ, Պեյրուֆ, 2001:

⁸ Տե՛ս Zadoian H. Our Brothers' Keepers: The American National Committee to Aid Homeless Armenians (ANCHA), New York, 2012. Տե՛ս Абрамян Э. А., Забытый легион: Неизвестные страницы соединения специального назначения 'Бергманн, Ереван, 2002.

⁹ Տե՛ս Deutsch-Armenische Gesellschaft, 100 Jahre Deutsch-Armenische Gesellschaft: Erinnern. Gedenken. Gestalten, Hannover, 2014.

Դրա համար օգտագործել ենք անգլիացի սոցիոլոգ Ռոբին Կոհենի «Գլոբալ սփյուռքներ. ներածություն» աշխատությունը¹⁰, որտեղ հեղինակը տալիս է «սփյուռքի» սահմանումը և սփյուռքի տարրերի դասակարգումը:

Օգտագործել ենք նաև հրեա քաղաքագետ Գեբրիել Շեֆֆերի աշխատությունը, որտեղ ներկայացվում է սփյուռքների առաջացման հիմանական պատճառները¹¹: Դրա վերաբերյալ Դոմինիկ Շնափերի աշխատությունը ևս մեծ արժեք է ներկայացնում և տեղ է գտել ատենախոսությունում¹²:

Աշխատանքում քննարկել ենք նաև Ուիլյամ Սաֆրանի գիրքը, որտեղ նա ներկայացնում է այն հիմանական հատկանիշները, որով բնորոշվում է սփյուռքը¹³: Նմանատիպ աշխատանք ունի նաև ամերիկացի պատմաբան Կիմ Բատլերը, որտեղ նա տալիս է սփյուռքի սահմանումը՝ բոլոր առանձնահատկություններով¹⁴:

Հետազոտության մի շարք հարցեր լուսաբանելու համար օգտագործել ենք Խաչիկ Թոլոլյանի աշխատությունը, որտեղ հեղինակը, հաշվի առնելով հայկական սփյուռքի առանձնահատկությունները, այն բաժանել է 4 տեսակի¹⁵: Մեր աշխատանքում զարգացրել ենք Թոլոլյանի նշած տեսակետը և փորձել ենք այն ներկայացնել գերմանահայ արդի համայնքի համատեքստում:

Գերմանիայում ապրող ՀՀ քաղաքացիների թիվը և նրանց այնտեղ գտնվելու պատճառների վերլուծությունը հնարավոր եղավ իրականացնել Վիսբադենում գործող Գերմանիայի պետական վիճակագրական կենտրոնի տրամադրած տվյալների շնորհիվ¹⁶: Աշխատանքում տրվում են նաև Հայաստանից տարբեր տարիների արտագաղթածների վիճակագրությունը, որը կատարել են տարբեր կազմակերպություններ¹⁷:

¹⁰Տե՛ս Cohen R., Global Diasporas: An Introduction, London, 1997.

¹¹Տե՛ս Sheffer G., Diaspora Politics: At Home Abroad, New York, 2003.

¹² Տե՛ս Schnapper D., From the Nation-State to the Transnational World: On the Meaning and Usefulness of Diaspora as a Concept, Diaspora 8, № 3, 1999.

¹³ Տե՛ս Safran W., Diasporas in Modern Societies: Myth of Homeland and Return, Diaspora 1, № 1, 1991,

¹⁴ Տե՛ս Butler K., Defining Diaspora, Refining a Discourse, Diaspora 10, № 2, 2001.

¹⁵Տե՛ս Tölölyan, Kh., Traditionelle Identität und politischer Radikalismus in der armenischen Diaspora, in: Dabag M. Platt K. (Hrsg.): Identität in der Fremde, Bochum, 1993.

¹⁶Տե՛ս Statistisches Bundesamt, Bevölkerung und Erwerbstätigkeit Ausländische Bevölkerung Ergebnisse des Ausländerzentralregisters, Wiesbaden, 2016.

¹⁷Տե՛ս ՄԱԿ-ի Մարդկային զարգացման զեկույց, Հայաստան, Երևան, 1996: Տե՛ս Խոջաբեկյան Վ., Հայաստանի բնակչության վերարտադրությունը և տեղաշարժերը XIX-XX դարերում, XXI դարի շեմին,

Անշուշտ, մեր հետազոտության մեջ հիմնական շեշտը դրել ենք այն հետազոտությունների վրա, որոնք առնչվում են գերմանահայ համայնքին ու նրա գործունեությանը: Այդ հարցով բացառիկ է Մառայկե Դոյսեի հետազոտությունը¹⁸, որտեղ նա գրում է գերմանահայ համայնքի կայացման, հայրենիքի հետ կապի, առանձնահատկությունների, համայնքում առկա բաժանումների և կապվածության մասին: Ներկայացվում է նաև գերմանահայ համայնքի այն ներուժը, որը կարելի է զարգացնել և ստանալ արդյունքներ ինչպես համայնքային, այնպես էլ հայրենիք-սփյուռք ու հայ-գերմանական հարաբերություններում:

Գերմանիայում գործող հայկական կազմակերպություններին անդրադարձել է Բոխումի Ռուիր համալսարանի շրջանավարտ Մարիա Զադոյանը, ով ներկայացրել է այդ կազմակերպությունների պատմությունը և գործունեությունը¹⁹: Հայկական կազմակերպությունների, մասնավորապես գիտահետազոտական կենտրոնների, գործունեությանը անդրադարձել են «Մեսրոպ» հայագիտական կենտրոնի տնօրեն Արմենուհի Դրոստ-Աբգարյանը և Հերման Գոլցը²⁰, Բեռլինի Ազատ համալսարանի դասախոսներ Ժիրայր Քոչարյանը²¹, Ազատ Օրդուխանյանը²², Միհրան Դաբաղը²³ և այլ հեղինակներ:

Աշխատանքում տեղ են գտել նաև ՀՀ Արտաքին գործերի նախարարության պատմադիվանագիտական արխիվում պահվող նյութեր, որոնք վերաբերում են Գերմանիայի հայկական համայնքին²⁴:

Երևան, 2001: Միգրացիա և մարդկային զարգացում. Հնարավորություններ և մարտահրավերներ, Մարդկային զարգացման ազգային զեկույց, Հայաստան, 2009, էջ 39: St' u Gallup, Desire to Leave FSU Ranges Widely Across Countries, 04.04.2013.

¹⁸ St' u Dreusse M. Die armenische Diaspora in Deutschland. Ihr Beitrag zur Entwicklung Armeniens, In: Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ) (Hrsg.): Migration und Entwicklung, Frankfurt am Main, 2008.

¹⁹ St' u Zadoyan M., Migration und Integration: Migrationorganisationen und gesellschaftliche Partizipation das Beispiel ausgewählter armenischer Vereine in Deutschland, Bochum, 2008.

²⁰ St' u Drost-Abgarjan A., Goltz H., Armenologie in Deutschland: Beiträge zum Ersten Deutschen Armenologen-Tag, Münster, 2005.

²¹ St' u Քոչարյան Ժ., Հայագիտության արդի վիճակը և զարգացման հեռանկարները, Հայագիտությունը Գերմանիայում. անցյալը և ներկան, Երևան, 2004:

²² St' u Օրդուխանյան Ա., Գերմանիայի հայ ակադեմիականների Միության տարեգիրք, Երևան, 2002:

²³ St' u Dabag M., Die armenische Minderheit, In: Schmalz-Jacobsen C. und Hansen G. (Hrg): Ethnische Minderheiten in der Bundesrepublik Deutschland. Ein Lexikon, München, 1995.

²⁴ St' u ԱԳՆ պատմադիվանագիտական արխիվ, գործ 16-16, էջ 125, 127, 128, 161, նաև գործ 19 VI, էջ 47, 48, 63-68, 134, 135, նաև գործ 9-11 էջ 28, 29, 70, 90, նաև գործ 12-18, էջ 38, 46-53, 103, 104, նաև գործ 13-13, էջ 7, 8, 31-34, 66, 67, 70, 102-119, նաև գործ 178-I, էջ 28, 56:

Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների զարգացման հետ մեկտեղ անհնար է դարձել չօգտագործել այն հնարավորությունները, որն ընձեռում է համացանցը: Խոսքը, նախ և առաջ, Գերմանիայում գործող հայկական ու հայամետ կազմակերպությունների համացանցային էջերի մասին է, որոնցից են «Գերմանահայոց կենտրոնական խորհուրդը»²⁵, «Գերմանա-հայկական ընկերությունը»²⁶, «Վտանգված ժողովուրդների ընկերությունը»²⁷, «Ճանաչում» աշխատանքային հանձնախումբը²⁸, «Մեսրոպ» հայագիտական կենտրոնը²⁹, «Պոտսդամում Լեփսիուսի տունը»³⁰ և համայնքային, մշակութային, գիտական և եկեղեցական կազմակերպությունների³¹ և այլ պաշտոնական կայքեր³²:

Թեման հետազոտելիս օգտվել ենք հայերեն և օտարալեզու հոդվածներից ու գիտական գրականությունից: Հատկապես արժեքավոր են Կարլ Յոհան Բլինդալի և Քրիստոֆեր Բերգների գործերը, որոնք ներկայացնում են ցեղասպանության մասին բանաձևի ընդունման գործընթացը³³, ինչպես նաև Հերման Գոլցի³⁴, Վոլֆգանգ Գուստի³⁵, Օտտո Լոփստերհանթի³⁶ և այլոց աշխատանքները³⁷:

²⁵ Տե՛ս <http://www.zentralrat.org>.

²⁶ Տե՛ս <http://www.deutscharmenischegesellschaft.de>.

²⁷ Տե՛ս <https://www.gfbv.de>.

²⁸ Տե՛ս <http://www.ag-a-online.org>.

²⁹ Տե՛ս <http://www.mesrop.uni-halle.de>.

³⁰ Տե՛ս <http://www.lepsiushaus-potsdam.de>.

³¹ Տե՛ս <http://www.armenierberlin.de/>, <https://armenisch-evangelische-kirche.wordpress.com/>, <http://armenischegemeindekoeln.de/>, <http://www.silvakaputikian.de>, <http://armenier-frankfurt.de>, <http://haik.agbuyp.org/>, <http://armenischegemeindeneuwied.blogspot.am/>.

³² <http://www.mfa.am>, <http://www.wolfganggust.net/>.

³³ Blydal C. J., Bergner Ch. Versöhnung, Instrumentalisierung, Beleidigung. Der Armenierantrag im Jahre 2005 und die politische Willensbildung in Deutschland zum Völkermord an den Armeniern, Berlin, 2011.

³⁴ Տե՛ս Hermann G., Eröffnung des MESROP. Zentrum für Armenische Studien an der Stiftung Leucorea Zu Wittenberg am Sonntag, Dem 6. September 1998, Münster, 2005.

³⁵ Տե՛ս Gust W., Der Völkermord an den Armeniern 1915/16. Dokumnte aus dem Politischen Archiv des deutschen Auswärtigen Amts, Springe, 2005.

³⁶ Տե՛ս Luchterhandt O., Das Recht Berg Karabaghs auf staatliche Unabhängigkeit aus völkerrechtlicher Sicht, in: Archiv des Völkerrechts (AVR), Nr. 31, Frankfurt am Main, 1993.

³⁷ Տե՛ս Գեւորգյան Թ., Ռ՞վ է հայ, «Յոյս», Թեհրան, 2010: Տե՛ս Aliye A. Hemşin Ermenileri. Tarihin ve Istanbul Istanbul Bugünün Aynasında, Istanbul, 2005. Տե՛ս Մոսկոֆեան Հ., Համշենահայ ընտանիքի մը ողիսականը՝ Մայի-Ֆրանսֆուրթի մէջ, Մասիս, Բեյրութ, հունիս, 2006: Տե՛ս Tölölyan, Kh., Traditionelle Identität und politischer Radikalismus in der armenischen Diaspora, in: Dabag, Mihran- Platt, Kristin (Hrsg.): Identität in der Fremde, Bochum, 1993. Տե՛ս Сумленны С., Армянская диаспора Германии: От непризнания к интеграции, «21-й БЕК», № 2 (4), Ереван, 2006. Տե՛ս Briskina-Müller A., Drost-Abgarjan A., Meißner A., Logos im Dialogos Auf der Suche nach der Orthodoxy. Gedenkschrift für Hermann Goltz, Berlin, 2011.

Գերմանիայի հայկական համայնքի համար կարևոր են նաև պրոֆեսոր Թեսսա Հոֆմանի աշխատանքը Բեռլինի հայկական համայնքի վերաբերյալ, ինչպես նաև նրա համատեղ հրատարակություններն այլ գիտնականների հետ³⁸: Մենք օգտվել ենք նաև Հոֆմանի անձնական արխիվից, որտեղ կան Գերմանիայում Հայոց ցեղասպանության ճանաչման գործընթացը ներկայացնող բազմաթիվ փաստաթղթեր և նամակներ:

Մի շարք խնդիրներ համակողմանիորեն դիտարկելու համար Գերմանիայում իրականացրել ենք հարցազրույցներ համայնքային և համայնքի հետ առնչվող գործիչների և կառույցների հետ:

Գերմանիայի հայկական համայնքի մասին մեզ տեղեկություններ են տրամադրել «Գերմանա-հայկական ընկերության» կողմից հրատարակվող «Հայ-գերմանական թղթակցություն» պարբերականը, որը Ռաֆֆի Քանդյանի խմբագրությամբ լույս է տեսնում մինչ օրս³⁹: Օգտագործել ենք նաև համայնքին և հայկական հարցին վերաբերող գերմանական⁴⁰, հայկական⁴¹ մամուլը, Բունդեսթագի⁴² և լանդթագների (երկրամասային խորհրդարան)⁴³ տրամադրած փաստաթղթերը:

³⁸St' u Hofmann T., Armenien und seine Diaspora. In: Der Beauftragte des Senats von Berlin für Integration und Migration: Armenier in Berlin – Berlin und Armenien, Berlin, 2005. St' u, Hofmann T., Koutcharian G., Armenien - Völkermord, Vertreibung, Exil; Menschenrechtsarbeit für die Armenier 1979-1987, Göttingen, 1987. St' u Hoffman T., Bezelgues S., Politische, juristische und menschenrechtliche Hintergründe und Auswirkungen des Bundestagsbeschlusses vom 16. Juni 2005. In: Orient. Deutsche Zeitschrift für Politik und Wirtschaft des Orients, Hamburg, 2006.

³⁹ Armenisch-Deutsche Korrespondenz , Jg. 1991, 1992, 1993, 1994, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013.

⁴⁰St' u Die Zeit, Der Tageszeitung (TAZ), Frankfurter Allgemeine Zeitung, Der Tagesspiegel, Focus Online, Süddeutsche Zeitung, Potsdamer Neueste Nachrichten, Die Frankfurter Rundschau,

⁴¹St' u «Հայաստանի Հանրապետություն», «Երկիր», «Ազգ», armenpress.am

⁴² Deutscher Bundestag, Drucksache 14/5778 vom 04. 04. 2001, Drucksache 15/4933 vom 22. 02. 2005, Drucksache 15/4933 vom 21.04.2005, Drucksache 15/5689 vom 15.06.2005, Drucksache 16/4949 vom 02.04.2007, Drucksache 16/5221 vom 04.05.2007, Drucksache 16/4750 vom 19.03.2007, Drucksache 16/4959 vom 03.04.2007, Drucksache 17/687 vom 10.02.2010, Drucksache 17/687 vom 25.02.2010, Drucksache 17/179 vom 19.05.2010.

⁴³ Bayerischer Landtag Drucksache 14/6281 vom 04.04.2001.

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ

ԳԴՀ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔԻ ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ ԵՎ ԻՐԱՎԻՃԱԿԸ

ԱՐԴԻ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

1.1 ԳԵՐՄԱՆԻԱՅՈՒՄ ՀԱՅՈՑ ՆԵՐԿԱՅՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ

Հայ-գերմանական հարաբերությունները գիտության, մշակույթի, կրոնի, քաղաքականության և տնտեսության բնագավառներում ներկայումս գնալով ավելի են սերտանում, որին իրենց նպաստն են բերում վերջին 2-3 տասնամյակներում հետզհետե ստվարացող հայ համայնքները: Այս գործընթացները չէին կարող անուշադրության մատնվել գիտնականների կողմից: Եթե նախկինում հետազոտողների հետաքրքրությունը ուղղված էր հիմնականում հայ-գերմանական հարաբերությունների առանձին կողմերին, ապա այժմ համակողմանի ուսումնասիրության անհրաժեշտություն են դարձել հայկական համայնքի պատմությունը ու գործունեությունը⁴⁴:

Հայ-գերմանական արդի հարաբերությունների մասին ամբողջական պատկերացում կազմելու համար անհրաժեշտ է Գերմանիայում հայերի ներկայության մասին ակնարկ կատարել և ներկայացնել տարբեր ժամանակաշրջաններում տեղի ունեցած իրադարձությունները և հայկական ծագումով աչքի ընկած անձանց: Փաստն այն է, որ հայերի բնակությունը Գերմանիայում սկսվել է դեռևս հին դարերից և նշանակալի հետք է թողել⁴⁵:

Վերջին ժամանակներս ինչպես հայ, այնպես էլ արտերկրի գիտնականներն առավել հաճախ են անդրադառնում եվրոպական էթնոսների վրա հայկական հետքին: Այդ երկրներից է նաև Գերմանիան: Ըստ հայկական աղբյուրների՝ հայոց թագավոր Տրդատը և Գրիգոր Լուսավորիչը Հռոմ են բերել 300 հայ զինվորներ (մեկ այլ հեղինակությամբ՝ շուրջ 400), որոնք հետագայում բնակեցվել են Գերմանիայում և

⁴⁴ Տե՛ս Tauber A., Armenier in Hamburg. Ethnographie einer Gemeinde in der Diaspora, Hamburg, 1999, S. 17-20.

⁴⁵ Տե՛ս Ordukhanyan A., նշվ. աշխ., Erfurt, 2008, S. 8.

հայերի կողմից անվանվել են «ալեմաններ»։ Այդ մասին հիշատակություն կա նաև գերմանական գրականության մեջ. դրանցից առաջինը 1080 թ. գրված «Դաս Անոլիդ» («Das Annolied») վերնագրով պոեմն է, որտեղ ասվում է բավարացիները հայկական ծագում ունեն⁴⁶։ Նույն վկայությանն ենք հանդիպում նաև 1170 թ. գրված «Կայսերական ժամանակագրություն» («Kaiserchronik») աշխատությունում, որի մեջ բավարացիները նշված է, որ եկել են Հայաստանից⁴⁷։

Նման այլ հիշատակություններ ևս կան, բայց ամենակարևորը Վայթ քահանա Առնփեկի՝ 1492 թ. գրված է «Բավարական ժամանակագրություն»-ում («Chronica Baioariorum») տեղ գտած վկայությունն է։ Այսպես, Բայոարիուն իր ազատատենչ ժողովրդի հետ Հայաստանից գաղթել է այս երկիրը, ուր ապրում էր մի խեղճ ժողովուրդ, որը սնվում էր ձկնորսությամբ և վայրի կենդանիների որսով։ Հաստատվելով այնտեղ՝ այդ բնակավայրն անվանում են իրենց իշխանի եւ առաջնորդի անունով՝ Բավարիա⁴⁸։

Բավարիացիների հայկական ծագման մասին պատմությունները մինչև 19-րդ դարի կեսերը հատկապես Հարավային Գերմանիայում, արժարժվել էին նույնիսկ դպրոցական դասագրքերում⁴⁹։ Ողջ միջնադարում ազնվական տները իրենց հայկական ծագման մասին հպարտությամբ էին նշում։ Այդ թեման դարձել էր մի շարք պատմաբանների և փիլիսոփաների քննարկման առարկա։ Սակայն 19-րդ դարի կեսերից սկսած՝ այս հարցն իր հետաքրքրությունը կորցրեց և աստիճանաբար մոռացության մատնվեց ժողովրդի կողմից⁵⁰։

Բավարացիների հայկական ծագում ունենալու փաստը ինքնին լուրջ ապացույց է, որ Եվրոպայում հայկական հին համայնքներից մեկը կազմավորվել է այժմյան Գերմանիայի տարածքում։ Այս ամենը վկայում է, թե որքան հին է հայկական հետքը գերմանական հողում, և որքան կարևոր է հարցի համակողմանի ուսումնասիրությունը գերմանացիների ու հայերի համար։

⁴⁶ St' u Meyer E., Berkian J. A., Zwischen Rhein und Arax. Neunhundert Jahre deutsch - armenische Beziehungen, Oldenburg, 1988, S. 13-14.

⁴⁷ St' u Nöhbauer F. H., Die Bajuwaren, Weltbild Verlag, Augsburg, 1990, S. 15.

⁴⁸ St' u Arnpeck V., Sämtliche Chroniken, Hrsg. von Leidinger G., München, 1915, S. 447.

⁴⁹ St' u Sattler W. V., Lehrbuch der bayerischen Geschichte, München, 1868.

⁵⁰ St' u Georg S., Armenien und Herzog Names. Zur bayerischen Stammesgeschichte im Mittelalter und bei Peter Harer In: Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte, Band 34, München, 1971.

Հայերի և գերմանացիների շփումների մասին վկայություններ ենք գտնում հատկապես աստվածաշնչյան տեքստերում, որոնք հիմնականում վերաբերում են հայերին, նրանց սուրբ լեռանը՝ Արարատին, և Հայկական լեռնաշխարհին⁵¹: Սրանից պետք է հետևություն կատարել, որ առանձին հայերի և Հայաստանի մասին տեղեկությունները Գերմանիայում հիմնականում տարածում են գտել եկեղեցական գրքերի միջոցով՝ սկսած այն ժամանակվանից, երբ քրիստոնեությունը սկսեց մեծ տարածում գտնել եվրոպական երկրներում: Հայ եկեղեցական հայրերը այդտեղ մեծ հարգանք էին վայելում և կաթոլիկ եկեղեցիներում ընդունվում էին որպես սրբեր:

Սուրբ Բլասիուսին (հայերեն՝ Բարսեղ) իրավացիորեն կարելի է դասել ոչ միայն Գերմանիայի, այլ նաև ողջ Եվրոպայի պատմությանը հայտնի հռչակավոր հայերի թվին: Բլասիուսը ծնվել է Փոքր Հայքի Սեբաստիա քաղաքում⁵²: Սերելով ունևոր ընտանիքից՝ նա կարողացել է բժշկական կրթություն ստանալ: Լինելով հանդուրժող, բարյացակամ և բարեսիրտ՝ նա բուժել է բազմաթիվ մարդկանց, փրկել շատերի կյանքը՝ հաշվի չառնելով նրանց հեթանոս կամ քրիստոնյա լինելու հանգամանքը, սոցիալական կարգավիճակը կամ էլ ազգությունը: Սեբաստիայի բնակիչները Բլասիուսին ընտրել են եպիսկոպոս: Մինչև օրս Գերմանիայում նա դասվում է ամենասիրված սրբերի շարքը: Բազմաթիվ եկեղեցիներ, միություններ ու կազմակերպություններ, դպրոցներ և փողոցներ կրում են Բլասիուսի անունը: Նրա անվամբ քաղաք կա Բադեն-Վյուրտեմբերգ մերձակայքում: Նա Գերմանիայում եղել է բժիշկների, հացթուփների, շինարարների, ջուլհակների, կաշեգործների, երաժիշտների և այլոց հովանավորը: Սուրբ ծննդից 40 օր հետո՝ փետրվարի 3-ին, նշվում է Բլասիուսի օրը, որը միջնադարում իսկական տոնախմբություն էր հատկապես գյուղացիական բնակչության համար: Հենց այդ օրն էլ ավարտվում են Սուրբ ծննդյան տոնակատարությունները: Սկսած 14-րդ դարից՝ Բլասիուսը դասվում է 14 փրկիչների շարքին: Վաղ միջնադարից ի վեր՝ Բլասիուսի հիշատակին նվիրված միջոցառումների թվին էին պատկանում նաև ջրի, հացի, գինու և բերքի օրհնության արարողությունները: Իսկ արդեն 16-րդ դարից գերմանախոս բնակավայրերում մեծ

⁵¹ St'u Weber S., Ararat in der Bibel, Theologische Quartalschrift, 83. Jahrgang, Ravensburg, 1901, S. 321-374.

⁵² St'u Höfer J., Rahner R., Rahner K., Lexikon für Theologie und Kirche, Zweiter Band, Freiburg 1958, S. 526.

տարածում ստացավ «Բլասիուսի աղոթքը», որով մարդիկ Բլասիուսի միջոցով Հիսուս Քրիստոսին խնդրում էին իրենց առողջություն և բերքառատ տարի նվիրել: Միջնադարում ժողովրդի շրջանում նաև մեծ տարածում էին վայելում Բլասիուսին նվիրված արվեստի միջոցառումները⁵³:

Մյուս երևելի հայր միջնադարյան Գերմանիայում Գրեգորիուսն է, որը սելջուկյան հրոսակախմբերի պատճառով իր աշակերտների հետ լքում է Հայաստանը և հասնում Հունգարիա: Այնուհետև այդտեղից անցնում է Գերմանիայի և հաստատվում Պասսաու քաղաքում: Հոգևորական պատմիչները հակված են այն կարծիքին, որ նրան Պասսաու է հրավիրել տեղի եպիսկոպոս Ալթմանը (1015-1091): Գրեգորիուսը իր համախոհների հետ Պասսաուում հիմնում է հայկական եկեղեցական համայնք, որտեղ միջոցառումներն անցկացվում էին հայերենով: Նա մահացել է 1093 թ. սեպտեմբերի 23-ին 45 տարեկան հասակում⁵⁴: Այդ հայկական գաղութի հետագա ճակատագրի մասին այլևս ոչ մի հիշատակություն չի պահպանվել⁵⁵:

Գրեգորիուսի խաչը ներկայումս ցուցադրված է Պասսաուի Քաստել Բոյոնտրո («Kastel Boiotro») հռոմեական թանգարանում: Նրա դամբարանի պեղումների ժամանակ գտնվել են նաև գոտի, ճարմանդ ու կապարե տախտակներ, որոնց վրա լատիներեն արձանագրված է ննջեցյալի համառոտ կենսագրությունը: Պասսաուի Նիեդերբուրգի վանքի վերանորոգման աշխատանքների ժամանակ՝ 1978-1980 թվականներին, հնագետները գտել են նրա գերեզմանը և հետազոտել: 1982 թ. հունվարի 23-ին Գրեգորիուսի աճյունը կրկին հողին հանձնվեց՝ հայոց եկեղեցական պատվիրակության մասնակցությամբ՝ հայկական ծիսակարգին համապատասխան⁵⁶: Գրեգորիուսի աշակերտներից մեկը՝ վանական Էնգելմարը, մինչ օրս մեծ հարգանք է

⁵³ St' u Braun J., Tracht und Attribute der Heiligen in der deutschen Kunst, Stuttgart 1943, S. 141-145.

⁵⁴ St' u Kolmer L., Die Inschriften aus dem Grab des Bischofs Gregorius und die Herkunft der Baiern aus Armeniern. In: Ostbairische Grenzmarken 28, Passau, 1986, S. 11-21.

⁵⁵ St' u Հակոբ Վարդապետ Գճըլընճեան, Մի պանդուխտ հայ արքեպիսկոպոսի դամբարան Բավարիայում, «Էջմիածին», 1981, 7 հ., էջ 46:

⁵⁶ St' u Reinler Ch., Das Grab des Erzbischofs Gregorius von Armenien in der Klosterkirche zu Passau, Niederbayern In: Das archäologische Jahr in Bayern 1980, Stuttgart, 1981, S. 174-175.

վայելում Գերմանիայում, իսկ նրա հիշատակի օրն էլ ամեն տարի նշվում է տեղի բնակչության կողմից⁵⁷:

10-11-րդ դարերից սկսած՝ առանձին հայեր, և հայկական ընտանիքներ Գերմանիա են ներգաղթել Հայաստանից ու Եվրոպայի զանազան համայնքներից: Պատմական աղբյուրներում հայ ներգաղթյալները հիշատակվում են որպես տարբեր մասնագիտության և զբաղմունքի տեր անձինք. հոգևորականներ, ազնվականներ, դիվանագետներ և քաղաքական գործիչներ, առևտրականներ, գրողներ, ճարտարապետներ և այլն: Հաշվի առնելով, թե ինչ մասնագիտության մարդիկ էին ժամանում այդտեղ, պարզ է դառնում, որ նրանք չէին կարող անմասն մնալ Գերմանիայի ներքին կյանքին և, իհարկե, իրենց ներդրումն են ունենում այնտեղ: Թերևս, այդ գործիչներից կարելի է առանձնացնել հայկական ծագմամբ Թեոֆանուին⁵⁸: 9-11-րդ դարերում, երբ բյուզանդական գահին իշխում էր հայկական-մակեդոնական հարստությունը, երբեմն արևմտյան և արևելյան երկրների թագավորական տների միջև ամուսնական կապերի էին հաստատվում⁵⁹: Պատմական աղբյուրները վկայում են, որ Թեոֆանուն սերում էր երկու հայ ազնվականական ընտանիքներից: Նա Պատրիկ Կոնստանդին Սկլերոս իշխանի (մոտավորապես 920-989 թթ.) և Սոֆիա Ֆոկասի դուստրն էր, այսինքն՝ Բյուզանդիայի հայազգի կայսեր՝ Հովհաննես Չմշկիկի (925-976 թթ., նա սերում էր հայոց Գուրգենյաց տոհմից,) առաջին կնոջ՝ Մարիայի եղբոր զավակն էր⁶⁰: Պատմաբանների կարծիքով՝ Թեոֆանուն, ամենայն հավանականությամբ, ծնվել է 959 թվականին՝ կա՛մ Հայաստանում, կա՛մ էլ մակեդոնացի Սկլերոսների ընտանիքի կալվածքներից որևիցե մեկում⁶¹:

⁵⁷ Տե՛ս Bistum Passau Online, Armenische Gemeinden in Passau-Niedernburg, 13.05.2015: Տե՛ս նաև <http://www.bistum-passau.de/aktuelle-meldungen/13/5/2015/armenische-gemeinden-passau-niedernburg>, հասանելի 13.07.2016:

⁵⁸ Տե՛ս Deeters W., Zur Heiratsurkunde der Kaiserin Theophanu. In: Braunschweigisches Jahrbuch, Band 54, 1973, S. 9-23.

⁵⁹ Տե՛ս Charanis P., The Armenians in the Byzantine Empire, Byzantinoslavica. Revue internationale des etudes Byzantines, Band XXII, Prague 1961, S. 196-240.

⁶⁰ Տե՛ս Wolf G., Vom Kaiserpalast in Byzanz zum Valkhof in Nimwegen. Anfang und Ende des Lebensweges der Kaiserin Theophanu. In: Kaiserin Theophanu. Prinzessin aus der Fremde - des Westreichs Große Kaiserin. Hrsg. Gunther W., Köln- Weimar-Wien, 1991, S. 18-26.

⁶¹ Տե՛ս Armenpress, Գերմանիայի ծագումով հայ կայսրուհի Թեոֆանուն, 12.09.2013: Տե՛ս նաև <https://armenpress.am/arm/news/732664/>, հասանելի 13.07.2016:

Կայսր Հովհաննես Չմշկիկը, Գերմանիայի կայսրության հետ բարեկամական կապերի հաստատման և կայուն խաղաղության պահպանման ջատագովներից մեկը լինելով հանդերձ, ոչ միայն առավելագույնս նպաստեց, որ Թեոֆանուն դառնա գերմանական կայսրուհի, այլ նաև իր մերձավոր և վստահելի ազգակիցներից մի քանիսին դրեց կայսրուհու տրամադրության տակ, որպեսզի նա անհրաժեշտության դեպքում խորհրդակցի նրանց հետ: Այդ մարդիկ ազնվորեն ծառայեցին ոչ միայն կայսրուհուն, այլ նաև գերմանական ողջ արքունիքին: Նրանցից հատկապես նշանավոր էր Նիկետաս Կուրկուասը (Գուրգեն)⁶²:

972 թ. ապրիլի 14-ին Թեոֆանուն Հռոմի Սուրբ Պետրոս եկեղեցում Հովհաննես 12-րդի ձեռնադրմամբ ամուսնանում է սաքսոնական ընտանիքից սերող Օտտո Մեծ կայսեր (912-973 թթ.) որդի Օտտո 2-րդի (955-983 թթ.) հետ և միաժամանակ թագադրվում որպես կայսրուհի⁶³: Նրանց ամուսնությունից ծնվում են հինգ զավակներ: 983 թ. դեկտեմբերի 7-ին՝ ամուսնու մահվանից հետո, նրանց երեքուկես տարեկան որդին՝ Օտտո 3-րդը (980-1002 թթ.), Աախենում հռչակվում է թագավոր, իսկ տարիներ անց՝ 996 թ. մայիսի 21-ին, նաև՝ կայսր⁶⁴: Իսկ Թեոֆանուն դառնում է երկրի միանձնյա կառավարիչ և յոթ տարի շարունակ մեծ խոհեմությամբ ու իմաստությամբ կառավարում է Գերմանական պետությունը շարունակելով իր ամուսնու կիսատ մնացած գործերը: Թեոֆանուն բյուզանդական և եվրոպական կառավարման սկզբունքները դավանող ղեկավար էր, և նրա որդեգրած քաղաքական գիծը շարունակեց իր որդին և իրավահաջորդը՝ Օտտո 3-րդը: Թեոֆանուն եղել է ինչպես բյուզանդական, այնպես էլ հայկական արժեքների իրական կրողը: Ժամանակի տարեգիրները, հետագայում էլ տարբեր պատմիչներ ու պատմագիրներ Թեոֆանուին համարել են իր ժամանակի ամենակրթված ու ամենախելացի գործիչներից մեկը: Թեոֆանուի մեծագույն ծառայություններից մեկը այն էր, որ նա նախագծել և իր իշխանության տարիներին հետևողականորեն փորձել է իրականացնել

⁶² Տե՛ս նույն տեղում:

⁶³ Տե՛ս նույն տեղում: Տե՛ս նաև Gussone N., Trauung und Krönung. Zur Hochzeit der byzantinischen Prinzessin Theophanu mit Kaiser Otto II, In: Kaiserin Theophanu. Begegnung des Ostens und Westens um die Wende des ersten Jahrtausends. Hrsg. Von von Euw A. und Schreiner P., Band II, Köln, 1991, S. 161-174.

⁶⁴ Տե՛ս նույն տեղում: Տե՛ս նաև Perst O. Zur Reihenfolge der Kinder Ottos II. Und der Theophano. In: Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters. 14 Jg. Heft 1, Köln-Graz, 1958, S. 230-236.

համաեվրոպական պետական կառավարման համակարգ ստեղծելու մի յուրօրինակ ծրագիր⁶⁵:

Գերմանացի ուսումնասիրող Հենրի Բենրաթը Թեոֆանուին համարում է, որ չնայած իր արևելյան ծագման, ամենագերմանացին՝ գերմանացի կայսրուհիների մեջ և գտնում է, որ Թեոֆանու կայսրուհու վաղաժամ մահը պետք է դիտել որպես Գերմանիայի ազգային դժբախտություն, ինչպես որ դժբախտություն էր իր քեռու՝ Հովհաննես Չմշկիկի մահը Բյուզանդիայի համար⁶⁶:

Թեոֆանուն մահացել է 991 թ.՝ Նինվեգեն (հոլանդերեն Նիյմեգեն) կայսերական պալատում: Նա թաղված է Բյուլնի Սուրբ Պանթալիոն եկեղեցու հարավային այն հատվածում, որն ավելացվել և կառուցվել էր նրա իշխանության օրոք: Եկեղեցին կանգուն է մինչև օրս⁶⁷:

Կիլիկյան Հայաստանի ծաղկման ժամանակաշրջանում հայերի և եվրոպացիների միջև հարաբերությունները խորացան ինչպես ռազմական-քաղաքական ու մշակութային, այնպես էլ առևտրի և տնտեսության ոլորտներում⁶⁸:

Այդպես, օրինակ՝ Ֆրիդրիխ Բարբարոսան (1152-1190 թթ. Գերմանիայի թագավոր, իսկ սկսած 1155 թ.՝ նաև Հռոմեական Սրբազան կայսրության կայսրը)՝ Գերմանիայի պատմության ամենանշանավոր կայսրերից մեկը, անցնելով Բոսֆորը և հաղթանակ տանելով Իկոնիայի սուլթանության նկատմամբ, 1190 թ. գարնանը մտնում է Կիլիկիա և ճամբար հիմնում այդտեղ: Այստեղ նրանց դիմավորում է Լևոն 1-ինը (1187-1219 թթ.) և հանդիպում է ունենում Ֆրիդրիխ Առաջինի հետ: Գերմանացի կայսրը համաձայնվում է ճանաչել Կիլիկյան Հայաստանի թագավորությունը և Լևոնին որպես թագավոր՝ դրա փոխարեն ստանալով սնունդ գերմանական զորքի համար: Ամեն ինչ պատրաստ էր Լևոնի թագադրման համար, սակայն Ֆրիդրիխը մահանում է, և պայմանավորվածությունը ձախողվում է ⁶⁹:

⁶⁵ St' u Laudage J. Das Problem der Vormundschaft über Otto III. In Kaiserin Theophanu. Begegnung des Ostens und Westens um die Wende des ersten Jahrtausends. Hrsg. von Ew A. und Schreiner P., Band II, Köln, 1991, S. 261-276.

⁶⁶ St' u Benrath H. Die Kaiserin Theophano, Stuttgart, 1950, S. 571.

⁶⁷ St' u Fußbroich H., Das Grab der Kaiserin Theophanu in Sankt Pantellon zu Köln, Hrsg. Von Wolf G., Köln-Weimar-Wien, 1991, S. 295-299.

⁶⁸ St' u Armenisch-Deutsche Korrespondenz, Jg. 2003, № 119-120, S. 36-40.

⁶⁹ St' u Hauser S., Staufische Lehnspolitik am Ende des 12. Jahrhunderts 1180-1197, Frankfurt am Main, 1998, S. 214-219.

Մայնցի կարդինալ Կոնրադ ֆոն Վիտտելսբախը (1125-1200 թթ.), ով ոչ միայն Գերմանիայի կանցլերն էր և Մայնցի եպիսկոպոսը, այլ նաև Վատիկանի ներկայացուցիչն էր Արևելքում, 1198 թ. Հռոմի կայսրի և Հռոմի Պապի անունից լատինական ծիսակարգով թագադրում է Լևոն 1-ին⁷⁰: Այդ ժամանակվանից սկսած՝ նա Կիլիկիայի թագավորներին սկսեց դասել նույն շարքը, ինչպես եվրոպական թագավորական տներին: Թագադրումը արժանացավ Գերմանիայի կայսր Հայնրիխ 4-րդի և Քյոլնսթին 3-րդ Պապի հավանությանը: Այս պատմական ակտով ամրապնդվեցին հայ-գերմանական քաղաքական-դիվանագիտական հարաբերությունները, որոնք որակական նոր բնույթ ստացան: Համագործակցության այս ժամանակաշրջանը՝ 11-14-րդ դարերը, կարելի է համարել Հայաստանի և Գերմանիայի միջև բարիդրացիական հարաբերությունների առաջին փուլ:

Կիլիկյան Հայաստանի բնակչության առջև բացվեցին մեծ հնարավորություններ ընդլայնելու հարաբերությունները՝ նաև եվրոպական այլ երկրների հետ տարբեր ոլորտներում, ինչպես նաև խորացնելու առկա բարեկամական կապերը: Հայերի արտագաղթը Գերմանիա հիմնականում պայմանավորված էր մի շարք գործոններով և առաջին հերթին Խաչակրաց արշավանքներով:

Ժամանակի ընթացքում պատմական տարբեր իրադարձություններով պայմանավորված՝ հայերի մի զանգված եկավ Եվրոպա՝ ակտիվ ինտեգրվելով երկրի մշակութային, տնտեսական, քաղաքական և այլ ոլորտների գործունեությանը⁷¹: Ընդ որում ձևավորվեցին նաև տարբեր դինաստիական միություններ և բազմակողմանի հարաբերություններ հայ և գերմանացի ազնվականների միջև: Դիվանագիտական և դինաստիական շփումներին զուգահեռ՝ զարգացան նաև հայ-գերմանական առևտրական հարաբերությունները: Որպես այս ամենի ապացույց՝ կարելի է վկայակոչել Հյուսիսային Գերմանիայի քաղաքներում Կիլիկյան Հայաստանի մետաղադրամների առկայությունը և հակառակը⁷²: Միջնադարյան Գերմանիայում հայերի ակտիվ ներգրավվածության ապացույց է նաև տեղի ճարտարապետական որոշ

⁷⁰ St' u Armenisch-Deutsche Korrespondenz, Jg. 1998, №. 100, S. 32-33.

⁷¹ St' u Brentjes B., Eine Mainzer Handschrift von 1391 mit Miniaturen. In Revue des Etudes Armeniennes. Tome 25, Paris, 1994-1995, S 353-368.

⁷² St' u Strässle P. M., Der internationale Schwarzmeerhandel und Konstantinopel 1261-1484 im der Sowjetischen Forschung, Bern, 1990.

շինություններում հայկական ոճի առկայությունը: Երկկողմ համագործակցությանը նպաստում է նաև կողմերի ընդհանուր՝ քրիստոնեական հավատը, որը փոխադարձ վստահության կարևոր նախադրյալ էր և բազմակողմանի համագործակցության գրավական:

Գերմանիայում լայն գործունեություն ծավալած հայերի շարքում, իր ուրույն տեղն ունի Արեթինների ընտանիքը, որի հիմնադիրը Հարությունն է՝ ծագումով Սյունիքից: «Արեթինը» հայկական «Հարություն» անվան աղավաղված ձևն է: Նա Սյունյաց իշխան Բաղդասարի որդին էր: Նա մինչև իր մահը՝ 1769 թ. հոկտեմբերի 11-ը, ապրել և ակտիվ գործունեություն է ծավալել Մյունխենում և Ինգոլշտադում և ոչ մի շփում չի ունեցել մայրենի լեզվի, ծնողների, իր ժողովրդի ու հայրենիքի հետ, սակայն միշտ գիտակցել է իր հայկական ծագումը և կարևորել դա Գերմանիայում: Կրթություն ստանալուց հետո Հարությունը, 1723 թ. սկսած Մյունխենի կյուրֆյուրստների պալատում զբաղեցրել է բարձրագույն պաշտոններ: Հետագայում նա ղեկավարել է Ինգոլշտադի մաքսատունը Բավարիայում: Այնտեղ նա ամուսնանում է Ինգոլշտադի համալսարանի տնօրենի դստեր հետ: 1769 թ. ապրիլի 11-ին Բավարիայի կյուրֆյուրստ Յոզեֆ Կառլ Մաքսիմիլիան 3-րդը (1727-1777 թթ.) Հարությունին շնորհեց ազնվականի տիտղոս⁷³: 18-րդ դարի կեսերից մինչ օրս Արեթին ընտանիքի ներկայացուցիչները խոր հետքեր են թողել Գերմանիայի հասարակական-քաղաքական, գիտական ու մշակութային կյանքում, ինչը հատկապես զգալի է հարավային տարածքներում: Ներկայումս նրանց թոռները դեռ գիտակցում են իրենց հայկական ծագումը և հավատարիմ են իրենց արմատներին. նրանք հպարտանանում են իրենց հայ լինելով: Այս ընտանիքը տվել է նշանավոր մի շարք գիտնականներ, գործիչներ, ակնառու պաշտոնյաներ և այլն: Մյունխենում մինչ օրս կա Արեթինի անվան փողոց: Այս նշանավոր ընտանիքի անդամներին կարելի է հանդիպել նաև հայ հայրենակցական միություններում: Նրանք ընդգրկված են նաև հայկական հարցի լուծման հանձնախմբերում: Նրանց ընտանեկան գրադարաններում կան նաև հայոց պատմության, հայ ճարտարապետության, հայ երաժշտության և հայկական թեմայով աշխատություններ, իսկ տան մուտքի դուռը զարդարում է ընտանեկան զինանշանը: Այս ամենի մասին մենք տեղեկանում ենք

⁷³ St' u Vehse E., Geschichte der Höfe der Häuser Baiern, Württemberg, Baden und Hessen. Erster Teil, Hamburg, 1853, S. 270-271.

Արեթինների ընտանիքի պատմության հետազոտող Գերդա Թոպակյանի աշխատություններից: Մինչև 1940-ական թ. Արեթին տոհմի ներկայացուցիչները ազգակցական կապեր են ունեցել եվրոպական ազնվական և թագավորական 35 ընտանիքների հետ⁷⁴:

1830-ական թթ. հետո ավելի շատ հայ ուսանողներ են եկել Գերմանիա ուսանելու: 1871 թ. Բեռլինը դառնում է Գերմանիայի մայրաքաղաք, և այստեղ են աստիճանաբար հավաքվում Գերմանիայի լավագույն գիտնականները: Բեռլինի համալսարանը համաշխարհային համբավ է ձեռք բերում, և հայ ուսանողների հոսքը Բեռլին մեծանում է⁷⁵: Գերմանիայում հայ ուսանողների աճին 1860 թ. Լայպցիգում ստեղծվեց Գերմանիայի հայ ակադեմիականների միությունը⁷⁶: Մեկ այլ վկայությամբ այն ստեղծվել է 1885 թ. և հետագայում տեղափոխվել Բեռլին, իսկ այժմ կազմակերպության վարչության նստավայրը Բոխում քաղաքում է տեղակայված⁷⁷:

Գերմանիայում հայերի թիվը սկսել է աճել 19-րդ դարի վերջից՝ ի հաշիվ երկրի համալսարաններում սովորելու եկած հայ երիտասարդների: Ձևավորվել են հայ ուսանողական հայրենակցական միություններ Մյունխենում, Վայմարում, Ենայում, Բեռլինում: Գերմանիայի համալսարանական կենտրոններում են կրթություն ստացել երգահան Կոմիտասը, Ամենայն հայոց կաթողիկոս Գևորգ Ե Սուրենյանցը, Մանուկ Աբեղյանը, Հակոբ Մանանդյանը, գրողներ Լևոն Շանթը և Ավետիք Իսահակյանը, գեղանկարիչներ Վարդգես Սուրենյանցը, Հակոբ Կոջոյանը և շատ այլ հայ գիտնականներ, արվեստագետներ, հասարակական-քաղաքական գործիչներ: Դորպատի համալսարանում է ուսանել Խաչատուր Աբովյանը իբրև ազատ ունկնդիր, իսկ ուսանող է եղել՝ Ստեփանոս Նազարյանցը: Տեխնիկական կրթություն ստացած հայերից ոմանք որոշ ժամանակ աշխատել են երկրի արդյունաբերական կենտրոններում: 1884-98 թթ. Աախենի պոլիտեխնիկումի հանքաբանության ամբիոնի վարիչն էր նշանավոր երկրաբան Անդրեաս Արծրունին: 1901 թ. Հոկտեմբերի 30-ին լույս է տեսնում առաջին հայկական թերթը՝ «Հանդես հայագիտականը»-ը («Armenische

⁷⁴ Տե՛ս Topakian G., Armenischer Hochhandel in Bayern, Zeitschrift für armenische Philologie, Wien, 1988, Heft 1-12, S. 166-190.

⁷⁵ Տե՛ս ԱԳՆ պատմադիվանագիտական արխիվ, գործ N12-18, էջ 46-47:

⁷⁶ Տե՛ս Ordukhanyan A. նշվ. աշխ., Erfurt, 2008, S. 51.

⁷⁷ Տե՛ս ԱԳՆ պատմադիվանագիտական արխիվ, գործ N13-13, էջ 114:

Philologie»՝ հայերեն և գերմաներեն: Թերթի լույս ընծայմանը մասնակցել են Արգար Հովհաննիսյանը որպես՝ խմբագիր, Ֆրանց Նիկոլաու Ֆինկը՝ պատասխանատու խմբագիր, Եզնիկ Գյանջեցյանը և Հակոբ Մանանդյանը: Այն գոյատևեց մինչ 1904 թ.⁷⁸:

Առաջին համաշխարհային պատերազմի և հատկապես Հայոց ցեղասպանության հետևանքով հայրենագրկված հայության բեկորները անհամեմատ սովորացրին հայկական գաղթօջախներն աշխարհի տարբեր անկյուններում⁷⁹: Դրանից անմասն չմնաց նաև Գերմանիան: Նախ Ցեղասպանությունից փրկվածներից մի մասը հաստատվեց մասնավորապես Բեռլինում և Համբուրգում: Իհարկե, հայերը նախընտրում էին ապաստան գտնել Ամերիկա մայրցամաքի երկրներում կամ եվրոպական այլ պետություններում, քան Գերմանիայում: Պատճառն այն է, որ վերջինս Թուրքիայի դաշնակիցն էր, և շատ հայեր այդ հաշվի առնելով խուսափում էին բնակություն հաստատել այդտեղ: Նրանց մեծ մասը Գերմանիան օգտագործում էր որպես ժամանակավոր հանգրվան այնտեղից այլ երկիր գաղթելու համար:

Ժամանակի ընթացքում հայ ժողովրդի գերմանացի բարեկամների հետևողական աշխատանքի շնորհիվ 1914 թ. հունիսի 16-ին Բեռլինի ազգագրության թանգարանի դահլիճում բազմաթիվ հյուրերի ներկայությամբ պաշտոնապես բացվեց «Գերմանա-հայկական ընկերության» անդրանիկ նիստը: Ժողովի բացումը կատարեց և այն ղեկավարեց Յոհաննես Լեփսիուսը: Զեկուցումներով հանդես եկան Զեյմս Գրինֆիլդը, Պաուլ Ռոհրբախը: Նիստը պաշտոնապես ընդունեց ամիսներ առաջ հրապարակված կոչի նախագծի տեքստը⁸⁰, որով ազդարարվեց ընկերության

⁷⁸Տե՛ս ԱԳՆ պատմադիվանագիտական արխիվ, գործ N12-18, էջ 47. Տե՛ս նաև Հայ Սփյուռք հանրագիտարան, 1-ին հատոր, Երևան, 2003թ., էջ 140. Տե՛ս նաև treasury.am/hy/արգար-հովհաննիսյան-հանդես-հայագիտության, հասանելի 19.11.2016:

⁷⁹ Տե՛ս Hofman T. Armenien und seine Diaspora, in der Beauftragte des Senats von Berlin für Integration und Migration Hrsg. Armenier in Berlin – Berlin und Armenien, Berlin, 2005.

⁸⁰ Կոչում հույս էր հայտնվում, որ մեծ տերությունների քաղաքական օրակարգում դարձյալ հայտնված Հայկական հարցը կլուծվեր, կվերացվեին հիմնական խոչընդոտները, և հայ ժողովրդին կտրվեր տնտեսական և մշակութային զարգացման ավելի լայն հնարավորություն: Նշվում էր նաև, որ այս հարցում առավել մեծ շահագրգռություն ցուցաբերող պետությունը Գերմանիան էր, որի տնտեսական մեծ ձեռնարկումները Փոքր Ասիայում տեղի էին ունենում նաև հայաբնակ շրջաններում: Այս հանգամանքը նրան հարկադրում էր ավելի սերտ հարաբերություններ պահպանել հայ ժողովրդի հետ, «որոնք բոլոր այդ տարածքներում տնտեսական և մշակութային կյանքի վարիչներ էին»: Կոչում նշվում էր նաև հայ և գերմանացի ժողովուրդների մշակութային շփումների մասին, և անհրաժեշտ էր համարվում ավելի խորացնել դրանք: Ուստի կոչի վերջում կարդում ենք. «Բոլոր նրանց, ովքեր գիտական, քաղաքական կամ ընդհանրապես մշակութային, մարդասիրական և կրոնական հետաքրքրություններից ելնելով, մտածում են գերմանա-հայկական կապերի ամրապնդման մասին, կոչ ենք անում մեզ հետ միավորվել

ստեղծման մասին: Փաստաթուղթը ստորագրեցին հասարակության տարբեր խավի շուրջ հարյուր անհատներ: Նրանց թվում էին ժամանակի այնպիսի ականավոր գործիչներ, ինչպիսիք էին Ավ. Իսահակյանը, Ներսես Ակինյանը, Լեւոն Հաուպտը, Ռայխսբազի անդամ Ֆրիդրիխ Նաումանը և ուրիշներ: Ընկերության նախագահ ընտրվեց Յոհ. Լեփսիուսը, նրա փոխարինողներ՝ Գրինֆիլդը և Ռոհրբախը, գործավարներ՝ Շթիրը և Իսահակյանը, գանձապահ՝ Արմենակ Հայրանյանը: Կազմակերպությունը կոչվեց «Գերմանա-հայկական ընկերություն» («Deutsch-Armenische Gesellschaft»)⁸¹, որի հիմնադիր անդամներն էին Յոհ. Լեփսիուսը, Մ. Ռադեն, Պ. Ռոհրբախը, Դարբինյանը, Հայրանյանը, Յ. Մարկվարտը, քահանա Է. Շթիրը, Մուրադյանը, Շահբազյանը, Գրինֆիլդը⁸²:

1914 թ. հուլիսի 1-ին գերմաներեն և հայերեն բաժիններով հրատարակվեց «Մեսրոպ» («Mesrop») պարբերականի առաջին և, ցավոք, միակ համարը: Հանդեսի հիմնադրմանը մասնակից հայ գործիչների անունից տպագրվել է հետևյալ համառոտ հաղորդումը. «Մեր օրգանը կոչեցինք «Մեսրոպ» անունով գերմանացի բարեկամների առաջարկությամբ, որովհետև այդ անունը ծանոթ է իրենց աւելի, քան մէկ ուրիշ հայկական անուն ու յետոյ՝ յոբեյանի առիթով (նկատի ունեին գրերի գյուտի 1500-ամյակը-Հ.Ս.) ուզեցինք հարգած լինել յիշատակը այն անձի, որ բացեց մեր ժողովրդի առջեւ լույսի ճանապարհը»⁸³:

1920-ական թթ. սկսած՝ Գերմանիայում, մասնավորապես Բեռլինում սկսեցին տեղի ունենալ իրենց նախադեպը չունեցող իրադարձություններ: Նախ 1923 թ. հիմնվեց Բեռլինի առաջին հայկական կազմակերպությունը, որը գրանցված էր Բեռլինի որպես հայ համայնքի միություն⁸⁴:

«Գերմանա-հայկական ընկերության» մեջ: Տե՛ս Սահակյան Հ., Գերմանա-հայկական ընկերության հիմնադրումը, Հայագիտության հարցեր 1(7), Երևան, 2016, էջ 32:

⁸¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 35: Տե՛ս նաև Meißner A., Martin Rades „Christliche Welt“ und Armenien, Berlin, 2010, S. 204.

⁸² Տե՛ս Հայրունի Ա., Յոհաննես Լեփսիուսի առաքելությունը, Երևան, 2002, էջ 208:

⁸³ Տե՛ս Սահակյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 35:

⁸⁴ Տե՛ս <http://www.armenische-gemeinde-zu-berlin.de/seite/168197/armenische-gemeinde-zu-berlin.html>, հասանելի 13.07.2016

Բացի այդ՝ հարկավոր է առանձնահատուկ նշել Արտաշես Աբեղյանին⁸⁵ այդ տարիներին համայնքային կյանքում կատարած ազգանվեր գործերի համար: Նա, բարձրագույն կրթությունը ստանալով Գերմանիայում, վերադարձել էր Հայաստան այնուհետև 1922 թ. ընտանիքով տեղափոխվում է Գերմանիա⁸⁶:

1925 թ. նրան հաջողվում է ստանալ Պրուսիայի կրթության նախարարի համաձայնությունը Բեռլինի համալսարանին կից հայագիտական ամբիոն բացելու համար: Նա նաև այն դիմումի հեղինակն է, որի հիման վրա Բեռլինում բացվեց «Հայկական փողոց»-ը («Armenische Straße»)⁸⁷:

Նացիոնալ-սոցիալիստների իշխանության գլուխ անցնելուց հետո հակահրեական շարժմանը զուգահեռ մեծ թափ են առնում նաև հակահայկական տրամադրությունները: Այդ շարժման հեղինակները նշում էին հայերի ու հրեաների ցեղակցական կապերի մասին և պահանջում հայերից լքել Գերմանիան: Այդ լարվածությունը գերմանահայերին դրել էր անելանելի վիճակում, և նրանք չգիտեին ինչ անել: Ի վերջո ելքը գտավ Արտ. Աբեղյանը. նա, գործի դնելով անձնական կապերը և հայերի արիական ծագման մասին տարբեր պարբերականներում հոդվածներ տպագրելով⁸⁸, ի վերջո 1933 թ. հուլիսի 3-ին⁸⁹ իր գաղափարակիցների հետ կարողացավ հասնել բաղձալի արդյունքի⁹⁰:

Հաղթանակը մեկընդմիջտ ապահովագրելու և հետագայում այլևայլ նենգափոխումների և կեղծումների հնարավորությունը բացառելու նպատակով 1934 թ. սկզբին լույս տեսավ «Հայկականություն-Արիականություն» («Armeniertum-Ariertum»)

⁸⁵ Նա տարիներ շարունակ եղել է Բեռլինի հայկական գաղութային միության վարչության անդամ, ինչպես նաև նախագահ: Նա նաև եղել է Գերմանա-հայկական միության փոխնախագահ:

⁸⁶ Տե՛ս Բախչինյան Հ., Արտաշես Աբեղյան (Գյոթե, Թատերգություններ, թարգմանությունը և ծանոթագրությունները Արտաշես Աբեղյանի), Երևան, 1995, էջ 272-277:

⁸⁷ Տե՛ս նույն տեղում:

⁸⁸ Նա իր հոդվածներում վկայակոչում էր նաև այնպիսի հեղինակավոր գիտնականների հետազոտությունների ինչպիսիք են պրոֆ. Հայրիխ Հյոբշման, պրոֆ. Յոզեֆ Մարկվարտը, Կարլ Ֆրիդրիխ Նոյմանը և այլք: Տե՛ս Հայրունի Ա., Յոհաննես Լեփսիուսի առաքելությունը, Երևան, 2002, էջ 463:

⁸⁹ Գերմանիայի ՆԳ նախարարի հրամանագրով հայերը «Մասնագիտական ծառայության վերականգնման օրենքին համապատասխան», դասվեցին արիական ժողովուրդների շարքում՝ այդպիսով ապահովագրվելով պաշտոնավարման և այլ իրավունքների սահմանափակման օրենքներից, ինչպես և այլապես անխուսափելի դարձող ռասայական դաժան հետապնդումներից:

⁹⁰ Տե՛ս Հայրունի Ա., նշվ. աշխ., Երևան, 2002, էջ 462-463:

աշխատությունը⁹¹ գիտական և փաստագրական համակողմանի հիմնավորումներով հանրությանը ներկայացնելով հայ ժողովրդի արիականության պատկանելությունը փաստող 10 ծավալուն հոդվածներ⁹²:

Բացի այդ՝ Աբեղյանը 1942 թ. Բեռլինում հիմնված Հայ ազգային խորհրդի⁹³ նախագահն էր: Այս կառույցը ստեղծվել էր Գերմանիայում հայկական շահը պաշտպանելու նպատակով: Խորհրդին անդամակցում էին Գարեգին Նժդեհը, Դրաստամատ Կանայանը, Վահան Փափագյանը և այլք⁹⁴:

Այսպիսով, համայնքային կյանքում Աբեղյանը իրոք համարվում է բացառիկ գործիչ, որի մեծ ջանքերի շնորհիվ փրկվեց հազարավոր հայերի կյանքը և այժմյան համայնքը շատ հարցերում պարտական է այս գործչին:

Երբ խորհրդային զորքերը մտնում են Գերմանիայի տարածք սկսվում է հայերի բռնի տեղափոխումը ԽՍՀՄ՝ այդ գործում օգնություն ստանալով հայ տարագիրներից⁹⁵:

Պատժից ու բռնությունից խույս տալու համար մնում էր մի ելք՝ անցնել Ամերիկայի կողմից գրավված գոտիներ: Մի քանի օրում 600 հայեր Գերմանիայի տարբեր բնակավայրերից անցան Էսլինգեն քաղաքը և ստեղծեցին գաղթականների իրենց ճամբարը: Այդ մասին տեղեկանալով՝ Արևմտյան Գերմանիայի հայերը սկսեցին գալ այդտեղ և սեպտեմբերին նրանց թիվը հասավ 1100-ի: Դրանից բացի՝ հազարից ավել հայեր հաստատվել էին Շտուտգարտում և նրա շրջակայքում, իսկ 600-ը՝ Շտուտգարտի Վանգեն թաղամասում: Արդեն հոկտեմբերին նրանց տեղափոխեցին Շտուտգարտի Ֆունկերկազենի զորանոցը, որը ուներ 6-7 մեծ շենք, քանի որ նախկին

⁹¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 464-465:

⁹² Հոդվածները հեղինակել էին պրոֆ. Հանս Հայնրիխ Շեդերը, Էվալդ Շթրի, դր. Պաուլ Ռոհրբախը, Ռիխարդ Շեֆերը, պրոֆ. Եոզեֆ Ստրիժիգովսկին, Կառլ Ռոթի, Յոհաննես ֆոն Լեերսը, Սաքսոնիայի դուքս պրոֆ. ֆոն Մաքսը, Արտաշես Աբեղյանը, քահանա Գերհարդ Քլինգեն: Սակայն այս ամենը օգնեց ընդամենը մի քանի տարի, քանի որ 1939 թ. նորից կասկածի տակ դրվեց հայերի արիականությունը, բայց այս անգամ Աբեղյանին կրկին հաջողվեց ապացուցել հայերի արիականությունը՝ դրանով լուծելով բազմահազար հայ ռազմագերիների և Գերմանիայում բնակվող հայերի կյանքին սպառնացող խնդիրը:

⁹³ Հետագայում գերմանական կառավարությունը այն վերածեց Ազգային կոմիտեի, որը նացիստների՝ պատերազմում հաղթելուց հետո պետք է ստանձներ իրենց երկրների կառավարումը: Ստեղծեցին նաև հայկական լեգեոններ:

⁹⁴ Տե՛ս Абрамян Э. А., Забытый легион: Неизвестные страницы соединения специального назначения 'Бергманн, Ереван, 2002, с. 22-25.

⁹⁵ Տե՛ս Գեորգեան Կ., Ամենուն տարեգիրքը, 1954, Ա. տարի, Պեյրութ, էջ 141:

տեղը հարմար չէր ձմեռն անցկացնելու համար: Տարվա վերջին հայերի թիվը հասավ մոտ 1600-ի⁹⁶:

Հայկական ինքնավար ճամբարի առաջին վարիչն էր Արսեն Թափալցյանը, որին հաջորդաբար փոխարինեցին Սուրեն Գրացյանը, Արմենակ Աճեմյանը և Լևոն Բեկը: Բացի նրանցից և վարչության անդամներից, ճամբարի ստեղծման և բնականոն գործունեություն ապահովելու համար կարևոր դերակատարություն ունեցան Դրաստամատ Կանայանը, Վահան Փափազյանը, Միսաք Թորլաքյանը, Դավիթ Դավիթխանյանը և այլք: Այնտեղ հիմնադրվեց նաև դպրոց, մարզական-սկսնական կազմակերպություն, թատերախումբ, երգի ու պարի խմբեր, երիտասարդական միություն և այլն: Ճամբարում սկսեցին հրատարակվել պարբերականներ. 1946 թ. «Տարագիր» շաբաթաթերթը, իսկ 1948 թ. օգոստոսի 2-ից՝ Ազգային կենտրոնական կոմիտեի և ճամբարի վարչության օրգան «Բանբեր» շաբաթաթերթը: Ճամբարից անկախ գործում էր Ազգային կենտրոնական կոմիտեն, որը Գերմանիայի բոլոր հայերի ընտրյալ ներկայացուցչությունն էր զինվորական և գործադիր իշխանությունների մոտ ու տարեկան մեկ ժողով էր գումարում: Կոմիտեի անդամներն էին Մ.Թորլաքյանը, Ս.Գրացյանը, Կ.Մահտեսյանը, իսկ նախագահը կոմիտեի գոյության ողջ ընթացքում Սեդրակ Ջալալյանն էր: Խոսակցական լեզուն արևելահայերենն էր, որին շուտով ընտելացան արևմտահայերը, Հյուսիսային Կովկասից եկածների և ռուսների հետ ամուսնացածների շրջանում տարածված էր նաև ռուսերենը⁹⁷: Ճամբարի հայերի մեծամասնությունը Առաքելական եկեղեցու հետևորդներ էին, սակայն կային նաև 275 հայ կաթոլիկներ⁹⁸: Զինվորական իշխանության կողմից կատարած հաշվարկով այնտեղ բնակվում էր 1665 հոգի Արևմտյան Հայաստանից, ՀԽՍՀ-ից, Իրանից, ԽՍՀՄ այլ տարածքներից, Լեհաստանից և Գերմանիայից⁹⁹:

Ճամբարում այդ ժամանակ հավաքվել էին տարբեր մասնագիտությունների տեր մարդիկ, սակայն մեծամասնությունը զբաղված էր կոշկակարությամբ, ու դա

⁹⁶ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 143-148:

⁹⁷ Տե՛ս Գեորգեան Կ., նշվ. աշխ., էջ 150-159, 162:

⁹⁸ Տե՛ս Թորլաքեան Մ., Օրերուս հետ, Պեյրուք, 2001, էջ 586:

⁹⁹ Տե՛ս Zadoian H. Our Brothers' Keepers: The American National Committee to Aid Homeless Armenians (ANCHA), New York, 2012, p. 30-32.

շարունակվեց մինչ 1948 թ., երբ գերմանական ապրանքները հեղեղեցին շուկան¹⁰⁰: Սակայն հայերը միայն այս ճամբարում չէին. նրանք ցրված էին ամբողջ Գերմանիայով մեկ¹⁰¹:

1950-ական թթ. վերջին Արևմտյան Գերմանիայում տնտեսական զգալի աճի շնորհիվ ստեղծվել էին հազարավոր աշխատատեղեր: Այս հանգամանքը ստիպեց գերմանական իշխանություններին համեմատաբար ավելի էժան աշխատուժ փնտրել պակաս զարգացած երկրներում: 1961 թ. հոկտեմբերի 30-ին Գերմանիայի և Թուրքիայի միջև կնքվեց պայմանագիր, որի համաձայն՝ այդ երկրից սկսվելու էր այսպես կոչված «գասթարբայթերների» (հյուր աշխատողների) հոսք Արևմտյան Գերմանիա: Ըստ մասնագետների՝ այդ պայմանագիրը ձեռնադր էր երկու կողմերին էլ. Գերմանիան ձեռք էր բերում էժան աշխատուժ, իսկ Թուրքին լուծում էր երկրում առկա գործազրկության հարցը¹⁰²:

1960-ական թվականներին՝ աշխատողների հավաքագրման գործարքի շրջանակներում Թուրքիայից Գերմանիա եկան նաև բազմաթիվ հայ ընտանիքներ՝ ինչպես քրիստոնյա, այնպես էլ կրոնափոխ կամ ծալոյալ¹⁰³: Սակայն իրավական առումով նրանք հայեր չէին համարվում, քանի որ փաստացի Թուրքիայի քաղաքացիներ էին: Հենց դա էլ մինչ օրս դժվարություններ է ստեղծում ճշտելու Գերմանիայում բնակվող հայերի ստույգ քանակը:

Տեղափոխվելով բոլորովին նոր միջավայր՝ կրոնափոխ հայերի և նրանց սերունդների շրջանում սկիզբ են առում ինքնությունը փնտրելու որոշակի գործընթացներ¹⁰⁴:

1965 թ.՝ Հայոց ցեղասպանության 50-ամյակը, նոր խթան հաղորդեց հայոց ազգային կազմակերպությունների աշխատանքներին: Սրա հետ միասին աճեց նաև քաղաքական ակտիվությունը՝ Թուրքիայի նկատմամբ գործողությունների

¹⁰⁰ Տե՛ս Մարտիկեան Ճ., Երգն Ամերիկայի, Պէյրուֆ, 1957, էջ 332: Տե՛ս նաև Գէորգեան Կ., նշվ. աշխ., էջ 161:

¹⁰¹ Տե՛ս «Արարատ», Բեյրուֆ, 03.08.1949, էջ 3: Օրինակ՝ Մյունխենում 1949-ին կային 300 հայեր որոնք ապրում էին շատ ծանր պայմաններում:

¹⁰² Տե՛ս Սիմավորյան Ա., Սփյուռքի դավանանքային հատվածների խնդիրները և հնարավորությունները, Եվրոպայի կրոնադարձ հայերի խմբերը, «Նորավանք» ԳԿՀ, Երևան, 2011, էջ 99-100:

¹⁰³ Տե՛ս Herbert U., Geschichte der Ausländerpolitik in Deutschland . Saisonarbeiter, Zwangsarbeiter, Gastarbeiter, Flüchtlinge, München, 2001.

¹⁰⁴ Տե՛ս Սիմավորյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 99-100:

համատեքստում: Հենց այդ ժամանակաընթացքում էլ ԱՄՆ-ում ձևավորվեց և աստիճանաբար հզորացավ հայկական լոբբին: Հայ սփյուռքյան կառույցները տարբեր խնդրագրերով և հրապարակային ելույթներով դիմում էին կոնգրեսի և սենատի անդամներին, որպեսզի Թուրքիային ստիպեն ճանաչել այս ոճիրը որպես ցեղասպանություն: Այս ակտիվությունը վարակիչ եղավ նաև Եվրոպայում գործող հայկական կազմակերպությունների համար՝ նպաստելով հայության ազգային ինքնության գիտակցման վերելքին և համախմբմանը տարբեր կառույցների շուրջ¹⁰⁵:

Գերմանիայի հայ համայնքի համար այդ ամենից հետո առաջնային պլան մղվեց թուրքերի իրականացրած ոճիրի՝ որպես ցեղասպանություն ճանաչելու գործընթացի շուրջ ջանքերի համախմբումը: Հետզհետե գերմանական մամուլը ևս անդրադարձավ մի շարք հայանպաստ հրապարակումներով: Սակայն սկզբնական շրջանում տեղի ՋԼՄ-ն և հասարակական կարծիքի արձագանքը այս հարցում չնչին էր, այսինքն՝ ուշադրությունից հիմնականում դուրս էր: 1969 թ. հիմնադրվեց «ԳԴՀ-ում և Արևմտյան Բեռլինում հայկական միավորումների միությունը», որը Գերմանիայում գործող մի շարք միավորումների համախմբեց մեկ տանիքի ներքո: Մինչև 1975 թվականը հայկական միություններ և համայնքներ գոյություն ունեին Բեռլինում, Քյոլնում, Համբուրգում, Մայնի Ֆրանկֆուրտում, Շտուտգարտում և Մյունխենում: Նրանք հիմնականում համախմբված էին Հայ Առաքելական եկեղեցու շուրջ¹⁰⁶: Երբ 1956 թ. «Գերմանա-հայկական ընկերությունը» միությունների ռեգիստրից կրճատվելու խնդիր առաջացավ, այդ ժամանակ Գերմանիայում իրոք ապրում էին քիչ քանակությամբ հայեր. շատերը համաշխարհային պատերազմից հետո լքել էին Գերմանիան և գնացել ԱՄՆ կամ այլ երկրներ:

Սակայն ուսանողության շրջանակներում սկսում էին խոսել Գերմանա-հայկական ընկերության վերաբացման հնարավոր ուղիների մասին: Ի վերջո դոկտոր պրոֆեսոր Ֆրիդրիխ Հեյերը ստանձնեց նախագահի պարտականությունները: Դեռ 1971 թ. տեղի էին ունենում նախապատրաստական նիստեր և ի վերջո 1972 թ. մարտի 5-ին ընդունվեց ընկերության կանոնադրությունը և ընտրվեց խորհուրդ, իսկ նախագահի տեղակալ ընտրվեց դոկտոր Արմեն Հախնազարյանը: Այն պետական գրանցում է

¹⁰⁵ St' u Cohen R., Global Diasporas: An Introduction, Routledge, London, 1997, P. 48.

¹⁰⁶ St' u Schaeffgen A., Schwieriges Erinnern. Der Völkermord an den Aremniern, Berlin, 2006, S. 77.

ստացել 1975 թ. նոյեմբերի 25-ին: 1973 թ. Գերմանա-հայկական ընկերությունը սկսեց «Հայ-գերմանական թղթակցություն» («Armenisch-Deutsche Korrespondenz»)(ADK) պարբերականի տպագրությունը, որը լույս է տեսնում տարին չորս անգամ և ներկայացնում էր Գերմանիայում, Հայաստանում ու այլուր բնակվող հայերին հուզող խնդիրները¹⁰⁷:

Հայերի հաջորդ բազմանարդ ներհոսքը Գերմանիա կատարվել է 1979 թ. Իրանի Իսլամական Հանրապետության հեղափոխությունից, և Լիբանանի քաղաքացիական կռիվներից հետո: Այս համալրումը մեծ դեր խաղաց Գերմանիայի հայկական համայնքի հետագա զարգացման համար, քանի որ եկաձևերը ավանդական հայկական սփյուռքի ներկայացուցիչներ էին, ապրել էին համայնքային կյանքով: Ի տարբերություն Թուրքիայից եկաձևերի նրանք աշխատանքային միգրանտներ չէին. անմիջապես սկսեցին կրթություն ստանալ և զբաղվել գիտությամբ, մշակույթով և գործարարությամբ¹⁰⁸:

1980-ական թթ. Գերմանիայում ավելի ու ավելի մեծ ուշադրություն է դարձվում հայերի ցեղասպանության, ինչպես նաև Գերմանիայի կողմից՝ դրա թողտվության փաստի վրա, դրան նպաստեցին տարբեր հրապարակումներ, քաղաքական բանավեճերը և ԶԼՄ-ների պատրաստած հաղորդաշարերը:

Մինչև 1984 թ. գերմանահայ համայնքը եկեղեցի չի ունեցել և արարողությունները կատարվել են տեղի ավետարանական եկեղեցիներում: Եկեղեցական շենքեր են վարձակալվել միայն Գյոփինգենի և Քյոլնի հայ համայնքները: Այդ թվականին Գյոնփինգենում սկսում է գործել հայոց Սուրբ Խաչ եկեղեցին, որը ձևափոխելով՝ օժել են որպես հայկական եկեղեցի: Դա իրոք մեծ իրադարձություն էր տեղի հայերի հոգևոր կյանքում:

1985 թ. ապրիլին Բրեմենում կայացավ «Ցեղասպանությունը և Հոլոքոսթը՝ նվիրված Թուրքիայում իրականացված հայերի Ցեղասպանության և մյուս արևելյան

¹⁰⁷ St' u Deutsch-Armenische Gesellschaft, 100 Jahre Deutsch-Armenische Gesellschaft: Erinnern. Gedenken. Gestalten, Hannover, 2014, S. 193-194.

¹⁰⁸ St' u ԱԳՆ պատմադիվանագիտական արխիվ, գործ N12-18 էջ 48:

քրիստոնյաների զոհերի 70-ամյա հիշատակին» խորագրով գիտաժողով, որի կազմակերպիչներն էին Բրեմենի հոգևոր և քաղաքային կառույցները¹⁰⁹:

Այս միջոցառումներին սկզբից ևեթ թուրքական կազմակերպությունները արձագանքեցին սուր քննադատությամբ և ուժգին բողոքներով: Չնայած նման դիմադրությանը՝ այն մեծ չափերով լուսաբանվեց տեղի հեռուստաընկերությունների կողմից¹¹⁰: Գիտաժողովի դեմ բողոքներով հանդես եկան Հաննովերի թուրք գլխավոր հյուպատոսը և Թուրքիայի արտգործնախարարությունը: Այս ամենի առթիվ իր մտահոգությունը հայտնեց նաև Բոննի արտաքին գործերի նախարարությունը¹¹¹:

1986 թ. արևմտագերմանական ռադիոկայանով հանրության դատին հանձնվեց հասարակական գործիչ և ռեժիսոր Ռալֆ Զորդանոյի՝ Հայոց ցեղասպանությանը վերաբերող փաստավավերագրական ֆիլմը՝ «Հայկական հարցն այլևս գոյություն չունի» վերնագրով: Բնականաբար, դա ևս արժանացավ Գերմանիայում գործող թուրքական կազմակերպությունների սուր քննադատությանը¹¹²:

1980-ականների կեսերից ակտիվացել էին նաև հայկական համայնքի կապերը Խորհրդային Հայաստանի հետ: Տուրիստական այցելություններ Հայաստան բավականին դրական ազդեցություն էին ունենում, քանի որ ժամանողների մեծ մասը առաջին անգամ էր լինում հայրենիքում¹¹³:

Գերմանահայ համայնքը անմասն չմնաց նաև Հայաստանում 1988 թ. տեղի ունեցած երկրաշարժի ժամանակ: Տեղի համայնքների ու անհատների ուժերով բավականաչափ դրամական և մարդասիրական օգնություն է ուղարկվել հայրենիք: Դրանից զատ՝ շատ հայ բժիշկներ, ի դեմս Գերմանիայի Հայ բժիշկների միության, մեկնել են աղետի գոտի և օգնություն ցուցաբերել տեղի բնակչությանը:

Այսպիսով մեր ուսումնասիրություններից պարզ դարձավ, որ հայերի հետքը Գերմանիայում բավականին խորն է: Հայերը գերմանացիների հարգանքի են արժանացել դեռևս հին ժամանակներից: Հայերը տարբեր ժամանակաշրջաններում իրենց մասնակցությունն են ունեցել Գերմանիայի տնտեսական, քաղաքական,

¹⁰⁹ St' u Wegner A. T. Armenier-deutsch behandelt. Dokumentation zur Bremer Konferenz "Genozid und Holocaust"(19.-24. April 1985), Bremen, 1985.

¹¹⁰ St' u Frankfurter Rundschau, Der Senator und die armenische Frage, 26.04.1985.

¹¹¹ St' u Schaefgen A., նշվ. աշխ., S. 105.

¹¹² St' u նույն տեղում, S. 92.

¹¹³ St' u Armenisch-Deutsche Korrespondenz, Jg. 1981, № 33 S. 21-20.

կրթական, մշակութային և այլ ոլորտներում՝ սկիզբ դնելով հայ-գերմանական բարեկամական հարաբերություններին: Այդ ամենի կայացման համար մեծ է գերմանաբնակ հայերի դերը, ովքեր բոլոր ժամանակներում ըստ արժանվույն են իրենց դրսևորել Գերմանիայում:

1.2 ԳԴՀ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔԸ ԱՐԴԻ ՓՈԽԼՈՒՄ

Հայկական սփյուռքի արդի ընկալումը: ԽՍՀՄ փլուզումից հետո նրա ստվարացման դրդապատճառները: Աշխարհում մեկ երկրից մեկ այլ երկիր գաղթելը ընդունված է դեռևս անհիշելի ժամանակներից: Եթե անցյալում մարդկանց տեղաշարժերը դժվար վերահսկելի էին ուստի և վիճակագրական առումով հիմնականում մոտավոր հաշվարկների հիման վրա էին, ապա ներկայումս այն դարձել է բազմակողմանի ուսումնասիրության առարկա, և միգրացիոն տեղաշարժերը համեմատաբար ավելի հստակ և տեսանելի են:

Տարբեր ժամանակներում փորձ է արվել սահմանել սփյուռք հասկացությունը: Գիտնականները անդրադարձել են որոշակի ժողովուրդների սփյուռքի ստեղծման դրդապատճառներին, ուսումնասիրել նրանց պատմությունը և ընդհանուր գծերը համադրելով՝ փորձել են տալ «սփյուռք» հասկացությանը ճիշտ սահմանումը: Ըստ Գ. Շեֆերի՝ սփյուռքն ազգի այն հատվածն է, որն ապրում է սեփական հայրենիքի սահմաններից դուրս, բայց շարունակում է կապ պահպանել իր հայրենիքի ու հայրենակիցների հետ¹¹⁴: Դ. Շնափերը գտնում է, որ սփյուռքն այն է, երբ սփռվածության պատճառով ազգի մի մասը ապրում է մեկ այլ՝ ընդունող երկրում և այդտեղ պահպանում է իր միասնականությունը¹¹⁵:

Սփյուռքի սահմանումը, սակայն, պետք է ներառի կայուն և ոչ կայուն սփյուռք տարբերակիչները, օրինակ՝ էթնիկ խմբերի, գաղթականների, քոչվոր ժողովուրդների: Վ. Սաֆրանը գտնում է, որ սփյուռքը պետք է իր հայրենիքից առնվազն երկու և ավելի երկրներում ցրված լինի: Սփյուռքում հայտնվածների մեջ պետք է լինեն հիշողություն և կապ հայրենիքի հետ, պիտի ընկալեն ընդունող երկրի

¹¹⁴ Տե՛ս Sheffer G., *Diaspora Politics: At Home Abroad*, New York, 2003, p. 1.

¹¹⁵ Տե՛ս Schnapper D., *From the Nation-State to the Transnational World: On the Meaning and Usefulness of Diaspora as a Concept*, *Diaspora* 8, № 3, 1999, p. 225.

ժողովրդից իրենց տարանջատված լինելը, իրենց մեջ միշտ պահեն հայրենիք վերադառնալու կամ այն վերակառուցելու բաղձանքը¹¹⁶:

Կոհենը ավելի շատ անդրադառնում է սփռվածության հիմնական պատճառներին: Այս առումով այն կարող է լինել գաղթյալների կամքով և բռնի ձևով, ինչպես նաև աշխատանքային և այլ դրդապատճառներով: Ըստ նրա՝ սփյուռքի ներկայացուցիչները ընդունող երկրում կարող են ունենալ ապրելու ինչպես բարդ, այնպես էլ շատ լավ պայմաններ¹¹⁷:

Բալտերը իր սահմանման մեջ հիմնականում համաձայնում է սփյուռքի՝ երկուսից ավելի երկրներում սփռված լինելուն, դեպի հայրենիքը ձգտելուն և նրան աջակցելուն, ընդունող երկրում միասնական լինելուն և նրանից հստակ բաժանվածություն ունենալուն, ինչպես նաև գոնե երկու սերունդ ըստ այս կետերի ապրած լինելուն¹¹⁸: Այսինքն՝ գիտնականները հիմնականում սփյուռք եզրույթին համապատասխան դասում են այն խմբերին, որոնք, սփռված լինելով երկուսից ավելի երկրներում, շարունակում են պահել իրենց հստակ տարանջատված ընդունող երկրի ժողովրդից, պահպանում են իրենց ազգային դիմագիծը՝ չնայած այն խոչընդոտներին, որոնց հանդիպում են ընդունող երկրում, և պահում են կապը ինչպես երկրի ներսում իրար միջև, այնպես էլ հայրենիքի հետ՝ հետդարձի փափագով:

Հայկական սփյուռքն իր այժմյան համակարգով համապատասխանում է այդ բոլոր սահմանումներին, սակայն յուրաքանչյուր սփյուռք ունի իր ներքին առանձնահատկությունները: Դրանք հիմնականում պայմանավորված են տվյալ ազգի պատմությամբ, մշակույթով, ազգային առանձնահատկություններով, ինչպես նաև այն բանով, թե գաղթյալները ինչպես են ընկալում հայրենիքից դուրս ապրելը և ինչ փոփոխությունների են ենթարկվում, երբ հայտվում են իրենց հայրենիքի սահմաններից դուրս:

Հայկական սփյուռքի առանձնահատկությունները հաշվի առնելով՝ Խաչիկ Թոլոյանը ներկայացրել է բաժանման 4 տեսակ. առաջին խումբը նրա բնորոշմամբ

¹¹⁶ St' u Safran W., Diasporas in Modern Societies: Myth of Homeland and Return, Diaspora 1, № 1, 1991, p. 83.

¹¹⁷ St' u Cohen R., նշվ. աշխ., p. 26.

¹¹⁸ St' u Butler K., Defining Diaspora, Refining a Discourse, Diaspora 10, № 2, 2001, p. 192-193.

«անտարբեր մեծամասնության սիյուռքն է», որի մեջ ընդգրկված են այն սիյուռքահայերը, որոնք անտարբեր են ազգային ավանդույթների հանդեպ և կապված չեն հայրենիքի հետ ո՛չ հոգևոր և ո՛չ էլ նյութական կապերով¹¹⁹: Առաջին խումբը ավելի մանրամասն ուսումնասիրելով՝ պարզ է դառնում, որ «անտարբեր մեծամասնության սիյուռք» եզրույթը ինքնին կարելի է բաժանել երեք ենթախմբի՝ «գիտակից անտարբեր մեծամասնություն», «անգիտակից անտարբեր մեծամասնություն» և «բռնի անտարբեր մեծամասնության»: Եթե դա դիտարկենք հայերի պարագայում, ապա առաջին ենթախմբի մեջ մտնում են այն հայերը, որոնք իրենց մեջ կրում են հայկական ամբողջական արժեհամակարգը, սակայն հասնելով ընդունող երկիր՝ սկսում են գիտակցաբար հեռանալ իրենց արմատներից: Նրանք հիմնականում իրենց ուշադրությունը կենտրոնացնում են այն բանին, որ ավելի լավ ինտեգրվեն հյուրընկալող հասարակությանը: Այլ տերմինով նրանց կարելի է կոչել «օտարամոլ հայեր»: Այսինքն՝ մտնելու նոր արժեհամակարգ, մշակույթ, հասարակություն, որը տվյալ տարածքում իր չափերով հեգեմոն դիրքերում է՝ համեմատած իր ազգային արժեհամակարգին ու մշակույթին, անմիջապես տրվում են գերիշխող դիրքում գտնվողին՝ պախարակելով և սխալ գտնելով ազգայինը: Նրանք այդպիսով ցանկանում են հյուրընկալող հասարակության լիիրավ մասնիկը դառնալ:

Հաջորդ ենթախումբը կազմում են այն հայերը, որոնք անգիտակցաբար կամ հանգամանքների բերումով են դա անում, օրինակ՝ ամուսնության կամ հայկական միջավայրի պակասի պատճառով: Այսինքն՝ չունենալով իրենց շրջապատում հայրենակից և շփվելով միայն օտարների հետ՝ ժամանակի ընթացքում վերցնում են նրանց արժեհամակարգը, բայց նպաստավոր միջավայրի և հնարավորության առկայության դեպքում վերադառնում են հայկականին:

Վերջին՝ երրորդ ենթախմբում այն հայերն են, ովքեր ստիպված են թաքցնել իրենց հայ լինելը, քանի որ դրանով կարող են վտանգել իրենց և իրենց հարազատների անվտանգությունը: Այժմ նման հայեր կան Ադրբեջանի և Թուրքիայի տարածքում: Ադրբեջանում, համեմատած Թուրքիայի, այդ ամենը ավելի լուրջ

¹¹⁹ St' u Tölölyan, Kh., Traditionelle Identität und politischer Radikalismus in der armenischen Diaspora, in: Dabag, Mihran- Platt, Kristin (Hrsg.): Identität in der Fremde, Bochum, 1993, S. 192-219.

հարթության վրա է: Այնտեղ ԽՍՀՄ տարիներից բազմահազար խառը ամուսնությունների արդյունքում կան հազարավոր հայեր, որոնք իրենց հայ լինելու մասին անգամ չեն բարձրաձայնում, ուր մնաց որևէ առնչություն ունենան հայերի հետ: Թուրքիայում այդ փուլը, կարելի է ասել, գտնվում է անցյալում, սակայն ժամանակին այնտեղ էլ էր այդպես, օրինակ, ինչ-որ ժամանակ Թուրքիայից Գերմանիա և այլ երկրներ տեղափոխված, արտաքուստ մուսուլման ներկայացող մի շարք մարդիկ ինքնաբացահայտվել են հենց մաքսատանը և պաշտոնյային ներկայացրել են ոչ թե անձնագրերում առկա մուսուլմանական, այլ հայկական անուններ¹²⁰: Սակայն միևնույն ժամանակ հարկ է շեշտել, որ եվրոպաբնակ հայերը, որոնք եկել են Թուրքիայից, ևս խնդիրներ ունեն իրենց ինքնությունը բացահայտելու հարցում, քանի որ նրանց ազգականների մի մասը ներկայումս էլ բնակվում է Թուրքիայում և կարող է դառնալ հալածանքի թիրախ, ուստի երբեմն նրանք ստիպված պահպանում են որոշակի զգուշություն: Կան ընտանիքներ, որոնք հայրենի կրոնին վերադառնալուց հետո, որոշակիորեն անհանգստանալով Թուրքիայում մնացած ազգականների համար, այնքան էլ բացահայտ չեն խոսում իրենց վերագտած ինքնության մասին և անգամ ունեն երկակի կենսակերպ¹²¹: Մի շարք աղբյուրներից պարզ է դարձել, որ 1960-ական թթ. Թուրքիայից Գերմանիա տեղափոխված աշխատավորների մեջ որոշակի թիվ են կազմում նաև համշենահայերը, որոնք արդեն Եվրոպայում ազատ կարողանում են ներկայանալ և պահպանել իրենց իրական հայկական ինքնությունը¹²²: Համո Մոսկոֆյանը նշում է համշենցի Սեդեթ Փոսթանի մասին, որն անվանափոխվել է՝ դառնալով Տիգրան Կոստանյան¹²³: Այս երկու ենթախմբերի մասին էլ կարելի է ասել, որ ժամանակի ընթացքում նպաստավոր պայմաններ ստեղծվելու դեպքում նրանց մոտ նույնպես ցանկություն է առաջանում վերադառնալ հայկական արժեհամակարգին:

Երկրորդ խմբին Թուրքիայանը բնորոշում է որպես «հայ ավանդական էլիտար խավի ներկայացուցիչների և նրանց համախոհների ամբողջություն»: Այս խումբն

¹²⁰ Տե՛ս Գեւորգյան Թ., Ո՞վ է հայ, «Յոյս», Թեհրան, 2010, թիվ 6924:

¹²¹ Տե՛ս Սիմավորյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 102:

¹²² Տե՛ս Aliye A. Hemşin Ermenileri. Tarihini ve İstanbul Bugünün Aynasında, İstanbul, 2005, s. 70.

¹²³ Տե՛ս Մոսկոֆեան Հ., Համշենահայ ընտանիքի մը ողիսականը՝ Մայնի-Ֆրանքֆուրթի մէջ, «Մասիս», Բեյրութ, հունիս, 2006, էջ 51:

ընդգրկում է հայ Սփյուռքի մեկ քառորդից մինչև նույնիսկ կեսը, և նրանց միավորում են ընդհանուր խմբային գիտակցությունը և ընդհանուր լեզվի օգտագործումը: Ընդհանրապես այս խումբն աչքի է ընկնում հատվածականությամբ, և նրա անդամները հանդես են գալիս առանձին-առանձին, սակայն հենց այս խումբն է հանդիսանում սփյուռքյան կառույցների ֆինանսավորման գլխավոր աղբյուրը և այդ կազմակերպությունների գործառույթների հիմնական իրականացնողը:

Երրորդ և չորրորդ խմբերը, ըստ Թոլոյանի, ձևավորվել են 1970-ական թվականներին: Երրորդը բնորոշվում է որպես «հայկական ահաբեկիչների» խումբ, որոնք ավանդական երկրներից են գաղթել, իսկ չորրորդն էլ «սփյուռքանդամների փոքրիկ խմբեր», որոնք մեծ ազդեցություն ունեն ողջ հայկական սփյուռքի վրա՝ շնորհիվ իրենց մասնագիտական որակների և նորարարական ծրագրերի¹²⁴:

Զանգվածային արտագաղթը, երբ մարդիկ հեռանում են իրենց հայրենիքից, ինքնաբերական գործընթաց չէ: Այն ածանցվում է երկրում տիրող վիճակից, որը որպես կենսագործունեության միջավայր՝ անտանելի կամ անընդունելի է դառնում բնակչության լայն շերտերի համար: Երկրում նրա բնակիչների համար անտանելի կամ անընդունելի միջավայրը, որպես կանոն և՛ երկրի ներսում առաջացած, և՛ երկրից դուրս գտնվող գործոնների ազդեցության հետևանք է: Թե այդ գործոններից որոնք են առաջնային կամ ավելի հզոր, պայմանավորված է երկրի պատմական ընթացքով և այդ համատեքստում տեղի ունեցած սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական, մշակութային, գիտատեխնիկական և այլ գործընթացներով¹²⁵: Միգրացիան անհատների կամ սոցիալական խմբերի կողմից մշտական բնակավայրը փոփոխելու գործընթաց է, որն արտահայտվում է նույն երկրի՝ այլ տարածաշրջան, այլ աշխարհագրական շրջան կամ այլ երկիր տեղափոխվելու ձևով: Միգրացիա են համարվում նաև գյուղից քաղաք և քաղաքից գյուղ տեղաշարժերը¹²⁶:

Հայաստանի դրությունը ծանրացավ 1988 թ. կեսերին Ադրբեջանից հայերին զանգվածաբար արտաքսելու հետևանքով: Օգտվելով գորբաչովյան կենտրոնական

¹²⁴ Տե՛ս Tölölyan, Kh., նշվ. աշխ., S. 192-219.

¹²⁵ Տե՛ս Մանուկյան Ս., «Այ Փի Էս Սի» Քաղաքական և սոցիոլոգիական խորհրդատվությունների ինստիտուտ, Միգրացիոն կառավարման գործոնները Հայաստանում, Երևան, 2012թ, էջ 2: Տե՛ս նաև http://www.noravank.am/upload/pdf/2013_Migration_Control_Factors.pdf, հասանելի 13.07.2016:

¹²⁶ Տե՛ս <http://mtrcarm.com/74.html>, հասանելի 13.07.2016:

իշխանության թուլությունից ու խրախուսանքից՝ վայրենի ձևեր ընդունած հակահայկական քարոզչության պայմաններում ադրբեջանական իշխանությունների կազմակերպած զինված ավազակային բանդաները հարձակումներ սկսեցին Ադրբեջանի հայկական բնակավայրերի վրա՝ կատարելով թալան, հրկիզումներ, սպանություններ: Կիրովաբադից ու Բաքվից, Շամխորի, Խանլարի շրջաններից և այլ հայաշատ վայրերից սկսվեց հայ բնակչության արտաքսումը, որն ուղեկցվում էր բռնություններով ու թալանով: Հայաստանից արտագաղթած ադրբեջանցիներն առանց դժվարությունների տեղավորվեցին Ադրբեջանից հեռացված հայերի բնակարաններում: 1988 թ. սումգայիթյան եղեռնագործությունից հետո մինչև տարեվերջ շուրջ 200 հազար բռնագաղթված հայեր ապաստանեցին Հայաստանում և ԽՍՀՄ տարբեր վայրերում: Բռնագաղթվածներին տեղավորելը, նրանց կարիքները հոգալը շատ ծանր էին ճգնաժամային պայմաններում գտնվող Հայաստանի համար հատկապես այն պատճառով, որ Ադրբեջանից Հայաստան ներգաղթածները հիմնականում քաղաքաբնակներ էին¹²⁷: Վերջիններիս շատերը մեկնեցին եվրոպական երկրներ, այդ թվում՝ նաև Գերմանիա: Նրանց թիվը ոչ պաշտոնական տվյալներով հասնում է 15.000-ի: Այս խմբի հայերը հիմնականում խոսում են ռուսերեն, ինչն էլ նրանց առանձնացնում է Գերմանիայում ապրող մյուս հայերից: Գերմանահայոց կենտրոնական խորհրդի կարծիքով հենց նախկին խորհրդային երկրներից (բացի Հայաստանից) եկած հայերն այնքան էլ մեծ մասնակցություն չունեն հայկական սփյուռքում: Նրանք ավելի շատ անդամակցում են այլ կազմակերպությունների, քան հայկական¹²⁸:

Արտասահմանյան համայնքներում հայությունը հիմնականում հասարակական կազմակերպությունների միջոցով հիմնում է դպրոցներ և վարժարաններ, վերականգնում կամ կառուցում է եկեղեցիներ, որոնց միջոցով փորձում է պահպանել իր ինքնությունը: Սակայն սփյուռքահայության գոյատևման հիմնական երաշխիքը հայրենիքի՝ Հայաստանի Հանրապետության առկայությունն

¹²⁷ Տե՛ս ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտի պաշտոնական կայք էջ, «Սումգայիթյան ողբերգությունը: Բռնագաղթը»: Տե՛ս նաև http://masters.armeniansgenocide.am/content_images/file/Yndunelutyun/17____.pdf, հասանելի 13.07.2016:

¹²⁸ Տե՛ս Сумленны С., Армянская диаспора Германии: От непризнания к интеграции, «21-й ВЕК», № 2 (4), Ереван, 2006г, с. 114.

է: Հայրենիքում տեղի ունեցած սոցիալ-քաղաքական տեղաշարժերը՝ անկախ Հայաստանի Հանրապետության և ազգային պետականության հաստատմամբ, վերացրին քաղաքական-գաղափարական շատ խոչընդոտներ Հայրենիք-Սփյուռք հարաբերությունների ոլորտում: Սփյուռքի և Հայրենիքի միջև կապերը գործնականում առավել իրատեսորեն դրսևորվեցին 1988 թ. վերջերին Հայաստանում տեղի ունեցած աղետից հետո: ՀՀ պետական իշխանություններն սկսեցին Սփյուռքը դիտել նաև որպես ֆինանսական օգնություն հասցնող ռեսուրս:

Հայրենիք-Սփյուռք հարաբերություններն է՛լ ավելի ամրապնդվեցին արցախյան պայքարով և Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման հարցով: Այս ամենը հզոր ազդակ հանդիսացավ Հայրենիք-Սփյուռք հասարակական-քաղաքական տեսանելի հարաբերությունների ձևավորման համար, որն ունի իր նախապատմությունը¹²⁹:

Բնակչության արտագաղթը՝ իր սոցիալ-տնտեսական, ժողովրդագրական, մշակութային հետևանքներով, հետխորհրդային Հայաստանի առջև ծառացած կարևորագույն հիմնախնդիրներից է: Հայաստանի՝ տարածաշրջանային անվտանգության տեսակետից կայացած պետություն դառնալու կարևորագույն երաշխիքներից մեկը մարդկային ներուժի զարգացման և հանրապետությունից դուրս բնակչության տեղաշարժերի նկատմամբ պետական քաղաքականության մշակումն է: Մինչդեռ այդօրինակ քաղաքականության բացակայության, ինչպես նաև տնտեսական ճգնաժամի, բնակչության կենսամակարդակի անկման և գործազրկության բարձր տեմպերի պայմաններում 1990-ական թվականներից հետո Հայաստանի Հանրապետությունից բնակչության տեղաշարժերն ընդունել են զանգվածային բնույթ¹³⁰: ՄԱԿ-ի 1996 թ. Մարդկային զարգացման զեկույցում 1991-1995 թթ. տեղաշարժերի հետևանքով Հայաստանից մեկնել է 677 հազ. մարդ, կամ նրա բնակիչների յուրաքանչյուր հինգերորդը մշտապես կամ ժամանակավորապես

¹²⁹ Տե՛ս Սարգսյան Ս., Հայկական սփյուռքի արդի հիմնախնդիրների շուրջ, «21-րդ ԴԱՐ» ամսագիր, թիվ 1, «Նորավանք» ԳԿՀ, Երևան, 2014թ., էջ 111-117:

Տե՛ս նաև http://www.noravank.am/upload/pdf/7.Stal_Sardaryan_01_2014.pdf, հասանելի 13.07.2016:

¹³⁰ Տե՛ս Գալստյան Մ. Վ., Աշխատանքային միգրացիան հետխորհրդային Հայաստանի գյուղական բնակչության շրջանում, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, N 1-2, հունվար-օգոստոս, Երևան, 2011, էջ 164:

թողել է հանրապետությունը¹³¹: Ըստ ակադեմիկոս Վ. Խոջաբեկյանի հաշվարկների՝ հայրենիքը լքածների թիվը 1991-2000 թթ.-ին՝ 1 մլն 250-ից մինչև 1 մլն 300 հազ. մարդ¹³²: Տարբեր փորձագիտական հետազոտությունների համաձայն՝ 1990-2005 թթ. Հայաստանից արտագաղթել և այլ երկրներում բնակություն է հաստատել 700 հազարից 1 մլն 300 հազ. մարդ, որը կազմում է 2008 թ. ՀՀ անվանական բնակչության 22-40%-ը, իսկ միայն 1992-1994 թթ.՝ 610-620 հազ. մարդ կամ հանրապետության բնակչության շուրջ 1/5-ը¹³³: «Գեղլափ» կազմակերպության 2013 թ. ուսումնասիրությունների արդյունքում պարզ է դարձել, որ ԽՍՀՄ նախկին հանրապետությունների մեջ Հայաստանի բնակչության շրջանում արտագաղթելու ցանկությունը ամենաբարձրն է. այն 40% է¹³⁴:

Գերմանիայի հայ համայնքը նորագույն համալրումների համատեքստում:

Այսպիսով, հայերը արտագաղթում էին տարբեր երկրներ՝ Ամերիկա, Եվրոպա, ԱՊՀ և այլուր: Երկրների ընտրությունը հիմնականում կատարվում էր մի քանի չափանիշներով: Նախ՝ հայը նախընտրում է բնակվել ապահով ու հաստատուն երկրում, որտեղ կյանքի որակն ու կայունությունը բարձր մակարդակի վրա են: Արտագաղթողները հիմնականում մեկնում էին ընտանիքներով, և դրա համար էլ նրանք չէին կարող ռիսկի դիմել՝ գնալով մի երկիր, որտեղ չկար որևէ մեկը, ով սկզբնական շրջանում կաջակցեր իրենց: Այդ պատճառով նրանք նախընտրում էին այն երկրները, որտեղ ունեին հարազատներ ու բարեկամներ: Այդ առումով Գերմանիան մեկնողների համար մի քանի պատճառներով համարվում էր նպաստավոր տարբերակ: Դեռ ԽՍՀՄ ժամանակներից ԳԴՀ-ում հայտնվելու հնարավորություն ունեին գիտնականներ, մշակութային և ռազմական գործիչներ: Այն ժամանակ ԽՍՀՄ բանակի սպաները մի քանի, իսկ զինվորները երկու տարի հնարավորություն ունեին ծառայություն անցկացնելու ԳԴՀ-ում. նրանց մեջ լինում

¹³¹ Տե՛ս ՄԱԿ-ի Մարդկային զարգացման զեկույց, Հայաստան, Երևան, 1996, էջ 14:

¹³² Տե՛ս Խոջաբեկյան Վ., Հայաստանի բնակչության վերարտադրությունը և տեղաշարժերը XIX-XX դարերում, XXI դարի շեմին, Երևան, 2001, էջ 308:

¹³³ Տե՛ս Միգրացիա և մարդկային զարգացում. Հնարավորություններ և մարտահրավերներ, Մարդկային զարգացման ազգային զեկույց, Հայաստան, 2009, էջ 39:

¹³⁴ Տե՛ս Gallup, Desire to Leave FSU Ranges Widely Across Countries, 04.04.2013. Տե՛ս նաև http://www.gallup.com/poll/161591/desire-leave-fsu-ranges-widely-across-countries.aspx?utm_source=alert&utm_medium=email&utm_campaign=syndication&utm_content=morelink&utm_term=All+Gallup+Headlines++World:

էին նաև հայեր: Գիտության և մշակույթի որոշ հայ գործիչների նույնպես հնարավորություն էր ընձեռվում գնալ ԳԴՀ՝ գերմանական կամ խորհրդային-գերմանական որևէ համատեղ ծրագրի շրջանակում: Չնայած դրանք լինում էին ոչ երկարաժամկետ այցելություններ, սակայն ԽՍՀՄ-ում ոչ բոլորին էին թույլատրում այցելել արտերկիր: Ի դեպ, 1990-2000-ական թթ. Գերմանիա գաղթածներից շատերը հենց այդ մարդիկ էին: Մեկնածուների՝ այնտեղ հաստատվելուց հետո սկսվում էր նրանց ընտանիքների, բարեկամների ու ընկերների փոխադրվելու գործընթացը: Նման օրինակներ ունենք հայկական սփյուռքում¹³⁵: Մյուս պատճառը այն է, որ դեռևս ԽՍՀՄ ժամանակներում գերմաներենը ՀԽՍՀ-ում լայն տարածում ուներ, և բնակչության մի որոշ մաս ինչ-որ չափով տիրապետում էր այդ լեզվին, ու հաշվի առնելով, որ այդ երկրում շատ հեշտ կհաղթահարեն լեզվական անջրպետը ու կինտեգրվեն հասարակությանը, շատերը նախընտրեցին մեկնել Գերմանիա: Նման մարդիկ հիմնականում ուսումնական ծրագրերի միջոցով էին մեկնում կամ հասնելով Գերմանիա՝ սկսում էին սովորել և կրթություն ստանալ: Գերմանիա արտագաղթելու հաջորդ պատճառը այլազգիների նկատմամբ հանդուրժողականությունն էր, այսինքն՝ մեկնողները վստահ էին, որ Գերմանիայում հեշտությամբ կհարմարվեն տեղացիների բարքերին, մանավանդ երկիրը քրիստոնեական արժեքներ էր դաժանում, և Հայաստանի հայերի համար բավականին բարդ կլինեին ինտեգրվել մուսուլմանական կամ այլ դավանանքի գերիշխանության դեպքում: Նպաստավոր նախապայման էր նաև այն, որ Ադրբեջանում տեղի ունեցած դեպքերը լայն արձագանք էին գտել, և հայերը նախընտրում էին գնալ քրիստոնյա երկրներ՝ այդ վայրերում իրենց ավելի ապահով զգալով, իսկ Գերմանիայում արդեն գործում էր Հայ Առաքելական եկեղեցին, և նրանք կարող էին ցանկացած ժամանակ իրենց զգալ հայկական միջավայրում: Մյուս պատճառը Գերմանիայում գործող սոցիալական համակարգի այն պայմաններն էին, որ առաջարկվում էին Գերմանիա արտագաղթող փախստականներին: Նրանց նախ տանում էին փախստականների համար նախատեսված ճամբարներ, որտեղ տրամադրում էին կացարան, սնունդ և կտրոններ՝ հազուստ կամ այլ անհրաժեշտ իրեր գնելու համար: Նրանք իրավունք

¹³⁵ Տե՛ս Ordukhanyan A., նշվ. աշխ., Erfurt, 2008, S. 34.

չունեին քելու այդ տարածքները: Գերմանիայում փախստականների հարցերով զբաղվող հաստատությունը սկսում էր հարցազրույցներ անցկացնել նրանց հետ՝ պարզելու Գերմանիա գալու պատճառները և, ըստ այդմ, մերժում էր դիմումը կամ տեղավորում էր փախստականների համար նախատեսված հաստատություններ («Asylheim») ու տրամադրում էր կա՛մ կացության իրավունք, կա՛մ անորոշ ժամանակով կացության իրավունք՝ ժամանակ առ ժամանակ երկարացնելով այդ իրավունքը (հիմնականում 3 կամ 6 ամսով): Նրանց տրամադրվում էր նաև բժշկական ապահովագրություն: Եթե փախստականները բնակվում էին բնակարաններում, պետությունը նրանց փոխարեն վճարում էր տան վարձը, ինչպես նաև կոմունալ բոլոր ծախսերը: Նրանց երեխաները իրավունք էին ստանում հաճախելու մանկապարտեզ, դպրոց, ուսումնական հաստատություններ: Սկզբնական շրջանում այն երեխաները, որոնք չգիտեին կամ լավ չէին տիրապետում գերմաներենին, ընդունվում էին հատուկ դպրոցներ: Լեզուն հաղթահարելուց հետո նրանց հնարավորություն էր տրվում հաճախելու սովորական դպրոցներ: Որպես կանոն հայ դպրոցականները հեշտությամբ էին հաղթահարում այդ շեմը: Անցկացվում էին նաև հատուկ դասընթացներ մեծահասակների համար: Այդ ծրագիրը կոչվում է «մայրիկը սովորում է գերմաներեն» («Mama lernt Deutsch»): Ժամանակի ընթացքում էլ փախստականները ստանում էին օրինական կերպով աշխատելու թույլտվություն: Շատ ժամանակ փախստականները գերադասում էին անօրինական աշխատանք կատարել՝ խուսափելով աշխատելու թույլտվություն ստանալուց, որպեսզի չզրկվեին նպաստներից ու արտոնություններից:

Գերմանիա մեկնելու ուղիները երկուսն էին: Առաջինը ուղիղ Գերմանիա թռչելն էր, բայց ոչ բոլորին էր դա հաջողվում, քանի որ մուտքի արտոնագիր ստանալը դյուրին չէր, այդ պատճառով մարդիկ դիմում էին երկրորդ միջոցին՝ Գերմանիա էին ներթափանցում երրորդ երկրով: Սկզբնական շրջանում նրանք մեկնում են Գերմանիայի հարևան երկրներից որևէ մեկը՝ հիմնականում Լեհաստան, որը ավելի դյուրին էր մուտքի արտոնագիր տրամադրում ու համարվում էր ամենամատչելի տարբերակը, այնտեղից ոչ օրինական ճանապարհով հատելով սահմանը՝ մուտք էին գործում Գերմանիա: Այդ ժամանակ, քանի որ դեպի

Գերմանիա մեկնել ցանկացողները շատ էին, շատերը, օգտվելով այդ հանգամանքից, գումարի դիմաց ապօրինի ծառայություններ էին մատուցում ու մարդկանց անօրինական ուղիներով անցկացնում Գերմանիա:

Գերմանիայի հայկական համայնքի հնաբնականները հիմնականում բավականին ջերմորեն էին ընդունում համայնքի համալրումները: Նրանք հնարավորինս փորձում էին աջակցել նորեկներին ինչպես Գերմանիայի ապրելակերպին հարմարվելու և ինտեգրվելու, այնպես էլ համայնքային կյանքին մասնակցելու հարցում: Դրա արդյունքը այն եղավ, որ ՀՀ-ից այնտեղ մեկնածներից շատերը համայնքային կյանքում սկսեցին բավականին կարևոր դեր խաղալ և նպաստել համայնքի գործունեության ընդլայնմանը: Նրանք ստեղծեցին նոր հայրենակցական կազմակերպություններ և տեղ գտան եղած միությունների ղեկավար կազմերում, սակայն դա հաճախ ուղեկցվում էր տարածայնություններով: Դրա հիմնական պատճառն այն է, որ Գերմանիայի հայ համայնքի նորեկ անդամները տարբեր մշակույթների կրողներն էին: Ըստ գերմանացի սոցիոլոգների վերլուծությունների՝ առանձնացվում են գերմանաբնակ հայերի երեք հիմնական խմբեր: Առաջինի մեջ մտնում են «արևմտյան հայերը» («Westarmenier»), որոնք եկել են Թուրքիայից և արևմտահայկական մշակույթի կրողներ են, երկրորդ խմբում են «արևելյան հայերը» («Ostarmenier»), որոնք Գերմանիա են եկել Հայաստանի Հանրապետությունից և Իրանից: Հաջորդ խմբի հայերի մեծ մասը Լիբանանից է, Իրաքից և Մերձավոր Արևելքի այլ երկրներից, որոնք կազմում են «արաբական» խումբը¹³⁶: Փոքր մաս են կազմում ԽՍՀՄ նախկին պետություններից՝ Ռուսաստանից, Ադրբեջանից, Ուկրաինայից և այլ երկրներից եկածները¹³⁷:

Գերմանիայում հայերի քանակի մասին տարբեր թվեր կան: Իրականում բարդությունն այն է, որ բազմաթիվ հայեր տարբեր երկրների անձնագրերով են գրանցվել Գերմանիայում ու դրանով բարդացրել հայերի իրական քանակի հաշվառումը Գերմանիայում: Ըստ ՀՀ ԱԳՆ տվյալների՝ այդ թիվը հասնում է մինչ 60.000-ի¹³⁸: Սակայն կան նաև կարծիքներ, որ համայնքը շատ ավելի մեծ է:

¹³⁶ Տե՛ս Сумленны С., նշվ. աշխ., с. 114.

¹³⁷ Տե՛ս <http://germany.mfa.am/de/community-overview/>, հասանելի 13.07.2016:

¹³⁸ Տե՛ս <http://germany.mfa.am/de/community-overview/>, հասանելի 13.07.2016:

Ժամանակի ընթացքում ինչպես շատ այլ ոլորտների, այնպես էլ միգրացիայի տվյալները ավելի հստակ սկսեցին մատուցվել: Այսպես՝ ԳԴՀ-ում գործող Դաշնային վիճակագրական գրասենյակը ժամանակ առ ժամանակ ներկայացնում է երկրի բնակչության քանակը՝ հաշվում ընդգրկելով նաև քաղաքացիություն ունեցող մարդկանց թիվը: Այսինքն՝ այդտեղ նշված է լինում միայն ՀՀ քաղաքացիություն ունեցող մարդկանց քանակը ու ԳԴՀ հայկական համայնքի իրական թիվը ճշգրտորեն չի կարող արտացոլվել, քանի որ իրենց բնօրրաններից Գերմանիա ներգաղթած «էթնիկ հայերը» գրանցվում են որպես իրենց ծագման երկրի քաղաքացիներ, այսինքն՝ որպես «թուրքեր», «իրանցիներ» կամ «լիբանանցիներ»: Այլ կերպ՝ հայկական համայնքին վերաբերող այս տվյալները չեն արտահայտում այն թիվը, որ իրականում կա:

ԳԴՀ վիճակագրական գրասենյակի տվյալները ներկայացրել ենք սույն աշխատանքի հավելվածում: Աղյուսակ 1-ից պարզ է դառնում, որ 1991-1999 թթ. հետզհետե աճել է արտագաղթը դեպի ԳԴՀ՝ պայմանավորված մի քանի հանգամանքով: 1990-ական թթ. հետխորհրդային երկրներում, այդ թվում նաև Հայաստանում, արտագաղթի հիմնական պատճառը արտաքին էր: Խորհրդային ինքնաբավ տնտեսական մեծ տարածքում անկախացած հանրապետությունների միջև խզվեցին տնտեսական և տեխնոլոգիական նախկին կապերը, որի հետևանքով շատ հանրապետություններում արդյունաբերությունն մեծ անկում ապրեց՝ նշաձողն իջեցնելով ավելի ցածր երկրների մակարդակի¹³⁹:

1992-1994 թթ. ՀՀ բնակչության տեղաշարժերը, սոցիալ-տնտեսական (տնտեսության վերափոխում, շրջափակում, նախկին համակարգի փլուզում, որպես դրանց հետևանք՝ զանգվածային գործազրկություն, էներգետիկ ճգնաժամ, կենսամակարդակի շեշտակի անկում) և քաղաքական (ռազմական գործողությունները Լեռնային Ղարաբաղում ու Հայաստանի սահմանամերձ շրջաններում) գործոններով պայմանավորված, զանգվածային բնույթ ստացան¹⁴⁰: Մի խոսքով, ժողովրդի մոտ բավականին ցածր էր բարոյահոգեբանական,

¹³⁹ Տե՛ս Մանուկյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 2-4:

¹⁴⁰ Տե՛ս Մարկոսյան Ա., Արտագաղթը և Հայաստանի Հանրապետության բնակչության ժողովրդագրական գործընթացները 1989-2001 թթ., 03.04.2006: Տե՛ս նաև http://www.noravank.am/arm/issues/detail.php?ELEMENT_ID=2402, հասանելի 13.07.2016:

Ֆինանսական, կենսամակարդակի ու ապագայի հանդեպ լավատեսության մակարդակը: Այս ամենի հետևանքով մինչ 1999 թ. ԳԴՀ գաղթեցին 11.315 ՀՀ քաղաքացի: Դա ՀՀ-ից արտագաղթողների ծավալի մեջ այնքան էլ մեծ քանակ չի ներկայացնում, սակայն ԳԴՀ հայկական համայնքի համար դա բավականին լուրջ թիվ էր, որը հետագայում հանգեցրեց անցանկալի հետևանքների:

2000-2008 թթ. Գերմանիայում ՀՀ քաղաքացիություն ունեցողների թիվը հետզհետե կրճատվում էր¹⁴¹: Դա պայմանավորված էր նախ նրանով, որ 2001-2007 թթ. Հայաստանում արձանագրվել էր ՀՆԱ-ի՝ նախորդ տարվա համեմատ բավական բարձր (10%-ից ավելի) աճ¹⁴², ու դա անդրադարձավ բոլոր ոլորտների, ինչպես նաև արտագաղթի, առավել ևս ներգաղթի վրա: Ժամանակի ընթացքում Գերմանիայի՝ փախստականների հարցերով զբաղվող գրասենյակը շատ հայերի հետ էր ուղարկել Հայաստան, քանի որ նրանք բավարար հիմքեր չէին ունեցել հիմնավորելու Գերմանիայում մնալու իրենց ցանկությունը: Հարկ կա նշելու նաև, որ շատերը չէին վերադառնում ՀՀ, այլ երկիրը լքելու ծանուցումը ստանալուց հետո տեղափոխվում էին այլ՝ հիմնականում շենգեն գոտում գտնվող մեկ այլ եվրոպական երկիր: Շատ հայեր, ուղղակի չհարմարվելով այդ վայրերի պայմաններին և բարքերին, վերադարձան Հայաստան: Արտագաղթի նվազման դեպի այդ երկիր նպաստեցին նաև էր ՀՀ-ում Գերմանիայի դեսպանության աշխատանքը, որի աշխատակազմը սկսել էր ավելի լավ հասկանալ, թե վիզա պահանջողներից ովքեր են մեկնում Գերմանիայում մշտապես մնալու համար և մերժում էր նրանց: Մեծ դեր խաղաց նաև այն հանգամանքը, որ Ռուսաստան արտագնա աշխատանքի մեկնողները կարողանում էին բավարար գումար հայթայթել Հայաստանում գտնվող իրենց ընտանիքներին ապահովելու համար, ինչն էլ շատերին հետ պահեց երկրից մեկնելուց:

¹⁴¹ St' u Dreusse M. Die armenische Diaspora in Deutschland. Ihr Beitrag zur Entwicklung Armeniens, In: Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ) (Hrsg.): Migration und Entwicklung, Frankfurt am Main, 2008, S. 58.

St' u նաև Statistisches Bundesamt, Bevölkerung und Erwerbstätigkeit Ausländische Bevölkerung Ergebnisse des Ausländerzentralregister, Wiesbaden, 2016, S. 32,33,38,39. St' u նաև https://www.destatis.de/DE/Publikationen/Thematisch/Bevoelkerung/MigrationIntegration/AuslaendBevoelkerung2010200147004.pdf?__blob=publicationFile, հասանելի 13.12.2016:

¹⁴² St' u Մանուկյան Ս., նշվ. աշխ., էջ 6:

Այս ամենը ի մի բերելով՝ նշենք, որ 2008 թ. ԳԴՀ-ում գտնվող ՀՀ քաղաքացիների թիվը գրանցեց 21-րդ դարում դեռևս ամենացածր ցուցանիշը՝ ընդամենը 9.584 ՀՀ քաղաքացիություն ունեցող անձ:

2009-2015 թթ. այդ թիվը կրկին սկսեց աճել՝ հիմնականում պայմանավորված այդ ժամանակահատվածին հատուկ խնդիրներով: Հայաստանից արտագաղթի ինչպես 1990-ական թթ. առաջին, այնպես էլ 2008 թ. հետո սկսված երկրորդ ալիքն պայմանավորված էր աշխարհամակարգի փոփոխությամբ¹⁴³: Բացի այդ, կային դեպի Գերմանիա մեկնելու ավելի մասնավոր պատճառներ ևս. օրինակ՝ գնալով մեծ տարածում էր ստացել ուսումնառությունը արտերկրում, իսկ այս առումով Գերմանիան ամենանպաստավոր երկրներից է, քանի որ այնտեղ կրթությունը գրեթե անվճար է, գործում են ֆինանսավորման բավականին շատ ծրագրեր (DAAD¹⁴⁴, KAAD¹⁴⁵), կրթության որակն ու համալսարանների վարկանիշը բարձր են: Մյուսը Հայաստանում լայն տարածում գտած «Au Pair» ծրագիրն է, որը հնարավորություն է տալիս երիտասարդներին գնալու այլ երկրներ (հիմնականում Գերմանիա), այնտեղ խնամելու երեխաներ և մասնակցելու լեզվի ուսուցման դասընթացների: Նրանք այնտեղ ստանում են գումար¹⁴⁶: Այս ծրագրով, որը տևում է մեկ տարի շատ երիտասարդներ՝ հիմնականում իգական սեռի, մեկնելով Գերմանիա, այլևս չեն վերադառնում և դա է պատճառը, որ, ըստ Գերմանիայի դաշնային վիճակագրական ծառայության, այստեղ գտնվող ՀՀ քաղաքացիություն ունեցող անձանց մեջ իգական սեռի ներկայացուցիչները մեծամասնություն են ¹⁴⁷: Մյուս նախադրյալը այդ երկրում բժշկության բարձր մակարդակն է. ՀՀ-ից Գերմանիա են արտագաղթում ինչպես հայ բժիշկներ¹⁴⁸, այնպես էլ որակյալ բուժօգնություն ու բուժում ստանալ ցանկացողներ:

2008 թ. համաշխարհային ֆինանսական ճգնաժամը Հայաստանում զգացվեց մեկ տարի անց՝ 2009 թ.¹⁴⁹: Քաղաքական որոշ զարգացումներ տեղի ունեցան

¹⁴³ Տե՛ս Մանուկյան Ս., նշվ. աշխ., էջ 5:

¹⁴⁴ Տե՛ս <https://www.daad.de/de/>, հասանելի 13.07.2016:

¹⁴⁵ Տե՛ս <http://www.kaad.de/>, հասանելի 13.07.2016:

¹⁴⁶ Տե՛ս <http://www.aiep.am/AuPairArmenia/aupairtsr.html>, հասանելի 13.07.2016:

¹⁴⁷ Տե՛ս Statistisches Bundesamt, նշվ. աշխ., S. 32,33,38,39.

¹⁴⁸ Տե՛ս «Առավոտ», Հայ բժիշկները արտագաղթում են Գերմանիա, 13.11.2015. Տե՛ս նաև <http://www.aravot.am/2015/11/13/628489/>, հասանելի 13.07.2016:

¹⁴⁹ Տե՛ս Մանուկյան Ս., նշվ. աշխ., էջ 6:

2008թ. նախագահական ընտրություններից հետո, որն մարդիկ պատրվակ դարձնելով՝ շատերը մեկնեցին այլ երկրներ, այդ թվում՝ նաև Գերմանիա: ՀՀ-ում համացանցի և սոցիալական ցանցերի տարածումը ևս նպաստում է արտագաղթին: Դրա շնորհիվ տեղի են ունենում ինչպես Գերմանիայում ու Հայաստանում բնակվող հայերի միջև, այնպես էլ բազմաթիվ խառը ամուսնություններ: Այդ պարագայում գրեթե բոլոր դեպքերում Հայաստանում բնակվողը մեկնում էր Գերմանիա մշտական բնակության:

Ըստ Դաշնային վիճակագրական գրասենյակի 2015 թ. կատարած ուսումնասիրությունների՝ կազմվել են ԳԴՀ-ում ՀՀ քաղաքացիություն ունեցող մարդկանց տարիքային խմբերը, որոնք ներկայացված են հավելվածի աղյուսակ 2-ում¹⁵⁰: Վերլուծելով այդ աղյուսակի տվյալները՝ ստանում ենք հետևյալ պատկերը. մինչև 20 տարեկանները այն խմբի մեջ են, որոնք հիմնականում եկել են ընտանիքների հետ կամ ծնվել են Գերմանիայում: Այս խումբը համարվում է ամենախոցելիին ծուլման առումով: Նրանք արագ ինտեգրվում են ու մաս են կազմում գերմանական հասարակության: Դրան նպաստող հիմնական պատճառները մի քանիսն են. նախ գերմանական այժմյան արժեհամակարգն ինքնին կլանող է, քանի որ ներառում է բոլոր մշակույթներից ինչ-որ մաս, երկրորդ՝ Գերմանիայում ապրում են բազմաթիվ օտարազգիներ, և հայերը, հայտնվելով այդ երկրում, իրենց առանձնապես օտար չեն զգում, քանի որ իրենց մաշկի կամ մազերի գույնը չի խոչընդոտում ինտեգրվելու հասարակությանը ու իրենց զգալու այդ երկրի լիիրավ անդամ: Որոշակի դեր են խաղում նաև այդ տարիքին հատուկ մտածելակերպը և հոգեբանությունը, այն է՝ հնարավորինս հարմարվել մեծամասնության ապրելակերպին:

Շատ կարևոր է, թե ընտանիքում հայապահպանությունը, հայկական բարքերը ինչ մակարդակի վրա են: Գերմանիայում գտնվելու սկզբնական շրջանում դրանց ավելի շատ են ուշադրություն դարձնում, բայց ժամանակի ընթացքում ազգային ինքնության խնդիրը հետզհետե մարում է: Համայնքի գործիչները ցավով են նկատում, որ շատ ընտանիքներում ծնողներն իրենք են նպաստում, որ երեխաների

¹⁵⁰ Stb'u Statistisches Bundesamt, նշվ. աշխ., S. 54,55,56.

մոտ մայրենիի հաշվին ավելի զորանա գերմաներենը: Կարևոր է նաև տեղի հայկական համայնքի կազմակերպությունների ու եկեղեցու գործունեությունը: Պետք է հնարավորինս օգտագործել բոլոր լծակները՝ օգնելու երեխաներին հայեցի դաստիարակելու ու ինտեգրելու համայնքային գործընթացներին: Այդ նպատակով համայնքները և եկեղեցին մի քանի քաղաքներում ստեղծել են մեկօրյա դպրոցներ, որտեղ դասավանդվում են մայրենի լեզու և կրոն: Ցավոք, մեկօրյա դպրոցները ցանկալի արդյունք չեն տալիս. ուսուցումը կազմակերպվում է կամավորության սկզբունքով, առանց ուսուցիչների վարձատրության: Խանգարիչ հանգամանքներից է նաև այն, որ Գերմանիայում բնակություն էին հաստատել տարբեր երկրներից եկած հայեր, որոնք խոսում էին արևմտահայերեն և արևելահայերեն: Ներկայումս առանձին խումբ են համարվում Հայաստանից եկածները, որոնք ՀՀ տարբեր շրջաններից են ու նույնիսկ ընտանիքներում խոսում են բարբառով: Իսկ ամենաբարդը հետխորհրդային երկրներից եկած հայերի հարցն է, որոնք հիմնականում ռուսախոս են: Լեզվական նման տարբերությունների պայմաններում նրանց, սովորեցնել հայերեն և մեծ արդյունք սպասել, իրոք, անհնար է: Առանձին խնդիր ենք համարում նաև համապատասխան մասնագետների պակասը, քանի որ շատ դեպքերում ուսուցչի դերում հայտնվում է ոչ թե իսկական մանկավարժ, ով տիրապետում է հայոց լեզվի դասավանդման մեթոդիկային, այլ հայերենի տիրապետող մեկը: Նաև այս է պատճառը, որ մեկօրյա դպրոցը չի ծառայում իր նպատակին: Հատկանշական է, որ այս խնդիրը ավելի ակնառու էր համացանցի և սոցիալական ցանցերի լայն տարածումից առաջ: Մինչ այդ այս տարիքի հայերը ավելի շուտ էին ինտեգրվում գերմանական իրականությանը, քանի որ հայ իրականությանը, լեզվին, մշակույթին հաղորդակից լինելու միակ աղբյուրը ՀՀ հանրային հեռուստաընկերության եթերն էր, որն առավելապես հետաքրքրում էր ավագ սերնդի ներկայացուցիչներին: Համացանցի տարածմամբ ու հայկական հեռուստաընկերությունների հաղորդումների արդիականացումից հետո այդ հսկայական տեղեկատվությունը սկսեց հասանելի լինել համարյա ողջ աշխարհին՝ երիտասարդների շրջանում նույնպես հետաքրքրություն առաջացնելով հայրենիքում կատարվող անցուդարձին, հայ մշակույթի, պատմության և այլնի նկատմամբ:

Նրանց մեջ արդեն սկսում է ձևավորվել ազգային մտածելակերպ, հայերեն լեզվամտածողություն ու, որ ամենակարևորն է, հայ լինելու հպարտություն: Այս ամենը, անշուշտ, կարևոր գործիքներ են ծուլվելու դեմ պայքարելու համար, քանի որ Գերմանիայում ծնված շատ երեխաներ դժվարությամբ են հաղորդակցվում հայերենով, և, ցավոք, շատ են նաև նրանք, որ ընդհանրապես չեն տիրապետում մայրենիին: Քիչ ավելի հասուն տարիքում Գերմանիա մեկնածները ենթագիտակցորեն դեռ հայերեն են մտածում, բայց ժամանակի ընթացքում ազգային ինքնության պահպանմանը ուշադրություն չդարձնելու պատճառով, ծուլվելու հավանականությունը նրանց մեջ մեծանում է: Քանի որ ՀՀ շատ քաղաքացիները այդտեղ ունեն փախստականի կարգավիճակ, նրանք ուղղակի չեն կարողանում այցելել Հայաստան մի որոշ ժամանակով կամ ընդմիջտ, և դա ունենում է ծանր հետևանքներ. գերմանաբնակ շատ հայեր մեզ հետ զրույցներում նշում էին, որ երեխաներին ամառային արձակուրդներին Հայաստան ուղարկելու դեպքում այդ մի ամսվա ընթացքում նրանց հայերենի բարելավման ու ազգային ինքնության վերականգման առումով ահռելի դրական փոփոխություններ են լինում:

Մյուս տարիքային խմբում 20-45 տարեկաններն են: Այս խումբը նույնպես կարելի է պայմանականորեն բաժանել մի քանի ենթախմբերի¹⁵¹: Առաջինում ուսանողներ են, որոնք եկել են Գերմանիա՝ սկսելու կամ շարունակելու իրենց ուսումը: Նրանց մեջ կան երիտասարդներ, ովքեր ցանկանում են սովորել և ուսումն ավարտելուց հետո վերադառնալ հայրենիք, մի մասն է, որ մտադրություն ունի ավարտելուց հետո աշխատանքի անցնել Գերմանիայում: 2015 թ. դրությամբ Գերմանիայում ուսումնական նպատակներով բնակվում է 638 մարդ, որոնցից 438-ը՝ իգական սեռի¹⁵²: Հայաստանից Գերմանիա մեկնած ուսանողների համար 2003 թ. Մանհայմում գործում է «Հայք» ուսանողական ակումբը: Այս ակումբի հիմնական նպատակը հայ ուսանողներին աջակցելը և ճիշտ ուղղորդելն է: Հաջորդ խնդիրը Գերմանիայում հայ ուսանողների և գիտնականների մասնակցությամբ ներկայացուցչական ցանցի ստեղծումն է¹⁵³: Այս ամենը ցույց է տալիս, որ հայ

¹⁵¹St' u Statistisches Bundesamt, նշվ. աշխ., S. 54, 55, 56.

¹⁵²St' u Statistisches Bundesamt, նշվ. աշխ., S. 135-137:

¹⁵³St' u Dreusse M., նշվ. աշխ., S. 71-72. St' u նաև www.haiknet.de, հասանելի 13.07.2016:

երիտասարդների շրջանում կապերը բավականին սերտ են, և նման ակումբները նպաստում են ուսանողական լայն միջավայր ստեղծելու ու հարկ եղած դեպքում միավորվելու կարևոր խնդիրների շուրջ: Նմանատիպ ակումբները առավելապես օգնում են Հայաստանից մեկնած ուսանողներին: Հայ ուսանողները, առաջին անգամ գնալով Գերմանիա, աջակցություն են ստանում իրենց հայրենակիցներից: Հայկական ծագում ունեցողների թիվը գերմանական համալսարաններում հստակ ճշտել բավականին բարդ է, մասնավորապես այժմ Գերմանիայի և Հայաստանի միջև կատարվում են «ուղեղների» փոխանակություններ: Այսինքն՝ հայ ուսանողները, կրթություն ու մասնագիտացում ստանալով Գերմանիայում, իրենց գիտելիքներն ու փորձը ներդնում են Հայաստանում: Դա կարող է լինել Հայաստան գալով ու այստեղ աշխատելով կամ Գերմանիայից ուղղակի իրենց գիտելիքները ծառայեցնելով Հայաստանին:

Մյուս ենթախմբում այն հայերն են, ովքեր մեկնում են Գերմանիա աշխատելու: 2015 թ. դրությամբ Գերմանիայում պաշտոնապես աշխատում են 442 անձինք¹⁵⁴, որոնք տարբեր ոլորտի պահանջված մասնագետներ են: Նրանց մեծ մասը տեղեկատվական տեխնոլոգիաների (ծրագրավորման), բժշկության, գիտության, մշակույթի ու սպորտի ոլորտների մարդիկ են: Այդ է պատճառը, որ վերջերս Գերմանիայում սկսել է շատանալ տարբեր բնագավառներում հայտնի հայերի թիվը: Այս ենթախմբի մարդիկ գլխավորապես մեկնում են իրենց ընտանիքների հետ ու երբեմն նաև վերադառնում են¹⁵⁵:

Մյուս ենթախմբում փախստականներն են, որոնք մեկնել են Գերմանիա՝ ավելի բարվոք կյանք ունենալու համար: 2015 թ. դրությամբ Հայաստանից Գերմանիա մեկնածներից 3.142-ի դեպքում առկա են եղել քաղաքական ու

¹⁵⁴ St'u Statistisches Bundesamt, նշվ. աշխ., S. 135-137.

¹⁵⁵ Հայ համայնքի սոցիալական կառուցվածքն արտացոլում է նրանց ծագման տարբեր երկրները: Օրինակ աշխատանքային հյուրերի կարգավիճակով Թուրքիայից Գերմանիա մեկնած հայերը գերակշիռ մասով բանվորներ էին, քանի որ Թուրքիայում ավելի լավ սոցիալական դիրք ունեցող ընտանիքներն ավելի շատ ձգտում են հաստատվել ԱՄՆ-ում և Կանադայում: Այնուամենայնիվ, նրանց միջավայրում տեղի է ունեցել վաստակի ձևի մեծ շրջադարձ հատկապես երկրորդ սերունդը օգտագործել է ուսանելու միջոցով կատարելագործվելու հնարավորությունը: Այժմ նրանք գործունեություն են ծավալում որպես ինքնուրույն փաստաբաններ, բժիշկներ կամ էլ զբաղվում են արհեստով: Իրանի և Լիբանանի հայերը շատ դեպքերում որպես ուսանողներ են եկել Գերմանիա և ակտիվ կերպով ներկայացված են ակադեմիական մասնագիտություններում: Նույնը կարելի է ասել այն հայերի մասին, ովքեր Գերմանիա են եկել Հայաստանից՝ սկսած 1990 թ.:

հումանիտար դրդապատճառները: Այս թիվը, իհարկե, ավելի մեծ է, քանի որ շատ հայեր Հայաստանում, դիտավորյալ մասնակցելով քաղաքական գործընթացներին և արտահայտելով «ընդդիմադիր» հայացքներ, մի քանի անգամ հայտնվելով քաղաքական անհամաձայնությունների էպիկենտրոնում, դա շահարկում են իրենց քաղաքական հայացքների համար հալածյալ կարգավիճակ վերագրելով և մեկնելով Գերմանիա, ապաստան են խնդրում՝ որպես ՀՀ-ում քաղաքական հետապնդման ենթարկված¹⁵⁶:

Տարիքային մյուս խումբը 45 և ավելի տարիք ունեցող մարդիկ են¹⁵⁷, որոնք հիմնականում Գերմանիա են գալիս ինչ-որ մեկի մոտ: Մի մասն էլ բուժում ստանալու համար է Գերմանիա գնում: Այս և նախորդ խմբի ներկայացուցիչների հիմնական մասը՝ մանավանդ նորեկները, ամուր կառչած են մնում հայի իրենց տեսակին և բավական դժվար են ինտեգրվում: Նրանք լեզվական խնդիրներ ունեն և չեն հարմարվում տեղի բարքերին:

Ըստ ԳԴՀ վիճակագրական գրասենյակի 2015 թ. տվյալների՝ չամուսնացածների թիվը կազմում 8.647 է (ար.՝ 4.492, իգ.՝ 4.155), իսկ ամուսնացածները՝ 8.211 (ար.՝ 3.775, իգ.՝ 4.436)¹⁵⁸: Գերմանացու կամ այլ ազգության ներկայացուցչի հետ ամուսնությունները հաճախադեպ են, և դրա հիմնական պատճառն այն է, որ նրանք այդ կերպ են լուծում կացության խնդիրը: Սա, անշուշտ, մեծ վտանգ է, քանի որ պատահում է, որ նրանք ամուսնանում են նաև այլադավանների հետ, և նրանց սերունդների կապերը հայկական համայնքի ու հայրենիքի հետ թույլ են լինում կամ ընդհանրապես խզվում են:

Մյուս կարևոր խմբերը գերմանացիների հետ ամուսնացածներն ու ամուսնալուծվածներն են: Այս խմբերը միասին ենք դիտարկում, քանի որ նման ամուսնությունների և բաժանությունների որոշ մասը կեղծ է կրում, այսինքն՝ այն քաղաքացիություն շուտ ստանալու կամ մշտական բնակիչ դառնալու նպատակ են հետապնդում: Նույնիսկ ամուսնացածներն են ամուսնալուծվում ու դիմում կեղծ ամուսնության: Գերմանիայի քաղաքացիները այս քայլին դիմում են իհարկե

¹⁵⁶ Տե՛ս Statistisches Bundesamt, նշվ. աշխ., S. 135-137.

¹⁵⁷ Տե՛ս նույն տեղում:

¹⁵⁸ Տե՛ս նույն տեղում, S. 67-68 ,73-74 ,79-80.

գումարի դիմաց: Այս երևույթի մեջ կա մի մեծ վտանգ. դե յուրե ամուսնացած լինելով գերմանացու հետ, բայց դե ֆակտո ապրելով «նախկին» ամուսնու հետ՝ շատ դեպքերում երեխաներ են ծնվում, ու նրանք ստանում են դե յուրե ամուսնու ազգանունը, և անձնագրի մեջ ազգությունը նշվում է գերմանացի: Սա, իհարկե, հղի է անցանկալի հետևանքներով. հետագայում այդ երեխաների սերունդներն արդեն զրկված կլինեն իրենց արմատները հիշեցնող ազգանունից, ինչը հայապահպանության ու ազգային գիտակցության կարևոր պայման է:

Գերմանիա մեկնելիս հայերը հնարում են որևէ պատճառ, որի հիման վրա հնարավորինս երկար ժամանակով թույլ կտան իրենց մնալ այդ երկրում: Նրանց, կախված Գերմանիայում ապրելու պատճառաբանությունից տալիս են երկրում մնալու իրավունք, այնուհետև փախստականների հարցերով գրասենյակը զբաղվում է այդ ամենի իսկությունը ստուգելով: Միանգամից կացության իրավունք են ստանում հիմնականում անբուժելի հիվանդները, քաղաքական և ամուսնության պատճառներով մեկնածները: 2015 թ. Գերմանիայում կացության իրավունք ունեւ 6.468 ՀՀ քաղաքացի¹⁵⁹, անորոշ ժամանակով մնալու իրավունք՝ 3.215 հոգի, իսկ ընտանեկան պատճառների հիմքով՝ 2.066 հոգի: ՀՀ քաղաքացիության ունեցող 2.165 մարդ սահմանված ժամկետներում ներկայանում են այդ բաժին՝ իրենց կացությունը ևս մի քանի ամսով երկարացնելու: Սակայն լինում են դեպքեր, որ այլևս չեն երկարաձգում ժամկետը և պահանջում են սահմանված ժամկետում լքել երկիրը¹⁶⁰:

Այսպիսով, խոսելով ՀՀ քաղաքացիների՝ Գերմանիայում գտնվելու տարբեր պատճառների մասին՝ կարելի է եզրակացնել, որ դրանք տարբեր են. մեկը՝ բուժվելու, մյուսը՝ սովորելու, մեկ ուրիշն էլ՝ մշտական բնակություն հաստատելու: Հավելվածի աղյուսակ 5-ից՝ պարզ է դառնում, որ ՀՀ քաղաքացիների մեծամասնությունը՝ 5.682 մարդ, 1-4 տարի է մնում Գերմանիայում: Տրամաբանական է, որովհետև մեկնողների հիմնական մասը գալիս է այդտեղ սովորելու, աշխատելու կամ բուժվելու: Մյուս խումբը

¹⁵⁹ St'u Statistisches Bundesamt, նշվ. աշխ., S. 135-137.

¹⁶⁰ Այս խնդիրը չեն ունեցել Թուրքիայից եկած հայերը, քանի որ Գերմանիան էր նրանց հրավիրել:

ներկայացնում են 15-20 տարի այդտեղ բնակվողները՝ 3.147 մարդ, ովքեր եկել են 1990-ականների կեսերից¹⁶¹:

Հայերը ներկայացված են Գերմանիայի բոլոր երկրամասերում նույնիսկ ամենափոքր համայնքներում: Դա բացատրվում է փախստականների տեղավորումը կարգավորող գերմանական կառավարման համակարգի առանձնահատկություններով. փախստականներին տեղաբաշխում են Դաշնության ողջ տարածքով մեկ, որպեսզի փախստականները ավելի հեշտ ինտեգրվեն գերմանական հասարակությանը: Սակայն դա խիստ դժվարացնում է համայնքային կյանքի կազմակերպումը, ազգային ավանդույթների ու սովորույթների պահպանումը: Ըստ Դաշնության վիճակագրական ծառայության՝ ՀՀ նախկին քաղաքացիները բաշխված են հիմնականում հավասարաչափ՝ բացառությամբ Հյուսիսային Հռենոս-Վեստֆալիայի (5.258 հայ), Բավարիայի (2.565 հայ) և Շլեզվիգ-Հոլշտայնի (2.177 հայ) ¹⁶²: Հյուսիսային Հռենոս-Վեստֆալիայում հայերի թիվը բավականին մեծ է. դա պայմանավորված է նրանով, որ Հայ Առաքելական եկեղեցու առաջնորդարանը գտնվում է երկրամասի Քյոլն քաղաքում, և նրա շուրջ են հավաքվել սովորաբանակ հայեր: Ազգային կյանքը Քյոլնում հատկապես աշխուժացել է Հայաստանյայց առաքելական եկեղեցու թեմի ստեղծումից հետո: Նշվում են Հայաստանի Հանրապետության պետական տոները, Մեծ եղեռնի տարելիցները, կազմակերպվում են գրական երեկոներ, համերգներ, այլ միջոցառումներ: Գործում են մեկօրյա դպրոց, «էրեբունի» պարաֆումբը, հայ կանանց «Սիլվա Կապուտիկյան» միությունը, Կոմիտասի անվան երգչախումբը, ֆուտբոլի «Աղթամար» թիմը: Տեղի հայ մշակութային միությունը հիմնականում զբաղվում է երեխաների երաժշտական դաստիարակությամբ: Քյոլնում գործում է նաև Հայ գործարարների միությունը, որի հիմնական նպատակն է օժանդակել հայկական համայնքին¹⁶³: Հայոց համայնքներ ստեղծվել են Բիլեֆելդում, Դիսբուրգում, Հագենում, Բոննում Դորտմունդում, Աախենում: Այժմ այդ երկրամասում ապրում է մոտ 10.000-15.000 հայ: Նշենք նաև, որ այս երկրամասի հայերը ակտիվ կապ են պահպանում նաև Բելգիայի և Հոլանդիայի ազգակիցների հետ: Քանի որ նրանք սահմանակից են իրար,

¹⁶¹ Տե՛ս Statistisches Bundesamt, նշվ. աշխ., S. 95-96.

¹⁶² Տե՛ս Statistisches Bundesamt, նշվ. աշխ., S. 102-104, 111-113.

¹⁶³ Տե՛ս Հայ Սփյուռք հանրագիտարան, նշվ. աշխ., էջ 139-148:

համայնքային շատ միջոցառումների, կարևորագույն խնդիրների ժամանակ միատեղում են իրենց ուժերը: Հաջորդ երկրամասը Բավարիան է: Հայկական համայնքներ կան Մյունխենում և Նյուրնբերգում: Մյունխենում հայերը սկսել են հաստատվել ուշ միջնադարում, ունեցել են առևտրական տներ: Ավելի ուշ՝ XIX դ. վերջին և XX դ. սկզբին, քաղաքի հայ բնակիչների թիվն ավելացել է հայ ուսանողների հաշվին: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո հայերը Մյունխեն են գաղթել Թուրքիայից: Աշխատել են հիմնականում արդյունաբերության, առևտրի և սպասարկման ոլորտներում: Աստիճանաբար ձևավորվել է Մյունխենի հայ համայնքը: 1970-ական թթ. սկզբին այստեղ բնակվել է մոտ 600 հայ: 1990-ական թթ. քաղաքում հաստատվել են տասնյակ հայ ընտանիքներ Հայաստանից, Ադրբեջանից, նախկին Խորհրդային Միության տարբեր վայրերից: Այժմ Մյունխենի հայ համայնքում գործում են Հայ Առաքելական եկեղեցու Բավարիայի խորհուրդը, «Հայկական հարցերի ինստիտուտը», մշակութային երկու միություն¹⁶⁴:

Մյուսը Շլեզվիգ-Հոլշտայնի երկրամասն է, որի Համբուրգ քաղաքի հայ համայնքը բավականին կազմակերպված է , այնտեղ գործում է «Կիլիկիա» երիտասարդական կազմակերպությունը¹⁶⁵:

Իհարկե առանձնահատուկ է Բեռլինի հայ համայնքի դերը: Լինելով ամենահինը՝ այն բաղկացած է տարբեր տեղերից եկած հայերից, որոնք տարբեր արժեհամակարգերի ու մտածողության կրողներ են: Համայնքը ամեն ինչ անում է, որ մեր հայրենակիցների մեջ ազգային ոգին ու լեզուն, մշակույթը, երաժշտությունը, հայ ինքնության զգացումը վառ պահի¹⁶⁶:

Հայկական համայնքներ կան բոլոր երկրամասերում, և նրանք բոլորն էլ կատարում են նույն գործառույթը, սակայն Գերմանիայում հայկական համայնքների միավորման հեռանկարը դեռևս մշուշոտ է. նրանց փոխշփումները պարբերաբար բնույթ չեն կրում, այսինքն՝ նրանք համագործակցում են առիթից առիթ՝ կապված որոշակի իրադարձությունների հետ:

¹⁶⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

¹⁶⁵ Տե՛ս նույն տեղում:

¹⁶⁶ Տե՛ս <http://www.armenische-gemeinde-zu-berlin.de/seite/168197/armenische-gemeinde-zu-berlin.html> հասանելի 13.07.2016:

Գերմանիայում հայ բնակչության ընդհանուր պատկերը՝ որպես սփյուռք, ներկայացնում է հանրային մի մոդել, որը կարող է առաջարկել կոլեկտիվ կողմնորոշումներ և հանրային կառույցներ: Չնայած ծագման երկրների, միգրացիոն պատճառների և սոցիալական կառուցվածքի տարատեսակությանը՝ Գերմանիայի հայ համայնքը համեմատաբար լավ է կազմակերպված և ունի ակտիվ ցանց: Իսկ դա հնարավոր է դարձել ոչ միայն հայկական ինքնության պահպանման շնորհիվ, այլև նույն ճակատագրին պատկանելու զգացողությամբ¹⁶⁷: Սփյուռքահայերի մեծ մասը հայկական ինքնությունը սերտորեն կապում է հալածանքներից, ոչնչացումից և փրկվելուց քաղած դասերի հետ: Ինչպես հրեական սփյուռքում, հայկական սփյուռքում նույնպես ձևավորվել է հայրենադարձների «ռոմանտիկա»: Հեռավոր բնօրրանը, որը շատ հայեր ընդհանրապես չեն ճանաչում կամ միայն զբոսաշրջային այցելությունների միջոցով գիտեն, հաճախ պայծառակերպվում և վերածվում է անկատար երազանքների և չիրականացած հույսերի հայրենիք: Ամանորին հնչած «հաջորդ տարի Արարատի շուրջ» մաղթանքը հրեական «հաջորդ տարի Երուսաղեմում» կենացի հայկական տարբերակն է¹⁶⁸:

Գերմանաբնակ հայերի մեծամասնությունը ցանկանում է երկարաժամկետ բնակություն հաստատել Գերմանիայում: Հայերը, որոնք եկել են Հայաստանից, բավականին ամուր են կապված հայրենիքի հետ: Նրանք պարբերաբար այցելում են Հայաստան, հանդիպում իրենց բարեկամներին և ընկերներին: Դրանով նրանք ամրացնում իրենց և իրենց սերունդների կապը Հայաստանի հետ: Իրանից եկած նույնպես այցելում են Հայաստան, քանի որ նրանք էլ երբեմն ունենում են հայաստանաբնակ բարեկամներ կամ ծանոթներ: Նրանք նույնպես Հայաստանից եկած հայերի պես հույս են փայփայում օրերից մի օր Հայաստանում ապրելու: Հակառակ սրանց՝ Թուրքիայից եկած հայերը այնքան էլ կապված չեն Հայաստանի հետ: Նրանք լավագույն դեպքում այնտեղ ունենում են ընկերներ կամ ծանոթներ: Նրանցից շատերը չեն եղել այնտեղ, թերևս այդ պատճառով Հայաստանում ապրելու հույս չեն փայփայում, սակայն, այնուամենայնիվ, նրանք հոգեպես բավական ամուր կապված են

¹⁶⁷St' u Dabag M., Die armenische Minderheit, In: Schmalz-Jacobsen C. und Hansen G. (Hrg): Ethnische Minderheiten in der Bundesrepublik Deutschland. Ein Lexikon, München, 1995, S. 61-72.

¹⁶⁸St' u Hofmann T., նշվ. աշխ., Berlin, 2005, S. 17.

Հայաստանին: Նրանք հայրենիքի կարոտը բավարարում են տուրիստական այցելություններով¹⁶⁹:

Ըստ Միհրան Դաբաղի՝ հայկական սփյուռքի կարևորագույն առանձնահատկությունը հայկական ինքնության պահպանումն է: Այս իմաստով ընդհանուր գաղափարը բարձր է պահվում լեզվի, գրականության, խորհրդանիշների, ինչպես նաև տոնական կամ հիշատակի կարևոր օրերի միջոցով¹⁷⁰: Այսպես օրինակ՝ Հեսսենի հայ համայնքն իր առջև խնդիրներ է դրել ունենալ հայերենի դասընթացներ, քանի որ Գերմանիայում ապրող հայերի մեծ մասը մայրենի լեզվին այլևս չի տիրապետում: Պատմական իրադարձությունների հիշողությունը (ամենից առաջ ապրիլի 24-ի՝ 1915 թ. ցեղասպանության զոհերի խնկարկման և սգո օրվա) հատկապես կատարում է ավանդական, ինքնությունը պահպանող կապի գործառույթ¹⁷¹: Չնայած միասնական հիշողության և խնկարկման նշանակալի գործառույթին՝ Գերմանիայում բնակվող հայերի միասնականության զգացումը զուտ անցյալով չի պայմանավորված, այն նաև Հայաստանի ապագային է վերաբերում: Մշտապես վտանգի սպառնալիքի մեջ ապրած ժողովուրդը փորձում է անընդհատ գլոբալիզացող աշխարհում իր տեղն ամրապնդել և զարգանալ՝ դրանով իսկ փորձելով համախմբվել Հայաստանի ապագայի շուրջ:

Այդ նպատակով որ Հայաստանի, Եվրոպայի և Հյուսիսային Ամերիկայի հայերը 2002 թ. իրականացրեցին «Հայաստան 2020» խորագրով գիտաժողով: Այն անկախ կառույց է և ֆինանսավորվում է անդամավճարներով: Նրան նպատակն է Հայաստանի զարգացման հետագա ծրագրերի և այլընտրանքային սցենարների մշակումը: 2003թ. նրանք հրատարակեցին գիրք («Development scenarios for Armenia until 2020»), որում ներկայացված էին Հայաստանի կրթության, գիտության, մշակույթի, տուրիզմի և այլ ոլորտների զարգացման ուղիները: Նրանք նախատեսում են բացել բիզնես- դպրոցներ, գիտաժողովներ կազմակերպել Հայաստանում և աշխարհի տարբեր երկրներում հանգրվանած հայ գիտնականների այցեր կազմակերպել Հայաստան՝ սեմինարներ

¹⁶⁹Տե՛ս Dreusse M., նշվ. աշխ. Տ. 17.

¹⁷⁰Տե՛ս Dabag M. Die armenische Minderheit, In: Schmalz-Jacobsen, Cornelia und Hansen, Georg (Hrg): Ethnische Minderheiten in der Bundesrepublik Deutschland. Ein Lexikon, , München, 1995, Տ. 67.

¹⁷¹Տե՛ս Harutunian M., Ausgewählte Aspekte der Entwicklung armenischer Gemeinschaften in Deutschland. ISB-Jahrbuchbeitrag, Berlin, 2003.

անցկացնելու հայ ուսանողների հետ: 2007 թ. հոկտեմբերի 21-ին Գերմանիայում գործող «Հայք» ուսանողական ակումբը «Հայաստան 2020» ծրագրի շրջանակներում Մյունխենում կազմակերպեց կոնֆերանս, և որին մասնակցում էին տարբեր երկրներից ժամանած հայեր: Քննարկումները Հայաստանի ապագայի ծրագրերի շուրջ էին: Այդ միջոցառմանը մասնակցում էին տարբեր ոլորտների մարդիկ՝ բիզնեսի, գիտության, ուսանողության, ինչպես նաև ԳԴՀ-ում ՀՀ դեսպանատան ներկայացուցիչը: Մասնակիցների և կազմակերպիչների ելույթներից հետո սկսեցին քննարկվել Հայաստանի զարգացմանը վերաբերող տեսակետները¹⁷²:

Համայնքներում կրոնին վերաբերող տարաձայնությունները գրեթե բացակայում են , և այս առումով տեղի հայությունը բավականին համասեռ է, քանի որ գերմանաբնակ հայերի ճնշող մեծամասնությունը Հայ Առաքելական եկեղեցուն հետևորդ է: Դրանից բացի, Գերմանիայում ապրող հայերի համար հայ եկեղեցին ինտեգրման նշանակալի գործառույթ է իրականացնում: Հատկապես եկեղեցական միջոցառումները, ինչպիսիք են հիշատակի օրերը, տոները և զանազան հանդիսությունները, առիթ են հանդիսանում, որ տարբեր երկրներից ծագող հայերը միասին լինեն, դրանք համատեղ նշեն, նույնիսկ եթե ոչ մի անձնական շփում չունեն իրար հետ ¹⁷³:

Չնայած հայ համայնքի միասնության զգացողությանը, հայ ինքնության պահպանման մեծ ցանկությանը՝ չափազանց խայտաբղետ սփյուռքահայ այդ հանրության մեջ նկատելի են մի քանի բաժանարար գծեր: Ինչպես ամենուր, Գերմանիայում նույնպես ծագման երկիրը չափազանց կարևոր նշանակություն ունի հայերի ինքնության հարցում: Հայկական հոգեկերտվածքին բնորոշ են այսպես կոչված նույնականությունները և ուղղամտությունը: Հայերի մի ստվար զանգված, ըստ ծագման երկրի իրեն բնորոշում է որպես Թուրքիայի հայ, Իրանի հայ, Հայաստանի հայ և այսպես շարունակ կամ երբեմն՝ նաև պարզապես սփյուռքահայ, որով, բացառությամբ մեր օրերում Հայաստանից արտագաղթածների, բնութագրվում են ավանդական հայկական սփյուռքի հայերը: Իրարից տարբեր համայնականացումը, ինչպես նաև հիմնովին տարբեր ազդեցություններն ու սովորությունները, որոնք հայերը ձեռք են

¹⁷² Stéu Dreusse M., նշվ. աշխ., S. 65.

¹⁷³ Stéu Ordukhanyan A., նշվ. աշխ., Erfurt, 2008, S. 49.

բերել հյուրընկալող երկրներում, արտացոլվում են նաև Գերմանիայում նրանց առօրյա պահվածքի, պահանջմունքների և հետաքրքրությունների մեջ: Դրա լավ օրինակներն են մեծամասնություն կամ փոքրամասնություն կազմող հասարակության ներսում հանդուրժողականության տարբեր դրսևորումները: Թուրքիայում կամ Լիբանանում, որպես քրիստոնյա փոքրամասնություն հայերը համարյա մոնոէթնիկ հասարակության մեջ ապրած հայաստանցուց շատ կողմերով խիստ տարբերվում են: Սոցիալ-հոգեբանական այս առանձնահատկությունները կարող են լուրջ տարածայնությունների առիթ դառնալ:

Վերը նկարագրված ծագումնաբանական տարբերությունները արտացոլվում են նաև կազմակերպական տարբեր ձևերում: Թուրքիայի հայերի ինքնության պահպանման հարցում հայ եկեղեցու ունեցած մեծ նշանակությամբ պայմանավորված՝ հատկապես այդ երկրից գաղթած մեր հայրենակիցներն են ակտիվորեն ներկայացված եկեղեցական համայնքներում: Ի տարբերություն դրա՝ Հայաստանի հայերը հաճախ ցանցեր են ստեղծում և հանդիպում են ինչ - որ պանդոկում կամ սրճարանում¹⁷⁴:

Այսպիսով, ԳԴՀ հայկական համայնքում ԽՍՀՄ փլուզումից հետո սկսեցին նոր համալրումներ, որի էական ազդեցություն ունեցան համայնքի հետագա ձևավորման վրա: Եթե մինչ ԽՍՀՄ փլուզումը հայկական համայնքը բաղկացած էր հիմնականում ավանդական հայկական համայնքներից գաղթած հայերից, որոնք ունեին իրենց տեսակետները՝ կապված համայնքի կառավարման հետ, այժմ համայնքին միահյուսվել են ԽՍՀՄ մտածողություն ունեցողները ու անկախության սերնդի ներկայացուցիչները, որոնց թիվը ժամանակի ընթացքում աճել է: ՀՀ-ից եկածների թիվը գնալով ավելանում է, իսկ 1990-ականներին գաղթածները արդեն, բավականին կայացել են այդ երկրում՝ իրենց սերնդի համար ստեղծելով համեմատաբար բարվոք կեցությունը: Ունենք նաև նախադեպեր, երբ ՀՀ-ից եկածները համայնքի ներսում բավականին պատասխանատու պաշտոններ են զբաղեցնում կամ հիմնում են կազմակերպություններ ու միություններ: Հաշվի առնելով այս ամենը՝ կարելի է ենթադրել, որ ԳԴՀ հայկական համայնքում մոտ ապագայում կլինեն վերադասավորումներ և համախմբման մեկ այլ՝ ավելի արդիական եղանակ: Ի

¹⁷⁴Stéu Dreusse M., նշվ. աշխ., S 66.

տարբերություն նախորդ սերունդների, որոնք նշանակություն էին տալիս հայի «որտեղից» լինելուն ու միավորվում էին հիմնականում Հայոց ցեղասպանության հարցի շուրջ, այժմյան սերունդը ավելի առաջադեմ է, և նրանց գլխավոր նպատակը հայանպաստ ձեռնարկների իրականացնելն է: Նրանք, ի տարբերություն նախորդ սերնդի, ավելի միասնական են ու գործնական, շնորհիվ սոցիալական ցանցերի և ինտերնետի միջոց կապի մեջ են, ինչպես միմյանց, այնպես էլ Հայաստանի հետ: Այսպես շարունակվելու դեպքում ԳԴՀ հայկական համայնքը ապագայում կարող է միավորվել մեկ կազմակերպության տանիքի տակ և առավել արդյունավետ ներկայացնել հայերի ու Հայաստանի շահը միջազգային քաղաքական միջավայրում կարևոր նշանակություն ունեցող ԳԴՀ-ում:

2. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ՈՒ
ՄԻՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԳԴՀ-ՈՒՄ

2.1. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԼՈՐԲԻՍՏԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԳԴՀ-
ՈՒՄ

1965 թ. Հայոց ցեղասպանության 50-ամյա տարելիցի միջոցառումները, նոր շունչ հաղորդեցին հայկական սոցիալական և մշակութային կազմակերպությունների գործունեությանը իրենց բնակության երկրներում¹⁷⁵: Սրա հետ միասին աճեց նաև քաղաքական ակտիվությունը Թուրքիայի դեմ: Հենց այդ ժամանակ էլ ԱՄՆ-ում ձևավորվեց գնալով էլ ավելի հզորացող և ազդեցիկ հայկական լոբբին: Ամերիկահայ կառույցները տարբեր կոչերով և հրապարակային ելույթներով դիմում էին կոնգրեսի և սենատի անդամներին, որպեսզի Թուրքիային ստիպեին ճանաչել այս ոճիրը որպես Ցեղասպանություն: Այդ նախաձեռնությունների ալիքը շուտով տարածվեց նաև Եվրոպայում, ինչն էլ իր հերթին խթանեց աշխարհով մեկ սփռված հայության ազգային ինքնագիտակցության վերելքը և դրդեց համախմբվել տարբեր կառույցների շուրջ:

Գերմանիայում հայ համայնքի համար առաջնային պլանում հայտնվեց թուրքերի կողմից իրականացրած ոճրի՝ որպես Ցեղասպանություն ճանաչելու գործընթացի շուրջ ջանքերի համախմբումը: Գերմանական մամուլը հետզհետե դարձավ տեղեկատվական պայքարի համար նպաստավոր դաշտ, որտեղ տեղ գտան հայանպաստ մի շարք հրապարակումներ¹⁷⁶:

Ինչպես նշվեց նախորդ գլխում, ԳԴՀ հայկական համայնքը չունի մեկ միասնական կազմակերպություն, որն իր շուրջը կհամախմբի հայկական կազմակերպությունները և հանդես կգա հայ համայնքի անունից: Գերմանիայում հայկական համայնքները հիմնականում բաժանված են երեք խմբի՝ տեղական նշանակության կազմակերպություններ, որոնց գործունեությունը սահմանափակվում է

¹⁷⁵ Տե՛ս Cohen R., նշվ. աշխ., p. 48:

¹⁷⁶ Տե՛ս Schaeffen A., նշվ. աշխ., S. 77.

որոշակի հայաշատ քաղաքներում, և նրանց անդամակցում են հիմնականում տեղի հայ բնակիչները, կազմակերպություններ, որոնք գործունեություն են ծավալում ամբողջ Գերմանիայում, և անդամակցողները լինում են տարբեր բնակավայրերից, և համահայկական նշանակության կազմակերպություններ, որոնք գործում են ամբողջ աշխարհում¹⁷⁷:

Այժմ Գերմանիայում գոյություն ունի հայկական մի քանի տասնյակ կազմակերպություն և մեկ տասնյակից ավել եկեղեցական համայնք: Իրենց գործունեության բնույթով դրանք տարբեր են, բայց ընդհանուր գծերով յուրաքանչյուրն իր ներդրումն ունի հայապահպանության և հայկական հարցերով զբաղվելու խնդրում: Այս ենթագլխում անդրադառնալու ենք այն կազմակերպություններին, որոնք Գերմանիայում զբաղվում են հայկական լրբիստական գործունեությամբ¹⁷⁸:

«Գերմանահայոց կենտրոնական խորհուրդը»: Անջատվելով «Հայկական միությունների միավորում»-ից՝ 1993 թ. հունվարի 24-ին Բոննում հիմնադրվեց «Գերմանահայոց կենտրոնական խորհուրդը» (այսուհետ՝ ԳԿԽ)¹⁷⁹: Այդ ժամանակ ԳԿԽ նախագահ ընտրվեց Անդրանիկ Ազնավուրը, որի տեղակալը Մասիս Նահապետյանն էր, քարտուղարությունը վարում էր Պաուլ Գուլտլուն, իսկ Ռուբեն Վասիլյանը հաշվապահն էր¹⁸⁰: Վարչության նախագահը ընտրվում է 3 տարի ժամկետով: ԳԿԽ-ի հիմնական նպատակը Հայկական հարցի լուծմանը հետամուտ լինելն է, որը հիմնականում իրագործվում է Բեռլինում Թուրքիայի դեսպանատան և հյուպատոսարանի առջև

¹⁷⁷ Տե՛ս Ordukhanyan A., նշվ. աշխ., Erfurt, 2008, S. 44-48.

¹⁷⁸ Տե՛ս ՀՀ ԱԳՆ պատմադիվանագիտական արխիվ, գործ 13-13, էջ 118:

¹⁷⁹ 1960-ական թթ. վերջերից Գերմանիայում, Ավստրիայում և Շվեյցարիայում ապրող հայերը փորձեցին ստեղծել մի ընդհանուր միություն, որը պիտի ընդգրկեր գերմանախոս երկրներում գործող հայկական կազմակերպությունները՝ համայնքների ուժը և հնարավորությունները օգտագործելու ընդհանուր նպատակների համար: 1969 թ. Ապրիլին ձևավորվեց հայերի կենտրոնական մարմինը՝ «Հայկական միությունների միավորում» անվանմամբ: 11 միություն և 8 մասնավոր անձինք նոյեմբերի 22-23-ին նիստ գումարեցին, որտեղ էլ ընդունվեց Միության կանոնադրությունը, և կազմավորվեց առաջին վարչությունը՝ Ջեյմս քահանա Կառնուայանի ղեկավարությամբ: Հետագայում Միությունը բազմիցս փոխել է իր անվանումը: Նշենք, որ նրա գործունեության հիմնական ոլորտը ի սկզբանե եղել է Հայոց ցեղասպանության խնդիրը: Տե՛ս Armenisch-Deutsche Korrespondenz, Jg. 2000, № 108, S. 28:

¹⁸⁰ Տե՛ս Armenisch-Deutsche Korrespondenz, Jg. 1993, № 79, S. 34.

իրականացվող ցույցերի ու թուրքական պետական կառույցներին ուղղված բողոք-նամակների միջոցով¹⁸¹:

Բացի միություններից, կենտրոնական խորհրդին կարող են անդամակցել նաև մասնավոր անձինք: Այս միության նստավայրը Մայնի Ֆրանկֆուրտում է: Կանոնադրության համաձայն՝ Կենտրոնական խորհրդի կարևորագույն խնդիրներն են իր անդամների, ինչպես նաև անդամ միությունների մշակութային և բարեգործական միջոցառումների համակարգումը, երիտասարդության շրջանում հայապահպանության ամրապնդումը, գերմանական և հայկական կազմակերպությունների համագործակցությունը և Գերմանիայում ապրող հայերի միջև հաղորդակցության բարելավումը¹⁸²: Խորհուրդը հիմնականում ֆինանսավորվում է անդամ միությունների և առանձին անդամների անդամավճարներով, նաև նվիրատվություններով: Դրանից բացի, այն ստանում է հատկացումներ՝ տարբեր նախագծերի տեսքով¹⁸³:

Ամեն տարի ապրիլի 24-ին ԳԿԽ-ն Գերմանիայում հայկական եկեղեցական թեմի հետ միասին Ֆրանկֆուրտի Սուրբ Պողոս եկեղեցում կազմակերպում է միջոցառում՝ նվիրված Հայոց ցեղասպանության զոհերի հիշատակին: Այս առիթն օգտագործելով՝ ԳԿԽ-ն ջանքեր է գործադրում՝ այս միջոցառմանը քաղաքական, տնտեսական և մշակութային հայտնի գործիչներ ներագրավելու և նրանց հայանպաստ ելույթների մղելու¹⁸⁴: ԳԿԽ-ն իր առաջնային նպատակն է համարում համայնքի ներսում միասնականության ապահովումը, և դա հիմնականում արտահայտվում է հայկական կազմակերպությունները մեկ տանիքի տակ միավորմամբ: ԳԿԽ-ի նպատակներից են նաև հայ երիտասարդների ներգրավումը իր աշխատանքներում, ինչպես նաև գերմանական կազմակերպությունների հետ քաղաքական, մշակութային և այլ ոլորտներում համագործակցության խթանումը և համագործակցությունը իհարկե,

¹⁸¹ Տե՛ս Ordukhanyan A., նշվ. աշխ., Erfurt, 2008, S. 44:

¹⁸² Տե՛ս <http://www.zentralrat.org/en/satzung>, հասանելի 13.11.2016:

¹⁸³ Տե՛ս Zadoyan M. Migration und Integration: Migrationorganisationen und gesellschaftliche Partizipation das beispiel ausgewählter armenischer Vereine in Deutschland, Bochum, 2008, S. 42.

¹⁸⁴ Տե՛ս <http://www.zentralrat.org/de/dokumente>, հասանելի 13.11.2016:

ինչպես Հայաստանի, այնպես էլ ամբողջ աշխարհի հայկական կազմակերպությունների հետ կապերի խորացումը¹⁸⁵:

1994 թ. ԳԿԽ-ի ղեկավար ընտրվեց Ասքանազ Ղարախանյանը: Համագործակցելով Գերմանիայի Հայ Առաքելական եկեղեցու և ԳԴՀ-ում ՀՀ դեսպանության հետ ԳԿԽ-ն աշխատանքներ էր տանում ոչ միայն ցեղասպանությանը առնչվող հարցերի, այլ նաև Հայաստանից գաղթած հայերի խնդիրների լուծման մասնավորապես հայապահպանության գործում: Խորհուրդը հետագա տարիների գերակա նպատակ էր համարում հայկական համայնքի երիտասարդության շրջանում նպատակաուղղված գործունեությունը, ինչպես նաև համագործակցությունը «Հայաստան» հիմնադրամի, Հայաստանի ու Արցախի շահագրգիռ կառույցների հետ¹⁸⁶:

1999 թ. Րաֆֆի Բեդիկյանից հետո, ԳԿԽ նախագահ ընտրվեց Շավարշ Հովասափյանը: Նա ԳԿԽ-ի ամենատարեց անդամներից մեկն է և նախագահ է ընտրվել մի քանի անգամ՝ ղեկավարելով կառույցը մինչ 2009 թ.: Նրա օրոք 2000 թ. ԳԿԽ-ն Գերմանիայի Բունդեսթագին Հայոց ցեղասպանության ճանաչան նամակ-խնդրագիր ուղարկեց: Այդ նամակը ստորագրեցին գերմանական, հայկական, ասորական, հունական, հրեական և նույնիսկ թուրքական կազմակերպություններ, որոնք զբաղվում էին մարդու իրավունքների պաշտպանության, քաղաքական, գիտական և մշակութային գործունեությամբ: Նրանց միացան նաև աշխարհի տարբեր տեղերում բնակվող անհատներ. արդյունքում՝ հազարավոր ստորագրություններ: Շ. Հովասափյանի ղեկավարության տարիներին, կրկին ուշադրության կենտրոնում էին հայ երիտասարդները. անցկացվում էին տարբեր միջոցառումներ՝ երիտասարդերի մեջ ամրապնդելու հայապահպանության զգացումը, նրանց ծանոթացնելու միմյանց հետ, որի շնորհիվ էլ եղան բազմաթիվ ամուսնություններ¹⁸⁷:

2000-ական թթ. կեսերից ԳԿԽ-ի ներսում ծագեցին հակասություններ և տարակարծություններ՝ կապված միության հետագա քաղաքական կարգավիճակի և

¹⁸⁵Տե՛ս <http://www.zentralrat.org/en/zentralrat>: Տե՛ս նաև <http://www.zentralrat.org/de/mitgliedsvereine>, հասանելի 13.11.2016:

¹⁸⁶Տե՛ս Armenisch-Deutsche Korrespondenz, Jg. 1994, № 85, S. 41.

¹⁸⁷Տե՛ս Ordukhanyan A., նշվ. աշխ., Erfurt, 2008, S. 47:

եվրոպական կազմակերպությունների հետ հնարավոր համագործակցությանը վերաբերող հարցերի առնչությամբ: Այս ամենը հանգեցրեց ներքին գծտությունների:

2009 թ. հոկտեմբերին կազմվեց ԳԿԽ նոր վարչություն, որի նախագահ ընտրվեց Ազատ Օրդուխանյանը: Նոր վարչությունը ավանդական աշխատանքներին զուգահեռ, նպատակ ուներ մայրաքաղաք Բեռլինում հաստատել իրենց քաղաքական գրասենյակը, ապա առաջիկա երեք տարում հիմնել հայկական գրադարան ու արխիվային կենտրոն, որը ոչ միայն պիտի ամփոփեր օրեցօր մեծացող գերմանահայ համայնքի վավերական հիշողությունը, համակենտրոնացներ համայնքային բոլոր արխիվներն ու համատեղեր ընթացիկ գրագրությունը, այլև գրադարանային, ծայնադարանի ու ֆիլմադարանի բաժինների հետ աստիճանաբար վերաճեր հայկական գիտահետազոտական կենտրոնի¹⁸⁸:

Օրդուխանյանը ոչ միայն նպաստեց Գերմանիայի հայերի հետ տարվող աշխատանքների ակտիվացմանը, այլև ամրապնդեց կապերը Գերմանիայի կառավարության, հայկական համայնքի և Գերմանիայի, հայկական համընդհանուր Սփյուռքի և Հայաստանի Հանրապետության միջև: Նա հանդիպումներ էր ունենում Բունդեսթագի պատգամավորների հետ՝ նրանց հետ քննարկելով՝ Հայոց ցեղասպանության ճանաչման և համայնքին հուզող այլ հարցեր¹⁸⁹: Նրա նախագահության օրոք հիմնվել է սիրիահայ համայնքին աջակցող կոմիտե¹⁹⁰: Բացի այդ՝ աշխատանքներ էր կատարվում թուրքական հակահայկական քաղաքականությանը հակազդելու ուղղությամբ¹⁹¹: Նա իր գործունեությունը

¹⁸⁸ Տե՛ս, <http://www.lragir.am/index/arm/0/society/view/31500>, հասանելի 13.11.2016:

¹⁸⁹ Տե՛ս, <http://www.zentralrat.org/en/node/816>, հասանելի 13.11.2016:

¹⁹⁰ Տե՛ս, <http://www.zentralrat.org/en/node/10917>, հասանելի 13.11.2016:

¹⁹¹ ԳԿԽ-ն նամակ էր ուղղել Մանհայմի քաղաքապետին՝ քաղաքի մի հատված «Փոքրիկ Ստամբուլ» կամ «Թուրքական» հրապարակ անվանելու դեմ: Նամակում արտահայտվում էր ոչ միայն հայերի, այլ նաև այլ էթնիկ խմբերի դժգոհությունը այդ հնարավոր փոփոխության վերաբերյալ: Տե՛ս <https://armenpress.am/arm/news/695222/>, հասանելի 13.11.2016:

իրականացնում էր նաև համացանցով՝ հայտարարություններ և բաց նամակներ հրապարակելով¹⁹²:

Հետագայում ԳԿԽ-ում ի հայտ եկան նոր խնդիրներ, և կրկին առաջացան պառակտումներ: Ոմանք այս ամենի մեղավոր էին համարում Ա. Օրդուխանյանին՝ նրա աշխատառճը որակելով վտանգավոր¹⁹³: Վարչության անդամներից շատերի կարծիքով այդ ամենը ԳԿԽ-ի կանոնակարգի ու ներքին տարածայնությունների հետևանք էին և ոչ թե ՀՀ-ի, ՀՀ դեսպանության կամ այլ իրական կամ մտացածին ուժերի ճնշումների արդյունք, ինչպես Օրդուխանյանը հակված էր ներկայացնելու¹⁹⁴:

Ի վերջո 2014 թ. հունվարի 25-ին հրավիրվեց ընդհանուր ժողով՝ այս հարցերին լուծում տալու համար: Ժողովի նախագահն էր Միհրան Դաբաղը: Լարված մթնոլորտում ընթացան քննարկումները, քանի որ նախկին վարչությունը հրաժարական էր տվել վերոնշյալ պատճառների և ոչ պատշաճ հաշվապահություն անցկացնելու պատճառով¹⁹⁵: Երեք թեկնածուներից նախագահ ընտրվեց Նազարեթ Աղեկույանը¹⁹⁶, որին 2015 թ. նոյեմբերի 15-ին հաջորդեց Ժազին Խաչատրյանը¹⁹⁷:

Բոլոր դեպքերում կարճ ժամանակահատվածում ԳԿԽ-ն զգալի աշխատանքներ կատարեց: Այն համարվում է Գերմանիայի հայ համայնքի կազմակերպությունը, որը որոշ հետազոտողներ անվանում են նաև ֆորում, կոնգրես, պառլամենտ կամ գլխավոր ժողով: Այն զբաղվում է համայնքին, հայ-գերմանական հարաբերություններին և հայ

¹⁹² ԳԿԽ-ն 2012 թ. վերջին նամակ է հղել կանցլեր Անգելա Մերկելին՝ արտահայտելով իր դժգոհությունը Թուրքիայի վարչապետի՝ Գերմանիա այցի կապակցությամբ: Տե՛ս <http://armenpress.am/arm/news/697417/>: Միաժամանակ Օրդուխանյանը կոչով դիմեց գերմանահայերին՝ դուրս գալ փողոց և միանալ կազմակերպվող բողոքի ակցիային ընդդեմ Թուրքիայի վարչապետի: Տե՛ս <http://www.zentralrat.org/en/node/10922>:

¹⁹³ Աշխատանքների և որոշումների մեջ Օրդուխանյանը չի համագործակցել վարչության մյուս անդամների հետ, հաշվի չի առել նրանց կարծիքներն ու առաջարկները և արհամարհել է ԳԿԽ վարչության մեծամասնության որոշումները, ինչի իրավունքը չունեի: Նա ինքնագլուխ հաստատել է անհասկանալի արկածախնդիր և ոչ թափանցիկ հարաբերություններ այլ կազմակերպությունների հետ: Տե՛ս <https://armenpress.am/arm/news/741625/>, հասանելի 13.11.2016:

¹⁹⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

¹⁹⁵ Տե՛ս <http://www.hay-society.de/haysociety/gesellschaft-a-politik/292-krise-des-zad-neuanfang-fehlanzeige->, հասանելի 13.11.2016:

¹⁹⁶ Տե՛ս http://www.zentralrat.org/files/kermaneren_neu.pdf, հասանելի 13.11.2016:

¹⁹⁷ Տե՛ս <http://www.zentralrat.org/en/node/11051>, հասանելի 13.11.2016:

ժողովրդին ու Հայաստանին վերաբերող տարաբնույթ խնդիրներով¹⁹⁸: ԳԿԽ-ն փորձեց իրենց աշխատանքները կազմակերպել Գերմանիայում Հրեաների կենտրոնական խորհրդի օրինակով, սակայն այս ծրագիրը ձախողվեց, քանի որ ոչ բոլոր հայկական միություններն էին անդամակցում Կենտրոնական խորհրդին: Բացի այդ՝ չնչին էր խորհրդի կազմում ընդգրկվածների թիվը՝ Գերմանիայում բնակվող հայերի քանակի հարաբերակցությամբ: Հարցական է մնում նաև, թե արդյոք ԳԿԽ-ն կարող է ստանալ Գերմանիայում գտնվող հայերի մեծամասնության աջակցությունը պետական հաստատություններին իր պահանջները ներկայացնելիս: ԳԿԽ-ի քաղաքական գործունեությունը հիմնականում իրականացվում և հանրայնացվում է համացանցում՝ սոցիալական տարբեր ցանցերում մամլո հայտարարությունների և բաց նամակների ձևով: ԳԿԽ-ի համագործակցությունը հայկական, հայ-գերմանական և հայանպաստ այլ կազմակերպությունների հետ ընդհանուր առմամբ արդյունավետ է, չնայած փորձագետների կարծիքներն այդ հարցում միասնական չեն: Նրանցից ոմանք՝ գտնում են, որ ԳԿԽ-ն աստիճանաբար վերածվում է, մեկուսացված կառույցի, որ հայերի շահերն պատշաճ չեն ներկայացվում՝ ավելի շատ զբաղված են վարչաքաղաքական հարաբերություններով:

«Հայկական հարցերի ինստիտուտը»: Հայ հեղափոխական դաշնակցության (այսուհետ՝ ՀՅԴ)՝ արտերկրում բնակվող անդամների նվիրատվությունների շնորհիվ 1977 թ. Մյունխենում Էդուարդ Հովհաննիսյանի կողմից հիմնադրվեց «Հայկական հարցերի ինստիտուտը»: 1977 թ. ապրիլի 27-ին այն Բավարիայի դաշնային կառավարության կողմից գրանցվեց որպես գիտական հաստատություն: Է. Հովհաննիսյանը եղել է «Ճանաչում» աշխատանքային հանձնախմբի հիմնադիր անդամներից մեկը, 1984-1993 թթ. ղեկավարել է նաև «Ազատություն» ռադիոկայանի հայկական բաժանմունքը, որը ֆինանսավորում էր ԱՄՆ կոնգրեսը: Բացի այդ՝ նա եղել է ՀՅԴ-ի «Հայ դատի» գրասենյակի տնօրենը, և մասնակցել է Ռուսաստանի Դաշնության Պետդումայում 1995 թ. ապրիլի 14-ին Հայոց ցեղասպանության ճանաչման գործընթացին: 1998 թվականից սկսաձ միությունը համագործակցում է ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի, ինչպես նաև ՀՀ Ցեղասպանության

¹⁹⁸ Տե՛ս Ordukhanyan A., նշվ. աշխ., Erfurt, 2008, S. 46:

ինստիտուտի հետ: Ինստիտուտի հրատարակությունները լույս են ընծայվում ինչպես Գերմանիայում, այնպես էլ Հայաստանում: Ինչ վերաբերում է Բավարիայում դաշնային մակարդակով տարբեր քաղաքական գործիչների հետ համագործակցությանը, պետք է ասել, որ դա բավարար մակարդակի վրա չէր: Պատճառն այն էր, որ միության նախագահ Է. Հովհաննիսյանը գերմաներենին բավարար չափով չէր տիրապետում: Է. Հովհաննիսյանի մահից հետո (2004 թ.) ինստիտուտի տնօրենությունը ստանձնել է միության հիմնադիր անդամներից Ալիս Մարուխյանը:

Հաստատության կառուցվածքային ստորաբաժանումներն են տնօրենությունը, ինչպես նաև անդամների ժողովը՝ որպես գերագույն ատյան: Անդամների ժողովը տեղի է ունենում տարին մեկ, որի ժամանակ ընտրվում են միության տնօրենությունը, հաստատվում է բյուջեի նախագիծը, և սահմանվում անդամավճարների չափերը: Այստեղ որոշումները կայացվում են անդամների ձայների պարզ մեծամասնությամբ: Բացառություն են միայն կանոնադրական փոփոխությունները, որոնք ընդունելու համար պահանջվում է ներկաների անդամների երկու երրորդի քվեն:

Միության տնօրենությունը կազմված է 3 անձանցից՝ հաստատության տնօրենը և նրա 2 տեղակալները, որոնք ընտրվում են 3 տարի ժամկետով: Միության ցանկացած անդամ կարող է ընտրվել տնօրենության կազմում: Միության կանոնադրության մեջ հատկապես առանձնակի կարևորություն ունի այն դրույթը, որ տնօրենության անդամներից առնվազն երկուսը պետք է լավ տիրապետեն հայերենին:

Հաստատությունը հավաքում է տարբեր փաստաթղթեր ցեղասպանության վերաբերյալ և կատարում հրապարակումներ ինչպես Գերմանիայում, այնպես էլ Հայաստանի Հանրապետությունում՝ միաժամանակ ձգտելով հասնել հայերի և գերմանացիների միջև համագործակցության սերտացմանը¹⁹⁹: Ինստիտուտը հատկապես մեծ ներդրում ունի Ցեղասպանության վավերագրերի և սկզբնաղբյուրների հրատարակության գործում²⁰⁰:

Այնուամենայնիվ, ցավով պետք է նշել, որ ինստիտուտի գործունեությունը հետզհետե անկում է ապրում: Այդ միտումը հատկապես նկատելի դարձավ միության նախագահ Է. Հովհաննիսյանի մահվանից հետո:

¹⁹⁹ Տե՛ս Ordukhanyan A., նշվ. աշխ., Erfurt, 2008, S. 56-58.

²⁰⁰ Տե՛ս Institut für Armenische Fragen (Hrsg.), The Armenian Genocide, München, 1987.

2011 թ. նոյեմբերին միությունն ուներ 20 անդամ, որոնցից միայն 2-3 հոգի էին ակտիվ գործունեություն ծավալում: Հիմնական աշխատանքները բաժին են ընկնում մյունխենցի փաստաբան Բերնդ Մյունիխին և նրա կնոջ՝ Ալիս Մարուխյանին: Կանոնադրության համաձայն՝ Մյունիխը հիմնականում պատասխանատու է վարչական գործունեության համար, իսկ նրա կինը ստանձնել է միության բովանդակային աշխատանքների իրականացումը և զբաղվում է փաստահավաքությամբ և հրատարակչական գործունեությամբ: Տնօրենությունը կազմակերպում է ինստիտուտի աշխատանքային ծրագրերը և տնօրինում է միության ողջ կարողությունը: Մյունիխը միաժամանակ նաև ինստիտուտի փաստաբանն է:

Գերմանալեզու և հայալեզու հրատարակությունները ֆինանսավորվում են բացառապես անդամավճարներից և նվիրատվություններից գոյացող միջոցներով: Սակայն միության նյութական ռեսուրսները սուղ են մեծաքանակ նյութեր հրատարակելու համար:

Ինչ վերաբերում է ինստիտուտի՝ հայկական կամ հայանպաստ կազմակերպությունների հետ հարաբերություններին, ապա դրանք հիմնականում սահմանափակվում են «Ճանաչում աշխատանքային հանձնախմբի» հետ բարեկամական և համագործակցական կապերով²⁰¹:

Հայկական կազմակերպություններից, բացի ԳԴՀ-ում հայանպաստ գործերով զբաղվում են նաև, այսպես կոչված, խառնածին կազմակերպություններ, որոնց անդամները և՛ հայեր, և՛ գերմանացիներ, և՛ այլազգիների կամ խառնամուսնություններից ծնված հայեր են:

«Գերմանա-հայկական ընկերությունը»: «Գերմանա-հայկական ընկերությունը» (այսուհետ ԳՀԸ) հիմնադրվել է Բեռլինում՝ 1914 թ.: Առաջին նախագահն էր Յոհաննես Լեփսիուսը: Այն 1956 թ. լուծարվել էր և հետո միայն 1972 թ. վերսկսեց իր գործունեությունը²⁰²: Արդեն հաջորդ տարվանից սկսեց հրատարակել «Հայ-գերմանական թղթակցություն» (այսուհետ ՀԳԹ) հանդեսը, որը լույս է տեսնում տարին

²⁰¹ «Գերմանահայոց կենտրոնական խորհրդի» հետ հարաբերությունները խզվեցին այն բանից հետո, երբ այդ կազմակերպության ղեկավար Շավարշ Հովասափյանին փոխարինեց Ազատ Օրդուխանյանը: «Հայկական հարցերի ինստիտուտը» ԳԿԽ-ին չի անդամակցում:

²⁰² Տե՛ս Röseler P.-F., Die Geschichte der Deutsch-Armenischen Gesellschaft, in: Deutsch-Armenische Gesellschaft, Mainz, 1989, S. 51-69:

չորս անգամ: Սկզբնական շրջանում այն տպագրվում էր համեմատաբար փոքր ծավալներով և տպաքանակով, քան հիմա: Այնտեղ լուսաբանվում էր ԳՀԸ-ի գործունեությունը, անդրադառնում էին նաև աշխարհի տարբեր երկրներում գտնվող հայկական համայնքների և Հայաստանի խնդիրներին ու կատարված աշխատանքներին տեղեկատվություն էր տրվում գալիք հավաքների մասին, անդրադարձ էր կատարվում հայկական մշակույթին և պատմությանը, ինչպես նաև ներկայացվում էին հայկական կերակուրների բաղադրատոմսեր²⁰³: Ժամանակի ընթացքում, սակայն հանդեսն ընդլայնեց իր թեմաների շրջանակը: 1980-ական թթ. սկսած այն անդրադառնում է նաև Գերմանիայի տարբեր վայրերում գործող հայկական համայնքների նորություններին և միջոցառումներին, ինչպես նաև տեղի մամուլում հայերին և Հայաստանին վերաբերող նյութերին²⁰⁴:

1989 թ. հանդեսի ծավալը կտրուկ աճեց՝ հասնելով 50 էջի, իսկ 74-րդ համարից սկսած այն տպագրվում է գունավոր շապիկով: Իհարկե, այս ամենի հետ մեկտեղ՝ ընդլայնվում էին նաև թղթակցությունների և հոդվածագիրների թե՛ քանակը, թե՛ աշխարհագրությունը: 2000 թ. հանդեսն արդեն հոդվածագիրներ ուներ նաև ՀՀ-ից: Պարբերականը կարողացել է հաջողություններ գրանցել՝ աշխատանքին ներգրավելով նաև երիտասարդ հեղինակներ, ինչպես նաև այլազգիներ, օրինակ՝ թուրքեր, քրդեր, հույներ, շվեյցարացիներ, ավստրիացիներ: Համեմատելով պարբերականի՝ սկզբնական շրջանի և այժմյան հրատարակությունները՝ կարելի է փաստել, որ ԳՀԸ մեծապես բարելավել է պարբերականի հրատարակչական, կառուցվածքային և բովանդակային որակը: 1970-ական թթ. համեմատ գրեթե եռապատկվել է էջերի քանակը, իսկ բովանդակային առումով այն այնպիսի վստահություն է ձեռք բերել, որ տարբեր գիտական աշխատություններում հղում են կատարում հանդեսին որպես հավաստի աղբյուր²⁰⁵: Պետք է նշել, որ ԳՀԸ-ն խելացի քաղաքականություն է որդեգրել՝ հանդեսի յուրաքանչյուր նոր համար առաքելով Բունդեսթագի պատգամավորներին, ԵՄ անդամներին, մի շարք երկրների ԱԳՆ-ներին²⁰⁶:

²⁰³ Տե՛ս Armenisch-Deutsche Korrespondenz, № 17,18,21,24, 25,26/27:

²⁰⁴ Տե՛ս Armenisch-Deutsche Korrespondenz, № 28, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36/37, 38, 39, 40, 41-42, 43, 44, 45, 46, 47:

²⁰⁵ Տե՛ս Armenisch-Deutsche Korrespondenz, № 74-172:

²⁰⁶ Տե՛ս Deutsch-Armenische Gesellschaft, նշվ. աշխ., Hannover, 2014, էջ 94-96:

Ընկերության կանոնադրությունը հիմնադրումից ի վեր փոփոխվել է բազում անգամներ, սակայն, նրա գործունեության առանցքում մշտապես եղել են հայության կենսական խնդիրները: Համաձայն միության նոր կանոնադրության (ընդունվել է 2007 թ. դեկտեմբերին)²⁰⁷ նրա գլխավոր նպատակն է հայ և գերմանացի ժողովուրդների միջև բարեկամական հարաբերությունների խորացումը, ինչպես նաև Գերմանիայում հաստատված հայերի շահերի պաշտպանությունը²⁰⁷: Ընկերության վարչությունը կազմված է 4 անձանցից: «Գերմանա-հայկական ընկերության» անդամների մի մասը գերմանացիներ են, մի մասը Գերմանիայի քաղաքացիություն ունեցող հայեր²⁰⁸:

1990-ական թթ. սկսած՝ ԳՀԸ-ն կազմակերպում է քաղաքական, գիտական և պատմական թեմաներով դասախոսություններ, որոնք ներկայացնում են համապատասխան մասնագիտության տեր անձինք: Դրանք հիմնականում ԶԼՄ-ների ներկայացուցիչներ, նախարարությունների աշխատակիցներ, քաղաքական գործիչներ, դիվանագետներ և այլ բնագավառների մարդիկ են: Ինչպես գիտենք Գերմանիայի վերամիավորումից առաջ ԳԴՀ կառավարության նստավայրը Բոնն քաղաքում էր, ուր Ռաֆֆի Քանդյանը հիմնեց «Բոննյան շարք» կոչված զեկուցումների շարքը, որն իր շուրջը համախմբեց բազմաթիվ մասնագետների. հետագայում՝ կառավարության՝ Բեռլին տեղափոխվելուց հետո, այն անվանափոխվեց «Բեռլինյան շարք»-ի²⁰⁹:

Արդեն 1990-ական թթ. կեսերից բավականին ակտիվացան գիտական աշխատությունների հրատարակման գործը, որոնք լույս տեսան Մյուլհայմի Ավետարանչական ակադեմիայի համագործակցությամբ²¹⁰: Հատկապես հիշատակելի են 1996 թ. տպագրված «Մոխրի մեջից փյունիկը. Հայաստանը Ցեղասպանությունից 80 տարի հետո»²¹¹ և «Հայերի դեմ համիդյան ջարդերից հարյուր տարի անց. կրոնական փոքրամասնությունները Թուրքիայում» աշխատությունները²¹²: Առաջինի շարունակությունը դարձավ (1998 թ.) «Հայաստան. պատմությունը և ներկան դժվարին

²⁰⁷ Տե՛ս <http://www.deutscharmenischegesellschaft.de/eine-seite/satzung-der-dag/>, հասանելի 13.11.2016:

²⁰⁸ Տե՛ս <http://www.deutscharmenischegesellschaft.de/>, հասանելի 13.11.2016:

²⁰⁹ Տե՛ս <https://www.bundesregierung.de/Content/DE/Artikel/2016/06/2016-06-19-25-Jahre-berlin-1.html>, հասանելի 13.11.2016: Տե՛ս նաև Deutsch-Armenische Gesellschaft, նշվ. աշխ., Hannover, 2014, էջ 196-197:

²¹⁰ Տե՛ս Armenisch-Deutsche Korrespondenz, Jg. 1996, № 91:

²¹¹ Տե՛ս Deutsch-Armenische Gesellschaft, 1996, Phönix aus der Asche: Armenien 80 Jahre nach dem Genozid, Frankfurt am Main:

²¹² Տե՛ս Deutsch-Armenische Gesellschaft, 100 Jahre nach den Massakern von Abdul-Hamid an den Armeniern– Christliche Minderheiten in der Türkei, Frankfurt am Main, 1996.

միջավայրում» գիրքը²¹³: Տպագրվում էին նաև աշխատություններ՝ նվիրված Ղարաբաղյան հակամարտությանը և Հայաստանին վերաբերող այլ հարցերի²¹⁴:

«Բեռլինյան շարք»-ի զեկույցները հիմնականում վերաբերում են հայոց պատմությանը և Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական և քաղաքական զարգացումներին: Որպես զեկուցողներ՝ հրավիրվում էին քաղաքագետներ, տնտեսագետներ, հոգևորականներ, ինչպես նաև հասարակական-քաղաքական գործիչներ²¹⁵: Հետագայում ԳՀԸ-ն էլ ավելի ընդլայնեց իր գործունեությունը գիտության ասպարեզում՝ հրատարակելով տարբեր աշխատություններ և կազմակերպելով բազմաթիվ միջոցառումներ²¹⁶:

Ռաֆֆի Քանդյանը Գերմանիայում ամենաազդեցիկ հայ գործիչներից մեկն է: Նա դեռևս 1970-ական թթ. սկզբից աշխատում էր հայկական կազմակերպություններում. շուրջ 7 տարի ակտիվ գործունեություն է ծավալել ԳԿԽ-ի վարչությունում: Քանդյանը այն ժամանակ միայն մշակութային ոլորտին վերաբերող հարցերի պատասխանատուն էր: Հետագայում նա դուրս եկավ ԳԿԽ-ից և 1991 թ. մտավ «Գերմանա-հայկական ընկերություն», քանի որ ԳԿԽ-ում նրա աշխատանք չափազանց քաղաքական էր: Մինչև 1999 թ. Քանդյանը «Գերմանա-հայկական ընկերություն» նախագահի տեղակալն էր, որից հետո ստանձնեց նաև միության վարչության նախագահի պաշտոնը: «Գերմանա-հայկական ընկերության» ղեկավարությունը ԳԿԽ-ի հետ սերտորեն համագործակցում է և բարեկամական հարաբերություններ է պահպանում: Այն փորձում է Հայաստանի հետ համախմբման և սփյուռքին վերաբերող այլ թեմաների քննարկումներում ներառել նաև հայաստանաբնակ հայերին, բազմակարծություն ապահովելու և համընդհանուր խնդիրներ վեր հանելու նպատակով:

Անցած 20 տարիների ընթացքում «Գերմանա-հայկական ընկերությանը» հաջողվել է իր կողմը գրավել հայկական շահերը պաշտպանող՝ ավելի ազդեցիկ և

²¹³Տե՛ս Kantian R.ա, Deutsch-Armenische Gesellschaft, Armenien - Geschichte und Gegenwart in schwierigem Umfeld, Frankfurt am Main, 1996.

²¹⁴Տե՛ս Deutsch-Armenische Gesellschaft, Über einige politisch-rechtliche Aspekte des Berg-Karabach-Problems, Frankfurt am Main, 1999.

²¹⁵Տե՛ս Armenisch-Deutsche Korrespondenz, Jg. 2006, № 133/134, S. 5-6:

²¹⁶Տե՛ս <http://www.deutscharmenischegesellschaft.de/aktivitaten/dag-tagungen/>, հասանելի 13.11.2016:

ակնառու ներկայացուցիչներին, որոնցից հիշատակելի են Օտտո Լուխտերհանդտը, Վոլֆգանգ Գուստը և Միհրան Դաբադը:

Օտտո Լուխտերհանդտը մինչև կենսաթոշակի անցնելը՝ 2008 թ., եղել է Համբուրգի համալսարանում քաղաքացիական իրավունքի գծով պրոֆեսոր: Նրա հեղինակությամբ լույս են տեսել մի շարք հոդվածներ Լեռնային Ղարաբաղի միջազգային իրավական կարգավիճակի վերաբերյալ²¹⁷: Նա հետևողականորեն փորձել է նպաստել հայերի ազգային ինքնորոշման իրավունքի ճանաչմանը այդ տարածաշրջանում²¹⁸:

Լուխտերհանդտը մշտապես պահպանել է լավ հարաբերություններ ԳՀԸ-ի հետ²¹⁹: Նա եռանդուն մասնակցություն էր ցուցաբերում ՀՀ-ի և Լեռնային Ղարաբաղի հետ կապված իրավական հարցերի քննարկումներին, իսկ ավելի ուշ իր տարբեր հրապարակումների հիման վրա նա հրատարակեց 87 էջից բաղկացած մի գրքույկ (այն լույս է ընծայել «Անվտանգության քաղաքականության և խաղաղության հետազոտության ինստիտուտ»-ը, IFSH), որում վերլուծության է ենթարկում Հայոց ցեղասպանությունը և այդ հարցի հետ է կապում Թուրքիայի՝ որպես ԵՄ-ին անդամակցել ցանկացող երկրի կարգավիճակը: Նա մասնավորապես արձանագրում է, որ Թուրքիայի՝ եվրաինտեգրման ճանապարհին լուրջ խոչընդոտ է Հայոց ցեղասպանության ժխտումը²²⁰:

Գրող և հրապարակախոս Վոլֆգանգ Գուստը մինչև 1993 թ. աշխատել է «Դեռ Շպիգել» («Der Spiegel») ամսագրում որպես խմբագիր և բաժնի վարիչ²²¹, սակայն նա ամենից առաջ հայտնի է դարձել Հայոց ցեղասպանությանը նվիրված իր հրապարակումներով: Հատկապես ուշագրավ է «Դեռ Շպիգել» պարբերականում լույս տեսած «Մենք Ձեզ կոչնչացնենք. Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ պայքարը և հայերի

²¹⁷St'u Luchterhandt O., Das Recht Berg Karabaghs auf staatliche Unabhängigkeit aus völkerrechtlicher Sicht, in: Archiv des Völkerrechts (AVR), Nr. 31, Frankfurt am Main, 1993, S. 30-81:

²¹⁸St'u Luchterhandt O., Republik Armenien, Karabach und Europa- endlose Frustrationen. Vortrag vor der Amerikanischen Universität in Eriwan 24.03.1999.

Տես նաև <http://www.deutscharmenischegesellschaft.de/materialien/berg-karabach-kaukasus/republik-armenien-karabach-und-europa-endlose-frustrationen/>, հասանելի 13.11.2016:

²¹⁹St'u Armenisch-Deutsche Korrespondenz, Jg. 2001, № 114, S. 13-17:

²²⁰St'u Armenisch-Deutsche Korrespondenz, Jg 2003, №132, S. 5.

²²¹St'u <http://www.wolfgang-gust.net/>, հասանելի 13.11.2016:

ցեղասպանությունը» հողվածը²²²: Հետագայում նա լույս է ընծայել նաև «Հայերի Ցեղասպանությունը և աշխարհի ամենահին քրիստոնյա ժողովրդի ողբերգությունը» գիրքը²²³:

Իր համացանցային կայքում Վոլֆգանգ Գուստը, Գերմանիայի ԱԳՆ քաղաքական արխիվից, հրապարակել է Հայոց ցեղասպանությանը վերաբերող փաստաթղթեր²²⁴, որոնք հաստատում են ցեղասպանության հարցում Գերմանիայի մեղսակցությունը և պատասխանատվությունը²²⁵: Գուստը վերահրատարակել է նաև Յոհաննես Լեփսիուսի «Գերմանիան և Հայաստանը 1914-1918 թթ. դիվանագիտական փաստաթղթերի հավաքածու» գիրքը²²⁶, որում կատարել է մի շարք շտկումներ. լրացվել են ժամանակին կատարված կրճատումները և բացերը²²⁷: Սակայն մինչ օրս պարզ չէ, թե ինչ դեր է ունեցել Գերմանիայի արտգործնախարարությունը այդ խեղաթյուրման գործում, կամ ինչ փոփոխություններ է կատարվել Յոհաննես Լեփսիուսի կողմից²²⁸:

«Վտանգված ժողովուրդների ընկերություն»: Կազմակերպությունը գործում է 1968 թ. և զբաղվում է կրոնական և վտանգված էթնիկ ժողովուրդների իրավունքների պաշտպանությամբ, պայքարում է այդ խմբերի դեմ կիրառվող ցեղասպանությունների, էթնիկ զտումների և հալածանքների դեմ: Այդ նպատակով կազմակերպությունը ստեղծել է տարբեր խմբեր և դրանց միջոցով իրականացնում է լոբբինգային գործունեություն և՛ երկրի ներսում, և՛ արտերկրում²²⁹: 1993 թ. միությունը՝ որպես ոչ կառավարական կազմակերպություն, ընդգրկվել է ՄԱԿ-ի տնտեսական և սոցիալական

²²² St'u Gust W., Der Spiegel, Wir werden euch ausrotten. Kampf um Berg – Karabach und der Völkermord an den Armeniern, 1992, Nr. 13, 1992.

²²³ St'u, Gust W., Der Völkermord an den Armeniern: Die Tragödie des ältesten Christenvolkes der Welt, München, 1993.

²²⁴ St'u <http://www.armenocide.de/>, հասանելի 13.11.2016:

²²⁵ St'u Gust W., Der Völkermord an den Armeniern 1915/16. Dokumnte aus dem Politischen Archiv des deutschen Auswärtigen Amts, 2005.

²²⁶ St'u Lepsius J., Deutschland und Armenien 1914-1918, Sammlung diplomatischer Aktenstücke, Berlin, 1919. (<https://archive.org/details/deutschlandundar00leps>).

²²⁷ St'u Armenisch-Deutsche Korrespondenz, Jg. 2001, № 113, S. 20-23.

²²⁸ St'u Gust W., Magisches Viereck. Johannes Lepsius, Deutschland und Armenien, 2013. St'u նաև <http://www.armenocide.de/armenocide/armgende.nsf/GuidesView/MagischesVierreckDe?Open-Document>, հասանելի 13.11.2016:

²²⁹ St'u <https://www.gfbv.de>, հասանելի 13.11.2016:

հարցերի խորհրդի («ECOSOC») կազմում, իսկ 2005 թ. էլ Եվրոպայի խորհրդում ձեռք է բերել խորհրդատվական կարգավիճակ²³⁰:

Ընկերությունն ունի տարածաշրջանային տարբեր մասնաճյուղեր, որոնց, միության կանոնադրության համաձայն, ինքնուրույն գործելու հնարավորություն է տրված: Նրանց գործունեության շրջանակները, սակայն, սահմանված են միության կանոնադրությամբ, իսկ փոփոխությունների հետ կապված հարցերն էլ որոշվում են փոխադարձ համաձայնությամբ²³¹:

1979 թ. այս ընկերությունում է գործում նաև դոկտոր, պրոֆ. Թեսսա Հոֆմանը՝ որպես Հայաստանի մասով՝ համակարգող: Միությունը հայոց խնդրում սկզբնական շրջանում գլխավորապես զբաղվում էր Յեղասպանության վերաբերյալ նյութեր հավաքելով ու տարածելով՝ նպատակ ունենալով ամեն կերպ նպաստել 1915 թ. տեղի ունեցած իրադարձությունների միջազգային դատապարտմանը: Թ. Հոֆմանը և Ժիրայր Քոչարյանը այդ բնագավառում ավելի նշանակալի գործունեություն էին ծավալում, քան թե Գերմանիայի հայկական և խառը կազմակերպությունները: Մարդու իրավունքների պաշտպանությանը նվիրված իրենց գործունեությանը նրանք անդրադարձել են մի աշխատությունում²³²:

1985 թ. սկսած՝ Թեսսա Հոֆմանը և Ժիրայր Քոչարյանը որպես «Ճանաչմուն» աշխատանքային հանձնախմբի համալրում հիմնադրեցին «Հայաստանի տեղեկատվական և փաստագրական կենտրոնը», որում հավաքվել և արխիվացնել են մի շարք լուսանկարների, փաստաթղթեր հայերի Յեղասպանության վերաբերյալ: Այդ վավերագրերը նախատեսված են հետազոտողների, լրագրողների և մարդու իրավունքների պաշտպանությամբ զբաղվողների համար: Բացի դրանից, աշխատանքներ պետք է իրականացվեին հասարակության տարբեր շերտերի հետ, ինչպես նաև պետք է ծավալվեր լոբբիստական գործունեություն՝ հույս ունենալով լոբբիի միջոցով հասնել դրական արդյունքի: Կենտրոնի կողմից առաջին ցուցահանդեսը բացվել է 1999 թ. Հայդելբերգում: Ցուցանմուշները ներառում էին Լեոնային Ղարաբաղին վերաբերող նյութեր ու հայ հայտնի մտավորականների

²³⁰ Տե՛ս <https://www.gfbv.de/de/news/uno-und-europarat-status-der-gfbv-1414/>, հասանելի 13.11.2016:

²³¹ Տե՛ս <http://www.gfbv.de/uploads/download/download/392.pdf>, հասանելի 13.11.2016:

²³² Տե՛ս Hofmann T., Koutcharian G., Armenien - Völkermord, Vertreibung, Exil; Menschenrechtsarbeit für die Armenier 1979-1987, Göttingen, 1987.

լուսանկարներ: Դրանից հետո նմանատիպ ցուցահանդեսներ կազմակերպվեցին նաև Ֆրանկֆուրտում, Քյոլնում, Բրեմենում, ինչպես նաև արտասահմանում՝ Բրյուսելում և Լոնդոնում²³³:

«Ճանաչում» աշխատանքային հանձնախումբը պաշտոնապես սկսեց գործել 1999 թ. (նստավայրը՝ Բեռլին), բացի Հայոց ցեղասպանության քաղաքական և հասարակական ճանաչմանը այն նպատակ էր դրել նաև այդ թեման ներառել կրթական ծրագրերում: Նրանք 2000 թ. ապրիլի 13-ին միասին հանդես եկան մի խնդրագրով, որը ստորագրել էին բազմահազար մարդիկ: Այն ուղղված էր Բունդեսթագի պատգամավորներին՝ ընդունելու Հայոց ցեղասպանությունը²³⁴: 2003 թ. առանձնանալով ԳԿԽ-ից՝ նրանք սկսեցին հանդես գալիս արդեն որպես ««Ճանաչում» աշխատանքային հանձնախումբ. ցեղասպանության դեմ և ժողովուրդների փոխըմբռնման համար» անվանմամբ²³⁵: Կանոնադրության համաձայն՝ միության գլխավոր նպատակն է ուշադրություն հրավիրել ժողովուրդների ցեղասպանությունների վրա և դրանք կանխարգելումը՝ ՄԱԿ-ի ցեղասպանության վերաբերյալ կոնվենցիային համապատասխան: Միությունը հատկապես պայքարում է ցեղասպանությունների ժխտման դեմ և ամեն կերպ ջանում է համատեղ աշխատանքների միջոցով հասնել ժողովուրդների պատմության հրապարակայնացմանը, ժողովուրդների միջև փոխըմբռնման մթնոլորտի ձևավորմանը և այլն²³⁶:

Միության նախագահ Թեսսա Հոֆմանը 1974 թ.՝ բարձրագույն կրթությունը ավարտելուց հետո, գիտահետազոտական աշխատանքներ է կատարել Սանկտ Պետերբուրգի, Երևանի և Թբիլիսիի պետական համալսարաններում: 1982 թ. ստանալով գիտություններ դոկտորի աստիճան՝ 1983 թվականից, աշխատանքի է անցել Բեռլինի Ազատ համալսարանի Արևելյան Եվրոպայի ինստիտուտում՝ Հարավային Կովկասի երկրների բաժնում²³⁷: Նա բազմաթիվ հոդվածներ և

²³³ St'u Drost-Abgarjan A., Goltz H., Armenologie in Deutschland: Beiträge zum Ersten Deutschen Armenologen-Tag, Münster, 2005, S. 103-108.

²³⁴ St'u <http://www.ag-online.org/aboutus/index.php?locale=de>, հասանելի 13.11.2016:

St'u նաև http://www.ag-online.org/documents/attachments/petition_aufwurf.pdf, հասանելի 13.11.2016:

²³⁵ St'u Deutsch-Armenische Gesellschaft, նշվ. աշխ., Hannover, 2014, S. 270

²³⁶ St'u <http://www.ag-online.org/aboutus/index.php?locale=de>, հասանելի 13.11.2016:

²³⁷ St'u http://temporati.de/Tessa_Hofmann.html, հասանելի 13.11.2016:

աշխատություններ է գրել հայկական մշակույթի, պատմության և գրականության վերաբերյալ²³⁸: Իր երկարամյա հայամետ գործունեության համար նա արժանացել է բազմաթիվ պարգևների²³⁹:

Ինչ վերաբերում է հանձնախմբի անդամ Ժիրայր Քոչարյանին, ապա նա նույնպես Բեռլինի Ազատ համալսարանի դասախոս է: Նա Ղարաբաղյան հակամարտության լուծման և Արցախի ճանաչման գործում մեծ ներդրում ունի, այդ պատճառով նրան այնտեղ նաև անվանում են «Լեռնային Ղարաբաղի ոչ պաշտոնական դեսպան»²⁴⁰: Հանձնախմբի մյուս ակտիվ անդամներից է իրավաբան Սարգիս Բեզելգուեսը, ով հիմնականում զբաղվում է Ցեղասպանության ժխտման դեմ պայքարով և դրա համար տարբեր պատժիչ մեխանիզմների մշակմամբ²⁴¹:

Բացի հայ և գերմանացի անդամներից՝ հանձնախմբի մեջ ընդգրկված են նաև տարբեր ազգերի ներկայացուցիչներ՝ արամեացիներ, հույներ²⁴²,

Բացի վերոնշյալից հանձնախումբը Բեռլինում թուրքական և ադրբեջանական դեսպանատների առջև կազմակերպվող ցույցեր և հիշատակի միջոցառումներ է կազմակերպում: Հանձնախումբը աշխատանքներ է կատարում նաև Օսմանյան կայսրությունում մյուս քրիստոնյա ժողովուրդների հանդեպ իրականացված Ցեղասպանությունների ճանաչման ու դատապարտման ուղղությամբ: Հենց այդ նպատակով էլ Գերմանիայում գործող այլ միությունների հետ կազմակերպում է բազմաթնույթ միջոցառումներ: Որպես մի նպատակի շուրջ համախմբված

²³⁸ Տե՛ս http://www.oei.fuberlin.de/soziologie/media/Mitarbeiter/AUSWAHLBIBLIOGRAPHIE_TESSA_SAVVIDIS.pdf, հասանելի 13.11.2016:

²³⁹ ՀԲԸՄ-ի կողմից Կարպիս Փափազյանի անվան մրցանակը (1988թ.), Երևանի Հրաչյա Աճառյանի անվան համալսարանի կողմից պատվավոր պրոֆեսորի գիտական կոչումի շնորհումը (2002թ.): Բացի այդ, նա արժանացել է Ֆրիտյոֆ Նանսենի անվան շքանշան՝ տրված Ցեղասպանության ինստիտուտ-թանգարանի կողմից (2003թ., 2005թ. Հայոց ցեղասպանության ուսումնասիրությունների համար շքանշան) ու նույն տարում Ազգային գրադարանի կողմից արժանացել է Հակոբ Մեղապարտի անվան շքանշանին: Թերևս ամենակարևոր մրցանակներից եղավ ՀՀ Նախագահի հրամանագրով 2012թ. նրան շնորհվեց մրցանակը Հայոց ցեղասպանության ճանաչման գործում նշանակալի ավանդի համար:

²⁴⁰ Տե՛ս von Voss H., Porträt einer Hoffnung: Die Armenier: Lebensbilder aus aller Welt, Berlin, 2005, S. 328-329.

²⁴¹ Տե՛ս Hoffman T., Bezelgues S., Politische, juristische und menschenrechtliche Hintergründe und Auswirkungen des Bundestagsbeschlusses vom 16. Juni 2005. In: Orient. Deutsche Zeitschrift für Politik und Wirtschaft des Orients, Hamburg, 2006, S. 236-259.

²⁴² Տե՛ս <http://www.aga-online.org/>, հասանելի 13.11.2016:

կազմակերպություններ՝ հանդես են գալիս «Ասորիների ժողովրդավարական կազմակերպությունը» և «Եվրոպայի՝ Պոնտոսի հույների միությունը»²⁴³:

Լորբինգում իր զգալի տեղն ունեն, իհարկե, ԶԼՄ-ները: Այն կարելի է դիտարկել որպես քաղաքական գործընթացների առանձին գործիք, որը ձևավորում է հանրային կարծիք: ԶԼՄ-ների միջոցով մի շարք թեմաներ ձեռք են բերում հասարակական մեծ հնչեղություն՝ պահանջելով հրատապ լուծումներ:

Այս դաշտում լուրջ պայքար է ընթանում հայկական և թուրք-ադրբեջանական ուժերի միջև: Հայկական «կոալիցիան» թերթերի, համացանցի և հեռուստաընկերությունների միջոցով փորձում է հանրությանը իրազեկել ճշմարտությունը ամեն կերպ հակահարված տալով իրականությունը խեղաթյուրողներին:

Թուրքական հեռուստատեսությունը և թերթերը հասանելի են ԳԴՀ-ում բնակվող գրեթե յուրաքանչյուր թուրքի. դա էլ է պատճառ, որ Գերմանիայի թուրքերից շատերը հակահայ հայացքներ ու տրամադրվածություն ունեն ²⁴⁴: Տարածված թուրքալեզու թերթերից են՝ «Հյուրիեթը», «Միլլիեթը» և «Թյուրքիեն»: Ցեղասպանության հարցում, «Հյուրիեթ» պարբերականը տպագրում է նաև զրպարտություններ, գերմանացի քաղաքական գործիչների դեմ: Օրինակ՝ թերթը Թեսսա Հոֆմանին որակել է «Գերմանական գաղտնի ծառայությունների առանցքային ֆիգուրը Կովկասում և Միջին Ասիայում» :

Այսպիսով, ամփոփելով ԳԴՀ-ում հայկական լրբիստական կազմակերպությունների գործունեությունը հանգում ենք այն եզրակացության, որ նրանք, ի տարբերություն սփյուռքյան այլ կառույցների, այնքան էլ արդյունավետ չեն գործում, շատ բան կախված է այն անհատից, որն այդ պահին ղեկավարում է այն: Նրանք շատ դեպքերում միջանձնային լավ հարաբերություններ ունենալու ժամանակ են սկսում համագործակցել: Համախմբվածության պակասը բացասական հետևանք է ունենում ընդհանուր գործի վրա:

²⁴³Տե՛ս https://evewa.kolping.de/custom/download/Kolpingmagazin/2011-07/Genozid-Gedenken_Uni_Stuttgart.pdf, հասանելի 13.11.2016:

²⁴⁴ Տե՛ս Weber-Menges S., Die Entwicklung der Ethnomedien in Deutschland, in: Geißler, Reiner/Pöttker, Horst: Integration durch Massenmedien. Medien und Migration im internationalen Vergleich, Bielefeld, 2006, S. 121-145.

Անհրաժեշտ է փոխել հայկական այս կառույցների աշխատառճը. ճիշտ է, ուժեղ անհատները մեծ դեր են խաղում կազմակերպչական հարցերում, սակայն պետք է համախմբել բոլորի ուժերը և ստեղծել կոռ կառույցներ ու շատացնել անդամների թիվը, որտեղ յուրաքանչյուր ոք կունենա պարտավորություններ ու գործելու հստակ ծրագիր:

Հարկավոր է սերտացնել համագործակցությունը առանձին կազմակերպությունների միջև. հանուն ընդհանուր գործի՝ մի կողմ դնել անձնական հավակնությունները և համախմբվել մեկ նպատակի շուրջ, այն է՝ նպաստել հայապահպանության և հայրենիքի բարօրությանը:

Իսկ ինչ վերաբերում է գերմանացիների և գերմանական կառույցների ներգրավվածությանը հայկական համայնքին ու հայկական հարցին, ապա կարելի է հստակ փաստել, որ վիճակը հեռու է բավարար լինելուց, և այստեղ նույնպես անելիքները շատ են: Օտարների հայամետ դիրքորոշումը շատ դեպքերում կախված է լինում անձնական համակրանքից կամ ընդհանուր շահերից:

2.2 ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆՆԵՐԸ ԵՎ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԳԴՀ-ՈՒՄ

ԳԴՀ-ի հայկական գիտահետազոտական կենտրոնները հիմնականում զուսպ են իրենց քաղաքական հարցերում և իրականացնում են գիտական փորձաքննություններ՝ տալով եզրակացություններ: Նրանք գործում են ինքնուրույն և կազմակերպված, տրամադրում են գործնական գիտելիքներ՝ նպաստելով արդյունավետ քաղաքականության իրականացմանը: Այս հաստատությունները նաև լեգիտիմության որոշակի աստիճան են տալիս տարբեր թեմաներին՝ դրանց վերաբերյալ գիտական եզրակացություններ տալով:

ԳԴՀ-ում գործող հայագիտական կենտրոնները զբաղված են ոչ միայն գիտական գործունեությամբ, այլև հաճախ իրենց գործունեության մեջ ներգրավում են այնպիսի փորձագետների, որոնք ի զորու են հստակ ձևակերպել փորձագիտական եզրակացությունները և դրանք ներկայացնել համապատասխան մարմիններին:

Վերոնշյալ հաստատությունները գործունեություն են ծավալում ինչպես համալսարաններին կից, այնպես էլ այլ գիտահետազոտական կառույցներում ու դրանց հարող տարբեր կազմակերպություններում, և ԳԴՀ-ում նմանատիպ հաստատությունների թիվը գնալով աճում է:

Հայաստանյան գիտական մամուլում արտասահմանի հայագիտական կենտրոնների մասին առանձին հրապարակումներ եղել են նաև խորհրդային ժամանակաշրջանում: Հայաստանի անկախացումը նոր ազդակ հանդիսացավ հայաստանյան կառույցների հետ նրանց համագործակցության համար: Հայագիտական կենտրոնների ներկայացուցիչների մասնակցությամբ մայր հայրենիքում հայագիտության տարբեր ոլորտներում առկա խնդիրները քննարկելու տեսանկյունից իրադարձային էին 2003 թ. և 2013 թ. անցկացված համահայկական հայագիտական համաժողովները²⁴⁵: Բացի դրանից, ստեղծվեց «Հայագիտական ուսումնասիրությունները ֆինանսավորող համահայկական հիմնադրամը», որը զբաղվում է աշխարհի հայագիտական հաստատությունների հետ

²⁴⁵Տե՛ս «Նորավանք» ԳԿՀ, Արտերկրի հայագիտական կենտրոնները. ներուժի գնահատում, Երևան, 2014, էջ 5-6:

համագործակցության կազմակերպման և աշխատանքների ընդհանուր համակարգման խնդիրներով²⁴⁶:

«Մեսրոպ» հայագիտական կենտրոն: Գերմանիայի վերամիավորումից և ՀՀ անկախությունից հետո գերմանա-հայկական հարաբերությունները նոր որակ ստացան: Քաղաքական, տնտեսական և հասարակական հարաբերությունների կառուցումից բացի՝ նաև զարգանալ սկսեց միջմշակութային համագործակցությունը²⁴⁷:

Սաքսոնիա-Անհալտ դաշնային երկրամասը «Դաշնային երկրամասերի մշակույթների նախարարների կոնֆերանսում» ստանձնեց Հայաստանի Հանրապետության հետ մշակութային հարաբերությունների կարգավորման գործընթացի պատասխանատվությունը: Այդ նպատակով 1996 թ. ԳԴՀ-ի և ՀՀ-ի միջև ստորագրվեց մի մշակութային պայմանագիր, որը հետագայում ընդլայնվեց՝ ընդգրկելով նաև կրթության և գիտության ոլորտները: Հենց այս պայմանագրի շնորհիվ էլ 1998 թվականին Սաքսոնիա-Անհալտի Վիտենբերգ քաղաքում պրոֆ. Հերման Գոլցը, գիտական աշխատակիցներ Արմենուի Դրոստ-Աբգարյանը, Հացիկ Ռաֆֆի Գազերը (Խաչիկ Լազարյան) և մի քանի այլ գիտնականներ ստեղծեցին «Մեսրոպ» հայագիտական կենտրոնը²⁴⁸, որը տարիներ շարունակ զբաղվում է հայ դասական գրականության, բանասիրության, աստվածաբանության և հայ եկեղեցու պատմության ուսումնասիրությամբ²⁴⁹: Այն կոչված է համակարգելու հայ-գերմանական հարաբերությունները վերոնշյալ ոլորտներում:

Հալլե-Վիտենբերգի «Մարտին Լյութեր» համալսարանի «Մեսրոպ» կենտրոնը համագործակցում է գիտական և մշակութային հաստատությունների, ինչպես նաև պետական և հասարակական տարբեր գործիչների հետ: Նրա հիմնական նպատակն է աջակցել, որ Գերմանիայում ապրող գիտնականները և ուսանողներ կարողանան զբաղվել գիտությամբ, կապեր հաստատել իրար միջև ու հետևել Սաքսոնիա-Անհալտ երկրամասի և ՀՀ-ի միջև փոխանակման ծրագրերի իրականացմանը²⁵⁰:

²⁴⁶Տե՛ս <http://www.haygithimnadram.am/aboutus.php?langid=1>, հասանելի 01.10.2016:

²⁴⁷Տե՛ս <http://www.mesrop.uni-halle.de/?page=1>, հասանելի 01.10.2016:

²⁴⁸ 2006թ. կենտրոնը գործում է Սաքսոնիա-Անհալտի երկրամասի Հալլե-Վիտենբերգի Մարտին Լյութերի համալսարանին կից:

²⁴⁹Տե՛ս Armenisch-Deutsche Korrespondenz, Jg. 2001, № 113, S. 26.

²⁵⁰Տե՛ս <http://www.mesrop.uni-halle.de/>, հասանելի 01.10.2016:

Կենտրոնը իրականացնում է նաև փորձագիտական և խորհրդատվական հանձնարարություն: Նա դա իրականացնում է հայոց լեզվի, մշակույթի ու գիտության ոլորտներում տարբեր հաստատություններին տեղեկատվություն տրամադրելով: Նրա մեծ ձեռքբերումներից կարելի է համարել Հալլեի հետազոտական խմբի քաղաքական խորհրդատվությունը Ցեղասպանության վերաբերյալ 2005 թ. Բունդեսբազի քննարկումների ժամանակ²⁵¹:

Այս տարիների ընթացքում կենտրոնը հրատարակել է գրքեր, կազմակերպել միջազգային գիտաժողովներ, ամառային գիտակրթական դասընթացներ, ցուցահանդեսներ, հայկական մշակութային օրեր Գերմանիայում և հակառակը²⁵²:

«Մեսրոպ»-ի նպատակը դաշնային երկրամասերի գիտական ու մշակութային կենտրոնների հետ համագործակցության խորացումն ու զանազան միջոցառումների կազմակերպումն է: Այն սերտ կապեր ունի «Լոյկոռեա» («LEUCOREA») համալսարանական հիմնադրամի «Լեզվի և մշակութային գիտություն» բաժնի հետ²⁵³: «Մեսրոպ»-ի եռանդուն ջանքերի շնորհիվ 2008 թ. Մարտին Լյուբեր համալսարանի և Երևանի պետական համալսարանի միջև կնքվեց համագործակցության պայմանագիր, որի շրջանակներում հաջողությամբ իրականացվում է Հայաստանի և Գերմանիայի միջև հետազոտությունների փոխանակման ծրագիրը²⁵⁴:

Այս կենտրոնի հիմնադիրը և առաջին տնօրենը Հերման Գոլցն էր, ով եղել է աստվածաբան, հայագետ և Մարտին Լյուբեր համալսարանի աստվածաբանության ֆակուլտետի դեկանը: Իր ակադեմիական կյանքի մի մասը նա նվիրեց հայ ազգի պատմության, մշակույթի ու գիտության հետազոտմանը և տարածմանը, որի մասին վկայում են նրա բազմաթիվ աշխատությունները, զեկույցները միջազգային գիտաժողովներում, պատմավավերագրական ֆիլմերը և այլն²⁵⁵:

²⁵¹ St' u Deutsch-Armenische Gesellschaft, նշվ. աշխ., Hannover, 2014, S. 258:

²⁵² St' u http://www.mesrop.uni-halle.de/public/Zehn_Jahre_Mesrop_Zentrum.pdf, հասանելի 01.10.2016:

²⁵³ St' u Goltz H. Eröffnung des MESROP. Zentrum für Armenische Studien an der Stiftung Leucorea Zu Wittenberg am Sonntag, Dem 6. September 1998, Münster, 2005, S. 245-255.

²⁵⁴ St' u Goltz H., 10 Jahre MESROP-Zentrum für Armenische Studien, Halle-Wittenberg, S. 65.

²⁵⁵ Նա պարգևատրվել է ՀԲՄԸ «Կարալիս Փափազյանի» անվան ջրանշանով, ՀՀ Ազգային գրադարանի՝ «Հակոբ Մեղապարտ», Հայ Առաքելական եկեղեցու «Մեսրոպ Մաշտոց» մեդալներով և Ցեղասպանության առնչվող հետազոտությունների համար ՀՀ կառավարության մրցանակով²⁵⁵: Նա նաև արժանացել է Երևանի պետական համալսարանի պատվավոր դոկտորի գիտական աստիճանի և հետազայում ԵՊՀ-ում բացվել է նրա անվան լսարան²⁵⁵: Նա մահացել է 2010թ. դեկտեմբերի 9-ին:

Իր հայանպաստ ձեռնարկումների շրջանակում Գոլցը գիտական գործունեությանը զուգահեռ, կապեր էր հաստատում ԳԴՀ-ի քաղաքական գործիչների ու պատգամավորներից շատերի հետ: Գոլցին հաջողվեց հայկական հարցին լուծմանը մասնակիցը դարձնել բազմաթիվ լրագրողների, քաղաքական ու մշակութային գործիչների:

Այս կազմակերպության ակնառու ներդրումներից են 2000 թ. սեպտեմբերին Հալլե-Վիտենբերգում տեղի ունեցած «Հայաստան 2000» միջազգային գիտաժողովը և 2000 թ. սեպտեմբերից նոյեմբերը կայացած ցուցահանդեսը՝ «Կիլիկիահայերի փրկած գանձը» խորագրով, որին մասնակցեց 15000 այցելու²⁵⁶:

Գոլցը 2005 թ. մասնակցություն ունեցավ Գերմանիայի Բունդեսթագում Հայոց ցեղասպանության բանաձևի քննարկմանը: Նա գործուն մասնակցությունն է ունեցել նաև Հայոց ցեղասպանությանը նվիրված «Աղետ» ֆիլմի նկարահանման գործում, որն արժանացավ հասարակական լայն շերտերի արձագանքին: Բացի դրանից՝ նա Գերմանիայում համագործակցել է այնպիսի քաղաքական գործիչների հետ, ինչպիսիք են ներքին գործերի նախարար Վոլֆգանգ Շոյբլը («Քրիստոնեա-դեմոկրատական միություն»²⁵⁷, այսուհետ՝ ԲԴՄ), Ջեմ Օզդեմիրը («Միություն90/Կանաչներ»²⁵⁸) և այլն:

«Մեսրոպ»-ի ներկայիս տնօրենը՝ Արմենուհի Դրոստ-Աբգարյանն է ²⁵⁹, ով 2010 թ.-ից Հալլե-Վիտենբերգի Մարտին Լյութեր համալսարանի հայագիտության ամբիոնի վարիչն է: Այս ամբիոնը ֆինանսավորում է Գերմանական ակադեմիական փոխանակման ծառայության կազմակերպությունը և անդամակցում է տարբեր հայագիտական միավորումների²⁶⁰: Գոլցի մահից հետո կենտրոնի գործունեության շրջանակները խիստ սահմանափակվել են: Հետին պլան են մղվել հասարակության հետ աշխատանքները, թուլացել են արտաքին ազդեցության լծակները, և հիմնական ուշադրությունը սևեռվել է ներքին բովանդակային խնդիրներին: Դրոստ-Աբգարյանը

²⁵⁶ St' u, Goltz H., Der Gerettete Schatz der Armenier aus Kilikien. Sakrale Kunst aus dem Kilikia –Museum, Antelias, Libanon, Wiesbaden, 2000.

²⁵⁷ Die Christlich Demokratische Union (CDU).

²⁵⁸ Bündnis 90/Die Grünen.

²⁵⁹ Նա ծնվել է Հայաստանում և բարձրագույն կրթությունը ստացել է ԵՊՀ բանասիրության ֆակուլտետում: Այնուհետև կրթությունը շարունակել է Մոսկվայում, որից հետո էլ՝ Գերմանիայում: Նրա գիտական հետաքրքրությունների շրջանակը քրիստոնեական Արևելքը և Բյուզանդիան են: Ներկայումս նրա հիմնական զբաղմունքը հայկական մշակույթի ուսումնասիրությունն է:

²⁶⁰ St' u <http://www.orientphil.uni-halle.de/scob/ma-drost.php>, հասանելի 01.10.2016:

ակտիվորեն մասնակցում է Յեղասպանության վերաբերյալ բանավեճերին: Իր գործունեության շրջանակներում նա ձգտում է խորացնել Հայաստանի կառավարության և Գերմանիայի միջև համագործակցության ոլորտները: Բունդեսբադի արտաքին հարաբերությունների հանձնաժողովը հաճախ է դիմում «Մեսրոպ»-ին՝ Հայաստանի մասին տեղեկատվություն ստանալու և մեր տարածաշրջանում քաղաքական զարգացումների մասին պատկերացում կազմելու համար:

«Լեփսիուսի տունը Պոտսդամում»: Լեփսիուսի տունը²⁶¹ դեռ Երկրորդ համաշխարհայինից հետո՝ մինչ 1990-ականների սկիզբը, եղել էր ԽՍՀՄ բանակի տրամադրության տակ²⁶² և Գերմանիայի վերամիավորումից հետո շատ գործիչներ ջանքեր էին թափում՝ այդ տունը վերանորոգելու և հայ-գերմանական հետազոտությունների մի համընդգրկուն կենտրոն դարձնելու համար:

Այսպիսով, 1999 թ. մարտի 31-ին Պոտսդամում մի շարք հասարակական, կրոնական և գիտական գործիչների ջանքերով ձևավորվեց «Լեփսիուսի տունը Պոտսդամում» միությունը (այսուհետ՝ «Լեփսիուսի տունը»): Նրա հիմնադիր անդամներից էր նաև Հերման Գոլցը, ով երկար տարիներ ղեկավարեց այն²⁶³: Միության ընդհանուր վարչությունը բաղկացած է 7 անդամներից, որոնք ընտրվում են 4 տարով՝ ընդհանուր ժողովի կողմից: Նրանք միաժամանակ նոր ֆինանսական աղբյուրներ են հայթայթում, որպեսզի ներդրումների միջոցով հնարավոր լինի ընդարձակել միության գործունեության շրջանակները: Վարչության անդամները ընտրում են գործադիր նախագահին և գիտական աշխատանքների գծով ղեկավարին: Վարչությունը կարող է որոշումներ կայացնել անդամների երկու երրորդի ներկայության դեպքում և տեղյակ պահել նաև մյուս անդամներին դրանց մասին: Տարին առնվազն մեկ անգամ անցկացվում է խորհրդաժողով, որտեղ ներկայացվում են անցնող տարվա հաշվետվությունները և նոր տարում նախատեսվող աշխատանքներին: Կառույցին կարող է անդամակցել յուրաքանչյուր չափահաս անձ:

²⁶¹ Պոտսդամ քաղաքի Վայնմայստերշտրասե 45 հասցեում գտնվող հենց այդ տանն է 1908-1926 թվականներին ապրել Յոհաննես Լեփսիուսը, ով եղել է աստվածաբան, հումանիստ, հրապարակախոս, արևելքում գերմանական միսիոներական խմբի ղեկավար, Գերմանա-հայկական ընկերության համահիմնադիր:

²⁶² Տե՛ս Deutsch-Armenische Gesellschaft, նշվ. աշխ., Hannover, 2014, S. 262:

²⁶³ Տե՛ս նույն տեղում, S. 262:

Անդամակցությունը դադարեցվում է, եթե տվյալ անձը կառույցի կանոնադրությանը հակառակ որևէ գործողություն է կատարել²⁶⁴:

2001 թ. Գոլցը հրապարակայնորեն հանդես եկավ «Լեփսիուսի տունը» վերանորոգելու և այն հետազոտական ու քննարկումների կենտրոն դարձնելու նախաձեռնությամբ²⁶⁵: Ծրագրի օժանդակությանն ու ֆինանսավորմանը հատկապես փորձում էր խոչընդոտել Գերմանիայի թուրքական համայնքը²⁶⁶:

Նախատեսվում էր ներկայացնել Լեփսիուսի կյանքի և գործունեության ողջ ընթացքը: Այն պետք է դառնար գիտական հաստատություն, որը պետք է զբաղվեր գերմանա-հայկական առնչությունների հետազոտություններով: Պլանավորվում էր ստեղծել նաև մեծ գրադարան և հարուստ արխիվ²⁶⁷:

2005 թ. Բունդեսթագի ընդունած բանաձևով Լեփսիուսի տունը Հայոց ցեղասպանությանը առնչվող հարցերի քննության կենտրոն դարձնելու մասին որոշումը, հնարավորություն ընձեռեց սկսելու շինվերանորոգման աշխատանքները:

Վերանորոգումը հնարավոր եղավ իրականացնել դաշնության և Բրանդենբուրգի ու նրա դաշնային կենտրոն Պոտսդամի քաղաքապետարանի ֆինանսական օժանդակությամբ: Գործին աջակցեցին նաև «Հուշարձանների պաշտպանության գերմանական հիմնադրամը» ու «Պրուսական պալատների և այգիների հիմնադրամ»-ը, որոնք հատկացրին 350.000 եվրո գումար²⁶⁸:

Գերմանիայի թուրքական համայնքը բողոքի հուժկու ալիք բարձրացրեց և դիմեց Անգելա Մերկելին, որպեսզի նա խոչընդոտի, սակայն բյուջետային հանձնաժողովը ֆինանսական հատկացումներ տրամադրելու որոշումն արդեն կայացել էր: Լեփսիուսի

²⁶⁴ Տե՛ս <http://www.lepsiushaus-potsdam.de/uploads/images/verein/20130910-0000%20EX%20Satzung.pdf>, հասանելի 01.10.2016:

²⁶⁵ Տե՛ս Goltz H. Sensibel für die Kulturen des Ostens, Dr. Johannes Lepsius-Archiv am Institut für Historische Theologie, in: Scientica Halensis - Das Magazin der Martin-Luther- Universität Halle Wittenberg, Nr. 3, 2001, S. 7-8.

²⁶⁶ Թուրքիայի գլխավոր հյուպատոսը, ինչպես նաև Գերմանիայում գործող թուրքական միությունները Բրանդենբուրգի այն ժամանակվա վարչապետ Մանֆրեդ Շտոլպեին և Պոտսդամի քաղաքապետ Մաթիաս Պլատցեկին սպառնացել էին, որ տեղում կանցկացնեն բողոքի ցույցեր՝ ոտքի հանելով 200,000 տեղաբնակ թուրքերի: Այդ պատճառով էլ դաշնային կառավարությունը համաձայնություն չէր տվել ֆինանսական առաջարկությանը: Տե՛ս <http://www.doku-archiv.com/kehilot/turkei/armenia/genozid-leugnung.htm>, հասանելի 01.10.2016:

²⁶⁷ Տե՛ս <http://www.lepsiushaus-potsdam.de/uploads/images/verein/20130910-0000%20EX%20Satzung.pdf>, հասանելի 01.10.2016:

²⁶⁸ Տե՛ս Potsdamer Neueste Nachrichten, Ort der vergessenen Geschichte, von Guido Berg, 19.05.2005. Տե՛ս նաև <http://www.pnn.de/potsdam/136600/>, հասանելի 01.10.2016:

տան ֆինանսավորումը դադարեցնելու պահանջ ներկայացրեց նաև Գերմանիայի թուրքական դեսպանությունը²⁶⁹:

Սկսած 2008 թ.՝ 4 տարվա կտրվածքով Լեփսիուսի տանը հատկացվեց տարեկան 90,000 եվրո ֆինանսական օժանդակություն, որը տրամադրվում էր Բրանդենբուրգի և Պոտսդամի բյուջեներից: Պոտսդամի եկեղեցական շրջանակների հատկացրած լրացուցիչ ֆինանսավորման շնորհիվ գումարի չափն աճեց տարեկան շուրջ 45.000 եվրոյով: Այնուհետև որոշվեց, որ այդ գումարը պետք է տրամադրեն Բեռլին-Բրանդենբուրգի և Գերմանիայի Ավետարանչական եկեղեցիները²⁷⁰:

2008 թ. սկսած նախատեսված էր նաև միությանը պետական ֆոնդից չորս տարի շարունակ տարեկան լրացուցիչ 100.000 եվրո հատկացնել՝ գիտահետազոտական և մշակութային միջոցառումներ իրականացնելու համար²⁷¹:

Մինչև 2011 թ. Լեփսիուսի տունը ֆինանսավորվում էր Դաշնային մշակութային ներկայացուցիչ-լիազորների և տարբեր մասնավոր հովանավորների կողմից տրամադրվող հատկացումներով: Մշակույթի նախարարության բյուջեից մինչև 2011 թ. վերջը միությունը ստացել է 530.000 եվրոյի օժանդակություն՝ ծրագրերի իրականացման նպատակով²⁷²:

«Լեփսիուսի տան» վերակառուցման համար տրամադրվող ֆինանսավորման դեմ արտահայտվեցին նաև հայկական մի շարք կառույցների ներկայացուցիչներ և մի շարք կուսակցական քաղաքական գործիչներ: Դրանցից հատկապես արժե հիշատակել «Ձախերի» կուսակցությանը, որոնք սուր քննադատության ենթարկեցին այդ ձեռնարկները:

«Ձախերի» խմբակցության ներկայացուցիչները գտնում էին, որ այդ կառույցն ի վիճակի չէ իրականացնելու 2005 թ. բանաձևով նախատեսված դրույթները և 2008 թ. հուլիսի 7-ին հանդես եկան հարցմամբ՝ քննադատելով «Լեփսիուսի տան» հատկացվող

²⁶⁹Տե՛ս Der Tagesspiegel, "Wir sind keine anti-türkische Einrichtung", 12.08.2009. Տե՛ս նաև <http://www.tagesspiegel.de/lepsiushaus-potsdam-wir-sind-keine-anti-tuerkische-einrichtung/1578428.html>, հասանելի 01.10.2016.

²⁷⁰ Տե՛ս Potsdamer Neueste Nachrichten, Mehr Geld für das Lepsiushaus, 06.11.2012. Տե՛ս նաև <http://www.pnn.de/potsdam/696079/>, հասանելի 01.10.2016:

²⁷¹ Տե՛ս <http://www.pnn.de/potsdam/149085/>, հասանելի 01.10.2016:

²⁷²Տե՛ս <https://www.bundesregierung.de/ContentArchiv/DE/Archiv17/Pressemitteilungen/BPA/2011/05/2011-05-02-bkm-lepsiushaus.html>, հասանելի 01.10.2016:

ֆինանսական միջոցների տրամադրման վերաբերյալ որոշումը²⁷³: Ըստ նրանց՝ Լեփսիուսը եղել է հայտնի հակադեմոկրատ և հակասեմիտական²⁷⁴:

Այդ հարցմանը տված պատասխանում դաշնային կառավարությունն արդարացրեց «Լեփսիուսի տան»-ը ֆինանսական միջոցներ տրամադրելու որոշումը²⁷⁵:

Չնայած ԳԿԽ-ն տեղյակ էր «Լեփսիուսի տան» վերակառուցման աշխատանքների իրականացման ծրագրային առաջնահերթ դրույթների բովանդակությանը, սակայն ակտիվորեն ներառված չէր այդ գործընթացում, քանի որ սկզբից ևեթ Գերմանահայոց կենտրոնական խորհուրդը իր համաձայնությունը չէր տվել այդ գաղափարին: ԳԿԽ-ն բազմիցս առաջարկել էր դադարեցնել վերականգնման աշխատանքները և այդ ֆինանսական միջոցներն ուղղել գերմանական համալսարանների ֆակուլտետներից մեկում հայագիտական ամբիոն բացելուն:

ԳԿԽ-ի և «Լեփսիուսի տան» միջև առաջին բացահայտ վեճն առաջացել էր դեռևս 2010 թ. սկզբին, երբ Գոլցը 2010 թ. տարեկան ծրագիրը երկարացնելու ժամանակ հայտարարեց, որ մասնակցելու է 1915 թ. իրադարձությունների հետազոտման համար նախատեսված հայ և թուրք պատմաբաններից կազմված հանձնաժողովի աշխատանքներին: ԳԿԽ-ի կարծիքով նման հանձնաժողովի ստեղծումը, որը Թուրքիան տարիներ առաջ էր առաջարկում, քաղաքական գործիք է դառնալու, քանի որ թուրքերը միայն մեկ նպատակ ունեն՝ Հայոց ցեղասպանության ճանաչման գործընթացը մեկընդմիջտ հանել քաղաքական օրակարգից: Եթե «Լեփսիուսի տունը» ընդունի նման առաջարկը և մասնակցի այդ հանձնաժողովին, ապա կխաբիսի ու կասկածի տակ կդնի իր մինչ այդ կատարած աշխատանքները²⁷⁶:

«Ապրիլի 24-ի խումբը»²⁷⁷ ևս արտահայտեց իր դժգոհությունն ու հիասթափությունը և նամակով դիմելով «Լեփսիուսի տան» ղեկավարությանը՝ Գոլցից

²⁷³ St'u Deutscher Bundestag, Kleine Anfrage der Abgeordneten Ulla Jelpke, Dr. Lukrezia Jochimsen und der Fraktion Die Linke, 16. Wahlperiode, Drucksache 16/9956, 07.07.2008.

St'u նաև <http://dipbt.bundestag.de/doc/btd/16/099/1609956.pdf>, հասանելի 01.10.2016:

²⁷⁴ St'u Armenisch-Deutsche Korrespondenz, Jg.2008, № 141, S. 19:

²⁷⁵ St'u Deutscher Bundestag, Kleine Anfrage der Abgeordneten Ulla Jelpke, Dr. Lukrezia Jochimsen und der Fraktion Die Linke, 16. Wahlperiode, Drucksache 16/10074, 31.07.2008

St'u նաև <http://dipbt.bundestag.de/doc/btd/16/100/1610074.pdf>, հասանելի 01.10.2016:

²⁷⁶ St'u <http://www.zentralrat.org/de/node/776>, հասանելի 01.10.2016:

²⁷⁷ «Ապրիլի 24-ի» խմբի շրջանակներում Գերմանահայոց կենտրոնական խորհուրդն ու հայկական եկեղեցական թեմը Մայնի Ֆրանկֆուրտի Սուրբ Պողոս եկեղեցում անցենկացնում ապրիլքսանչորսյան

պահանջեց հրաժարվել թուրքերի կողմից ուղղորդվող այդ կեղծարարական արշավի աշխատանքներին մասնակցելուն: Խումբը համաձայն չէր նաև 2005 թ. բանաձևով նախատեսված այս տան ստանձնած հաշտության երկխոսության հանձնարարությանը, քանի որ դրանք անիմաստ են²⁷⁸:

Հայկական այլ կազմակերպություններ և որոշ հայեր ևս քննադատեցին ինչպես Լեփսիուսի տանը հատկացվող ֆինանսավորումները, այնպես էլ նրանց ղեկավարության կազմած տարեկան ծրագիրը, քանի որ դրանով նախատեսվում էր երկխոսություն սկսել թուրքական կողմի հետ, ինչն անընդունելի էր հայերի մեծամասնության համար: Շատերը, գտնում էին, որ Լեփսիուսի տան հիմնումը «գերմանացիների համար աշխատանք ձեռք բերելու միջոց է» և այն անարդյունավետ է Գերմանիայում հայկական շահերին ծառայելու տեսանկյունից: Բացի այդ՝ Լեփսիուսի տունը շատ փոքր է, ուստի անհարմար նիստեր և տարբեր միջոցառումներ անցկացնելու համար:

2010 թ. նոյեմբերի 26-27-ին Պոտսդամի «Բրանդենբուրգյան պրուսական պատմության տանը» կազմակերպվեց մի գիտաժողով, որի նախաձեռնողը «Լեփսիուսի տուն» միության անդամներն էին: Այն կրում էր հետևյալ խորագիրը՝ «Յոհաննես Լեփսիուսը և ծանոթացում Հայոց ցեղասպանությանը»: Միջոցառմանը մասնակցեցին նաև «Մեսրոպ» գիտահետազոտական կենտրոնի ներկայացուցիչները, «Գերմանա-հայկական ընկերության» և այլ գիտակրթական հիմնարկների ներկայացուցիչներ²⁷⁹:

2011 թ. մայիսի 2-ին հանդիսավորությամբ բացվեց Լեփսիուսի տունը: Միջոցառմանը ներկա էին 200-ից ավել հյուրեր արտասահմանից: Բացման պատիվ վերապահվեց ԳԴՀ մշակույթի նախարար Բերնդ Նոյմանին:

«Լեփսիուսի տան» գործունեության ամենակարևոր քայլերից մեկը համալսարանական կառույցների հետ գիտական կապերի հաստատումն էր: 2012 թ. հունիսի 6-ին համագործակցության պայմանագիր կնքվեց «Լեփսիուսի տան» և

հիշատակի միջոցառումներ: Այդ միջոցառումներին մասնակցելու համար ամեն տարի հրավիրվում են մշակույթի, քաղաքականության, տնտեսության, եկեղեցական և լրագրողական հայտնի դեմքեր, ովքեր կարող են լուրջ նպաստ ունենալ Ցեղասպանության միջազգային ճանաչման և դատապարտման գործում:

²⁷⁸ Տե՛ս <http://www.zentralrat.org/de/node/776>, հասանելի 01.10.2016:

²⁷⁹ Տե՛ս Armenisch-Deutsche Korrespondenz, Jg. 2011, № 151, S. 63.

Պոտսդամի համալսարանի փիլիսոփայության ֆակուլտետի միջև: Բազմամարդ միջոցառումների կազմակերպելիս «Լեփսիուսի տունը» կարող է օգտվել այդ ֆակուլտետի տարածքներից և բացի այդ՝ նաև կարող է համատեղ գործունեության համար ձեռք բերել պրակտիկայի հավելյալ տեղեր: Համագործակցության շրջանակներում նախատեսվում էին իրականացնել քննարկումներ Հայոց ցեղասպանության և Լեփսիուսի կյանքի ու գործունեության վերաբերյալ²⁸⁰:

Այսպիսով «Լեփսիուսի տուն»-ը համարվում է հայկական համայնքի և հայկական հարցերի տարածման ու հետազոտման գործում կարևոր կառույց: Այն նոր քաղաքական նախաձեռնություններով հանդես գալու և դրանք իրականություն դարձնելու նոր հնարավորություններ բացեց: Այն համախմբել է բանիմաց մասնագետների, որոնք ծավալուն աշխատանքներ են կատարում: Իհարկե, այս ամենի մեջ մեծ է գերմանական կառավարության և շատ այլ կառույցների ու անհատների գիտական և ֆինանսական հովանավորությունը:

Մի շարք կազմակերպություններ, հավանություն տվեցին Լեփսիուսի տան կողմից կազմված պատմաբանների հանձնաժողովի աշխատանքներին մասնակցելու որոշումը և իրենց մասնակցությունը բերեցին այդ գործին, ինչը, սակայն անընդունելի էր ԳԿԽ-ի, «Ճանաչում» աշխատանքային հանձնախմբի և հայանպաստ որոշ գործիչների համար:

Բացի վերոնշյալ գիտահետազոտական կառույցներից՝ Գերմանիայում ստեղծվել են նաև գիտության որոշակի ոլորտում գործունեություն ծավալող հետազոտական կենտրոններ:

Այսպես օրինակ՝ ճարտարապետ Արմեն Հախնազարյանը դեռևս 1972 թ. Աախեն քաղաքում ստեղծել է «Հայկական ճարտարապետությունը հետազոտողների միությունը»: Կառույցի համահիմնադիր են նաև նրա կինը՝ Մարգարիտ Հախնազարյանը, և դոկտոր Դիտեր Վիկմանը, ով այժմ միության գերմանական գրասենյակի ղեկավարն է:

1982 թ. միությունը դարձավ բարեգործական և շարունակեց ուսումնասիրել հայկական ճարտարապետությունը: Այն հետազոտում է ոչ միայն այժմյան

²⁸⁰Տե՛ս <http://www.uni-potsdam.de/pm/news/up/date/2012/06/05/2012-104.html>, հասանելի 01.10.2016:

Հայաստանում գտնվող հուշարձանները, այլև ներկայիս Իրանի, Թուրքիայի, Արցախի, Նախիջևանի և այլ երկրների տարածքներում սփռված կոթողները: Արդեն երկար տարիներ միությունը կատարում է նաև հայկական ճարտարապետական ժառանգության վերականգնման աշխատանքներ՝ տարեցտարի ընդլայնելով այդ շրջանակը²⁸¹:

Կազմակերպության ղեկավար Արմեն Հախնազարյանը Հայաստանի անկախացումից հետո միության նստավայրը Աախենից տեղափոխեց Երևան: Այստեղ նա ստեղծել է նվիրյալների մի թիմ, որոնք փոքր խմբերով զբաղվում են որոշակի տարածաշրջանի հայկական ճարտարապետական կոթողների ուսումնասիրությամբ: Անհրաժեշտության դեպքում հրավիրվում են նաև այլ մասնագետներ: 2008 թ. առողջական խնդիրների պատճառով նա այդ կառույցի ղեկավարումը հանձնեց Սամվել Կարապետյանին: Վերջին տարիներին հրատարակվել են շատ աշխատանքներ, որոնք նրանց կատարած ուսումնասիրությունների արդյունք են²⁸²:

Այս կառույցի վաստակը, անշուշտ, շատ մեծ է ինչպես Հայաստանում, այնպես էլ Սփյուռքում: Համագործակցության լայն ցանցի շնորհիվ նրանք կապեր են հաստատել աշխարհի շատ երկրների մասնագետների հետ և հնարավորինս ընդլայնում են այդ շրջանակը²⁸³:

ԳԴՀ-ում կան նաև հայագիտական այլ մասնագիտացված հետազոտական կենտրոններ ևս: 1989 թ. Յուլակ Տեր-Հարությունյանի, Միհրան Դաբաղի, Գաբրիել Փափազյանի և Էրնստ Ալբերտի նախաձեռնությամբ հիմնվեց «Հայկական հետազոտությունների հիմնադրամը», որի նպատակն էր աջակցել Բոխումի համալսարանում իրականացվող ցեղասպանագիտական պատմական, սոցիալական և մշակութային հայագիտական հետազոտությունների իրականացմանը²⁸⁴: Հենց այդ հիմնադրամի հիման վրա էլ 1994 թվականին Բոխումի Ռուիր համալսարանի պատմագիտության ֆակուլտետում ստեղծվում է «Սփյուռքի և Ցեղասպանության

²⁸¹ Deutsch-Armenische Gesellschaft, նշվ. աշխ., Hannover, 2014, S. 253-256.

²⁸² Տե՛ս նույն տեղում:

²⁸³ Նրանց գործունեությունը նոր որակ ձեռք բերեց, երբ կառույցը գրասենյակ բացեց նաև ԱՄՆ-ում, որտեղից սկսեցին ֆինանսական աջակցությունը ցուցաբերել:

²⁸⁴ Տե՛ս <https://www.deutsches-stiftungszentrum.de/stiftungen/stiftung-f%C3%BCr-armenische-studien>, հասանելի 01.10.2016:

հետազոտությունների ինստիտուտը», որտեղ ուսումնասիրվում են ցեղասպանության պատճառներն ու ընթացքը, սփյուռքի, միգրացիայի հիմնախնդիրները և այլն:

Եթե ձևավորման սկզբնական շրջանում ինստիտուտի ուսումնասիրման կենտրոնում էր Հայոց ցեղասպանությունը և դրա անդառնալի հետևանքները հայ սերունդների վրա, ապա ժամանակի ընթացքում հետազոտությունները տարածվեցին նաև այլ էթնիկ ցեղասպանությունների ուսումնասիրության վրա:

Ինստիտուտը նաև Ցեղասպանության մասին նյութեր է պատրաստում, որոնք պետք է ներառվեն ինչպես դպրոցական, այնպես էլ մեծահասակների ուսուցման ծրագրերում²⁸⁵:

Այսօր արտերկրի հայագիտական կենտրոնները կանգնած են լրջագույն խնդիրների և մարտահրավերների առջև, որոնք ոչ միայն խոչընդոտում են նրանց բնականոն գործունեությունը, այլև սպառնալիքի տակ են դնում նրանց գոյությունը ընդհանրապես: Դրանք ֆինանսական, կադրային, գիտահետազոտական և ուսումնական նյութերի անբավարարության հետևանք են: Արտերկրի հայագիտական կենտրոնները ֆինանսավորվում են հետևյալ հիմնական աղբյուրներից՝ Սփյուռքի համագգային կառույցներից, տեղական հայ համայնքներից, Հայաստանից: Որոշ միջոցներ հատկացվում են այն գիտական կամ կրթական հաստատությունների բյուջեներից, որոնց մաս են կազմում: Արտերկրի հայագիտական կենտրոնների ֆինանսավորման աղբյուրները, ինչպես տեսնում ենք, հիմնականում հայկական են: Իսկ Սփյուռքի և ՀՀ միջոցներն այդ հարցում անսահմանափակ չեն²⁸⁶: Նման մի դեպք եղավ Գերմանիայում Բեռլինի Ազատ համալսարանի հայագիտության ամբիոնի հետ կապված: Պրոֆեսոր Գյունթեր Ռաշենբրոնի շնորհիվ Բեռլինի նորաբաց Ազատ համալսարանում վերսկսվեց հայերենի դասավանդումը: Այնտեղ 2000-ական թթ. կեսերին 118 ժամով անցում էին հայագիտական հինգ դասընթաց՝ աշխարհաբար, արևմտահայերենի և արևելահայերենի ընդհանրությունները և առանձնահատկությունները, գրաբար, հայոց լեզվի պատմություն և այլն: Այդ ամբիոնի պատասխանատու և դասախոս Ժիրայր Քոչարյանը, սակայն, դժգոհ է ՀՀ-ի

²⁸⁵ Տե՛ս <https://idw-online.de/de/news123376>, հասանելի 01.10.2016:

²⁸⁶ Տե՛ս http://noravank.am/arm/articles/detail.php?ELEMENT_ID=13117file:///C:/Users/Comp/Downloads/problems-of-the-centers-for-armenian-studies-69.pdf, հասանելի 01.10.2016:

համապատասխան կառույցների ուշադրության պակասից: Իր խոսքերով՝ ժամանակին չեն տրամադրվում համապատասխան գրականություն և ֆինանսական աջակցություն, ու ինքը ստիպված է լինում երբեմն անվճար դասավանդելու և դա անում է հանուն հայագիտության պահպանման և հայկական արժեքների տարածման, սակայն դա երկար ժամանակ շարունակվել չէր կարող ²⁸⁷:

Այդպես, 2009 թ. Բեռլինի Ազատ համալսարանի ղեկավարությունը հայկական բաժինը փակելու որոշման մասին հայտնել էր Ժիրայր Քոչարյանին, սակայն դա կասեցվեց Հոլանդիայի Լեյդենի համալսարանի հումանիտար գիտությունների եւ համեմատական լեզվագիտության բաժնի շնորհիվ, որը տրամադրեց անհրաժեշտ գումարը՝ ամբիոնի գոյությունը ևս մեկ տարի պահելու համար ²⁸⁸:

Գալով Հայաստան՝ Ժիրայր Քոչարյանը դիմել է սփյուռքի, արտաքին գործերի, մշակույթի նախարարություններին, զանազան բարեգործական կազմակերպությունների, կաթողիկոսարան, սակայն որևէ ֆինանսական աջակցություն չէր կարողացել ստանալ, որ Բեռլինի համալսարանի հայագիտության ամբիոնը հնարավորություն ունենա գոյատևելու: Նա նշում է, որ հակառակ պարագայում կկորցնեն մեր հարուստ արխիվը և գրքերը: Այն օրը, երբ փակվի հայագիտության ամբիոնը, ադրբեջանցիները բառի բուն իմաստով կխցկվեն Բեռլինի Ազատ համալսարան ²⁸⁹:

Ի վերջո 2010 թ. փակվում է Բեռլինի Ազատ համալսարանի հայագիտական ամբիոնը ²⁹⁰: Ամբիոնի միակ դասախոս Ժ. Քոչարյանի ջանքերը արդյունք չտվեցին: Նա նշում է, որ Գերմանիան Եվրոպայի կարևորագույն երկրներից է, ուստի անհրաժեշտություն է հայագիտության ուսուցում նրա մայրաքաղաքի համալսարանում և դա սոսկ գիտական գործ չէ, այլ Հայաստանի վարկանիշն է, քաղաքական հարց ու պետական քաղաքականության խնդիր ²⁹¹:

²⁸⁷ Տե՛ս Քոչարյան Ժ., Հայագիտության արդի վիճակը և զարգացման հեռանկարները, Հայագիտությունը Գերմանիայում. անցյալը և ներկան, Երևան, 2004.

Տե՛ս նաև <http://www.armeniandiaspora.am/images/menus/456/J.%20Qocharyan.pdf>, հասանելի 01.10.2016:

²⁸⁸ Տե՛ս <http://www.panarmenian.net/arm/details/44753/>, հասանելի 01.10.2016:

²⁸⁹ Տե՛ս <http://www.aysor.am/am/news/2009/10/21/zhirayr-qocharyan-2/70542>, հասանելի 01.10.2016:

²⁹⁰ Տե՛ս <http://www.panorama.am/am/news/2011/05/16/armenian-in-berlin/947303>, հասանելի 01.10.2016:

²⁹¹ Տե՛ս <http://hetq.am/arm/news/20640/berlinum-hayagitutyany-ambiony-pakvec.html/>, հասանելի 01.10.2016:

Ժ. Քոչարյանի, մտավախությունը հիմքեր ունի. Ադրբեջանում բավական միջոցներ է ներդնում Գերմանիայում գիտահետազոտական կենտրոններ ստեղծելու համար²⁹²:

Նմանօրինակ դեպքերից է, երբ 2010 թ. Եվա-Մարիա Աուխը Բեռլինի Հումբոլդտի համալսարանի պատմական գիտությունների ինստիտուտում բացել է «Ադրբեջանի պատմության» ամբիոն, որը 5-ամյա ժամկետով ֆինանսավորվում էր Ադրբեջանի դեսպանության կողմից, ու ևս 5 տարով երկարաձգվեց²⁹³:

Կասկածի չկա, որ այս հետազոտական կենտրոնի գործունեությունը ղեկավարվում է ադրբեջանական իշխանություններից, և ազգային շահեր է հետապնդում: Սրան անդրադարձել է գերմանական պարբերականներից մեկը՝ նշելով, որ ամբիոնը զբաղվում է կեղծարարությունների վրա հիմնված «գիտությամբ»²⁹⁴:

Հետազոտական գործունեությունից բացի՝ Եվա-Մարիա Աուխը տրամադրում է քաղաքական և տնտեսական խորհրդատվություն: Անձնվեր գործունեության համար նա Բաքվի «Արևմուտք» համալսարանի («Western University») կողմից ստացել է պատվավոր դոկտորի գիտական աստիճան²⁹⁵:

Արտերկրի հայագիտական կենտրոնների մյուս լրջագույն խնդիրը կադրային հարցն է: Հաճախ անհրաժեշտ կադրերի սղության կամ բացակայության պատճառով հայագիտական կենտրոնները չեն կարողանում լիարժեք իրականացնել իրենց գործառույթները, երբեմն մատնվում են անգործության, իսկ երբեմն էլ՝ կանգնում են փակման սպառնալիքի առջև: Բացասական հետևանքներ է ունենում նաև գիտահետազոտական և ուսումնական նյութերի անբավարարությունը: Գտնվելով Հայաստանից հեռու՝ արտերկրի հայագիտական կենտրոնները հաճախ բախվում են դասագրքերի, անհրաժեշտ գրականության, փաստաթղթերի, արխիվային և այլ

²⁹² Այդ ներդրումները վերաբերում են թե՛ գործարարական, թե՛ կրթական ոլորտին:

²⁹³ Տե՛ս <https://asnblog.net/2015/10/29/talkcay-mit-prof-dr-eva-maria-auch/>, հասանելի 01.10.2016:

²⁹⁴ Տե՛ս <http://www.zeit.de/2014/08/aserbajdschan-humboldt-universitaet>, հասանելի 01.10.2016: Նշվում է նաև, որ Աուխի աշխատավարձը տարեկան 75.000 եվրո է, ու ամբիոնի կողմից իրականացվող միջոցառումները ֆինանսավորվում են Ադրբեջանի կառավարության կողմից: Համալսարանը այդպես էլ չցանկացավ պատասխանել այն հարցին, թե Բեռլինի Հումբոլդտի համալսարանի ինչին է պետք, որ իր դասախոսներից մեկը ֆինանսավորվի Ադրբեջանի կողմից և նման գործունեությամբ զբաղվի: Դրան ի պատասխան՝ նշվել է միայն, որ մինչ հիմա ամբիոնի հետ կապված ոչ մի խնդիր չեն ունեցել:

²⁹⁵ Տե՛ս <https://www.osteuropa.uni-bonn.de/mitarbeiter/ehemalige-mitarbeiter/apl.-prof.-dr.-eva-maria-auch>, հասանելի 01.10.2016:

նյութերի պակասի խնդրին: Որպես հայագիտական կենտրոնների առջև ծառացած լուրջ խնդիր կարելի է մատնանշել նաև դրանց գործունեության անբավարար համակարգվածությունը: Չկան հայագիտական կառույցների գործունեությունը համակարգող հաստատություններ, ինչը նշանակում է, որ չկան նաև դրանց արդյունավետ փոխգործակցության և փոխօգնության մեխանիզմներ²⁹⁶:

Այս խնդիրները բնութագրական են ինչպես ամբողջ աշխարհի, այնպես էլ ԳԴՀ հայկական համայնքի գիտահետազոտական կենտրոններին: Դրանք լուծելու համար անհրաժեշտ է նախ խորությամբ ծանոթանալ խնդիրներին՝ փորձելով գտնել լուծման արդյունավետ տարբերակ, հայթայթել անհրաժեշտ ֆինանսական աջակցություններ տարբեր գերատեսչությունների միջոցով, կազմակերպել գիտաժողովներ, ցուցահանդեսներ, համապատասխան գրականություն տրամադրել բանիմաց մասնագետներին ու փորձել համատեղ հետազոտություններ իրականացնել ու փորձի փոխանակություն կատարել:

Այսպիսով, հայագիտությունը Գերմանիայում համեմատաբար ավելի ուշ սկսեց քայլեր անել, բայց կարողացավ գտնել իր ուրույն տեղը հայկական սփյուռքի գիտահետազոտական կենտրոնների շարքում²⁹⁷: Իհարկե, կան շատ խնդիրներ, բայց դրանք ժամանակի ընթացքում գտնում են իրենց լուծումները: Հայագիտական կենտրոնները ինչպես ընդհանրապես ԳԴՀ հայկական համայնքը, չունեն իր շուրջը համախմբող և համակարգող մի կառույց, սակայն կարևոր հարցերի ժամանակ նրանք համախմբվում են մեկ տանիքի տակ ու փորձում միասին գտնել լուծումներ: Հայագիտական կենտրոնները դեռ ներկայացված չեն ԳԴՀ բոլոր երկրամասերում, սակայն դա ոչ այնքան մասնագետների կամ ցանկության բացակայության, որքան որ ֆինանսական սղության պատճառով է:

²⁹⁶ Տե՛ս Սիմավորյան Ա., Հովյան Վ., Հայագիտական կենտրոնների խնդիրները, «21-րդ ԴԱԲ», թիվ 2 (60), 2015թ.: Տե՛ս նաև <file:///C:/Users/Comp/Downloads/problems-of-the-centers-for-armenian-studies-69.pdf>, հասանելի 01.10.2016:

²⁹⁷ Տե՛ս Քոչարյան Ժ., նշվ. աշխ., Երևան, 2004:

2.3. ԳԴՀ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔԻ ՀՈԳԵՎՈՐ, ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿԱՌՈՒՅՑՆԵՐԸ

Սփյուռքի գոյության ողջ ընթացքում Հայ Առաքելական եկեղեցին իր ստեղծումից ի վեր՝ արդեն շուրջ 1700 տարի իրականացրել է ազգային նույնականացման կարևոր գործառույթը²⁹⁸:

19-րդ դարի վերջին գերմանական համալսարաններում՝ հատկապես Բեռլինի ու Հալլե-Վիտենբերգի բուհերում, բազմաթիվ հայեր ուսանում էին աստվածաբանություն: Նրանցից ոմանք Հայ Առաքելական եկեղեցու սպասավորներ էին և ուսմանը զուգահեռ գերմանաբնակ հայերին հոգևոր ծառայություններ էին մատուցում²⁹⁹:

20-րդ դարասկզբին Գերմանիայի հայ համայնքի երևելի հոգևորականներից է Գրիգոր վարդապետ Շահլամյանը: Նա 1922 թ. աստվածաբանություն ուսումնասիրելու նպատակով եկել էր Գերմանիա և ուսումնառությունից հետո մնացել էր այդտեղ: Նա 1926-1945 թթ. եղել է Բեռլինի շրջանի հայ համայնքի հովվապետը, այնուհետև տեղափոխվել է Շտուտգարտ, որտեղ էլ կնքել է իր մահկանացուն: 1945-49 թթ. Շտուտգարտից ու Էսսլինգի հայերին հոգևոր ծառայություններ էր մատուցում Վահան Ասքարյանը³⁰⁰:

Շահլամյանի մահից հետո՝ մինչև 1965 թ., Գերմանիայի հայերը մնացին առանց հոգևոր հովվի: Այդ ժամանակ Փարիզի առաջնորդարանը ստանձնել էր Գերմանիայի հայերին հոգևոր ծառայություններ մատուցելու պատրաստականությունը, և գերմանաբնակ հայերի խնդրանքով Փարիզի առաջնորդարանը ժամանակ առ ժամանակ այնտեղ էր ուղարկում հոգևորական՝ ծառայություն մատուցելու³⁰¹:

1965 թ. ուսանելու նպատակով Գերմանիա է գալիս այսօրվա թեմի առաջնորդը՝ արքեպիսկոպոս Գարեգին Բեկչյանը, որը այն ժամանակ դեռ վարդապետ էր: Նա ծառայություններ էր իրականացնում Արևմտյան Եվրոպայի հոգևոր առաջնորդի հետ՝

²⁹⁸Տե՛ս Armenisch-Deutsche Korrespondenz, Jg. 2002, № 116, S 20-22:

²⁹⁹Տե՛ս Deutsch-Armenische Gesellschaft, նշվ. աշխ., Hannover, 2014, S. 243:

³⁰⁰ Տե՛ս նույն տեղում:

³⁰¹ Տե՛ս նույն տեղում:

այն ակնկալիքով, որ հետագայում կստանձնի Քյոլնում, Շտուտգարտում, Համբուրգում, Ֆրանկֆուրտում և այլ բնակավայրերում կազմավորվող համայնքների սպասարկմանը: Զուգահեռ հոգևոր ծառայություն էր իրականացնում Մեսրոպ վարդապետ Գրիգորյանը, ով այդ նպատակով Վիեննայից հասնում էր Գերմանիա³⁰²:

Ամենայն հայոց կաթողիկոս Վազգեն Առաջինի կարգադրությամբ 1975 թ. Գերմանիա եկավ այժմյան Ամենայն հայոց կաթողիկոսը՝ այն ժամանակ դեռ Գարեգին վարդապետ Ներսիսյանը, և ստանձնեց Գերմանիայի հայերի հոգևոր կյանքի կազմակերպումը: 1980 թ. հունվարի 2-ին Ամենայն հայոց կաթողիկոս Վազգեն Ա-ի հատուկ կոնդակով Գերմանիայի հայկական եկեղեցական միավորները ընդգրկվեցին Արևելյան Եվրոպայի Հայրապետական թեմում (նստավայրը՝ Վիեննա): Տեղական եկեղեցական համայնքները սպասարկվում էին 2 քահանաների կողմից, որոնք բնակվում էին Գերմանիայում³⁰³:

1990-ական թվականներին Գերմանիայի տարածքում կային եկեղեցական ութ համայնքներ ու արդեն կարիք առաջացավ դրանք միավորել և համակարգել: Ընդառաջելով եկեղեցական այդ համայնքների խնդրանքին՝ 31.01.1992 թ. Ամենայն հայոց կաթողիկոս Վազգեն Ա-ի հատուկ կոնդակով կազմավորվեց Հայ եկեղեցու Գերմանիայի թեմը (Diözese der Armenisch-Apostolischen Orthodoxen Kirche), որի նստավայրն էր Քյոլնը: Առաջնորդարանի պատվիրակների ժողովը Հայ եկեղեցու Գերմանիայի թեմի առաջնորդ ընտրեց Գարեգին Բեկչյանին: Նույն թվականի սեպտեմբերի 28-ին էջմիածնում Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Վազգեն Ա-ն նրան օծեց եպիսկոպոս³⁰⁴, իսկ 1998 թ. Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ-ի կողմից արքեպիսկոպոս³⁰⁵: Օծումից հետո եպիսկոպոս Բեկչյանը Հայ Առաքելական եկեղեցու հոգևոր կյանքը Գերմանիայում կազմակերպելու համար կազմավորվեց առաջնորդարան: Դրանից հետո եկեղեցական բոլոր համայնքները համախմբվել են մեկ հարկի տակ: Կազմվել է կանոնադրություն, որը եկեղեցու ու գրանցվել Քյոլնի կազմակերպությունների պետական ռեգիստրում:

³⁰² Տե՛ս Deutsch-Armenische Gesellschaft, նշվ. աշխ., Hannover, 2014, S. 243-244:

³⁰³ Տե՛ս նույն տեղում:

³⁰⁴ Տե՛ս <http://www.armenien.de/index.php/land-und-leute/kirche>, հասանելի 23.10.2016:

³⁰⁵ Տե՛ս <http://www.armenianchurch.org/index.jsp?sid=1&id=4069&pid=85>, հասանելի 23.10.2016:

Կանոնադրություն կազմվեց նաև եկեղեցական համայնքների համար: Այժմ Գերմանիայում գործում են եկեղեցական 15 համայնքներ³⁰⁶:

Գերմանիայի եկեղեցական թեմի սկզբնական տարիներին հատկապես սերտ էր համագործակցությունը արևմտյան հատվածում գտնվող համայնքային կառույցների միջև: Ի տարբերություն ԳԿԽ-ի՝ այն միայն ինտեգրացիոն գործառույթ է իրականացնում՝ իրեն հեռու պահելով քաղաքական գործընթացներից³⁰⁷:

Առաջնորդարանի գլխավոր մարմինը համարվում է թեմական պատվիրակների ժողովը (այսուհետ՝ ԹՊԺ) և թեմական խորհուրդը (այսուհետ՝ ԹԽ): ԹՊԺ համարվում է խորհրդարանական և օրինաստեղծ բարձրագույն կառույցը թեմում: Յուրաքանչյուր եկեղեցական համայնք ընտրում է մեկից մինչև տասը աշխարհիկ պատվիրակ: Նրանց թիվը հիմնականում կախված է համայնքի անդամների քանակից. սովորաբար յուրաքանչյուր 50 անդամից ընտրվում է մեկ պատվիրակ: Թեմի հոգևորականները նույնպես համարվում են պատվիրակ, սակայն նրանց թիվը չպետք է գերազանցի պատվիրակների թվի տասը տոկոսը: Պատվիրակները ընտրվում են երեք տարի ժամկետով և իրավունք ունեն վերընտրվելու: Թեմի գործադիր մարմինն է փորձագետների խումբը, որը կազմված է 8 անդամներից: Հոգևոր առաջնորդն այնտեղ ներկայացված է որպես սովորական ձայնի իրավունքով անդամ: Փորձագետներն ընտրվում են պատվիրակների ժողովի անդամների կողմից նույնպես 3 տարի ժամկետով. նրանց վերընտրումը ևս թույլատրելի է համարվում: Խորհրդի որոշումները հիմնականում վերաբերում են կազմակերպչական-կառուցվածքային հարցերին, ինչպես նաև կրոնական պահանջմունքներին³⁰⁸:

Հայ Առաքելական եկեղեցու թեմն ընդգրկված է «Գերմանիայի քրիստոնեական եկեղեցիների աշխատանքային խումբ» (Die Arbeitsgemeinschaft Christlicher Kirchen in Deutschland, ACK) աշխատանքներում³⁰⁹: Դեռ 1996 թ. փետրվարի 28-ին Բոննում Հայ Առաքելական եկեղեցին անդամագրվեց այդ կառույցին: Նորաստեղծ առաջնորդարանի համար դա կարևոր հաջողություն էր: Անդամակցելու արարողությանը ելույթով հանդես եկան թե՛ Գարեգին Բեկչյանը, թե՛ «Գերմանիայի

³⁰⁶ St'u Deutsch-Armenische Gesellschaft, նշվ. աշխ., Hannover, 2014, S. 244:

³⁰⁷ St'u Armenisch-Deutsche Korrespondenz, Jg. 2000, № 108, S 19.

³⁰⁸ St'u http://www.armenierberlin.de/?page_id=12, հասանելի 23.10.2016:

³⁰⁹ St'u <http://www.oekumene-ack.de/ueber-uns/mitglieder/>, հասանելի 23.10.2016:

քրիստոնեական եկեղեցիների» կառույցի ղեկավար Վալտեր Քլայբերը՝ նշելով, որ անչափ կարևորում են այս համագործակցությունը³¹⁰: Հայ Առաքելական եկեղեցին Ավետարանչական եկեղեցուց իր շինություններում եկեղեցական արարողություններ և հիշատակի միջոցառումներ անցկացնելու թույլտվություն է ստանում:

Թեմի միջոցները գոյանում են կամավոր անդամավճարներից և հանգանակություններից: Անդամավճարը աշխատողների համար 12 եվրո է, իսկ գործազուրկների համար՝ 6 եվրո: Վերջիններիս համար եկեղեցական ծառայությունները անվճար են, իսկ այլ կարգի արարողությունների համար վճարում են այնքան, որքան կարող են³¹¹:

Թեմի մշակութային հանձնաժողովը տարվա ընթացքում կազմակերպում է հայկական մշակութային օրեր (Քյոլնում): Միջոցառումների բաղկացուցիչ մասն են լեզվի դասընթացները, դասախոսություններն ու ֆիլմերի ցուցադրումները:

Իսկ ինչ վերաբերում է թեմի՝ քաղաքական գործընթացներին մասնակցությանը, նշենք, որ այն հազվադեպ է միջամտում դրանց, և հիմնականում վերաբերում են այնպիսի հարցերի, որոնք մեծ ժողովրդականություն են վայելում Գերմանիայի հայերի մեծամասնության շրջանում:

Գերմանահայոց կենտրոնական խորհուրդը եկեղեցական թեմից պահանջում է ակտիվություն քաղաքական հարցերում, սակայն Հայ Առաքելական եկեղեցին, շարունակում է պասիվություն դրսևորել. գրեթե ոչ մի կերպ չի խառնվում Դաշնային Գերմանիայի՝ քաղաքական որոշումներ կայացնող սուբյեկտների գործերին:

Թեմի կազմավորումից հետո տարեցտարի աճում է եկեղեցու անդամների թիվը, որը արդեն հասել է 2.300-ի: Անդամավճարներից ու հանգանակություններից ձևավորվող թեմի բյուջեն բավարար չէ իրականացնելու լայնածավալ համայնքային միջոցառումներ: Թեմի ֆինանսական միջոցները նույնիսկ չեն բավարարում եկեղեցական 15 համայնքներից յուրաքանչյուրում մեկ հովիվ պահելու համար. ներկայումս երկու համայնքին մեկ հովիվ է սպասարկում³¹²:

³¹⁰ Տե՛ս Armenisch-Deutsche Korrespondenz, Jg. 1996, № 91, S. 41:

³¹¹ Տե՛ս Deutsch-Armenische Gesellschaft, նշվ. աշխ., Hannover, 2014, S. 247:

³¹² Տե՛ս նույն տեսում:

Թեմի տրամադրության տակ այժմ երեք եկեղեցի կա: Քյոլնի Նիիլ շրջանում գտնվող Սուրբ Քրիստոփորոսի նախկինում կաթոլիկական եկեղեցին, Գյոթինգենում գործում է նախկինում բողոքականներին պատկանող մի եկեղեցի, և Աաքսոնիա-Անհալտի Հալլեի Ամենդորֆ շրջանում գտնվող նախկինում կաթոլիկական մի եկեղեցի: Մնացած 12 համայնքները կաթոլիկ կամ բողոքական եկեղեցիներում են կատարում ծեսերը:

Գերմանիայում գործում է նաև հայ բողոքականների փոքրաթիվ համայնքը, որը կոչվում է Հայաստանյայց Ավետարանական եկեղեցի Գերմանիայում (Armenisch-Evangelische Kirche in Deutschland): Առաջնորդը պատվելի Հակոբ Զամբազյանն է, ով մինչև 2010 թ. բարեգործական լայն աշխատանք էր ծավալում Հայաստանում և Արցախում: Նրանք հոգևոր ծառայություն են իրականացնում Գերմանիայի տարբեր քաղաքների բողոքական եկեղեցիներում, ինչպիսիք են Էփիֆանգենի, Շտուտգարտի, Ցիլի եկեղեցիները³¹³:

Իհարկե, կան նաև կաթոլիկ հայեր, սակայն նրանց թիվը այնքան էլ մեծ չէ: Նրանք Գերմանիայում դեռ վաղ ժամանակներից են բնակվում կամ ծնվել են այդտեղ, և այդ դեպքում որպես կանոն, ծնողներից առնվազն մեկը կաթոլիկ է եղել, կամ եկել են երրորդ երկրից, որտեղ մեծ տարածում ունի կրոնական այդ ուղղությունը:

Գերմանիայում բավական մեծ թիվ են կազմում մուսուլման հայերը: Ըստ Հայկազուն Ավրոցյանի՝ Գերմանիայում այժմ բնակվում է մոտ 300.000 մուսուլման ծպտյալ հայ³¹⁴: Նրանց մեծ մասը 20-րդ դարի կեսին Թուրքիայից եկածներն են: Նրանցից ոմանք, ինչպես նշվել է առաջին գլխում, վերադարձել են իրենց արմատներին, բայց մեծամասնությունը կա՛մ վախենում է դա բարձրաձայնել, կա՛մ տեղյակ չէ իր հայ լինելու մասին: Անհրաժեշտ է համախմբել ԳԴՀ հայկական համայնքի, ՀՀ և հայկական սփյուռքի ուժերը՝ այս հայերի գոնե մի մասի մոտ ազգային ինքնագիտակցությունը արթնացնելու համար և նույնիսկ, եթե նրանք հավատափոխ չլինեն, դա կարող է ԳԴՀ-ում հայկական համայնքի դիրքերը ամրացնել: Հնարավոր տարբերակներից կարող է լինել ստեղծել, օրինակ՝ «Մուսուլման հայերի միություն

³¹³ Տե՛ս <https://armenischevangelischekirche.wordpress.com/>, հասանելի 23.10.2016:

³¹⁴ Տե՛ս <https://haypressnews.wordpress.com/2016/03/15/300-000-islamisierte-armenier-in-deutschland-und-3-millionen-insgesamt/>, հասանելի 23.10.2016:

ԳԴՀ-ում», և նրանց ներգրավվել հայանքային կյանքին և հայկական հարցերի լաուժմանը:

Մշակութային միություններ: Հայերը, հաստատվելով տարբեր երկրներում, ազգային ավանդույթներին, ծեսերին ու մշակույթին կապված մնալու և ազգային ինքնությունը պահպանելու համար կազմավորել են մշակութային տարբեր միություններ:

Գերմանահայ իրականության մեջ կան որոշ մշակութային միություններ և կազմակերպություններ: Դրանցից առավել աչքի ընկնողներից՝ Հեսսենի հայկական մշակութային միությունը (այսուհետ՝ ՀՀՄՄ), որը հիմնադրվել է 1968 թ. Մայնի Ֆրանկֆուրտում³¹⁵ մի խումբ հայ բանվորների կողմից այն բանից հետո, երբ 1960-ական թթ. Հեսսենում ապրող հայերի թիվը սկսեց աճել: Կանոնադրությունը համարյա ոչ մի փոփոխության չի ենթարկվել. կատարվել են որոշ լրացումներ: Այժմ միությունը բուռն գործունեության է ծավալում: ՀՀՄՄ-ն հետապնդում է զուտ մշակութային նպատակներ և ձգտում է ավելի ամրապնդվել հայերի և գերմանացիների մշակութային կապերը:

ՀՀՄՄ-ն ունի իր առջև ծառացած բազմաթիվ առաջնություններ: Դրանցից են մայրենի լեզվի պահպանումը և ուսուցումը, մշակութային ձեռնարկների տարածումը ողջ Գերմանիայում: Ղեկավարությունն աշխատում է կոլեգիալ սկզբունքով և կառուցված է ժողովրդավարական սկզբունքներին համապատասխան: Այդ է պատճառը, որ միությունը գործում է առանց խնդիրների և մեծ ներդաշնակությամբ:

ՀՀՄՄ-ն ԳԿԽ-ի անդամ կազմակերպություններից է³¹⁶: Ողջ Գերմանիայում հայկական հարցով և հայ ինքնությամբ զբաղվողներից շատերը անդամակցում են նրան ու աջակցում են նրա գործունեությանը, օրինակ՝ ԳԿԽ-ն, «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի ղեկավար անդամները, «Երիտասարդ հայեր» խումբը և այլն: Սերտ կապ է պահպանվում Հայ Առաքելական եկեղեցու և Գերմանիայում գործող մյուս հայկական կազմակերպությունների հետ³¹⁷:

Միության հավաքները, տարբեր մշակութային ծրագրեր իրականացմանը մեծ

³¹⁵ Տե՛ս <http://armenier-frankfurt.de/>, հասանելի 23.10.2016:

³¹⁶ Տե՛ս <http://www.zentralrat.org/de/mitgliedsvereine>, հասանելի 23.10.2016:

³¹⁷ Տե՛ս Zadoyan M., նշվ. աշխ., S. 75.

մասամբ տեղի են ունենում շաբաթ օրերը: Հայկական շաբաթօրյա դպրոցի շնորհիվ միությունը կարողացել է էլ ավելի արդյունավետ դարձնել իր գործունեությունը՝ իր շուրջ համախմբելով շատ հայերի³¹⁸:

Շաբաթօրյա դպրոցն ունի առանձնահատուկ նշանակություն միության համար: Այն սեփական ինքնության, մշակույթի և լեզվի պահպանման կարևոր գործիք է: Այդտեղ դասավանդում են մայրենի լեզու, գրականություն, ժողովրդական պարեր, ինչպես նաև պատմություն ու շախմատ, երգեցողություն և երաժշտություն: Ավելի քան 20 տարի է, ինչ միությունը հնարավորություն է տալիս տեղի հայ երեխաներին ու երիտասարդներին հաճախելու միության այս խմբակները, որոնց կազմում են 3-20 տարեկան հայորդիներ, որոնք այս կերպ շփվում են իրար հետ ու սովորում հայրենի մշակույթ ու պատմություն: Շաբաթօրյա դպրոցում դասավանդում են թե՛ արևմտահայերենով, թե՛ արևելահայերենով³¹⁹:

Այս խմբակները տարվա ընթացքում կազմակերպում են նաև մշակութային միջոցառումներ, որոնց ժամանակ ցուցադրում են այն ամենը, ինչ սովորել են շաբաթօրյա դպրոցում: Կազմակերպվում են համերգներ՝ հայկական երգ-երաժշտությամբ, նաև թատերական ներկայացումներ, պարային համարներ: Բայց այս դպրոցի սաների ելույթները չեն սահմանափակվում միայն միության շրջանակում. նրանք հանդես են գալիս նաև համայնքային միջոցառումների ժամանակ³²⁰:

Միությունն աշխատանք է կատարում նաև հայերի ինտեգրման ուղղությամբ՝ ակտիվորեն մասնակցելով երկրամասի, քաղաքի կամ եկեղեցիների կամ այլ կազմակերպությունների հետ համագործակցության արդյունքում կյանքի կոչվող տարբեր ծրագրերին:

Հեսսենի հայկական մշակութային միության նպատակն է պահպանել հայության ազգային դեմքը և հոգ տանել հայոց լեզվի, մշակույթի, հայկական բարքերի և

³¹⁸ Տե՛ս նույն տեղում էջ 62:

³¹⁹ Տե՛ս <http://armenier-frankfurt.de/samstagsschule/>, հասանելի 23.10.2016:

³²⁰ Տե՛ս նույն տեղում: Հեսսենի հայկական մշակութային միությունը հաճախ է մասնակցում բազմամշակութային միջոցառումներին՝ համագործակցելով քաղաքային իշխանությունների, ավետարանական և կաթոլիկ եկեղեցիների համայնքների, միությունների, ինչպես նաև այլ փոքրամասնությունների կազմակերպությունների հետ:

պատմական ժառանգության մասին, ինչպես նաև նպաստել գերմանացիների և հայերի միջև փոխըմբռնմանն ու բարիդրացիական համակեցությանը:

Այդ նպատակով իրականացվում են դասընթացներ, սեմինարներ, հիշատակի օրեր, էքսկուրսիաներ, համերգների, ցուցահանդեսներ և նմանատիպ մշակութային միջոցառումներ, որոնք նպաստում են երիտասարդության ինքնության պահպանմանը:

Գերմանիայում, բացի մշակութային այս միավորումից, տարբեր քաղաքներում հայկական համայնքները ստեղծել են նաև այլ մշակութային միավորումներ, որոնք ունեն նույն նպատակները, ինչ ՀՀՄՄ-ն³²¹:

Այս մշակութային միությունների կողքին Գերմանիայում ստեղծվել է նաև մի յուրահատուկ կազմակերպություն՝ «Սիլվա Կապուտիկյան» անվանմամբ: Հայ կանանց միությունը: Այն հիմնադրվել է 1988 թ. հայ կանանց շնորհիվ: Անդամների թվում են հայուհիներ՝ եկած Իրանից, Թուրքիայի, Հայաստանից և այլ վայրերից: Սկզբնական շրջանում որոշվել էր, որ անդամ դառնալու հնարավորություն են ունենալու միայն քրիստոնյա կանայք, սակայն միությունը գրանցելու ժամանակ քաղաքային իշխանությունները թույլ չեն տվել, որ կրոնական խտրականություն դրվի միությանը անդամակցել ցանկացողների հարցում: Այն ժամանակ անդամների քանակը սակավ էր. նրանք չունեին կոնկրետ ծրագիր ու գործունեության շրջանակ ու այդ պատճառով հաճախ հավաքվում էին սուրճի սեղանի շուրջ, սակայն ժամանակի ընթացքում անդամների թվաքանակը ավելացավ, և միությունը սկսեց լայն գործունեություն ծավալել³²²:

Միության գործունեությունը մշակութային ուղղվածություն ունի, ու անդամների մեծամասնությունը մտավորական կանայք են, որոնք ինչ-որ կերպ առնչվում են Գերմանիայի հասարակական ու մշակութային կյանքին. նրանք երաժիշտներ են, օպերային երգչուհիներ, թատրոնի դերասաններ և այլք: Հետաքրքրական է նաև այն, որ այս միությունն առաջինն էր Գերմանահայ իրականության մեջ, որ թատերական պրոֆեսիոնալ խումբ ուներ:

Միության գործառույթները չեն սահմանափակվում միայն կանանց վերաբերող խնդիրներով: Միությունը իր կառուցվածքում ունի բաժիններ, որոնք զբաղվում են

³²¹ Տե՛ս <http://honorarkonsulat-armenien.de/diaspora.htm>, հասանելի 23.10.2016:

³²² Տե՛ս Zadoyan M., նշվ. աշխ., Տ. 52.

գիտամշակութային գործունեությամբ: Օրինակ՝ միության անդամներից ոմանք իրականացնում են հայոց լեզվի դասընթացներ տարբեր տարիքային խմբերի համար: Գործում է նաև կիրականօրյա մանկապարտեզ հայ մանուկների համար, որտեղ սովորեցնում են ազգային երգեր ու պարեր: «Զանգակներ» կոչվող թատերական խմբակը նույնպես միության ջանքերով է բացվել. այստեղ հայ երիտասարդներին մոտիկից ծանոթացնում են հայ թատերարվեստին: Գործում են նաև պարի դասընթացներ և երգչախումբ: Նրա սաները ելույթներ են ունենում ինչպես միության, այնպես էլ ավելի լայն շրջանակներում³²³:

Միության նպատակն է պահպանել հայկական ազգային բարքերն ու ավանդույթները և դրանք փոխանցել հետագա սերունդներին: Կարևորվում է նաև գերմանացիների և հայերի միջև բարեկամական հարաբերությունների հաստատումը³²⁴:

Մասնագիտական միություններ: Հայկական մեծ համայնք ունեցող որոշ երկրներում և Հայաստանում վերջին 20-25 տարիներին տեղի ունեցած հասարակական-քաղաքական և տնտեսական մեծ փոփոխությունները յուրովի ազդեցին գերմանահայ համայնքի ներքին զարգացումների վրա: Պատմական որոշ խոշոր իրադարձությունների արդյունքում վերջնական ձևավորման հանգրվանին հասած գերմանահայ գաղութը զարգացման մի նոր ու հետաքրքիր ուղի բռնեց: 1980-ական թվականների վերջերից այստեղ դանդաղորեն ուրվագծվում էր համայնքային կառույցներին մասնագիտական ուղղվածություն տալու հեռանկարը³²⁵:

Այսպես՝ Գերմանիայում գործող հայ բժիշկները, հատկապես Հայաստանի ավերիչ երկրաշարժից հետո, կազմեցին և իրականացրեցին մարդասիրական տարբեր բնույթի ու ծավալի ծրագրեր: Մեծ թվով բժիշկների աջակցությամբ 1990 թ. սեպտեմբերին կյանքի կոչեց «Գերմանահայ բժիշկների միությունը», որն այսօր համարվում է ԳԴՀ-ում գործող ամենաամուր հայկական կազմակերպություններից մեկը:

Այս միության ղեկավարումը ստանձնեց բժիշկ Ռաֆայել Պապանյանը, իսկ 2005

³²³ Տե՛ս <http://www.silvakaputikian.de/de/programm.html>, հասանելի 23.10.2016:

³²⁴ Տե՛ս Zadoyan M., նշվ. աշխ., S. 53.

³²⁵ Տե՛ս Օրդուխանյան Ա., Գերմանիայի հայ ակադեմիականների Միության տարեգիրք, Երևան, 2002թ., էջ 41:

թ.³²⁶ բժիշկ Համբարձում Մերգերյանը: Հայաստան այցելությունների ժամանակ միության անդամների կողմից Գերմանիա են հրավիրվում հայ երիտասարդ բժիշկներ՝ այնտեղ հետագա ուսումը շարունակելու նպատակով: Բացի այդ՝ միության անդամները հայկական հիվանդանոցներին են նվիրում հետազոտական նորոգված և նոր սարքավորումներ: Այդ ամենն իրագործվում է Գերմանիայի հայերի նվիրաբերած գումարներով³²⁶:

Հայաստանի բժշկական շատ հաստատություններ միության օգնությամբ համալրվել են ժամանակակից տեխնիկայով: Միության օժանդակությունները չեն շրջանցում նաև Լեռնային Ղարաբաղը³²⁷:

Գերմանիայում հայկական մասնագիտական հաջորդ միավորումը ձևավորվեց Քյոլնում: Քաղաքում ապրող մի քանի հայեր ցանկանում էին մի կազմակերպություն հիմնել, որը ֆինանսապես աջակցելու էր Գերմանիայում և Հայաստանում սոցիալական և մշակութային միջոցառումներին: Այս մտքի հեղինակները հիմնականում հայ գործարարներ էին: Մուրադ Աքյուզը, Արման Դերդերյանը, Կարապետ Տյուլեկը, Արարատ Պերոսյուն, Յուսուֆ Էրզրումլույուն, Պերճ Տերյանը և այլ նվիրյալներ սկսեցին այս գործը³²⁸: Ի վերջո 1995 թ. հիմնադրվեց «Հայ գործարարների միությունը» (այսուհետ՝ ՀԳՄ), որը հիմնականում միավորում էր Քյոլնի շրջանի հայերին³²⁹:

Առաջին գաղափարն այն էր, որ ձեռնարկատերերը Հայաստանի սոցիալապես աղքատ շրջաններին նյութապես օժանդակելու նպատակով գումար ներդնեն: Գլխավոր նպատակ դարձավ վերանորոգել, մասնավորապես արդիականացնել մանկապարտեզներ և դպրոցներ, աշակերտներին ապահովել գրքերով և ուսումնական նյութերով, վճարել ուսուցիչներին, որպեսզի ուսումնական գործընթացը կայանա³³⁰:

Անդամների կատարած սկզբնական նվիրատվությունները ծածկեցին միության նախնական ծախսերը: Հայերի միասնականության նման դրսևորումը Գերմանիայում նախադեպը չունեցավ: ՀԳՄ-ն 2001 թ. գրանցվեց որպես բարեգործական միավորում:

³²⁶ Տե՛ս Ordukhanyan A., նշվ. աշխ., Erfurt, 2008, S. 50:

³²⁷ Տե՛ս Armenisch-Deutsche Korrespondenz, Jg. 1997, № 96, S. 24. Տե՛ս նաև Armenisch-Deutsche Korrespondenz, Jg. 1998, № 100, S. 24, տե՛ս նաև Armenisch-Deutsche Korrespondenz, Jg. 2008, № 139, S. 33-37:

³²⁸ Տե՛ս Deutsch-Armenische Gesellschaft, նշվ. աշխ., Hannover, 2014, S. 250:

³²⁹ Տե՛ս Օրդուխանյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 41:

³³⁰ Տե՛ս Zadoyan M., նշվ. աշխ., S. 70:

Միությունը իր կանոնադրության մեջ նշում է, որ իրականացնում է հայապահպանության, կրթական, մշակույթի, ազգային փոխըմբռնման և այլ ձեռնարկներ: Միությունը հիմնավորելիս նրա անդամների քանակը գրանցվելու համար սահմանված նվազագույն թիվն էր, իսկ այժմ արդեն շուրջ 60 հոգի են: Մուրադ Աքյուզը հիմնադրման օրից գլխավորում է միությունը: Միության բոլոր ծրագրերը կամ որոշումները պարբերաբար գումարվող նիստերի ժամանակ հիմնավորապես քննարկվում են, այնուհետև ընդունվում: Ծրագրերի ֆինանսավորումը հիմնականում գոյանում է անդամների համատեղ գործարարական ձեռնարկներից. ստացվող շահույթի մի մասը միության դրամարկղի մուծումների հաշվին: Մյուս ֆինանսական աղբյուրը վարձույթով տրվող տարածքներից ստացվող գումարներն են: Միության գործունեությունը բազմազան և բազմաշերտ է: Առաջնային հարցերից են նոր անդամների ներգրավումը և գործունեության շրջանակների ընդլայնում: ՀԳՄ-ն հայ գործարարներին խորհրդատվություն է տրամադրում, օգնում է նրանց նոր գործունեություն սկսելու կամ զարգացնելու հարցում: Երբեմն, այն միջնորդի դեր է ստանձնում՝ կողմերի միջև անհամաձայնությունները հարթելու համար³³¹:

Միության գործունեությունը հիմնականում բաժանված է մի քանի գործառույթների. նախ՝ ՀՀ-ին ֆինանսական աջակցություն: 2004 թ. Աբովյան քաղաքում մի մանկապարտեզ վերանորոգեց, 2010 թ. և 2011 թ. «Հայաստան» հիմնադրամի հետ միասին աջակցեց Տավուշի դպրոցներից մեկի վերանորոգման աշխատանքներին: Խոսքը 150.000 եվրո գումարի մասին է: Առաջիկա ծրագրերից է նաև մանկական հիվանդանոցի կառուցումը: Միությունը նաև մի մանկապարտեզ է վերանորոգել Արցախում: Նրա աշխարհագրության շրջանակը չի սահմանափակվում միայն ՀՀ-ով և Գերմանիայով. օրինակ՝ այն օգնություն է ցուցաբերել նաև Սիրիայի հայ համայնքին պատերազմի տարիներին³³²:

Նրա հիմնական նպատակներից է նաև Գերմանիայի հայ երիտասարդների մեջ հայապահպանության ամրացումը՝ նրանց համար իրականացնելով փոքր ու մեծ տարբեր միջոցառումներ ինչպես Գերմանիայում, այնպես էլ Հայաստանում: Նշանակալի են Գերմանիայի հայ երիտասարդների մասնակցությունը համահայկական

³³¹ St'ut Deutsch-Armenische Gesellschaft, նշվ. աշխ., Hannover, 2014, S. 250-252:

³³² St'ut նույն տեղում:

խաղերին, նաև մշակութային այցելությունների կազմակերպումը Հայաստան: Բացի այդ՝ այն աջակցում է ՀՀ Սփյուռքի նախարարությանը իրականացվող «Արի տուն» ծրագրի շրջանակներում և 2013 թ. ութ երիտասարդների է ֆինանսավորել հայրենիք ուղարկելու համար³³³:

Միության հիմնական նպատակներից են համարվում նաև հայապահպանությունն ու հայկական ավանդույթների փոխանցումը սերնդեսերունդ և դրա համար մեծ ուշադրություն է դարձվում Գերմանիայի հայ երիտասարդներին՝ նրանց մեջ սերմանելով այդ արժեքները: Միությունը բազմաթիվ հայ երիտասարդների է ուղարկել Հայաստան՝ ծանոթանալու մայր հայրենիքին, իսկ ոմանց հնարավորություն է տվել ուսում ստանալու այստեղ: Բացի այդ՝ շաբաթական մեկ անգամ միության շենքում դպրոցականների համար կազմակերպվում են հայոց լեզվի դասընթացներ: Ի թիվս այլ ազգագուտ գործերի՝ միությունը ֆինանսավորում է շատ ցուցահանդեսներ, գրքերի հրատարակումներ և համայնքների երիտասարդների հանդիպումներ³³⁴:

Շնորհիվ արդյունավետ և գործարար մտքի՝ միությունը լուրջ հաջողություններ է գրանցել: Նրանք ոչ միայն մեծ ու ծախսատար ծրագրեր են իրագործել, այլ նաև այլ կազմակերպությունների ու հաստատությունների հետ կյանքի են կոչել բազմաթիվ ձեռնարկներ՝ ցույց տալով ֆինանսական աջակցություն: Կազմակերպվել են, օրինակ, հայկական մշակույթի ամենամյա օրեր Քյոլնում և Շտուտգարտում, միջոցներ են հատկացվում «Հայ ՖՄ» ռադիոկայանին, Քյոլնի հայ համայնքի ֆուտբոլային ակումբ «Ադթամարին»³³⁵:

Երրորդ կազմակերպությունը, որը նույնպես պրոֆեսիոնալիզմի սկզբունքով է ձևավորվել, «Հայ ակադեմիականների միություն-1860» (այսուհետ՝ ՀԱՄ) ուսումնամշակութային հաստատությունն է:

Այն վերաբացվեց 2001 թ. հունվարի 7-ին Գերմանիայի Բոխում քաղաքի Ռուիրի համալսարանի մի քանի ուսանողների և մի քանի մտավորականների ջանքերով և այժմ դարձել է գերմանահայ կազմակերպությունների մեջ ամենամեծերից և ամենաակտիվներից մեկը: Նրա վերահիմնումը պայմանավորված էր ժամանակի

³³³ Տե՛ս նույն տեղում:

³³⁴ Տե՛ս Zadoyan M., նշվ. աշխ., S. 70:

³³⁵ Տե՛ս Deutsch-Armenische Gesellschaft, նշվ. աշխ., Hannover, 2014, S. 250-252:

հրամայականով և ուներ բազմաթիվ լուրջ նախապայմաններ՝ դրանք կրկին կյանքի կոչելու համար: Կազմակերպության վերաբացման ջատագովների նպատակն է գերմանահայ ընդհանուր հանրությունից, նախ և առաջ առանձնացնել «հայ ուսանողությանը» և ակադեմիական երիտասարդությանը ու նրանց միավորել ընդհանուր նպատակի շուրջ³³⁶:

ՀԱՄ-ի վերազարթոնքը պայմանավորված էր նաև մի շարք այլ հանգամանքներով. նախ՝ գերմանահայ գաղութը կտրուկ մեծացել էր հիմնականում Հայաստանից գաղթած հայ ընտանիքների հաշվին, ու նրանց ճնշող մասը դուրս էր մնում գաղութահայ կազմակերպությունների աշխատանքից, իսկ շատ դեպքերում՝ առհասարակ համայնքային կյանքից: Իսկ Հայաստանից եկածներից շատերը համար իրոք խորթ են համայնքային այս կառույցները. նրանց ավելի հարազատ են մասնագիտական միավորումները³³⁷:

ՀԱՄ վերաբացման կարևորագույն նպատակներից էր ակադեմիական սկզբունքի հիման վրա փորձել միավորել գաղութահայ կյանքի կառույցներից մեկուսացած նախկին հայրենաբնականներին և նրանց կարողություններն ու հնարավորությունները ուղղել համայնքի ընդհանուր զարգացմանն ու հայ-գերմանական բարեկամական հարաբերությունների ավելի ընդլայնմանն ու խորացմանը: Եթե ՀԱՄ-ի ղեկավարներին և գաղութում նրանց համախոհ գործիչներին հաջողվի իրենց շարքերն ընդգրկել գերմանահայ ուսանողության և ակադեմիական շրջանակներում աշխատող երիտասարդ հայ մասնագետների մեծամասնությանը, ապա արդեն հնարավոր կլինի դրանցից առանձնացնել առանձին մասնագիտական խմբեր, ինչպես օրինակ՝ հայ երգիչ-երաժիշտների, հայագետների, իրավաբանների, մարզիկների, բնագետների և այլն³³⁸:

ՀԱՄ-ը, բացի այդ, կարող է մեծ աջակցություն ցուցաբերել հայ ուսանողներին հասարակական կյանքում ակտիվորեն դրսևորվելու: Շատ հաճախ գերմանացի գործատուները և համալսարանները նախապատվությունը տալիս են այն ուսանողներին և մասնագետներին, ովքեր նաև հասարակական գործունեություն են

³³⁶ Տե՛ս Օրդուխանյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 41-47:

³³⁷ Տե՛ս նույն տեղում:

³³⁸ Տե՛ս նույն տեղում:

ծավալել: ՀԱՄ-ը լուծում է այս խնդիրը, քանի որ այն այսօր հարթակ է տրամադրում ցանկացած հայ ուսանողի՝ իր ազգային-հասարակական, գիտամշակութային ու կազմակերպչական կարողությունները դրսևորելու համար, հարթակ, որը շատ կողմերով համապատասխանում է երիտասարդի կարողություններին, համոզմունքներին և այլն: Այսինքն՝ ՀԱՄ-ը այսօր տրամադրում է գործունեության դաշտ՝ հայ ուսանողին առաջարկելով դրսևորվել հասարակական, կյանքի տարբեր բնագավառներում, նոր փորձառություն ձեռք բերելու հնարավորություն ստանալ, ավելի իմաստալից և հետաքրքիր դարձնել իր ուսումնառության տարիները Գերմանիայում, և նրանց մեծ մասը պատրաստակամորեն արձագանքում է այս առաջարկին, խորությամբ ըմբռնում համախմբված ապրելու և միմյանց փոխադարձաբար օգնելու շահեկանությունը, լավ ընկալում է ՀԱՄ-ի վարչության և նրա անդամների համագործակցության օգտակարությունը, քանի որ լուծում են տրվում հայ ուսանողին հուզող բազմաթիվ խնդիրներին, հաղթահարվում են նրա առջև ծառացած դժվարություններ այդ ընդհանուր լաբիրինթոսում³³⁹:

Առավել քան երբևէ օրվա հրամայական է դարձել հայ ուսանողների և երիտասարդ գիտնականների միավորման և նրանց հնարավորությունների ու կարողությունների մեկտեղման խնդիրը, քանզի բազմաթիվ վեհ նպատակների իրականացումից բացի՝ պետք է ընդունել, որ նրանց թիվը արտերկրում գնալով մեծանում է՝ միաժամանակ համալրվելով նաև տարբեր մակարդակի կարիքավորների թիվը և սահմանները: ՀԱՄ-ի օրինակը այսօր հստակորեն ցույց է տալիս, որ կազմակերպությանը դիմողները և հատկապես նրան անդամակցողները կարողացել են արագ լուծել ամենատարբեր տեսակի դժվարին խնդիրներ՝ խնայելով և՛ իրենց ժամանակը, և՛ իրենց դրամը, և որ ամենակարևորն է, օտարության մեջ հենարան ունենալու զգացողություն ապրել³⁴⁰:

³³⁹ Տե՛ս նույն տեղում:

³⁴⁰ Տե՛ս նույն տեղում:

ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴ

ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՃԱՆԱԶՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԸ ԳԴՀ-ՈՒՄ

3.1 ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՃԱՆԱԶՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԻ

ՍԿԶԲՆԱԿԱՆ ՓՈԽԼԸ

Սկսած 1980-ական թթ.³⁴¹ Գերմանիայում գնալով ավելի մեծ ուշադրություն էր դարձվում Հայոց ցեղասպանությանը, ինչը հիմնականում դրսևորվում էր տարբեր հետազոտությունների, բանավեճերի, հեռուստահաղորդումների և ԶԼՄ-ներում հրապարակումների միջոցով³⁴¹։ Այդ ամենը ուղեկցվում էր թուրքական կազմակերպությունների կողմից սուր քննադատությամբ և բողոքներով³⁴²։

ԽՍՀՄ փլուզումից հետո ԳԴՀ հայանպաստ ուժերի և այլ կառույցների շրջանում սկսեց հասունանալ Հայոց ցեղասպանության ճանաչման գործընթացը։ Այս աշխատանքներում ընդգրկվեցին մի շարք կազմակերպություններ և գործիչներ³⁴³։

1999 թ. «Ցեղասպանության հակառակորդների ընկերությունը»³⁴⁴ Թուրքիայի Ազգային ժողովին ներկայացրեց 10.000 գերմանաբնակ թուրքերի կողմից ստորագրած մի հուշագիր³⁴⁵, որում պահանջվում էր ճանաչել որպես Ցեղասպանություն հայերի և մյուս քրիստոնյա փոքրամասնությունների դեմ գործած հանցագործությունը և ստանձնել դրանից բխող ամբողջ պատասխանատվությունը³⁴⁶։

Հետագայում վերոնշյալ ընկերության հետ ձևավորվեց սերտ համագործակցություն, և բարիդրացիական հարաբերությունները հիմնականում

³⁴¹ Տե՛ս Wegner A. T., նշվ. աշխ., Bremen, 1985.

³⁴² Տե՛ս Schaeffgen A., նշվ. աշխ., S. 105.

³⁴³ Նրանց նպատակն էր Գերմանիայի պառլամենտում հասնել քվեարկության, ինչպիսիք հնարավոր եղավ իրականացնել այլ երկրներում։

³⁴⁴ Թարգմանվում է նաև որպես «Ցեղասպանության ընդդիմախոսների միություն»։

³⁴⁵ Բողոքագիրը նույն թվականին մերժվեց Թուրքիայի պառլամենտի կողմից և նույնիսկ ծրարն առանց բացելու՝ հետ ուղարկվեց կազմակերպությանը։ Կազմակերպությունն էլ որոշեց այն ուղարկել Գերմանիայի, Շվեյցարիայի, Ավստրիայի, Նիդերլանդների և Ֆրանսիայի պառլամենտներին, ինչպես նաև Եվրոպական խորհրդարանի նախագահ Պատ Բոքսին։ Տե՛ս Armenisch-Deutsche Korrespondenz, Jg. 2002, № 115, S. 44-45.

³⁴⁶ Տե՛ս Verein der Völkermordgegner e.V. Frankfurt am Main, „Für die offizielle Anerkennung des Tatbestandes des Völkermordes an Armeniern und dessen Verurteilung“ 4.11.1999. Տե՛ս նաև http://www.ag-online.org/documents/attachments/aga_03.pdf, հասանելի 15.03.2017։

պահպանվում էին Թ. Հոֆմանի և այդ ընկերության նախաձեռնող ու նախագահ Ալի Էրթեմի շնորհիվ³⁴⁷:

1990-ական թթ. վերջին Գերմանիայում գործող հայկական կազմակերպությունները իրենց ուժերը կենտրոնացրին Գերմանիայի Բունդեսթագում Ցեղասպանության ճանաչման հասնելու համար³⁴⁸:

Ըստ Թ. Հոֆմանի՝ գլխավոր նպատակներն էին Ցեղասպանության իրողության ճանաչումը, մշակութային ժառանգության պաշտպանությունն ու պատմական հայրենիք վերադառնալու իրավունքը: Մտադրություն կար այդ գաղափարի շուրջ համախմբել ոչ միայն հայտնի քաղաքական գործիչների և պատգամավորների, այլ նաև մի շարք ազդեցիկ կազմակերպությունների, որոնք կոչեր կուղղեին Բունդեսթագի պատգամավորներին: Շարունակելով Հոֆմանը նշում էր, որ դժվարություններ կարող էին առաջանալ նաև գերմանացի քաղաքական գործիչների պարագայում՝ կապված հատուցման բեռի պատասխանատվության կրման հետ³⁴⁹:

Բացի դրանից՝ Գերմանիայի պառլամենտի կողմից Ցեղասպանության ճանաչումը կարևորվում էր նաև այն տեսանկյունից, որ այն կարող էր դրական ազդեցությունն ունենալ Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման հարցում: Տեղեկատվական աշխատանքների համար պլանավորվել էր անցկացնել բազմաբնույթ միջոցառումներ և սեմինար-քննարկումներ կազմակերպությունների ներկայացուցիչների հետ: Այսինքն՝ նման կերպ փորձ էր կատարվում աշխատանքները դարձնել համընդգրկուն՝ դրանց տալով դաշնային բնույթ: Կարևոր նախապայման էր համարվում նաև տարբեր այլ քաղաքական կազմակերպությունների³⁵⁰ հետ

³⁴⁷ St' u Armenisch-Deutsche Korrespondenz, Jg. 2002, № 115, S. 44-45.

³⁴⁸ Այդ գործունեությունը հիմնական համակարգում էին Թ. Հոֆմանը և Ժ. Քոչարյանը:

³⁴⁹ Խոսքը վերաբերում է Ցեղասպանության տարիներին Գերմանիայի թողտվությանը:

³⁵⁰ Խոսքը վերաբերում է մասնավորապես ցեղասպանության հարցերով և մարդու իրավունքների պաշտպանությամբ զբաղվող կազմակերպություններին: Պլանավորվում էր նաև աշխատանքային խմբի շուրջ համախմբել տնտեսության, գիտության, մշակույթի և հասարակական կյանքի այլ ոլորտների փորձագետներին և օժանդակողներին, որպեսզի նրանց կողմից հաստատված ստորագրություններով կոչ հղեին գերմանական Բունդեսթագին: Որպես պոտենցիալ կառույցներ մատանշվում էին գերմանական եկեղեցիները: Նախատեսվել էր խնդրել Գերմանիայի եկեղեցական մարմիններին, 1983թ. համաշխարհային եկեղեցական խորհրդի կողմից ընդունված Ցեղասպանության դատապարտման որոշմանը վկայակոչելով, դիմել գերմանական Բունդեսթագին:

համագործակցությունը: Անհրաժեշտ էր այս գրավել նաև բարեկամաբար տրամադրված գերմանական և թուրքական կազմակերպություններին³⁵¹:

Սկսած դեռևս 1999 թ.' աշխատանքներին մասնակից էր նաև «Սփյուռքի և Ցեղասպանությունների հետազոտությունների Բոխումի ինստիտուտը»՝ նրա տնօրեն Միհրան Դաբաղի գլխավորությամբ: Վերջինս առաջարկել էր կազմել հնարավոր համակիրների անձանց ցուցակ, որոնց հետ պետք է կատարվեին նախնական բանակցություններ՝ նրանց տրամադրությունների և հնարավորությունների մասին պատկերացում կազմելու նպատակով³⁵²:

1999 թ. հուլիսի 12-ին հանրագիրը կազմելու համար իր օգնությունը ևս առաջարկեց Րաֆֆի Քանդյանը³⁵³: Նա նույնպես կողմ էր օժանդակողների ցուցակ կազմելուն: Հայոց ցեղասպանության թեմայով քննարկումներ նախապատրաստելու, և ճանաչման գործընթացում հաջողության հասնելու տեսանկյունից լուրջ դրական քայլ էր այդ աշխատանքներին Քանդյանի ներգրավումը³⁵⁴:

1999 թ. հուլիսից այդ աշխատանքներին ներառվեց նաև «Հայաստանի տեղեկատվական և փաստագրական կենտրոնը», որը ղեկավարում էին Հոֆմանը և Քոչարյանը: Նրանք կոչ արեցին ԳԿԽ-ին հանդես գալ հայկական տարբեր կազմակերպությունների այս աշխատանքներում ընդգրկելու նախաձեռնությամբ³⁵⁵:

1999 թ. սեպտեմբերին «Մեսրոպ» գիտահետազոտական կենտրոնի տնօրեն Հերմանն Գոլցը միացավ աշխատանքային հանձնախմբին և առաջարկեց իր օգնությունը՝ խնդրանքով դիմել Բունդեսթագի նախագահ Վոլֆգանգ Թիերզեին: Այսպիսով նա փորձում էր օգտագործել իր անձնական ծանոթությունները՝ աշխատանքային հանձնախմբի գործունեությանն օժանդակելու նպատակով³⁵⁶:

ԳԿԽ-ի և «Ճանաչում» աշխատանքային հանձնախմբի կողմից պատրաստվող խնդրագրից անկախ՝ ճանաչման նախաձեռնության պատրաստություն էր տեսնում

³⁵¹ Հարցազրույց Թեսսա Հոֆմանի հետ, Բեռլին, 06.03.2017:

³⁵² Տե՛ս սույն աշխատանքի հավելված, նամակ 1.1-2, էջ 179-180:

³⁵³ Դեռևս 1998թ. սեպտեմբերին Ր. Քանդյանը մասնակցել էր Ցեղասպանությանը նվիրված կոլեկտիվ քննարկումներին:

³⁵⁴ Տե՛ս հավելված, նամակ 2.1-2, էջ 181-182:

³⁵⁵ Տե՛ս հավելված, նամակ 3., էջ 183:

³⁵⁶ Հարցազրույց Թեսսա Հոֆմանի հետ, Բեռլին, 06.03.2017:

նաև Մյունխենում գործող «Հայկական հարցերի ինստիտուտը»³⁵⁷: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Հոֆմանը խնդրեց ԳԿԽ-ի ղեկավար Բեդիկյանին, կանխել նման քայլերը: Վերջինս էլ զրուցեց ինստիտուտի տնօրեն Ալիս Մարուխյանի հետ և խնդրեց իրենց աշխատանքները համաձայնեցնել Հոֆմանի և ԳԿԽ-ի հետ³⁵⁸:

1999 թ. սեպտեմբերի 30-ին «Հայկական հարցերի ինստիտուտի» տնօրեն Ալիս Մարուխյանը Հոֆմանին և ԳԿԽ-ին ուղղված նամակով առաջարկեց հանդիպել և քննարկել հնարավոր համագործակցության ուղիները³⁵⁹:

Հանդիպումը, որը կազմակերպվել էր «Հայկական հարցերի ինստիտուտի» կողմից, տեղի ունեցավ 1999 թ. նոյեմբերի 9-ին: Այդ հանդիպմանը, բացի Թ. Հոֆմանից և Ա. Մարուխյանից մասնակցում էր նաև իրավաբան Բրենդ Մյունիխը (Ա. Մարուխյանի ամուսինը): Կողմերը որոշեցին բանաձևի նախագիծն ուղարկել նաև հայկական այլ շահագրգիռ կազմակերպություններին, որպեսզի նրանք ևս քննարկեն այդ նախագծի դրույթները: Հենց այդ հանդիպման միջոցով էլ ուղի հարթվեց հետագա կառուցողական համագործակցության և խնդիրների դիվանագիտական լուծման համար³⁶⁰:

Այս ամենից կարելի է եզրակացնել, որ գործընթացի այս փուլում ներգրավված անձանցից և կառույցներից կենտրոնական դիրքում Հոֆմանն էր: Իր հավասարակշռված քայլերի շնորհիվ՝ նա ԳԿԽ-ի միջնորդությամբ սկսեց համագործակցել «Հայկական հարցեր» ինստիտուտի հետ:

Միգուցե տպավորություն է ստեղծվել, որ ճանաչման նախաձեռնությունների այս փուլը կառավարում էր ԳԿԽ-ն, սակայն դա այդպես չէր: Այս ամենը փաստացի համակարգվում էր Թ. Հոֆմանի կողմից, իսկ ԳԿԽ-ին վերապահված էր հայերին համախմբելու և վստահությունը շահելու գործառույթը:

Աշխատանքային հանձնախմբի գործունեության այդ փուլում առաջ եկավ Թուրքիայի՝ ԵՄ-ին անդամակցության հարցը: Ողջ սփյուռքահայությունը ամեն կերպ ջանում էր Թուրքիայի անդամակցության խնդիրը կապել Հայոց ցեղասպանության

³⁵⁷ «Ճանաչում» աշխատանքային խումբը մինչև 1999թ. հուլիսը ոչ մի կերպ չէր արձագանքում այդ ամենին:

³⁵⁸ Հարցազրույց Թեսսա Հոֆմանի հետ, Բեռլին, 06.03.2017:

³⁵⁹ Տե՛ս հավելված, նամակ 5.1-2., էջ 185-186:

³⁶⁰ Տե՛ս նույն տեղում:

ճանաչման հետ՝ փորձելով դա դարձնել նախապայման: Այս ամենը կարևորելով Թ. Հոֆմանը գտնում էր, որ պետք է մտնել բանակցությունների մեջ՝ Յեղասպանության ճանաչման հարցը համարելով առաջնային, քանի որ հետագայում կարող է շատ ուշ լինել³⁶¹:

Հոֆմանը նախատեսում էր կազմակերպել մի միջոցառում, որին պետք է մասնակցեին Վոլֆգանգ Թիյերզեն՝ «Սոցիալ-դեմոկրատների միություն»-ի (այսուհետ՝ ՍԴՄ), Քլաուդիա Ռոթը (Միություն 90/Կանաչներ), Ջեմ Օզդեմիրը (Միություն 90/Կանաչներ), Ալի Էրթեմը («Յեղասպանության հակառակորդների միություն») և Ռալֆ Զիորդանոն (հասարակական գործիչ)³⁶²: Բացի նրանցից՝ պետք է հրավիրվեին նաև հայկական կողմից ներկայացուցիչներ, որոնց թվում էին Ժիրայր Քոչարյանը և Ալիս Մարուխյանը:

1999 թ. նոյեմբերի 29-ին Թ. Հոֆմանի և Ժ. Քոչարյանի նախագիծն ուղարկվեց Գերմանիայի Բունդեսթագի պատգամավորներին: Ժ. Քոչարյանի և Թ. Հոֆմանի նախաձեռնությանը օժանդակություն ցուցաբերելու պատրաստակամություն հայտնեց նաև Վոլֆգանգ Գուստը, որը նույնպես ստորագրեց պատգամավորներին ուղղված կոչը³⁶³:

Այդ փուլում արդիական էր համարվում նաև հայերի պահանջատիրության թեմատիկան, որը իրականացում էին «Ճանաչում» աշխատանքային հանձնախումբը և «Հայկական հարցերի ինստիտուտը»: Վերջինիս ղեկավար Էդուարդ Հովհաննիսյանը կարևորում էր նյութական հատուցման պահանջը, իսկ Հոֆմանն էլ, ընդհակառակը, առաջարկում էր փոխհատուցման հարցը փոխարինել քաղաքական պահանջներով: Քաղաքական փոխհատուցում ասելով՝ Հոֆմանը նկատի ուներ Թուրքիայի հանձնառությունը՝ ապահովել իր տարածքում գտնվող հայկական մշակութային և ճարտարապետական ժառանգության պահպանությունը և դրանցից ամենանշանակալի կոթողները հանձնել ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի տնօրինությանը: Այդ պահանջների մեջ էր մտնում նաև հայերի ինքնորոշման իրավունքի ճանաչման հարցը՝

³⁶¹ Հարցազրույց Թեսսա Հոֆմանի հետ, Բեռլին, 06.03.2017:

³⁶² Տե՛ս հավելված, նամակ 6.1-3., էջ. 187-189:

³⁶³ Վոլֆգանգ Գուստը ակտիվորեն մասնակցում էր աշխատանքային խմբի գործունեությանը, և որպես «Der Spiegel» ամսագրի նախկին խմբագիր, հորդորում էր նրա աշխատակիցներին՝ մասնակից դառնալ գործընթացին:

Լեոնային Ղարաբաղի տարածաշրջանում: Իսկ ինչ վերաբերում է Արարատ լեռան և մայրաքաղաք Անիի վերադարձին, ապա այդ հարցը, ըստ Թ. Հոֆմանի, պետք է դառնար ողջ հայկական Սփյուռքի քննարկումների առարկա³⁶⁴:

Արդեն 2000 թ. Թ. Հոֆմանը ԳԿԽ-ին առաջարկեց հանդես գալ «Վտանգված ժողովուրդների ընկերության» հետ մեկ համընդհանուր խնդրագրով, որը 2000 թ. հունվարին ԳԿԽ-ի ղեկավարության անունից ուղարկվեց ընկերության ղեկավարներին, սակայն այն մերժվեց նրանց կողմից: Մերժման պատճառը, ըստ Թ. Հոֆմանի, ԳԿԽ-ի խնդրագրում Հայոց ցեղասպանությանը ավելի մեծ դիրքերում ներկայացնելն էր³⁶⁵:

2000 թ. հունվարին Բունդեսբազի նախագահ Թիերզեին ներկայացվեց խնդրագրի նախագիծը, որը նա հանձնեց Բունդեսբազի արտաքին հարաբերությունների հանձնաժողովին³⁶⁶:

Թ. Հոֆմանը պլանավորել էր խնդրագիրը պաշտոնապես հանձնել կամ մարդու իրավունքների ու հումանիտար օգնության հանձնաժողովի նախագահ Կլաուդիա Ռոթին (Միություն 90/ Կանաչներ), կամ էլ արտաքին հանձնաժողովի նախագահ Հանս-Ուլրիխ Քլոզեին (ՍԴՄ): Հանձնման օրը պետք է կազմակերպվեր նաև մամլո ասուլիս:

2000 թ. ապրիլի 4-ին հանդիպում կայացավ Քլաուդիա Ռոթի, Թեսսա Հոֆմանի և Ժիրայր Քոչարյանի միջև, որի ժամանակ քննարկվեց, թե որ տարբերակն է առավել նպաստավոր. խնդրագիրը հանձնել արտաքին հանձնաժողովին, թե՞ մարդու իրավունքների և հումանիտար օգնության հանձնաժողովին³⁶⁷:

«Թուրքիայի դժվարին ճանապարհը դեպի Եվրոպա» խորագրով գիտաժողովը տեղի էր ունենալու Բեռլինի «Դեմոկրատիայի տանը»³⁶⁸: Քննարկման ժամանակ

³⁶⁴ Տե՛ս հավելված, նամակ 7.1-3., էջ 190-192:

³⁶⁵ Հարցազրույց Թեսսա Հոֆմանի հետ, Բեռլին, 06.03.2017:

³⁶⁶ Focus Online, Ein düsteres Kapitel: Berlin möchte der Türkei kein Bekenntnis zum Genozid an den Armeniern abverlangen, 31.01.2000. Տե՛ս նաև http://www.focus.de/politik/deutschland/voelkermord-ein-duesteres-kapitel_aid_183280.html, հասանելի 15.03.2017

³⁶⁷ Տե՛ս հավելված, նամակ 9.1-2., էջ 195-196: Հենց այս հանդիպման ժամանակ էլ Հոֆմանը Ռոթին խնդրեց մասնակցել ապրիլի 9-ին կայանալիք «Թուրքիայի դժվարին ճանապարհը դեպի Եվրոպա» խորագրով գիտաժողովին, սակայն վերջինս, պատճառաբանելով ընտանեկան խնդիրները, հրաժարվեց մասնակցությունից:

³⁶⁸ Քննարկմանը մասնակցեցին Համբուրգի Արևելյան ինստիտուտի տնօրեն Ուդո Շտայնբախը, Ալի Էրթեմը, Ալիս Մարուխյանը («Հայկական հարցերի ինստիտուտ»), Աշոտ Մանուչարյանը (պատմաբան,

որոշվեց խնդրագիրը հանձնել արտաքին հանձնաժողովին, և այն ներկայացնելու համար ժամկետը էր ընտրվել ապրիլի 17-ը³⁶⁹:

Թ. Հոֆմանը նամակ ուղարկեց նաև Բունդեսթագի խնդրագրերի հարցերով հանձնաժողովի նախագահ Հայդեմարի Լյուբին (ՍԴՄ), որով դիմում էր նրան խնդրագրի պաշտպանությամբ հանդես գալու խնդրանքով: Արդեն 2000 թ. ապրիլի 13-ին 2 խնդրագրերը ներկայացվեցին Գերմանիայի Բունդեսթագի խնդրագրերի հանձնաժողովին, որոնցից մեկը կամված էր ԳԿԽ-ի կողմից լիազորված «Ճանաչում» աշխատանքային հանձնախմբի կողմից՝ Թեսսա Հոֆմանի ղեկավարությամբ, իսկ մյուսն էլ Ալի Էրթեմի՝ «Ցեղասպանության հակառակորդների միության» կողմից: Նրանք խնդրագրերը անձամբ հանձնեցին խնդրագրերի գծով հանձնաժողովի նախագահ Լյուբին: Հաջորդ օրն արդեն այդ հանձնաժողովը հաստատեց խնդրագրերի ընդունումը: Այն նախնական քննարկումների և վերամշակման համար հանձնվեց Բոննի արտաքին հանձնաժողովին³⁷⁰:

«Ցեղասպանության հակառակորդների միության» կազմած խնդրագրում, որը կրում էր «Հայերի ցեղասպանության իրողության պաշտոնական ճանաչումն ու դատապարտումը» վերնագիրը, հատկապես ընդգծվում էր 10.000 թուրք քաղաքացիների ստորագրությունների հանգամանքը: «Ցեղասպանության հակառակորդների միությունը» նշում էր այդ խնդրագրի մերժման փաստը Թուրքիայի օրենսդիր մարմնի կողմից: Բացի դրանից՝ այն պարունակում էր կոչեր՝ ուղղված Բունդեսթագի պատգամավորներին՝ խնդրելով բանաձև ընդունել Ցեղասպանության պատմական իրողության ճանաչման վերաբերյալ, ազդել Թուրքիայի վրա՝ ընդունելու այդ փաստը՝ այն ներկայացնելով որպես երկրի ժողովրդավարացման կարևոր պայման³⁷¹:

Մյուս խնդրագիրը, որ կազմվել էր ԳԿԽ-ի, «Հայաստանի տեղեկատվական և փաստաթղթային կենտրոնի», «Հայկական հարցերի ինստիտուտի» և «Վտանգված

հասարակական գործիչ), Օզան Չեհյունը (Եվրապադաժնետի ներկայացուցիչ) և Գևրգի Չելիկը (Գերմանիայի արամեական միությունների միավորում):

³⁶⁹ Տե՛ս հավելված, նամակ 10., էջ 197:

³⁷⁰ Տե՛ս հավելված, նամակ 11., էջ 198:

³⁷¹ Von den Verein der Völkermordgegner e.V. Frankfurt am Main an den Bundestag, Für die offizielle Anerkennung des Tatbestandes des Völkermordes an Armeniern und dessen Verurteilung, 13.04.2000. Տե՛ս նաև http://www.aga-online.org/documents/attachments/aga_03.pdf, հասանելի 15.03.2017:

ժողովուրդների ընկերության» հայկական հարցերով զբաղվող խմբի կողմից, վերնագրված էր հետևյալ կերպ՝ «Ժամանակն է դատապարտել Յեղասպանությունը»³⁷²:

Նշանակալի է նաև այն հանգամանքը, որ խնդրագրին իրենց աջակցությունը և համաձայնությունը տվեցին մի շարք քրդական, ասորական, ալևիթական, հունական, գերմանական և այլ կազմակերպություններ³⁷³:

2000 թ. ապրիլի 17-ին «Ճանաչում» աշխատանքային հանձնախումբն ու «Յեղասպանության հակառակորդների» միությունը Բեռլինի կաթոլիկ ակադեմիայում կազմակերպեցին մամլո ասուլիս Յեղասպանության զոհերի 85-ամյա տարելիցի կապակցությամբ, որտեղ պարզաբանեցին խնդրագրի դրույթները³⁷⁴:

Խնդրագրի հանձնումից հետո Վոլֆգանգ Գուստը դիմեց Թեսսա Հոֆմանին և հայտնեց իր երախտիքը՝ ցուցաբերած օգնության համար՝ 2000 թ. մայիսի 1-ին մեղադրելով հայկական այլ կազմակերպություններին՝ Թ. Հոֆմանին աջակից չլինելու համար³⁷⁵:

Քննարկումներ երկրամասային խորհրդարանների մակարդակով: Հոֆմանը փորձում էր Յեղասպանության ճանաչման համար համախմբել նաև երկրամասային խորհրդարանների (այսուհետ՝ լանդթագ) պատգամավորներին: Այդ նպատակով էլ նա ԳԿԽ-ի և աշխատանքային հանձնախմբի անունից կապեր հաստատեց Մեկլենբուրգի պատգամավոր Մոնթի Շեդելի հետ³⁷⁶:

Իսկ 2001 թ. ապրիլին Բավարիայի լանդթագում Կանաչների միության պատգամավորներ Էլիզաբեթ Քյոլիերը³⁷⁷ և Քրիստինե Շթահլը հանդես եկան

³⁷² Von ZAD, Informations- und Dokumentationszentrum Armenien (IDZA), Informations- und Dokumentationszentrum Armenien (IDZA) und Gesellschaft für bedrohte Völker (GfbV) an den Bundestag, Es ist Zeit, Petitionsantrag April 2000, Տե՛ս նաև <http://www.deutscharmenischegesellschaft.de/materialien/der-genozid-an-den-armeniern/vor-dem-deutschen-bundestag2/petitionsantrag-april-2000/>, հասանելի 15.03.2017:

³⁷³ Deutsch-Armenische Gesellschaft, նշվ. աշխ., Hannover, 2014, S.205

³⁷⁴ Տե՛ս հավելված, նամակ 12.1-2, էջ 199-200: Այդ նպատակով Հոֆմանը խնդրել էր Բեռլինից սենատի պատգամավոր Սայանին՝ ՋԼՄ-ներին տեղեկացնելու մամլո ասուլիս անցկացնելու մասին:

³⁷⁵ Տե՛ս հավելված, նամակ 13.1-3, էջ 201-203:

³⁷⁶ Տե՛ս հավելված, նամակ 14.1-2, էջ 204-205:

³⁷⁷ Այդ խնդրագիրը շարադրելու աշխատանքները ղեկավարվում էր Քյոլիերը: Նա մինչ այդ ուսումնասիրել էր նաև այլ լանդթագների հայտարարագրած խնդրագրերի օրինակները:

օրենսդրական նախաձեռնությամբ, որը վերնագրված էր հետևյալ կերպ՝ «Հայերի և ասորիների 1915 թ. Ցեղասպանության դատապարտումը»³⁷⁸:

Որոշ փորձագետներ հայերին և ասորիներին խորհուրդ էին տալիս նախ լանդթագներում հասնել Ցեղասպանության ճանաչմանը, այնուհետև ուղի հարթել Բունդեթագում հարցը վերջնականապես լուծելու համար:

Այս խնդրագրի նախապատրաստական աշխատանքներին իրենց ակտիվ մասնակցություն էին ունեցել ոչ միայն հայերը՝ հանձին «Հայկական հարցերի ինստիտուտի», այլ նաև Աուգսբուրգում բնակվող ասորիները: Այդ նպատակով վերջիններս Մյունխենի «Հայկական հարցերի ինստիտուտի» հետ միասին բազմաթիվ հանդիպումներ էին ունեցել Էլիզաբեթ Քյոլիերի հետ: Բացի դրանից, նրանց հետաքրքրությունը Հայոց ցեղասպանության հարցի նկատմամբ շարժվելու էր, երբ Թեսսա Հոֆմանի հրավերով մասնակցել էին Բեռլինում կայացած նիստին, որը կրում էր «Օսմանյան կայսրության քրիստոնյաների Ցեղասպանությունը» վերնագիրը³⁷⁹:

Խնդրագրի տեքստի բովանդակային մասի աշխատանքներին օժանդակություն էին ցուցաբերել նաև Ալիս Մարուխյանը և հատկապես փաստաբան Բերնդ Մյունիխը: Վերջինս շնորհիվ էլ խնդրագրում ներառվել են այնպիսի ձևակերպումներ, որոնք բովանդակային առումով ավելի հազեցված էին և օժտված էին իրավական ուժով:

Առաջարկը 2001 թ.մայիսի 17-ին քննարկվեց սահմանադրական, իրավական և պառլամենտական հարցերով հանձնաժողովում և Քրիստոնեա-սոցիալիստական միության (այսուհետ՝ ԲՍՄ) դեմ քվեների պատճառով մերժվեց³⁸⁰: Առաջարկին օժանդակեց միայն Կանաչների միությունը: ՄԴՄ-ն էլ Թուրքիային առաջարկեց բարելավել հարաբերությունները հայերի հետ: Այս պատճառով էլ խմբակցությունը մնաց ձեռնպահ³⁸¹:

³⁷⁸ Bayerischer Landtag, Wahlperiode-14, Plenarprotokoll 14/70, Tagesordnungspunkt 15, Verurteilung des Völkermordes an Armeniern und Assyriern 1915 (Drucksache 14/6281), 11.07.2001, S. 5068. Տե՛ս նաև https://www.bayern.landtag.de/www/ElanTextAblage_WP14/Protokolle/14%20Wahlperiode%20Kopie/14%20WP%20Plenum%20LT%20Kopie/070%20PL%20110701%20ges%20endg%20Kopie.pdf, հասանելի 15.03.201

³⁷⁹ Հարցազրույց Թեսսա Հոֆմանի հետ, Բեռլին, 06.03.2017:

³⁸⁰ Խնդրագիրը հավանության չարժանացավ գերմանա-թուրքական հարաբերությունները չվտանգելու պատճառաբանությամբ:

³⁸¹ Bayerischer Landtag, Drucksache 14/6281, S. 5068.

Նախքան լանդթագում այս հարցի քննարկումները թուրքական հյուպատոսը հանդիպում էր տարբեր պատգամավորների հետ և փորձում էր խոչընդոտել բանաձևի ընդունումը: Բացի այդ, Քլինգերը տարբեր հիմնավորումներ և փաստաթղթեր էր ստանում ինչպես հայկական, այնպես էլ թուրքական կողմից³⁸²:

2001 թ. հուլիսի 11-ին Բավարիայի լանդթագը պաշտոնապես մերժեց որոշման նախագիծը՝ պատճառաբանելով, որ լանդթագը այն տեղը չէ, որտեղ պետք է լուծվի այս հարցը: Դա երկու երկրների պատմաբանների գործն է³⁸³:

Այսպիսով, հայերի և ասորիների նախաձեռնությունը, չնայած այդ ամենը համակարգող Էլիզաբեթ Քյոլիերի ակտիվ աշխատանքներին, չտվեց իր դրական արդյունքը Բավարիայում:

Բունդեսթագի ընդունած որոշումը խնդրագրի վերաբերյալ: Արդեն 2000 թ. օգոստոսին ստացվեց արտաքին հանձնաժողովի հայտարարությունը, որտեղ նշվում էր, որ հայերի համար թեման շատ մեծ նշանակություն ունի, սակայն նրանք չպետք է կենտրոնանան պատմական իրադարձությունների վրա և իրենց քաղաքական շահերն արտահայտեն միայն այդ տեսանկյունից: Պատմական իրադարձությունների ուսումնասիրությունները պետք է իրականացվեն բացառապես հայկական և թուրքական արտաքին գերատեսչությունների կողմից: Իսկ վերջում էլ նշվում էր, որ դաշնային կառավարությունը չունի այլ դիրքորոշում այս հարցում:

2000 թ. դեկտեմբերին «Ճանաչում» աշխատանքային հանձնախմբին հաջողվեց ի պաշտպանության խնդրագրի հավաքել ևս 4.100 ստորագրություն: Թեսսա Հոֆմանը կրկին դիմեց Քլաուդիա Ռոթին և խնդրեց աշխատանքային հանձնախումբը ընդգրկել մասնակցելու Հայոց ցեղասպանության խնդրագրի վերաբերյալ փորձագետների լուծումներին³⁸⁴:

Խնդրագրի գործունեությունների դեմ քարոզչություն էր կատարում Ջեմ Օզդեմիրը՝ այն պատճառաբանելով, որ դրանով իրենց դեմ գրգռում են թուրքական համայնքին: Հոֆմանը համոզված է, որ հենց Օզդեմիրի՝ Բունդեսթագում ունեցած

³⁸² Տե՛ս նույն տեղում S. 5067:

³⁸³ Տե՛ս http://www.aga-online.org/documents/attachments/aga_29.pdf, հասանելի 15.03.2017:

³⁸⁴ Տե՛ս հավելված, նամակ 15., էջ 206:

ազդեցության պատճառով էր, որ վերջնականապես ձախողվեց իրենց ներկայացած բանաձևի քննարկումները Բունդեսթագում³⁸⁵:

2001 թ. ապրիլի 4-ին խնդրագրերի գծով հանձնաժողովը նույնպես մերժեց խնդրագիրը՝ իր համաձայնությունը հայտնելով արտաքին հանձնաժողովի կարծիքին, սակայն առաջարկեց թեման դարձնել թուրք-գերմանական դիվանագիտական հարաբերությունների քննարկման առարկա³⁸⁶:

Այսպիսով, աշխատանքները թեև չտվեցին ցանկալի արդյունք, սակայն հարցը դարձավ հետագա քննարկումների առարկա:

Ապրիլի 5-ին մի հոդվածով հանդես եկավ նաև Ջեմ Օզդեմիրը, որում իր գործընկերներին խորհուրդ չի տալիս հետևել Ֆրանսիայի օրինակին: Նա գտնում էր, որ ո՛չ Վաշինգտոնը, ո՛չ Փարիզը, և ո՛չ էլ Բեռլինը այն վայրերը չեն, որտեղ պետք է քննարկվեն 1895 թ. մինչև 1915 թ. տեղի ունեցած իրադարձությունները³⁸⁷:

Այսպիսով, Բունդեսթագը նախընտրեց չփչացնել գերմանա-թուրքական հարաբերությունները: Հայտարարություններում գերիշխող էին թուրքապաստ դիրքորոշումները: Հայապաստ հասարակական ու քաղաքական գործիչները ի զորու չեղան դիմակայելու այս նախագծի մերժման հետևում կանգնած գործիչներին:

2001 թ. ապրիլին Հոֆմանը սկսեց շփումներ հաստատել «Սոցիալ-դեմոկրատական միություն» (այսուհետ՝ ՍԴՄ) խմբակցության այն պատգամավորների հետ, ովքեր պատրաստակամություն էին հայտնել օժանդակելու բանաձևի ընդունմանը, այսինքն մյուս խմբակցությունները, որոնք ի սկզբանե հայտարարել էին իրենց մերժողական դիրքորոշումները:

2001 թ. ապրիլին Թ. Հոֆմանը հանդիպում ունեցավ Բունդեսթագի պատգամավոր Ուլե Հիկշի հետ՝ խնդրագրի հետագա ընթացքը քննարկելու նպատակով: Ու. Հիկշը մարտի սկզբներին հավանություն էր տվել խնդրագրին և նշել

³⁸⁵ Հարցազրույց Թեսսա Հոֆմանի հետ, Բեռլին, 06.03.2017:

³⁸⁶ St' u Deutscher Bundestag, 14. Wahlperiode, Beschlussempfehlung des Petitionsausschusses, Drucksache 14/5778, 04.04.2001.

St' u նաև <http://dipbt.bundestag.de/doc/btd/14/057/1405778.pdf>, հասանելի 15.03.2017:

³⁸⁷ Frankfurter Allgemeine Zeitung, Langer Gang am Bosphorus. Was gegen eine Armenien-Resolution spricht, 05.04.2001, Nr. 81, S. 54. St' u նաև http://www.aga-online.org/documents/attachments/aga_18.pdf, հասանելի 15.03.2017:

էր, որ իր առաքելությունն է համարում Բունդեսթագում հանդես գալ դրա պաշտպանությամբ³⁸⁸:

Ու. Հիկշը, «Ճանաչում» աշխատանքային հանձնախումբն ու «Յեղասպանության հակառակորդների» միությունը որոշում կայացրին գումարել մամլո համատեղ ասուլիս՝ տեղական և միջազգային լրատվամիջոցներին ներկայացնելու խնդրագրի էությունը: Մասնակցելու հրավեր Հիկշը պետք է ուղարկեր նաև Հայաստանի Հանրապետության դեսպանատուն: Հրավիրվելու էին նաև մի շարք հայտնի ԶԼՄ-ների լրագրողներ³⁸⁹:

Ու. Հիկշի մուտքը ցեղասպանության ճանաչման քաղաքական գործընթաց մեծ արձագանք գտավ գերմանական մամուլում: Հետաքրքրությունը մեծացավ հատկապես, երբ նա՝ որպես ՍԴՄ խմբակցության եվրոպական-քաղաքական հարցերի գծով խոսնակ, 2001 թ. ապրիլի 19-ին Բունդեսթագում հանդես եկավ Յեղասպանությունը ճանաչելու ելույթով³⁹⁰:

2001 թ. մայիսի 8-ին Բունդեսթագի ՍԴՄ խմբակցության ղեկավարի պաշտոնակատար Գերնոթ Էրլեռը, ելնելով իր գործառույթներից, դիմեց իր խմբակցության անդամներին³⁹¹: Դիմումում մասնավորապես նշվում էր. պատմականորեն անվիճելի է, որ 1915-1916 թվականներին Օսմանյան կայսրությունում հայերի հանդեպ իրականացվել են համակարգված հալածանքներ և հետապնդումներ, որոնք խլել են մեկ միլիոնից ավելի մարդու կյանք: Համաձայն մարդու իրավունքների միջազգային չափանիշների՝ այդ գործողությունը ցեղասպանությունների շարքին է դասվում: Էրլեռը անժխտելի է համարում նաև այն հանգամանքը, որ գերմանական պաշտոնատար անձիք տեղյակ են եղել թուրքական կառավարության մտադրությունների և որոշումների մասին. «Թուրքական մտադրությունների մասին ոչ մի այլ եվրոպական ժողովուրդ, քան գերմանացիներն են, ավելի լավ տեղյակ չի եղել, քանի որ Օսմանյան կայսրությունն այն ժամանակ եղել է Գերմանիայի դաշնակիցն ու

³⁸⁸ Entwurf für einen Gruppen-Antrag vom 31.05.2001: „ Genozid an den Armeniern anerkennen,,. Տե՛ս նաև http://www.aga-online.org/documents/attachments/aga_10.pdf, հասանելի 15.03.2017:

³⁸⁹ Տե՛ս հավելված, նամակ 16.1-2., էջ 207-208:

³⁹⁰ TAZ, Völkermord an den Armeniern in Bundestag. An die Armenier aber will keiner recht denken, vom 20.04.2001. Տե՛ս նաև <http://www.taz.de/1/archiv/archiv-start/?ressort=in&dig=2001%2F04%2F20%2Fa0050&cHash=3330437157>, հասանելի 15.03.2017:

³⁹¹ Տե՛ս Gernot Erler, An die Mitglieder der SPD-Bundestagsfraktion Gruppenantrag Genozid an Armeniern anerkennen, Berlin, 8.05.2001. Տե՛ս նաև <http://www.deutscharmenischegesellschaft.de/wp-content/uploads/2009/11/Erler-zur-Petition-im-Bundestag-20010805.pdf>, հասանելի 15.03.2017:

զինակիցը: Այն փաստը, որ գերմանացի դեսպանը Բեռլինին տեղեկացրել է թուրքական դաժան մտադրությունների մասին, վկայում է, որ Յեղասպանություն իրականացնելու մասին տեղեկությունը հայտնի է եղել գերմանացիներին»³⁹²:

Դրանից հետո Ուլե Հիկշը 2001 թ. մայիսի 31-ին Բունդեսթագի պատգամավորներին ուղարկեց մի գրություն, որում հայտնում էր իր վերաբերմունքը խնդրագրի վերաբերյալ. «Իմ առաքելությունն է օժանդակել այս խնդրագրին և Բունդեսթագում հանդես գալ դրա պաշտպանությամբ»³⁹³:

Բացի այդ՝ Ու. Հիկշն առաջարկեց հանդես գալ համատեղ նախագծով, որում խոսվելու էր նաև Գերմանիայի պատասխանատվության մասին: Դրանում ասվում էր, որ Բունդեսթագը պետք է ընդունի, որ Գերմանիան մեղավոր է թուրքերի կողմից իրականացված Հայոց ցեղասպանության թողտվության հարցում, որ պառլամենտը պետք է հրապարակայնորեն ներողություն խնդրի այն ժամանակվա գերմանական կառավարության անդամների և այլ պաշտոնյաների՝ թուրքական կայսրությանը ցուցաբերած օժանդակության և Յեղասպանության թողտվության համար³⁹⁴:

Թ. Հոֆմանն էլ իր հերթին 2001 թ. մայիսին գրություն ուղղեց գերմանական Բունդեսթագին, որով պահանջում էր օժանդակել Հիկշի պատգամավորական առաջարկությանը: Թ. Հոֆմանի ուղերձը վերնագրված էր հետևյալ կերպ՝ «Ժամանակն է դատապարտել Յեղասպանությունը», որում նույնպես շեշտվում էր Գերմանիայի ունեցած պատասխանատվությանը, և նշվում էր, որ բոլոր պետություններից առավել Գերմանիան ունի պարտավորվածություն պատմության առջև³⁹⁵:

Դրան հաջորդող ժամանակահատվածում Թ. Հոֆմանը և Ու. Հիկշը փորձեցին տարբեր հանդիպումների միջոցով ձեռք բերել Բունդեսթագի պատգամավորների համակրանքը Հայոց ցեղասպանության ճանաչման հարցում: «Գերմանա-հայկական ընկերությունը» ևս գործուն քայլեր էր կատարում այդ ուղղությամբ՝ փորձելով

³⁹² Տե՛ս նույն տեղում:

³⁹³ Uwe Hixsch, MdB Anschreiben an die Abgeordneten des Deutschen Bundestages, Berlin, den 31. Mai 2001. Տե՛ս նաև http://www.deutscharmenischegesellschaft.de/?page_id=314, հասանելի 15.03.2017:

³⁹⁴ Uwe Hixsch, Genozid an Armeniern anerkennen!, 14. Wahlperiode, 31.05.2001. Տե՛ս նաև http://www.deutscharmenischegesellschaft.de/?page_id=317, հասանելի 15.03.2017:

³⁹⁵ Tessa Hofmann, Betrifft: Entwurf eines parlamentarischen Gruppenantrags, Mai 2001. Տե՛ս նաև http://www.aga-online.org/documents/attachments/aga_11.pdf, հասանելի 15.03.2017:

տեղեկանալ Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ այլ խմբակցությունների դիրքորոշումների մասին:

2001 թ. օգոստոսի 22-ին ստացվեց Ազատ դեմոկրատների միություն (այսուհետ՝ ԱԴՄ) խմբակցության ղեկավար դոկտոր Վոլֆգանգ Գերհարդտի պատասխանը, որում նշված էր. «Ինձ համար կասկածելի է թվում այդ բանաձևերի նախագծերում ներառված գերմանական պատասխանատվության փաստը հայերի հանդեպ իրականացված հալածանքների և հետապնդումների գործում»: Բացի այդ, Գերհարդտը նշում էր, որ այնպիսի տպավորություն է ստեղծվել, որ աշխարհում իրականացված յուրաքանչյուր չարիքում Գերմանիան ունի իր մեղքի բաժինը: Նա նաև ավելացնում էր, որ Գերմանիայի Բունդեսթագը իրավասու չէր քննարկելու նման հարցերը, մանավանդ, որ պատգամավորների մեծամասնությունը կասկածի տակ է դնում տարբեր երկրներում տեղի ունեցած պատմական իրադարձությունները գերմանական Բունդեսթագում քննարկելու նպատակահարմարությունը³⁹⁶:

Թուրքիան պահանջում էր դադարեցնել այդ խնդրագրի շուրջ քննարկումները: Գերմանիայում գործող թուրքական միությունները և կազմակերպությունները բողոքի ակիբ էին բարձրացրել՝ հայտարարելով, որ իրենց 2.5 միլիոնանոց համայնքը կարող է ազդել երկրի ներքաղաքական կյանքի վրա: Նշվում էր նաև Հայաստանի և Թուրքիայի միջև առկա են ոչ պաշտոնական կապեր, որոնք, ըստ վերջինիս, ընդանում էին ոչ կառավարական կազմակերպությունների մակարդակում և կարող էին վնասվել այդ ամենի պատճառով:

Այսպիսով, ստացվում էր այնպես, որ հայկական կամ հայամետ կազմակերպությունների Ցեղասպանության ճանաչման ուղղությամբ ամեն մի քայլ արժանանում էր թուրքական կողմի հակաքայլերին: Հակաքարոզչական գործունեություն իրականացնող այդ կազմակերպությունները, ինչպես նաև նրանց բողոքական ակտիվ գործունեությունը ֆինանսավորվում էին նաև Թուրքիայի կառավարության կողմից:

2001 թ. սեպտեմբերին արտաքին հարաբերությունների հանձնաժողովը ԳԴՀ արտաքին գործերի նախարար Յոշկա Ֆիշերի առաջարկով գրությամբ դիմեց

³⁹⁶ Dr. Gerhardt W. Schreiben an die DAG Berlin, den 22. August 2001.

Տե՛ս նաև http://www.deutscharmenischegesellschaft.de/?page_id=324, հասանելի 15.03.2017:

խնդրագրի հեղինակներ Ժ. Քոչարյանին, Թ. Հոֆմանին և Ա. Էրթեմին՝ տեղեկացնելով, որ խնդրագրի քննարկման ժամկետն արդեն ավարտվել է: Նրանք առանց լուրջ հիմնավորումների կրկին մերժում էին նախագիծը՝ նշելով որ այդ հարցը Հայաստանի և Թուրքիայի ներքին գործն է³⁹⁷:

«Ճանաչում» աշխատանքային հանձնախումբը Թեսսա Հոֆմանի ղեկավարությամբ խնդրագրի մերժումից հետո շարունակեց աշխատանքները հայերի Ցեղասպանության ճանաչման և այդ նպատակով նոր համակիրներ հավաքելու ուղղությամբ: 2001թ. հոկտեմբերին Թ. Հոֆմանը «Խոսենք մեկ ձայնով» կազմակերպչական նոր կոմիտեի ստեղծման կոչ ուղղեց հայկական, արամեական-ասորական և պոնտական-հունական կազմակերպություններին: Կոմիտեի նպատակն էր իր շուրջը համախմբել Օսմանյան կայսրությունում Ցեղասպանություն ապրածների սերունդներին: Նպատակ էր դրվել նաև միավորել բոլորի միջոցները՝ դրական արդյունքի հասնելու ակնկալիքով:

2001 թ. հոկտեմբերի 16-ին Հայոց ցեղասպանության թեման Բունդեսթագում քննարկելու առաջարկով հանդես եկավ Քրիստոնեա-դեմոկրատական միություն/Քրիստոնեա-սոցիալիստական միություն (այսուհետ՝ ՔԴՄ/ՔՍՄ) խմբակցության արտաքին քաղաքական հարցերի գծով աշխատանքային հանձնախմբի ղեկավար և խոսնակ Կառլ Լամերսը: Նա իր ելույթում հատկապես շեշտեց, որ արդարացի կլիներ 1915 թվականի իրադարձությունները բնորոշել որպես ցեղասպանություն: Բունդեսթագի կողմից Ցեղասպանության ճանաչումը, համաձայն Կ. Լամերսի, Գերմանիայի համար կունենար մի շարք բացասական հետևանքներ: Նախ Կ. Լամերսը, բերելով Ֆրանսիայի օրինակը, նշում էր, որ կվատթարանան երկկողմ հարաբերությունները, և Թուրքիայում ալիք կբարձրանա, ինչպես Ֆրանսիայի պարագայում: Կ. Լամերսը հավելում էր, որ երկրի ներսում կսրվեին թուրք-գերմանական ժողովուրդների միջանձնային հարաբերությունները և լուրջ

³⁹⁷ Auswärtiges Amt, Leiter parlaments-und Kabinettsreferat vom 06.09.2001. Տե՛ս նաև http://www.aga-online.org/documents/attachments/aga_12.pdf, հասանելի 15.03.2017:

խոչընդոտներ կառաջանային երկրում բնակվող թուրքերի ինտեգրացիոն գործընթացներում³⁹⁸:

2001 թ. հոկտեմբերին խնդրագրերի հանձնաժողովը պաշտոնապես ավարտված համարեց խնդրագրի քննարկումները և արդեն նոյեմբերին հրապարակեց իր եզրակացությունը: Հիմնավորման մեջ ներառված չէր արտաքին հանձնաժողովի դիրքորոշումը: Քննարկումները դադարեցվում էին, որովհետև հիմնախնդիրը քննարկելու համար արդեն ստեղծվել էր «Թուրք-հայկական հաշտեցման հանձնաժողով»-ը («Turkisch-Armenian Reconciliation Commision» (TARC))³⁹⁹:

Խնդրագրի հեղինակները իրենց դժգոհությունն ու հիասթափությունը արտահայտեցին բանաձևի քննարկումների ձախողման կապակցությամբ և Բունդեսթագի համապատասխան հանձնաժողովներին մեղադրեցին թուրքական պաշտոնական տեսակետը պաշտպանելու մեջ:

«Գերմանա-հայկական ընկերությունը» փորձեց առանձին պատգամավորների հետ աշխատանքներ տանելով հասնել հարցի վերարժարժմանը: 2002 թ. ապրիլի 2-ին ընկերության հարցման, «Միություն 90/Կանաչներ» խմբակցության ներքին քաղաքական հարցերով խոսնակ, թուրք-գերմանական պառլամենտական հարցերով զբաղվող խմբի ղեկավար Ջեմ Օզդեմիրը իրենց խմբակցության անունից նամակով հայտնեց նույն տեսակետը, որ Բունդեսթագը իրավասու չէ զբաղվելու պատմական իրադարձությունների քննարկմամբ ու վերլուծությամբ⁴⁰⁰:

Այս ամենից հետո սկսեցին լարվածություն ու պառակտումներ ի հայտ գալ հայանպաստ ուժերի շրջանում: «Ճանաչում» աշխատանքային հանձնախմբի համակարգողների ու ԳԿԽ-ի միջև լարվածությունը գնալով մեծ չափերի էր հասնում: Պառակտումների հիմնական պատճառները հետագա անելիքների հետ էին կապված: Հոֆմանը գտնում էր, որ պետք էր այս հարց լուծելու համար ներգրավել նոր պատգամավորներ: Նրա կարծիքով, հնարավորինս պետք է ավելացնել նաև

³⁹⁸ Lamers K., Schreiben an die DAG, Berlin, den 16. Oktober 2001. Տե՛ս նաև http://www.deutscharmenischegesellschaft.de/?page_id=331, հասանելի 15.03.2017:

³⁹⁹ Gemeinsame Erklärung zur Entscheidung des Petitionsausschusses des Deutschen Bundestages, Berlin, den 6. November 2001. Տե՛ս նաև http://www.aga-online.org/documents/attachments/aga_14.pdf, հասանելի 15.03.2017:

⁴⁰⁰ Schreiben Cem Özdemir vom 03.04.2002 an die DAG. Տե՛ս նաև http://www.deutscharmenischegesellschaft.de/?page_id=334, հասանելի 15.03.2017:

ցեղասպանությունից տուժած այլ ժողովուրդների ցանկը, որի շնորհիվ կմեծանա համակիրների շրջանակը և թուրքամետ ուժերի համար դժվար կլիներ դրա դեմ պայքարել:

Ի վերջո, այս ամենը հանգեցրեց նրան, որ աշխատանքային հանձնախմբի անդամ միությունները Թ. Հոֆմանի հետ միասին հրաժարվեցին ԳԿԽ-ի հետ համագործակցությունից: ԳԿԽ-ի հետ, այսպիսով, Թ. Հոֆմանից և Ժ. Քոչարյանից զատ կապերը խզեցին նաև բազմաթիվ ակտիվ հայանպաստ միություններ և կառույցներ: ԳԿԽ-ն կորցրեց նաև վերջիններիս շնորհիվ իր հետ համագործակցող մի շարք նշանավոր գիտնականների, քաղաքական գործիչների և լրագրողների⁴⁰¹:

Այսպիսով, հայկական հարցի արձարժման և պաշտպանության այս փուլը իրականացվեց և՛ համապետական, և՛ դաշնային մակարդակներում: Գլխավոր թիրախում մնում էր համապետական մակարդակը, և հայանպաստ ուժերը փորձում էին ամեն կերպ հասնել Բունդեսթագի կողմից Ցեղասպանության ճանաչմանը:

Այս փուլում ճանաչման գործընթացում ներգրավված էին հետևյալ կազմակերպությունների անդամները. «Գերմանահայոց կենտրոնական խորհուրդը», «Ճանաչում» աշխատանքային հանձնախումբը, «Ցեղասպանության հակառակորդների միությունը», «Գերմանա-հայկական ընկերությունը», «Հայկական հարցերի ինստիտուտը»: Բացի վերոնշյալներից մասնակցում էին նաև մի շարք անհատ-օժանդակողներ: Հարկ է նշել, որ հիմնական աշխատանքներն այս փուլում իրականացվում էր Թ. Հոֆմանի կողմից:

Իսկ ինչ վերաբերում է «Գերմանահայոց կենտրոնական խորհրդին», ապա այս փուլում այն շատ պասիվ էր:

Չնայած ձեռնարկի անհաջող ավարտին՝ բանաձևերի նախապատրաստման և դրանց ընթացք տալու գործում մեծ էր պատգամավորներ Ուլե Հիկշի և Էլիզաբեթ

⁴⁰¹ Դադարեց նաև աշխատանքային այն սերտ համագործակցությունը, որը կար Թեսսա Հոֆմանի և պատգամավոր Ուլե Հիկշի միջև: Դա պայմանավորված էր մի շարք պատճառներով, որոնցից մեկն էլ այն էր, որ Ու.Հիկշը 2002թ. հրաժարվեց իր մանդատից Բունդեսթագում, և 2003թ. էլ դուրս եկավ ՍԴԽ-ից: Բացի այդ՝ նրանց միջև տարակարծություններ առաջացան նաև Լեոնային Ղարաբաղում անկախության շարժման հարցի շուրջ: Ի տարբերություն Թ. Հոֆմանի և Ժ. Քոչարյանի՝ Ու. Հիկշը չէր ճանաչում Լեոնային Ղարաբաղի դե-ֆակտո գոյությունը:

Քյոիլերի դերը: Սակայն հայկական «կոալիցիային» չհաջողվեց այս պատգամավորներին ամբողջովին ինտեգրել իրենց շարքերում և հասնել այն բանին, որ նրանք երկարաժամկետ նվիրվեին հայանպաստ գործունեության: Դա պայմանավորված էր և՛ նրանց՝ պատգամավոր լինելու հանգամանքով, և՛ հայամետ անդամների միջև առաջացող տարաձայնություններով: Որպես օրինակ կարելի է կրկին հիշել Ու. Հիկշի և Թ. Հոֆմանի միջև Լեոնային Ղարաբաղի վերաբերյալ առաջացած տարբեր դիրքորոշումները:

Այս փուլում սահմանափակ էին նաև հայկական «կոալիցիայի» նյութական միջոցները. խոսքը վերաբերում է մասնավորապես «Ճանաչում» աշխատանքային հանձնախմբին և «Հայկական հարցերի ինստիտուտին»: Հաջողվեց որոշ չափով հակազդել թուրքական հզոր քարոզչամեքենային, և Հայոց ցեղասպանության թեման դարձնել պառլամենտական բոլոր հանձնախմբերի, ինչպես նաև տարբեր հանձնաժողովների քննարկման առարկա:

Իհարկե, և՛ Բունդեսթագում, և՛ Բավարիայի լանդթագում կային Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ բանաձևի մի շարք համակիրներ, սակայն վերջիններս խուսափում էին բարձրաձայնել այդ մասին, ինչը պայմանավորված էր թուրք ընտրողների ձայները կորցնելու վախով:

Բացի այդ՝ Գերմանիայում զգուշանում էին նաև այն հետևանքներից, որ կարող էր ունենալ բանաձևի ընդունումը: Հանձնախմբերը մտահոգություն ունեին, որ Գերմանիայում ևս կարող են տեղի ունենալ բուռն բողոքներ, ինչպես օրինակ՝ Ֆրանսիայում և եվրոպական այլ երկրներում: Այդ ամենին գումարած գերմանացի քաղաքական գործիչները չէին ուզում վատացնել թուրք-գերմանական հարաբերությունները և շատ հաճախ հաշվի էին նստում նաև Գերմանիայում հաստատված թուրքական համայնքի կշռի և նրանց քաղաքական ազդեցության հետ:

Լավ չդիտվեց նաև Հայ Առաքելական եկեղեցու թեմի և «Սփյուռքի և Ցեղասպանության հետազոտությունների ինստիտուտի» պահվածքը. ստորագրելու համաձայնությունն էր տվել միայն առաջնորդարանը:

Իհարկե, Առաջնորդարանի պասիվությունը պայմանավորված էր իր չքաղաքականացված լինելու հանգամանքով: Նա միգուցե հայտարարություններով

հանդես չէր գալիս և ակտիվ գործունեությամբ չէր զբաղվում, բայց այդ հարցը իր համար պակաս կարևոր չէր: Կազմակերպվող միջոցառումներին նրա ներկայացուցիչը միշտ ներկա էր գտնվում:

Փաստորեն ստացվեց այնպես, որ Գերմանիայում գործող հայկական կառույցները և կազմակերպությունները լուրջ ներդրում չունեցան այս խնդրագրի պաշտպանության աշխատանքներում: Պայքարի առաջամարտիկն էր հայկական արմատներ չունեցող Թեսսա Հոֆմանը, ով հնարավոր ամեն ինչ անում էր այս հարցի լուծման համար և վայելում էր ինչպես հայկական այնպես էլ այլ կառույցների ու անհատների աջակցությունը:

3.2 ԲՈՒՆԴԵՍԹԱԳՈՒՄ ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ 2005 Թ. ԸՆԴՈՒՆԱԾ ԲԱՆԱԶԵՎԸ

2001 թ. խնդրագրի վերջնական մերժումից հետո հայկական շահերի պաշտպանությամբ հանդես եկող կազմակերպություններն անցան իրենց հիմնական աշխատանքներին:

Գերմանահայերը մեծ ուշադրություն էին դարձնում այն հանգամանքի վրա, թե Հայաստան այցելող գերմանացի պաշտոնյաներն արդյո՞ք այցելում են Ցեղասպանության զոհերի հիշատակին նվիրված հուշահամալիր, թե ոչ: Մինչև 2004 թ. պաշտոնական պատվիրակության ոչ մի անդամ չէր այցելել հուշահամալիր: Հենց այդ առումով էլ արժանահիշատակ էր Գերմանիայի այդ ժամանակվա արտգործնախարար Յոշկա Ֆիշերի Հայաստան կատարած այցը, որի շրջանակներում նա 2004 թ. ապրիլի 22-ին այցելեց հուշահամալիր և ծաղկեպսակ դրեց զոհերի հիշատակին⁴⁰²:

Դրանից երկու օր անց՝ ապրիլի 24-ին, «Կանաչների» կուսակցության դաշնային կառուցի ղեկավարներից Անգելիկա Բեերը, որը Սուրբ Պողոս եկեղեցում կազմակերպված Ցեղասպանության զոհերի հիշատակին նվիրված միջոցառման երկու գլխավոր զեկուցողներից մեկն էր⁴⁰³, իր ելույթում նշեց, որ Թուրքիայի՝ ԵՄ-ին անդամակցությունը Հայոց ցեղասպանությունը ճանաչելով պայմանավորելը հղի է լուրջ դիսկերով և կարող է բացասական հետևանքներ ունենալ սկսված քաղաքական և հասարակական գործընթացների վրա: Խնդրագրին օժանդակելու հորդորները մնացին անարձագանք, որովհետև հասցեատերերի մեծամասնությունը վաղուց ունեցել է սեփական դիրքորոշումը Ցեղասպանության վերաբերյալ, սակայն լռել է՝ ելնելով կուսակցական և քաղաքական շահերից ու նկատառումներից: Ա. Բեերը նույնպես գտնում էր, որ Բունդեսթագը այն կառույցը չէ, որտեղ պետք է քննարկվի այդ հարցը:

⁴⁰² St' u Deutsch-Armenische Gesellschaft, նշվ. աշխ., Hannover, 2014, S. 209-210.

⁴⁰³ Armenisch-Deutsche Korrespondenz, Jg. 2000, № 123/124, S. 9-10.

Նա նշեց, որ կասկած չկա Հայոց ցեղասպանությունը փաստ է, սակայն տեղին չէ այն Բունդեսթագի քննարկման առարկա դարձնել⁴⁰⁴:

«Մեսրոպ» հայագիտական կենտրոնի ղեկավար Հերման Գոլցը, ով բավականին պասիվորեն էր մասնակցել խնդրագրի պատրաստման և Ու. Հիկշի նախաձեռնության աշխատանքներին, 2004 թ. վերսկսեց մի նոր գործընթաց՝ Գերմանիայի Բունդեսթագում Ցեղասպանության ճանաչման հարցը կրկին ներկայացնելու ուղղությամբ: Նա լավ հարաբերություններ էր պահպանում պատգամավորներ Մարկուս Մեքելի (ՄԴՄ) և Քրիստոֆ Բերգների (ԲԴՄ) հետ, և փորձում էր նրանց միջոցով թեման դարձնել երկու խմբակցությունների քննարկման առարկա:

Բերգների օգնական Կարլ Յոհան Բլիդալին մտահոգություն էր հայտնում Հայոց ցեղասպանության ճանաչման, գործընթաց սկսելու դեպքում Թուրքիայի և Գերմանիայում բնակվող թուրքերի հնարավոր բողոքների և հակադարձ քայլերի մասին: Նա վախենում էր նաև, որ «Կանաչները» և թուրքական կազմակերպությունները Թուրքիայի՝ ԵՄ-ին անդամակցությանը խոչընդոտող օրինագիծը կօգտագործեին ԲԴՄ-ի դեմ, եթե այն հանդես գար հայկական շահերի պաշտպանությամբ⁴⁰⁵:

Որպես Գերմանիայի Բունդեսթագում նման քաղաքական զարգացումների օրինակ՝ Բլիդալը բերում էր 1904 թ. «Հերերոյի ապստամբության» վերաբերյալ Բունդեսթագում ընդունված առաջարկը, որը Գերմանիան ընդունում է իր պատասխանատվությունը ներկայիս Նամիբիայի «Ապստամբությունը արյունալի ճնշելու» հարցում⁴⁰⁶:

Գերմանիայի ԲԽՄ/ԲԴՄ խմբակցության արտաքին աշխատանքների խմբի ղեկավար և քաղաքական խոսնակ Ֆրիդբերտ Փֆլուգերը, ով Թեսսա Հոֆմանի հետ ունեցած մտերիմ հարաբերությունների շնորհիվ մանրամասն տեղյակ էր 2000-2001 թթ. խնդրագրից, 2005 թ. սկսած՝ Բերգների հետ սկսեց զբաղվել նոր տեքստի

⁴⁰⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

⁴⁰⁵ Տե՛ս Blydal C. J., Bergner Ch. Versöhnung, Instrumentalisierung, Beleidigung. Der Armenierantrag im Jahre 2005 und die politische Willensbildung in Deutschland zum Völkermord an den Armeniern, Berlin, 2011, S. 273-280.

⁴⁰⁶ Տե՛ս Deutscher Bundestag, Zum Gedenken an die Opfer des Kolonialkrieges im damaligen Deutsch-Südwestafrika, Deutscher Bundestag, 15. Wahlperiode, Drucksache 15/3329, Berlin, 16. 06. 2004. Տե՛ս նաև <http://dipbt.bundestag.de/doc/btd/15/033/1503329.pdf>

շարադրանքով: Այն պետք է կառուցվեր այնպես, որ գոհացներ Թուրքիայի՝ ԵՄ-ին անդամակցելուն և՛ կողմ, և՛ դեմ անձանց⁴⁰⁷:

Արդեն 2005 թ. սկզբին Բերգները կատարեց առաջին գրավոր ձևակերպումը, որը վերնագրված էր հետևյալ կերպ. «Գերմանիան պետք է աջակցի Հայաստանի և Թուրքիայի հաշտեցմանը»⁴⁰⁸: Նախագծի այս տարբերակում օգտագործվում էր «Ցեղասպանություն» եզրույթը: Դրանից հետո տեքստը բազմաթիվ անգամներ խմբագրվեց. փոփոխությունների էին ենթարկվում և՛ ձևակերպումները, և՛ նպատակային առաջնայնությունները:

Առաջարկվող տեքստում Գերմանիայի պատասխանատվության գաղափարի ներառումը ծագում էր 2000 թ. ԳԿԽ-ի մշակած խնդրագրից: Ք. Բերգները, օգտագործելով այդ հանգամանքը, իր առաջարկած տարբերակում ներառել էր նաև Գերմանիայի պատասխանատվության հարցը:

Հ. Գոլցը ակտիվորեն մասնակցում էր ՔՍՄ/ՔԴՄ-ի կողմից ներկայացվելիք առաջարկը ձևակերպելու աշխատանքներին, խմբագրում էր նաև Ք. Բերգների առաջարկությունները: Հ. Գոլցի՝ 2005 թ. հունվարի 25-ին մշակած տարբերակում այն վերնագրված էր «Առաջին քայլը 1915 թ. ապրիլի 24-ի հայերի Ցեղասպանության 90-րդ տարելիցի հիշատակին: Գերմանիան պետք է աջակցի Հայաստանի և Թուրքիայի հաշտեցմանը»: Սակայն արդեն 2005 թ. փետրվարի 8-ի տարբերակ վերնագիրն այլ կերպ էր ձևակերպված՝ «Առաջին քայլը 1915 թ. ապրիլի 24-ի հայերի աքսորի և ջարդերի 90-րդ տարելիցի հիշատակին»⁴⁰⁹: Փաստորեն, ցեղասպանություն տերմինը փոխարինվում էր աքսոր և ջարդ բառերով, որոնք, իհարկե, մեղմացնում էին ոճրագործության փաստը: Այս ամենը լուրջ քննադատության ենթարկվեց նաև Հ.

⁴⁰⁷ St'u Blydal C. J., Bergner Ch. նշվ. աշխ., S. 273-280.

⁴⁰⁸ St'u Antrag der Abgeordneten Dr. Christoph Bergner, Dr. Friedbert Pflüger, Hermann Gröhe, Hartmut Koschyk, Erwin Marschewski (Recklinghausen), Dr. Wolfgang Bötsch, Klaus Brähmig, Anke Eymer, Erich G. Fritz, Karl-Theodor von und zu Guttenberg, Holger-Heinrich Haibach, Klaus-Jürgen Hedrich, Joachim Hörster, Werner Lensing, Claudia Nolte, Ruprecht Polenz, Dr. Klaus Rose, Bernd Schmidbauer, Dr. Andreas Schockenhoff, Dr. Hans-Peter Uhl und der Fraktion der CDU/CSU Gedenken anlässlich des 90. Jahrestages des Auftakts zu Vertreibungen und Massakern an den Armeniern am 24. April 1915: Deutschland muss zur Versöhnung zwischen Türken und Armeniern beitragen, Deutscher Bundestag 15. Wahlperiode, Drucksache 15/ 22.02.2005. St'u նաև <http://www.aga-online.org/documents/attachments/CDU-CSU-Antrag.pdf>, հասանելի 03.04.2017:

⁴⁰⁹ St'u Briskina-Müller A., Drost-Abgarjan A., Meißner A., Logos im Dialogos Auf der Suche nach der Orthodoxie. Gedenkschrift für Hermann Goltz, Berlin, 2011, S. 274.

Գուլցի կողմից, ով նշեց, որ պատմականորեն և իրավաբանորեն տեղին է օգտագործել «Ցեղասպանություն» եզրույթը, քան այն փոխարինվել պաշտոնական Անկարայի տեսակետին հարմար տերմինով: «Ցեղասպանություն» եզրույթի փոխարինումը միանշանակ չընդունվեց նաև խմբակցության մի շարք պատգամավորների կողմից: Սակայն նրանցից ոմանք օրինակ՝ Ֆ. Փֆլուգերը և Բ. Բերգները, համաձայնեցին խուսափել այդ բառն օգտագործելուց, այն ակնկալիքով, որ Թուրքիան արդեն կողմ կլինի հարցն այս տարբերակով քննարկելու⁴¹⁰:

Հայկական կողմից բողոքի ալիք բարձրացավ նախագծի այդ տարբերակի դեմ: Օտտո Լուխտերհանդտը կոչով դիմեց Բունդեսթագի պատգամավորներին՝ նշելով, որ «Ցեղասպանություն» եզրույթը կիրառելի է և՛ քաղաքական, և՛ բարոյական, և՛ իրավական տեսանկյուններից⁴¹¹:

ԳԿԽ-ն տեղեկացել էր այդ նախաձեռնության մասին, սակայն ոչ մի կերպ չէր մասնակցել բովանդակային մասի աշխատանքներին: Այս փուլում ակտիվ չէր: Իսկ ինչ վերաբերում է տեքստի վերջնական շարադրանքին, ապա այն չընդունվեց հայկական սփյուռքյան կազմակերպությունների կողմից:

ՔՍՄ/ԲԴՄ խմբակցության պատգամավորներ Բերգները, Փֆլուգերը, Փոլենցը և մի շարք այլ անդամներ, որոնց թվում էր նաև ապագա կանցլեր Անգելա Մերկելը, 2005 թ. փետրվարի 22-ին ներկայացրեցին մի առաջարկ, որը վերնագրված էր հետևյալ կերպ՝ «1915 թ. ապրիլի 24-ի՝ հայերի կոտորածների և արտաքսման 90-րդ տարելիցի հիշատակին Գերմանիան պետք է օժանդակի Հայաստանի և Թուրքիայի հաշտեցմանը»: Այստեղ ընդգծվում էր, որ Գերմանիայի Բունդեսթագը պետք է ներկայացնի սեփական դիրքորոշումը այդ պատմական իրադարձության վերաբերյալ: Առաջարկի հեղինակները հրաժարվում էին «Ցեղասպանություն» եզրույթի կիրառումից: Նախագծի առաջարկում սուր քննադատության էր ենթարկվում կայսերական Գերմանիան: Ընդ որում, այս նախագծում տեղ գտած քննադատությունն ավելի խիստ էր, քան նախկինում խնդրագրում և Հիկշի նախագծում: Բացի այդ՝ ևս

⁴¹⁰Տե՛ս Blydal C. J., Bergner Ch. նշվ. աշխ., Տ. 273-280.

⁴¹¹Տե՛ս Luchterhard O., Die Feststellung des Völkermords an den Armeniern-kein „Historikerstreit“, sondern Sache und Aufgabe des Juristen, Memo für die Mitglieder des Deutschen Bundestages, Hamburg, im April 2005. Տե՛ս նաև <http://docplayer.org/26335494-Die-feststellung-des-voelkermords-an-den-armeniern-kein-historikerstreit-sondern-sache-und-aufgabe-des-juristen.html>, հասանելի 03.04.2017:

մեկ անգամ նշվում էր Գերմանիայի թողտվության մասին, որ նա չի փորձել միջամտել Օսմանյան կայսրության կողմից իրականացվող այդ գործողություններին: Մնացյալ կետերից կարևոր էր դաշնային կառավարությանը ներկայացվող պահանջը, որում մասնավորապես նշվում է. «Գերմանիայի Բունդեսթագը կառավարությունից պահանջում է օժանդակել, որ հայերի արտաքսման հարցերի հետ կապված պարզաբանումների թեման ներառվի 20-րդ դարի էթնիկ կոնֆլիկտների վերաբերյալ Գերմանիայում իրականացվող հետազոտությունների շրջանակում»⁴¹²:

Թուրքիայի կողմից մինչև օրս փակ պահվող թուրք-հայկական սահմանի հարցը ևս ներառվել էր այս նախագծում. «Պետք է վերջ դնել Թուրքիայի կողմից հայկական սահմանին իրականացվող բլոկադային: Հայաստանի մեկուսացման վերացումը նոր հնարավորություններ կբացի Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև շարունակվող Լեռնային Ղարաբաղի կոնֆլիկտի խաղաղ լուծման ճանապարհը: Հաշվի առնելով Գերմանիայի դերակատարությունը 20-րդ դարում հայ-թուրքական-գերմանական եռակողմ հարաբերություններում և նրա ներկայիս գործառույթները ԵՄ-ի շրջանակներում՝ Գերմանիան պետք է պարտավորություն ստանձնի լրջագույնս նպաստելու հայ-թուրքական հարաբերությունների բարելավմանը»⁴¹³:

Քաղաքականության ձևավորման այս փուլում, բացի Օտտո Լուխտերհանդտի և Վոլֆգանգ Գուստի հետ իրականացվող խորհրդատվություններից և նամակների փոխանակումից, հիմնական ակտիվություն էր դրսևորում Հերման Գոլցը, որին Բերգները հաճախ էր հրավիրում քննարկումների և տարբեր բնույթի հանդիպումների: Այդ ժամանակ մեծ ուշադրության արժանացավ Վոլֆգանգ Գուստի գիրքը⁴¹⁴, որում

⁴¹²St'u Antrag der Abgeordneten Dr. Christoph Bergner, Dr. Friedbert Pflüger, Hermann Gröhe, Hartmut Koschyk, Erwin Marschewski (Recklinghausen), Dr. Wolfgang Bötsch, Klaus Brähmig, Anke Eymer (Lübeck), Erich G. Fritz, Karl-Theodor Freiherr von und zu Guttenberg, Holger Haibach, Klaus-Jürgen Hedrich, Joachim Hörster, Werner Lensing, Claudia Nolte, Ruprecht Polenz, Dr. Klaus Rose, Bernd Schmidbauer, Dr. Andreas Schockenhoff, Erika Steinbach, Dr. Hans-Peter Uhl und der Fraktion der CDU/CSU, Gedenken anlässlich des 90. Jahrestages des Auftakts zu Vertreibungen und Massakern an den Armeniern am 24. April 1915 – Deutschland muss zur Versöhnung zwischen Türken und Armeniern beitragen, Deutscher Bundestag 15. Wahlperiode, Drucksache 15/4933, 22. 02. 2005. St'u նաև <http://www.deutscharmenischegesellschaft.de/wp-content/uploads/2016/12/Antrag-CDU-CSU-Armenien-1504933-20050222.pdf>, հասանելի 03.04.2017:

⁴¹³ St'u նույն տեղում:

⁴¹⁴ Այն ԱՄՆ-ում գործող հայկական կազմակերպությունների ֆինանսական օժանդակության շնորհիվ հանձնվեց Գերմանիայի Բունդեսթագի պատգամավորներին: Այդ նպատակով, ամերիկյան կազմակերպությունները գնեցին այդ գրքի ավելի քան 700 օրինակ:

զետեղված էին Գերմանիայի ԱԳՆ քաղաքական արխիվից հանված Յեղասպանության վերաբերող արժեքավոր փաստաթղթեր⁴¹⁵:

Երկար սպասեցնել չտվեց նաև թուրքական պաշտոնական կողմի արձագանքը: Թուրքիայի դեսպան Մեհմեդ Ալի Իրթինսելիկը մամլո ասուլիսում խոսեց այն մեծ վիրավորվածության մասին, որ ստացել էր Գերմանիայում բնակվող թուրք բնակչությունը: Բացի այդ՝ նա նշեց նաև գերմանա-թուրքական բազմակողմանի հարաբերություններին հասցված զգալի վնասների մասին: Նրա հաջորդ ասուլիսներում հնչած կշտամբանքներն ուղղված էին արդեն ՔՍՄ/ՔԴՄ խմբակցությանը Թուրքիայի՝ Եվրամիությանն անդամակցելուն խոչընդոտելու մտադրություն ունենալու համար: Նա մեղադրում է խմբակցությանը Թուրքիայի հանդեպ թշնամանք տարածելու և հայկական Սփյուռքին «կույր ենթակայության» համար⁴¹⁶:

Թուրքիայի դեսպանատան մամլո ուղերձում նշվում էր, որ իրենք չեն կարողանում պատկերացնել, թե ինչպես Գերմանիայի պառլամենտում մեծամասնություն կազմող ուժերից մեկը՝ ՔՍՄ/ՔԴՄ խմբակցությունը, պատրաստ է վտանգել թուրք-գերմանական հարաբերությունները և իր գործելաոճով վիրավորել երկուսն էլ բնակվող թուրք բնակչությանը⁴¹⁷:

Հ. Գուլը Բ. Բերգներից պահանջեց թուրքական դեսպանատան առարկությունների դեմ հանդես գալ պատասխան հայտարարությամբ, որը պետք է հրապարակվեր լրատվամիջոցներում՝ տարբեր լեզուներով: Թուրքական քննադատությունների դեմ հանդես եկան նաև Բունդեսթագի այլ խմբակցությունների

⁴¹⁵ Gust W., Der Völkermord an den Armeniern 1915/16. Dokumente aus dem Politischen Archiv des deutschen Auswärtigen Amts, Springe, 2005.

⁴¹⁶ Blydal C. J., Bergner Ch. նշվ. աշխ., S. 276.

⁴¹⁷ St'u Erklärung des Botschafters Mehmet Ali İrtemçelik, auf die Anfragen zahlreicher deutscher und türkischer Journalisten hinsichtlich des Antrages der CDU/CSU Bundestagsfraktion „Gedenken anlässlich des 90. Jahrestages des Auftakts zu Vertreibungen und Massakern an den Armeniern am 24. April 1915 – Deutschland muss zur Versöhnung zwischen Türken und Armeniern beitragen“, Berlin, 27 Februar 2005. St'u նաև <http://politikforen.net/archive/index.php/t-8041.html>, հասանելի 03.04.2017: Դեսպանատան հայտարարությունը ուղարկվեց Գերմանիայում գործող բոլոր թուրքական հյուպատոսարաններին, այդտեղից էլ՝ լանդթագների ՔՍՄ-ի և ՔԴՄ-ի խմբակցություններին:

ներկայացուցիչներ: Բացի այդ, բավականին կոշտ արտահայտվեց նաև Զեմ Օզդեմիրը՝ նշելով, որ անընդունելի է պետական քարոզչության նման գործելաոճը⁴¹⁸:

Միջխմբակցային համատեղ առաջարկ անելու համար Բերգներին իրենց օժանդակությունը առաջարկեցին Ֆրիտց Քուինը, Մարկուս Մեքելը և Ռայներ Շտինները: ՍԴԴ-ն հայտնեց նախագծին իր աջակցությունը, սակայն պայմանով, որ այդ առաջարկը չպետք է պարունակեր այնպիսի դրույթ, որը կխոչընդոտեր Թուրքիայի՝ ԵՄ-ին անդամակցությանը⁴¹⁹:

Ք. Բերգները նախապես պլանավորել էր նախագիծը քննարկել 2005 թ. ապրիլի 24-ի մոտակայքում: Սակայն համաձայնվեց այդ քննարկումները հետաձգել միայն այն պատճառով, որպեսզի կանցլերի՝ Թուրքիա կատարելիք այցից առաջ այն չդիտարկվի որպես ընդդիմադիր քայլ և չհանգեցնի անուղղակի տարածայնության թուրքական կառավարության և Շրյոդերի միջև⁴²⁰: Այցից անմիջապես հետո Բունդեսթագի խմբակցությունները անցան այդ նախագծի մանրամասն քննարկումներին⁴²¹: Քանի որ առաջարկը վերաբերում էր նաև Թուրքիայի ԵՄ-ին անդամակցությանը, այն ավելի մանրամասնորեն քննարկվեց Բունդեսթագի արտաքին հարցերի և Եվրոպական Միության հետ հարցերով հանձնաժողովների կողմից: Միակ վիճելի կետը մնում էր առաջարկության նախագծում «Ցեղասպանություն» եզրույթը գործածելու հարցը:

Այն փոխարինելուն դեմ արտահայտվեց Գերմանիայի Հայ Առաքելական եկեղեցու թեմը՝ հիմք ունենալով 2005 թ. ապրիլի 15-ին Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գարեգին Բ-ի գրությունը, որը դեսպանությունը ուղարկվեց նաև Բունդեսթագի խմբակցություններին⁴²²:

⁴¹⁸ St'u Die Zeit, Deutsche Schmerztherapie Der Bundestag debattiert über den Völkermord an den Armeniern—die türkische Botschaft läuft Sturm dagegen, 21.04.2005 Nr.17.

St'u նաև <http://www.zeit.de/2005/17/Armenienfrage>, հասանելի 03.04.2017:

⁴¹⁹ Blydal C. J., Bergner Ch. նշվ. աշխ., S. 274.

⁴²⁰ Դաշնության կանցլեր Շրյոդերի այցը Թուրքիա նախատեսված էր մայիսի 3-4-ը: Բացի դրանից՝ ՍԴԴ-ն զգուշանում էր Հյուսիսային Հռենոս Վեստֆալիայի երկրամասում կայանալիք լանդթագի ընտրություններում թուրքական ծագմամբ ընտրողների քվեարկությունից:

⁴²¹ St'u Die Zeit, նշվ. աշխ., 21.04.2005 Nr.17.

⁴²² Բունդեսթագին ներկայացրեց այդ գրությունը դեսպանությունը 19.04.2005թ.: Նա քննադատում էր Բունդեսթագի պատգամավորներին «Ցեղասպանություն» եզրույթի դուրսմղման համար: St'u ՀՀ ԱԳՆ պատմադիվանագիտական արխիվ, գործ 9-11, էջ 90.

Իսկ ինչ վերաբերում է Հայաստանի կառավարությանը, ապա այն սկզբնական շրջանում չէր մեջբերում այդ քաղաքական գործընթացին: «Ցեղասպանություն» եզրույթը տեղ չգտնելուց հետո նա ևս հանդես եկավ սուր քննադատությամբ:

Գերմանա-հայկական ընկերությունը Բունդեսթագի բանաձևի նախագծի ընթացքի մասին տեղեկացված էր, իսկ ԳԿԽ-ն ամբողջովին իրեն հեռու էր պահում նախապատրաստական աշխատանքներից և հայկական «կոալիցիայի» ներսում ընթացող բանավեճերին ու քննարկումներին չէր մասնակցում: Միայն Բունդեսթագում նախագծի շուրջ կայանալիք քննարկումներից մի քանի օր առաջ ԳԿԽ-ն մի գրությամբ դիմեց Բունդեսթագի պատգամավորներին և նրանցից պահանջեց հայերի հանդեպ տեղի ունեցած ոճիրը բնորոշել որպես Ցեղասպանություն:

Բավականաչափ սուր էր նաև թուրքական կառավարության և պառլամենտական կուսակցությունների արձագանքը այս ամենին: Իրենց բողոքն ու դժգոհությունը հայտնեցին նաև Բունդեսթագի թուրքական ծագումով պատգամավորները: Նրանք նույն ոգով ելույթներ ունեցան նաև Թուրքիայի Ազգային ժողովում ԵՄ-ի հետ հարցերով հանձնաժողովի անդամների հետ հանդիպման ժամանակ: Նրանք ամեն կերպ ջանում էին Հայոց ցեղասպանության հարցի քննարկումները դուրս մղել Գերմանիայի պառլամենտից: Այս ամենի պարզաբանումներով «Դեռ Շպիգել» պարբերականում հանդես եկավ Ք. Բերգները, ով նշեց, որ թուրքական կողմի հայտարարությունները չեն կարող ազդեցություն ունենալ իրենց որոշումների վրա⁴²³:

Դրանից հետո թուրք պատգամավորները որոշեցին կազմակերպել երկխոսություններ, որոնց շրջանակներում թուրք և գերմանացի պատմաբանները հնարավորություն կունենան համատեղ քննարկել և իրար փոխանցել Ցեղասպանության վերաբերյալ իրենց տեսակետներն ու տեղեկատվությունը: Երկխոսությանը մասնակցելու համար ՔՍՄ/ՔԴՄ խմբակցության կողմից փորձագետ նշանակվեց Հերման Գոլցը, իսկ թուրքական կողմից՝ թարգմանիչ Սահին Ալի

⁴²³St'u Weiland S., Spiegel Online, Gedenken an Armenier-Massaker: Türkei macht gegen Union mobil, 19.04.2005: St'u նաև <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/gedenken-an-armenier-massaker-tuerkei-macht-gegen-union-mobil-a-352155.html>, հասանելի 03.04.2017:

Սոյլեմեզողլուն⁴²⁴ և Մուստաֆա Չոլակը, որոնք ո՛չ պատմաբան էին, ո՛չ էլ այդ հարցի վերաբերյալ ունեին օբյեկտիվ պատկերացումներ⁴²⁵:

Թուրքիայի դեսպանությունը փորձում էր նաև Բունդեսթագի քննարկումներից առաջ ազդել պատգամավորների վրա և այդ ամենն ի կատար ածելու նպատակով ապրիլի 12-ին փաստաթղթերի փաթեթ ուղարկեց նրանց, որում ներկայացված էր թուրքական պաշտոնական դիրքորոշումը: Նրանք պահանջում էին մերժել բանաձևը: Այս ամենի վերաբերյալ «Դեռ Շպիգել» պարբերականում իր մտահոգությունները ներկայացրեց Բերգները՝ նշելով, որ շատ մտահոգիչ է, որ այդպիսի նյութեր են հանձնվում Բունդեսթագի պատգամավորներին⁴²⁶:

Թուրքական դեսպանը 2005 թ. ապրիլի 20-ին «Հյուրիեթ» թերթին տված հարցազրույցում Գերմանիայում բնակվող թուրքերին կոչ արեց ուժգին հակազդել Բունդեսթագում պատրաստվող բանաձևի ընդունման դեմ: Բացի այդ՝ նա նշում էր նաև, որ Բունդեսթագի նման վերաբերմունքը բորբոքել է Գերմանիայի թուրքական համայնքի զայրույթը⁴²⁷:

Բունդեսթագի բոլոր խմբակցությունները բողոքի նամակներ ստացան ոչ միայն Գերմանիայում գործող թուրքական կազմակերպություններից, այլև «Թուրք ակադեմիականների եվրոպական միավորումից» (այսուհետ՝ ԹԱԵՄ): Նրանց բողոքագիրը հասցեագրվել էր անձամբ ՔՍՄ/ՔԴՄ խմբակցության նախագահ Անգելա Մերկելին, որում նրանք (մասնավորապես Թուրգութ Ասլանը) նշում էին սպասվելիք այն անակնկալ հակազդեցության մասին, որը կարող էր տեղի ունենալ թուրքական ծագման գերմանաբնակների կողմից: Ա. Մերկելի հանձնարարությամբ Ք. Բերգները

⁴²⁴ Թուրքիայի նշանակած «փորձագետ» Ալի Սոյլեմեզողլուն թուրքական պետության կողմից վերահսկվող թուրքական կազմակերպությունների անունից գրություն ուղարկեց Գերմանիայում սովորող թուրք ուսանողներին, որում կոչ էր անում նրանց ազդեցություն գործել գերմանացի գիտնականների և քաղաքագետների վրա, որպեսզի այդ ճանապարհով հնարավոր լինի խոչընդոտել Բունդեսթագի կողմից Ցեղասպանության ճանաչման գործընթացը:

⁴²⁵ Տե՛ս TAZ, Bremen Aktuell, Die Mühen des Anfangs, 02.07.2005, S. 25. Տե՛ս նաև <http://www.taz.de/!583527/>, հասանելի 03.04.2017:

⁴²⁶ Տե՛ս Weiland S., Spiegel Online, Gedenken an Armenier-Massaker: Türkei macht gegen Union mobil, 19.04.2005: Տե՛ս նաև <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/gedenken-an-armenier-massaker-tuerkei-macht-gegen-union-mobil-a-352155.html>, հասանելի 03.04.2017:

⁴²⁷ Blydal C. J., Bergner Ch. նշվ. աշխ., S. 277.

պատասխանեց Թ. Ասլանի նամակին, որտեղ մերժում նրանց առաջարկած նախագծերը⁴²⁸:

Ի վերջո 2005 թ. ապրիլի 21-ի քննարկումները հանգեցրեցին 1915 թ. իրադարձությունների համատեղ դատապարտմանը: Ձեկուցողները միաձայն շեշտեցին Գերմանիայի՝ կոտորածների պատասխանատվության մասին: Դրանով էր պայմանավորված թեմային շուրջ տարաձայնությունները Գերմանիայի Բունդեսթագում: Սակայն, նրանք խուսափեցին Ցեղասպանության հարցը Թուրքիայի՝ ԵՄ-ին անդամակցության հետ կապելուց և շրջանցեցին վնասների հատուցման պահանջները: Նրանք պատճառաբանեցին նաև, թե ինչու են խուսափել «Ցեղասպանություն» եզրույթի կիրառումից: Բերգները իր զեկույցում նշեց, որ դա չէր իրենց առաջարկի նպատակը, քանի որ իրենք ցանկանում էին ողջ եվրոպական հանրությանը ծանոթացնել և նրանց հիշողության մեջ ամրապնդել այն ոճիրն ու ավերումը, որը տեղի էր ունեցել 20-րդ դարասկզբին⁴²⁹:

Հարկ է նշել նաև, որ իրենց զեկույցներում հեղինակները, ի տարբերություն առաջարկի տեքստի, կիրառում էին «Ցեղասպանություն» եզրույթը: Բերգները, Փֆլյուգերը, Մեքելը և Քուինը խստորեն քննադատեցին նաև պաշտոնական Թուրքիայի և նրա կողմից ղեկավարվող տարբեր կազմակերպությունների կողմից հնչեցրած սպառնալիքները և նրանց առաջարկի նախագիծը մերժեցին այն պատճառաբանությամբ, որ այն դիտվում էր որպես իրենց ներքին գործերին խառնվելու փորձ⁴³⁰:

Ֆրից Քուինը նշված քննարկումների ընթացքում մի շարք հարցադրումներ կատարեց բանաձևի նպատակների և ուղղվածության վերաբերյալ. «Այն, որ տեղի ունեցած գործողությունները մեր շատ գործընկերների կողմից բնորոշվում են որպես Ցեղասպանություն, սա հարցի միայն մեկ կողմն է: Մենք պետք է ուշադրություն դարձնենք նաև հարցի մյուս կողմին. խոսքը այն մասին է, թե մենք Բունդեսթագում ընդունվելիք բանաձևով կամ որոշումով ինչ փոփոխություններ ենք ակնկալում

⁴²⁸Տե՛ս Bergner Ch. an Turgut Aslan, Berlin, 14.3.2005.

Տե՛ս նաև http://www.bergner.de/files/Aslan%20EATA%20Brief%20an_14.3.05.pdf, հասանելի 03.04.2017:

⁴²⁹Տե՛ս Deutscher Bundestag, Stenografischer Bericht, 172. Sitzung, Berlin, Donnerstag den 21. April 2005, S. 16128. Տե՛ս նաև <http://dipbt.bundestag.de/doc/btp/15/15172.pdf>, հասանելի 03.04.2017:

⁴³⁰Տե՛ս նույն տեղում

Թուրքիայից: Եվ եթե մենք նույնիսկ այդ ամենը որակենք որպես Յեղասպանություն, իմ խորին համոզմամբ, այն կարող է ունենալ հակառակ արդյունքը և բացասաբար ազդել այս գործընթացի վրա: Զոհերի նկատմամբ պարտավորվածությունը ոչ միայն նրանց հիշատակը հարգելն է, այլ նաև այն, որ պետք է ուշադրություն դարձնենք ներկայումս երկու երկրների փաստացի հարաբերություններին: Մենք պետք է ոչ թե ուղղություն ցույց տանք և սուբյեկտիվ գնահատականներ տանք այս կամ այն պատմական իրադարձությանը, այլ պետք է հրապարակայնորեն օժանդակենք Թուրքիայում ընթացող բանավեճերին, որոնց արդեն տրվել է բավականին դրական մեկնարկ»⁴³¹:

Հետագայում Հ. Գուլը հայտարարեց Յեղասպանության հարցերը քննարկելու նպատակով պատմաբանների միջազգային հանձնաժողով ստեղծելու իր գաղափարի մասին, որի կազմում լինելու էին նաև թուրք պատմաբաններ ու գիտնականներ: Այս ամենի համար հայկական կողմը նրան լուրջ քննադատության ենթարկեց: Այս գաղափարի ակտիվ հակառակորդներից մեկը՝ Օտտո Լուխտերհանդտը, Բունդեսթագի պատգամավորների համար պատրաստեց մի հուշագիր, որում նա մերժեց նման ձևաչափով հանձնաժողով ստեղծելու գաղափարը: Նրա կարծիքով հանձնաժողովը թուրքերի ձեռքին ծառայելու էր գործիք՝ իրենց ժխտողական, գաղափարները տարածելու և ի վերջո դրանք այդ հանձնաժողովի շրջանակներում լեգիտիմացնելու ճանապարհին: Հանձնաժողովի ստեղծումը թուրքերին գործնականում կազատեր նաև ԵՄ-ին անդամակցությանը խոչընդոտող քաղաքական պահանջներից: Դրա ստեղծումը կարող էր ճակատագրական հետևանք ունենալ, և համաձայն Օ. Լուխտերհանդտի՝ գերմանացիները չպետք է օժանդակեն դրան⁴³²:

Քննարկումներից հետո ՔԴՄ/ՔՍՄ խմբակցության ներկայացրած այս բանաձևի նախագիծը հանձնվեց Բունդեսթագի համապատասխան՝ ներքին հարցերով, մարդու իրավունքների և հումանիտար օգնության, տնտեսական համագործակցության և զարգացման, ԵՄ-ի հետ հարցերով զբաղվող հանձնաժողովին:

⁴³¹Տե՛ս Deutscher Bundestag, Drucksache 15/4933, 21.04.2005, S. 9-12.

Տե՛ս նաև <http://www.deutscharmenischegesellschaft.de/wp-content/uploads/2009/11/Doku-Bundestagsdebatte-Armenien-20050421.pdf>, հասանելի 03.04.2017:

⁴³²Տե՛ս http://www.aga-online.org/documents/attachments/Stellungsnahme_Prof_Otto_Luchterhand.pdf, հասանելի 03.04.2017:

Չնայած Բունդեսթագի մոտալուտ ընտրություններին, որը տեղի էր ունենալու 2005 թ. սեպտեմբերի 18-ին, պառլամենտի խմբակցությունները նախատեսեցին «Հայոց ցեղասպանության զոհերի հիշատակին» նվիրված բանաձևը օրակարգում ներառել և քննարկել ընթացիկ նիստերի ժամանակ՝ նախքան ամառային հանգստի գնալը:

2005 թ. հունիսի առաջարկի տեքստի դեմ քննադատական դիրքորոշումն արտահայտեց ԳԴՀ-ում Հայաստանի Հանրապետության արտակարգ և լիազոր դեսպան Կարինե Ղազինյանը: Նա հատկապես դեմ էր տեքստում տեղ գտած «արտաքսում» բառին, և առաջարկեց հենց առաջին նախադասության մեջ այն փոխարինել «Ցեղասպանություն» եզրույթով: Բացի այդ՝ նա գտնում էր, պատմաբաններից կազմված հանձնաժողովը պետք է կազմված լիներ անկախ գիտնականներից, քանի որ կասկած չկար, որ այն դառնալու էր գործիք Թուրքիայի պաշտոնական-ժխտողական տեսակետը գիտական ուղու վրա դնելու ճանապարհին:

Երկարատև քննարկումներից հետո, վերջապես 2005թ. հունիսի 15-ին Բունդեսթագ ներկայացվեց միջխմբակցային առաջարկը, որը վերնագրված էր «1915 թ. հայերի արտաքսման ու կոտորածների հիշատակը և հիշողությունը. «Գերմանիան պետք է օժանդակի Հայաստանի և Թուրքիայի հաշտեցմանը»⁴³³: Հաջորդ օրը՝ հունիսի 16-ին, այն դրվեց քվեարկության և ընդունվեց Բունդեսթագի կողմից: Այն բաղկացած էր առաջարկից և հիմնավորումից: «Ցեղասպանություն» եզրույթը բացակայում էր հիմնական առաջարկից: Չնայած այն հանգամանքին, որ քննարկումների ժամանակ պատգամավորների մեծամասնությունը կիրառեց Ցեղասպանություն եզրույթը, սակայն նրանք խուսափեցին այն գործածել տեքստում: Հիմնավորումների մեջ նշվում էր, որ բազմաթիվ պատմաբաններ, պառլամենտներ և միջազգային կառույցներ այդ իրողությունները որակում են որպես «Ցեղասպանություն»⁴³⁴:

Այստեղ բավականին խիստ գնահատականներ կային Գերմանիայի հասցեին, որը, լինելով Թուրքիայի զինակիցն ու դաշնակիցը, իր անուղղակի մասնակցությունն է

⁴³³St' u Deutscher Bundestag, 15. Wahlperiode, Antrag der Fraktionen SPD, CDU/CSU, BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN und FDP, Erinnerung und Gedenken an die Vertreibungen und Massaker an den Armeniern 1915 – Deutschland muss zur Versöhnung zwischen Türken und Armeniern beitragen, Drucksache 15/5689, 15. 06. 2005. St' u նաև <http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/15/056/1505689.pdf>, հասանելի 03.04.2017:

⁴³⁴ Deutsch-Armenische Gesellschaft, նշվ. աշխ., Hannover, 2014, S.204

ունեցել այդ գործողություններին: Նաև նշվում էր, որ գերմանական վանող քաղաքականության անտեսումը վկայում է, որ Գերմանիայի պատմության այդ հատվածը դեռևս մնում է քիչ ուսումնասիրված⁴³⁵:

Հանձնարարականներում բարձրացվում էին ներքին և արտաքին քաղաքական բնույթի պահանջներ: Անհրաժեշտ չէր համարվում հիշատակի և հիշողության ոգեկոչման հարցում համակողմանի օժանդակություն ցուցաբերեն դաշնային կառավարման մարմինները: Իրենց գլխավոր խնդիրը պետք է լինի հայերի արտաքսման և կոտորածների թեման և դրանց վերաբերյալ պարզաբանումները ներառել 20-րդ էթնիկ կոնֆլիկտների վերաբերյալ Գերմանիայում իրականացվող հետազոտությունների շրջանակներում⁴³⁶:

Արտաքին քաղաքականության համատեքստում Բունդեսթագը կառավարությունից պահանջում էր անմիջական մասնակցությունն ունենալ «պատմաբանների հանձնաժողովի» ստեղծման աշխատանքներին, նրա կազմում ընդգրկել ոչ միայն ինչպես հայ և թուրք պատմաբաններ, այլ նաև մի շարք այլազգի մասնագետներ: Նման նախաձեռնությանն իր գոհունակությունն էր հայտնել այդ ժամանակվա Գերմանիայի կանցլեր Գերհարդ Շրյոդերը դեռևս 2005 թ. մայիսին Թուրքիա կատարած իր պաշտոնական այցի ժամանակ⁴³⁷: Թուրքիայի վարչապետ Էրդողանն էլ նախատեց Շրյոդերին ցուցաբերած «անկայունության» համար և այդ որոշումը անվանեց «կեղծ և ատելի»⁴³⁸: Այս այցի ժամանակ կանցլերը Էրդողանին խոստացավ իր օժանդակությունը, սակայն չկարողացավ խոչընդոտել Բունդեսթագում բանաձևի քննարկումներին⁴³⁹:

⁴³⁵ Տե՛ս նույն տեղում:

⁴³⁶ Տե՛ս նույն տեղում S. 215.

⁴³⁷ Տե՛ս նույն տեղում:

⁴³⁸ Տե՛ս Frankfurter Allgemeine Zeitung, Erdogan kritisiert Schröder: „Kein Rückgrat“, 17.06.2005. Տե՛ս նաև <http://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/gedenkpraxis-der-tuerkei-erdogan-kritisiert-schroeder-kein-rueckgrat-1227640.html>, հասանելի 03.04.2017:

⁴³⁹ Տե՛ս Der Tagesspiegel, Erdogan nennt Schröder rückgratlos, 18.06.2005. Տե՛ս նաև <http://www.tagesspiegel.de/politik/erdogan-nennt-schroeder-rueckgratlos/617338.html>, հասանելի 03.04.2017:

Դաշնային կառավարությունը մամլոյ խոսնակի պաշտոնակատար Թոմաս Շտեգի միջոցով հերքեց Թուրքիայի մեղադրանքները և արտահայտեց իր անհամաձայնությունը թուրքական վրդովմունքին⁴⁴⁰:

Թուրքական կազմակերպությունների ագրեսիվ գործելաոճը ավելի ուժեղացված որոշման ընդունումից հետո: 2005 թ. հունիսի 19-ին Բեռլինի թուրքական համայնքը բողոքի մեծ ակցիա կազմակերպեց թուրք ժողովրդի դեմ «խտրական քաղաքականություն» դրսևորելու պատրվակով: Ցույցերին մասնակցեցին շուրջ 2500 քաղաքացիներ⁴⁴¹: Ադրբեջանական կազմակերպությունները ևս անմասն չմնացին այդ գործընթացին՝ առիթը օգտագործելով իրենց շահերն արտահայտելու համար: Հատկապես ակտիվ էր «Ադրբեջանա-գերմանական ակադեմիական միությունը», որը բողոքի ակցիա կազմակերպեց հայկական դեսպանատան առջև՝ ուղղված Լեռնային Ղարաբաղի այսպես կոչված «օկուպացիայի» դեմ⁴⁴²:

Այս իրադարձությանը պաշտոնապես արձագանքեց ՀՀ-ն և տվեց իր գնահատականը: ՀՀ ԱԳ նախարար Վարդան Օսկանյանը այդ առնչությամբ ասել է. «Հայաստանը դրական է գնահատում Բունդեսթագի ընդունած բանաձևը: Այն կարևոր քայլ է Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման ուղղությամբ: Թեև բանաձևում չի օգտագործվում «ցեղասպանություն» եզրույթը, քանի որ Բունդեսթագն իրեն իրավասու չի համար որակավորում տալ 1915 թ. դեպքերին, սակայն «ցեղասպանություն» բառը առկա է նկարագրական մասում, իսկ որոշման մասում այդ ողբերգական իրադարձությունների վերաբերյալ կիրառվում է «հայոց բնաջնջում» տերմինը: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Գերմանիան տարիներ շարունակ

⁴⁴⁰Տե՛ս նույն տեղում:

⁴⁴¹Տե՛ս Der Tagesspiegel, Demo gegen Beschluss des Bundestags Türken wehren sich gegen Genozid-Vorwurf, 20.06.2005. Տե՛ս նաև <http://www.tagesspiegel.de/demo-gegen-beschluss-des-bundestags-tuerken-wehren-sich-gegen-genozid-vorwurf/617912.html>, հասանելի 03.04.2017: Նաև Golt G., Das Jahr 2005: ein Meilenstein in der Debatte in der Türkei über das Schicksal der Armenier im Osmanischen Reich 1915/16? in: Kieser, Hans-Lukas/Plozza, Elmar (Hrsg.): Der Völkermord an den Armeniern, die Türkei und Europa, Zürich, 2006, S. 25

⁴⁴²Տե՛ս Der Tagesspiegel, Demo gegen Beschluss des Bundestags Türken wehren sich gegen Genozid-Vorwurf, 20.06.2005. Տե՛ս նաև <http://www.tagesspiegel.de/demo-gegen-beschluss-des-bundestags-tuerken-wehren-sich-gegen-genozid-vorwurf/617912.html>, հասանելի 03.04.2017:

խուսափում էր խոսել այդ մասին և ավելի շուտ հակված էր լռության կամ ժխտման, Բունդեսթագի որոշումը շրջադարձային է»⁴⁴³:

ԳԴՀ-ում ՀՀ արտակարգ և լիազոր դեսպան Կ. Ղազինյանը նույնպես ողջունել ու բարձր է գնահատել այդ նշանակալից քայլը: Նա որոշումը կարևորել է նաև այն առումով, որ այն թույլ է տալիս Հայոց ցեղասպանության թեման ներառել պատմության դասագրքերում⁴⁴⁴:

Բոխումի «Սփյուռքի և ցեղասպանության գիտահետազոտական ինստիտուտ»-ի հիմնադիր և տնօրեն Մ. Դաբադի համոզմամբ՝ Գերմանիայում Հայոց ցեղասպանության ճանաչման աշխատանքները կշարունակվեն և կպսակվեն հաջողությամբ⁴⁴⁵:

Թեսսա Հոֆմանը բանաձևի վերաբերյալ տվեց իր մասնավոր դիրքորոշումը. «Մենք այն չենք դիտարկում միայն «Ցեղասպանություն» եզրույթի չկիրառման տեսանկյունից, այլ նաև այն տեսանկյունից, որ դրա հիմնավորման տեքստում նշվել էր նաև ոճրագործություն հասկացությունը, որը համապատասխանում է ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի չափանիշներին: Փաստորեն, Բունդեսթագը խիզախություն է ունեցել որոշակի ձևով խոսել դրա ճանաչման մասին»⁴⁴⁶:

Ք. Բլիդալը նշում էր, որ «Ցեղասպանություն» հասկացության բացակայությունը 2005 թ. ընդունված բանաձևում մեծ սխալ է եղել. «Ցավոք, «Ցեղասպանություն» եզրույթի չկիրառումը բանաձևում անարդյունավետ էր և մեծ սխալ էր: Անարդյունավետ էր այն պատճառով, որ թուրք ազգայնականները նույնիսկ այդ բանաձևի ընդունումը դիտեցին որպես հարձակում: Այդ ամենն էլ զայրացրեց և թուրքական, և հայկական կողմերին»⁴⁴⁷:

Չնայած Բունդեսթագի ընդունած բանաձևում «Ցեղասպանություն» տերմինի չկիրառման փաստին՝ այս բանաձևը լուրջ առաջընթաց էր նշանակում հայամետ ուժերի համար, քանի որ հնարավոր եղավ Բունդեսթագում իրականացնել կողմից

⁴⁴³ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետություն», 18 հունիս, 2005թ.:

⁴⁴⁴ Տե՛ս «Երկիր», 17 հունիսի, 2005թ.:

⁴⁴⁵ Տե՛ս «Ազգ», 19 օգոստոս, 2005թ.:

⁴⁴⁶ Hofman T., Bezelgues S., Genozid „Anerkennung“ und Pönalisierung von Genozidleugnung. Deutsche Zeitschrift für Politik und Wirtschaft des Orients, 2006, Jg. 47, Heft 2, S. 236-259.

⁴⁴⁷ Blydal C. J., Bergner Ch. նշվ. աշխ., S 278.

Հայոց ցեղասպանության թեմայի սուր քննարկումներ և վերջում էլ դրա վերաբերյալ որոշում կայացնել:

Իրադարձությունների զարգացումը բանաձևի ընդունումից հետո: Բանաձևի ընդունումից հետո, ինչպես նշվել է, ԳԴՀ-ում անցկացվեցին Բունդեսթագի պատգամավորական ընտրություններ: Այդ ժամանակ հայկական «կոալիցիայի» և «Ձախերի միություն ԴՍՄ» («LINKSPARTEI PDS») կուսակցության միջև սուր հակասություններ նկատվեցին: Պատճառը իրենց կողմից Կեսկինի թեկնածությունը առաջադրելն էր⁴⁴⁸: Հ.Կեսկինը, սկսած դեռևս 2001 թ., որպես Գերմանիայի թուրքական համայնքի ղեկավար, վարել էր ակտիվ հակահայկական քաղաքականություն և հանդես էր եկել բազմաբնույթ կոչերով, որոնք ուղղված էին Ցեղասպանության ժխտմանն ու դրա ճանաչման գործընթացը խոչընդոտելուն:

«Ճանաչում» աշխատանքային հանձնախմբի շրջանակներում Թեսսա Հոֆմանի կողմից ստեղծված «Խոսենք մեկ ձայնով» կազմակերպչական կոմիտեն դիմեց վերոնշյալ կուսակցության այն ժամանակվա ղեկավար Լոթար Բիսկինին և նրանից պահանջեց խոչընդոտել Հ. Կեսկինի թեկնածության առաջադրումը⁴⁴⁹:

Սակայն դա չխանգարեց, որ նա հայտնվի Բունդեսթագում և մանդատը ստանալուց հետո Հ. Կեսկինը ստանձնեց Բունդեսթագի պաշտպանության հարցերով զբաղվող հանձնաժողովի անդամի, ինչպես նաև ԵՄ-ի հետ կապերի և ներքին հարցերի հանձնաժողովների փոխարինող անդամի լիազորությունները⁴⁵⁰:

Հ. Կեսկինի ընտրվելուց հետո ակտիվություն ցուցաբերեց Գերմանահայոց կենտրոնական խորհուրդը՝ ի ցույց դնելով Հայոց ցեղասպանության դեմ բերված նրա փաստարկումները: ԳԿԽ-ն «Ձախերի միություն ԴՍՄ»-ի (այսուհետ՝ «Ձախերի միություն») խմբակցության ղեկավար Գրեգոր Գիզիի հետ ունեցած նամակագրություններում քննադատեց Ցեղասպանության վերաբերյալ իրենց խմբակցության նոր անդամի դիրքորոշումը: Սակայն Գ. Գիզին, թերագնահատելով հայկական շահերի պաշտպանությամբ հանդես եկող կազմակերպությունների այդ

⁴⁴⁸ Հ. Կեսկինի թեկնածության առաջադրումը նպատակ ուներ թուրքական ընտրազանգվածի ձայները ուղղել իրենց կողմը:

⁴⁴⁹ Տե՛ս http://www.aga-online.org/news/attachments/Brief_an_Bisky.pdf, հասանելի 03.04.2017:

⁴⁵⁰ Մուտք գործելով պառլամենտ՝ նա հրաժարվեց Գերմանիայի թուրքական համայնքի ղեկավարի պաշտոնից, իսկ նրան այդ պաշտոնում 2005թ. փոխարինեց Քենան Կոլաթը:

ժամանակվա հնարավորությունները, խուսափողական պատասխաններով փորձեց հանգստացնել հայկական կողմին⁴⁵¹:

ԳԿԽ-ի հասարակայնության հարցերի գծով այն ժամանակվա պատասխանատու Թորոս Սարյանը համակարգում էր հայկական կազմակերպության աշխատանքները լրատվամիջոցների հետ: Նրան հաջողվեց համագործակցել Բեռլինի «Դեռ Թագեսշպիգել» հեղինակավոր պարբերականի հետ:

«Ձախերի միություն» խմբակցության ղեկավարի պաշտոնակատար Բողո Ռամելովի գրասենյակի աշխատակիցը, հանդես գալով ԳԿԽ-ին կողմից իրականացրած մամուլի հրապարակումների դեմ, դրա պատասխանը տվեց Ռամելովի պաշտոնական կայք էջում կատարված հրապարակմամբ: Այնտեղ նա դժգոհ էր «Դեռ Թագեսշպիգել» պարբերականում տեղ գտած, ըստ իր բնորոշման, անհավասարակշիռ հոդվածից⁴⁵²:

Այդ հակամարտությունը շարունակեց 2006 թ. ընթացքում և նոր բարձրակետի հասավ 2007 թ. հունվարին: Այդ ժամանակ Բ. Ռամելովը կշտամբեց ԳԿԽ-ին՝ 1915 թ. դեպքերը հոգուտ սեփական շահերի օգտագործելու համար: ԳԿԽ-ն այդ գրության բովանդակությունը բնորոշեց որպես ստոր ու խայտառակ: 2007 թ. հունվարի 5-ին ԳԿԽ-ն մամուլում սուր քննադատության ենթարկեց Բ. Ռամելովին, ով հանդես էր գալիս Կեսկինի շահերի պաշտպանությամբ: ԳԿԽ-ն Բ. Ռամելովին բնութագրեց որպես ցեղասպանությունը ժխտող իր ընկերոջ՝ Հակկի Կեսկինի ջատագով⁴⁵³:

Կոնֆլիկտի սրացումն ընդգրկեց նաև կուսակցական ներքին շրջանակները: «Ձախերի միություն» խմբակցության և կուսակցության ներսում անվստահություն առաջացավ Հակկի Կեսկինի անձի հանդեպ և մի շարք կուսակցականներ քննադատեցին կուսակցության և խմբակցության ղեկավար կազմին՝ Հ. Կեսկինի

⁴⁵¹Տե՛ս Der Tagesspiegel, Weiß nichts, macht nichts, 08.12.2006. Տե՛ս նաև <http://www.tagesspiegel.de/politik/weiss-nichts-macht-nichts/784514.html>, հասանելի 03.04.2017:

⁴⁵² Տե՛ս Armenisch-Deutsche Korrespondenz, Jg. 2007, № 150, S.18.

⁴⁵³ Arbeitsgruppe Anerkennung e.V., Prof. Hakki Keskin, die Linkspartei und ihr Umgang mit den Nachfahren von Völkermordopfern: AGA-Presseerklärung zu einem eskalierenden Streit, Berlin, 5. Januar 2007. Տե՛ս նաև <http://www.aga-online.org/news/detail.php?locale=de&newsId=170>:

պաշտպանությամբ հանդես գալու համար: Նրանք գտնում էին, որ իրենց կուսակցությունում պետք չէ հանդուրժել Հ. Կեսկինի քմահաճությունները⁴⁵⁴:

Այս ամենին հակառակ՝ Հ. Կեսկինը, ինչպես միշտ, օժանդակություն էր ստանում կուսակցության ղեկավար կազմի կողմից: Վիճակն այնքան սրվեց, որ որոշվեց 2007 թ. հունվարի 9-ին Բրեմենում գումարել կուսակցության դռնփակ նիստ, որտեղ Հ. Կեսկինը պետք է հանդես գար կուսակցական գործընկերների առջև: Կուսակցական ղեկավարությունը հույս ուներ, որ այդ նիստից հետո ամեն ինչ կընկնի իր տեղը, և այդ հակասությունները կհարթվի: Նախքան նիստը խմբակցության ղեկավար Օսկար Լաֆոնտեն Կեսկինին զսպվածության կոչ էր արել⁴⁵⁵:

Բացի Հայոց ցեղասպանության հարցում ունեցած իր ժխտողական դիրքորոշումից՝ Հակկի Կեսկինը հայկական կոալիցիայի դեմ հանդես եկավ նաև մեկ այլ նախաձեռնությամբ: Նա իր պատգամավորության տարիներին Լեռնային Ղարաբաղի տարածքից հայկական զորքերը դուրս բերելու կոչ արեց, և դրա վերաբերյալ Բունդեսթագում հանդես եկավ օրենսդրական նախաձեռնությամբ:

2007 թ. ապրիլի 2-ին պատգամավորներ Հ. Կեսկինը և Դիեթեր Դեհմը կառավարությանը կատարած հարցմամբ փորձեցին ճշտել կառավարության վերաբերմունքը Լեռնային Ղարաբաղի չլուծված հակամարտության վերաբերյալ⁴⁵⁶:

2007 թ. մայիսի 4-ին տրված պատասխանում դաշնային կառավարությունը նշում էր, որ Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակի հետ կապված խնդիրները պետք է լուծվեն Հայաստանի և Ադրբեջանի երկկողմ բանակցությունների միջոցով՝ ԵԱՀԿ-ի շրջանակներում⁴⁵⁷:

⁴⁵⁴Տե՛ս Der Tagesspiegel, Linke:Armenier instrumentalisieren Genozid Opfer, 05.01.2007. Տե՛ս նաև <http://www.tagesspiegel.de/politik/linke-armenier-instrumentalisieren-genozid-opfer/794692.html>

⁴⁵⁵ Տե՛ս Junge Welt, Armenier Debatte in der Linksfraktion: Bundestagabgeordneter Hakkin Keskin in der Kritik, 11.01.2007, S. 4.Տե՛ս նաև <https://www.jungewelt.de/loginFailed.php?ref=/artikel/79690.armenier-debatte-in-der-linksfraktion.html>, հասանելի 03.04.2017:

⁴⁵⁶Տե՛ս Deutscher Bundestag, Kleine Anfrage der Abgeordneten Dr. Diether Dehm, Dr. Hakki Keskin, Monika Knoche, Paul Schäfer (Köln), Bodo Ramelow, Alexander Ulrich, Wolfgang Gehrcke und der Fraktion DIE LINKE, Drucksache 16/4949, 16. Wahlperiode, 02. 04. 2007. Տե՛ս նաև <http://dipbt.bundestag.de/doc/btd/16/049/1604949.pdf>, հասանելի 03.04.2017:

⁴⁵⁷Տե՛ս Deutscher Bundestag, Antwort der Bundesregierung auf die Kleine Anfrage der Abgeordneten Dr. Diether Dehm, Dr. Hakki Keskin, Monika Knoche, weiterer Abgeordneter und der Fraktion DIE LINKE, Drucksache 16/5221, 16. Wahlperiode, 04. 05. 2007. Տե՛ս նաև <http://dipbt.bundestag.de/doc/btd/16/052/1605221.pdf>, հասանելի 03.04.2017:

Հ. Կեսկինը, ի պատասխան կառավարության պարզաբանումների, մամլո ասուլիսում նշեց, որ այդ հակամարտությունը պետք է լուծվի միայն պաշտոնական Բաքվի դիրքորոշմանը համապատասխան: Նա նաև նշեց, որ «Ձախերը» պահանջում են դուրս բերել հայկական զորքերը օկուպացված տարածքներից և վերականգնել Ադրբեյջանի տարածքային ամբողջականությունը⁴⁵⁸:

2007 թ. արված այս հայտարարությունը իրականում ոչ թե խմբակցության դիրքորոշումն ու մտահաղացումն էր, այլև Կեսկինի սեփական նախաձեռնությունը: Այս ամենը կրկին առաջ բերեց նրա կուսակից ընկերների դժգոհությունը⁴⁵⁹:

Այդ հարցման դեմ արտահայտվեցին նաև Թեսսա Հոֆմանը և Ժիրայր Քոչարյանը, ովքեր նամակներով և ԶԼՄ-ներում բողոքեցին այդ հարցման դեմ: Թ. Հոֆմանը գտնում էր, որ Հայաստանի Հանրապետությունը հակամարտության կողմ չէ, և հայկական զորքերի կողմից ոչ մի զավթում էլ չի եղել⁴⁶⁰:

2009 թ. Բունդեսթագի ընտրություններին այլևս Հ. Կեսկինին⁴⁶¹ չառաջադրվեց «Ձախերի միություն» կուսակցությունում, ինչը հիմնականում պայմանավորված էր նրա անձը վարկաբեկված լինելով:

Համեմատելով երկու փուլերում իրականացված գործողությունները և դրանցից բխող հետևանքները՝ կարող ենք առանձնացնել հետևյալ դրույթները: Նախ՝ հայկական խնդրագրի անհաջող ընթացքը հայերի և հայամետ գործիչների շրջանում դժգոհությունների և տարակարծությունների տեղիք տվեց:

Ցեղասպանության 90-րդ տարելիցը Գերմանիային կանգնեցրեց 2 այլընտրանքների առջև՝ շարունակել հետազայում ևս լռել և դրանով ռիսկի տակ դնել այս հարցի հետ կապված «մեկուսացվածությունը», թե շարժվել առաջ և վերագնահատել նախկին դիրքորոշումը:

⁴⁵⁸Տե՛ս Turkishpress, Nach heftiger Kritik knickt die Ditib ein - Özoguz kommt doch, 19.06.2016. Տե՛ս նաև <https://turkishpress.de/artikel/politik/19-06-2016/nach-heftiger-kritik-knickt-die-ditib-ein-oezoguz-kommt-doch>, հասանելի 03.04.2017:

⁴⁵⁹ Տե՛ս Der Tagesspiegel, Linkspartei: Kleines Bergkarabach, großer Ärger, 24.06.2007. Տե՛ս նաև <http://www.tagesspiegel.de/politik/linkspartei-kleines-bergkarabach-grosser-aerger/967262.html>, հասանելի 03.04.2017:

⁴⁶⁰Տե՛ս Arbeitsgruppe Anerkennung e.V., Presseerklärung, 21.05.2007. Տե՛ս նաև <http://www.aga-online.org/news/detail.php?locale=de&newsId=216>, հասանելի 03.04.2017:

⁴⁶¹ Այդ ժամանակվանից նա Գերմանիայի «Թուրք-ադրբեյջանական միավորման» նախագահն է:

Այս ամենին զուգահեռ՝ պետք է նշել նաև գերմանական մամուլի դերը, որը սկսեց ավելի մեծ ուշադրություն դարձնել Հայոց ցեղասպանության հարցի լուսաբանմանը: Դա մասնավորապես սկսվեց այն բանից հետո, երբ Թուրքիայի ճնշումների ներքո Բրանդենբուրգի տարածաշրջանի ուսումնական ծրագրերից դուրս մղվեց Հայոց ցեղասպանության թեման, որին էլ հետևեց մամուլի բուռն արձագանքը: Հավելենք, որ Հայոց ցեղասպանության թեման ընդհանուր դպրոցական ծրագիր էր մտել 2002 թ.⁴⁶² նախարար Ստեֆան Ռայշեի օրոք:

Խնդրագրի ձախողումից կարելի է կատարել այն հետևությունը, որ ինչ-որ նախագծի հաջող ընթացք տալու համար անհրաժեշտ է ունենալ բազում համախոհ կուսակցություններ: Եթե առաջին նախագծի պարագայում նպատակային չեղավ ՍԴՄ-ի օժանդակությունը, ապա հաջորդ դեպքում ՔՍՄ կուսակցությանը հաջողվեց շահել համակիրների բավարար քանակ: Այնուամենայնիվ, «Ցեղասպանություն» տերմինը տեղ չգտավ բանաձևի վերջնական տարբերակում, սակայն այդ ամենը հետագայում այս հարցին անդրադառնալուն հող նախապատրաստեց:

⁴⁶²Տե՛ս Rede von Steffen Reiche bei der Zentralen Gedenkfeier für die Opfer des Genozids an den Armeniern Paulskirche zu Frankfurt am Main, 20.04.2002.Տե՛ս նաև http://www.deutscharmenischegesellschaft.de/wp-content/uploads/2009/11/1_rgenreiche.pdf, հասանելի 03.04.2017:

3.3 ԳԴՀ ՀԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔԱՅԻՆ ԵՎ ԱՅԼ ԿԱՌՈՒՅՑՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՃԱՆԱԶՄԱՆ ԵՎ ԴԱՏԱՊԱՐՏՄԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅԱՄԲ

2005 թ. ընդունված բանաձևը նոր խթան հանդիսացավ ճանաչման գործընթացը շարունակելու համար: Այն նաև հնարավորություն ընձեռեց Բունդեսթագի պատգամավորներին՝ անկախ Թուրքիայի՝ Եվրամիությանը անդամակցելու հարցում ունեցած հայացքներից, ավելի ազատորեն խոսել Հայոց ցեղասպանության մասին⁴⁶³:

2008 թ. հոկտեմբերին «Ճանաչում» աշխատանքային հանձնախումբը ձեռնարկեց Գերմանիայում Հայոց ցեղասպանության ժխտումը քրեականացնող նախագիծ կազմելու գործը: Այդ նպատակով խնդրագիր կազմվեց «Ցեղասպանությունը ժխտողներին պատասխանատվության ենթարկելու և Քրեական օրենսգրքի 130-րդ հոդվածը փոփոխելու» մասին վերնագրով, որը կազմել էին «Ճանաչում» աշխատանքային հանձնախմբի անդամներ Սարգիս Բեգելգուեսը և փաստաբան Սվեն Լայստիկովը: Նախաձեռնության հեղինակը դարձյալ Թեսսա Հոֆմանն էր, ով նշում էր, որ իրենց նպատակն է գալ քաղաքացիական հասարակության սկզբունքներից բխող օրենսդրական նախաձեռնությամբ, և այդ Բունդեսթագի քննարկմանը ներկայացնել ոչ միայն Հայոց ցեղասպանությանը, այլ նաև արամեական, ասորական և հունական ջարդերը ժխտողներին քրեորեն պատիժ նախատեսելու օրենսդրական փոփոխությամբ⁴⁶⁴:

Վերոհիշյալ հոդվածի 3-րդ բաժնում, պատիժ էր սահմանվում միայն օրենքով հաստատված ցեղասպանությունները ժխտելու դեպքում: Դրանով, փաստորեն, բացառվում էր այլ ցեղասպանությունների ժխտման դեպքում իրավական պատասխանատվության ենթարկումը: Խնդրագրի նախագիծը օրենսդիրներից պահանջում էր հստակեցնել, թե օրենքը, որ Ցեղասպանությունների ժխտմանն է

⁴⁶³ St' u Blydal C. Bergner J., նշվ. աշխ., S. 279.

⁴⁶⁴ St' u AGA beantragt beim Petitionsausschuss Erweiterung von Artikel 130 StGB, Berlin, 15.19.2008. St' u նաև <http://www.aga-online.org/signature/detail.php?locale=en&petitionId=6>, հասանելի 03.04.2017:

վերաբերում և ժխտման դեպքում ինչ պատժամիջոցներ են սահմանվում, և ի վերջո դրան համապատասխան ինչ փոփոխությունների պետք է ենթարկվի քրեական օրենսգիրքը:

Բացի դրանից, խնդրագրի տեքստում առաջարկվում էր քրեական օրենսգրքի 130-րդ հոդվածում հավելել հետևյալ ձևակերպումով «բ» կետ. «Մինչև հինգ տարվա ազատազրկման կամ էլ ֆինանսական պատժի կենթարկվի յուրաքանչյուրը, ով հրապարակայնորեն կժխտի, հավանություն կտա կամ էլ կարդարացնի որևիցե ցեղասպանություն»: Խնդրագրում որպես ցեղասպանություններ էին բնորոշվում նացիստական Գերմանիայի և երիտթուրքական իշխանությունների կողմից իրականացված ցեղասպանությունները, ինչպես նաև Նամիբիայի, Կամբոջայի, Ռուանդայի և Սրեբրենիցայի ցեղասպանությունները⁴⁶⁵:

Խնդրագրի տեքստը «Ճանաչում» աշխատանքային հանձնախումբը ուղարկեց Գերմանիայում գործող տարբեր էթնիկ խմբերի ներկայացուցչական միություններին՝ ստորագրելու⁴⁶⁶: Դրանց թվում էին «Գերմանահայոց կենտրոնական խորհուրդը», «Գերմանիայում արամեացիների ֆեդերացիան», ինչպես նաև «Ասորական դեմոկրատական կազմակերպությունը»: Որպես այդ խնդրագիրը օժանդակողներ ներառվեցին նաև Բեռլինի հայկական համայնքը և հայկական մի շարք կազմակերպություններ⁴⁶⁷:

Այն Բունդեսթագի խնդրագրերի գծով հանձնաժողովին ներկայացվեց 2008 թ. հոկտեմբերի 15-ին, իսկ հոկտեմբերի 27-ին էլ հանձնվեց Արդարադատության նախարարությանը՝ դրա վերաբերյալ դիրքորոշում հայտնելու համար⁴⁶⁸:

2008 թ. դեկտեմբերի 10-ին Արդարադատության նախարարությունը խնդրագրերի հանձնաժողովին ներկայացրեց իր դիրքորոշումը, որում մատնանշվում էին գործող իրավակարգերը և դրանց հետ կապված պատժամիջոցները, որոնք

⁴⁶⁵ Տե՛ս նույն տեղում:

⁴⁶⁶ Zentralrat der Armenier in Deutschland e.V., Armenische Gemeinde Kehl e.V., Armenische Kirchen- und Kulturgemeinde Berlin e.V., Armenische Gemeinde Berlin e.V., Institut für Armenische Fragen e.V., Föderation der Aramäer (Suryoye) in Deutschland e.V. (FASD), Assyrische Demokratische Organisation (ADO), Verein der Pontier in Berlin „I Ipsilantides“ e.V., Verein der Griechen aus Pontos zu München e.V., Verein der Völkermordgegner e.V.

⁴⁶⁷ Տե՛ս AGA beantragt beim Petitionsausschuss Erweiterung von Artikel 130 StGB, Berlin, 15.19.2008.

⁴⁶⁸ Տե՛ս նույն տեղում:

սահմանվում են քրեական օրենսգրքի 130-րդ հոդվածով՝ քաղաքացիների հանդեպ իրականացվող հետապնդումները, մարդկանց նկատմամբ սերմանվող ատելությունը և մարդու արժանապատվության ոտնահարումները: Ընդ որում, իրավական պատասխանատվության է ենթարկվում ոչ միայն հրեաների, այլև ընդհանրապես ցեղասպանությունների ժխտողականությունը: Բացի այդ՝ նախարարությունը վկայակոչում էր նաև քրեական օրենսգրքի 140-րդ հոդվածի 2-րդ մասը և 194-րդ հոդվածը, որոնք կիրառվում են ցեղասպանությունը ժխտելու և դրա զոհերի հիշատակը վիրավորելու դեպքում: Արդարադատության նախարարությունը հավանություն չտվեց այդ խնդրագրին, քանի որ գերմանական դատական համակարգի համար անիրականանալի խնդիր էր մի շարք պատմական իրադարձություններ որպես ցեղասպանություն որակելը⁴⁶⁹:

Այս ամենի հետ, իհարկե չէին կարող համաձայն լինել խնդրագրի նախաձեռնողները: 2009 թ. նոյեմբերի 19-ին խնդրագրի հեղինակներն ու նրանց օժանդակողները Արդարադատության նախարարության մեկնաբանությունների դեմ հանդես եկան հակափաստարկներով: Նրանց կարծիքով պատասխանը թերի էր, և գործնականում ոչ կիրառելի⁴⁷⁰:

Նրանք նշում էին, որ պետք է ավելի հստակեցվեն այն դրույթները, թե որ ցեղասպանությունների հանդեպ ժխտողականություն ցուցաբերելու դեպքում պետք է իրականացվի քրեական պատասխանատվություն՝ մատնանշելով մի շարք երկրների օրինակներ:

Ի վերջո դաշնային կառավարությունը իր պատասխանի մեջ պարզորոշ արտահայտեց այդ հարցի վերաբերյալ իր դիրքորոշումը և նշեց, որ ըստ իրենց պետք է կոնկրետ պատիժներ սահմանել այս կամ այն ցեղասպանության ժխտման համար: Այդ խնդիրը պետք է առանձին քննարկվի մասնավոր դեպքերի օրինակով, և պատժիչ դատարանները պետք է որոշեն, թե պատմական, որ իրադարձությունը որակեն որպես ցեղասպանություն:

⁴⁶⁹St'u Bundesministerium der Justiz, Sekretariat des Petitionsausschusses des Deutschen Bundestages, Leugnung von Völkermord, Berlin, 10.12.2008. St'u նաև http://www.aga-online.org/news/attachments/AGA_Petition_130_STGB_Stellungnahme_BMJ.pdf, հասանելի 03.04.2017:

⁴⁷⁰ St'u Arbeitsgruppe Anerkennung an dem Petitionsausschuss des Deutschen Bundestages, Berlin, 19.11.2009. St'u նաև http://www.aga-online.org/news/attachments/AGA_Petition_130_STGB_Stellungnahme_AGA_BMJ.pdf, հասանելի 03.04.2017:

2012 թ. հունվարի 26-ին «Ճանաչում» աշխատանքային հանձնախումբը ևս մի հարցում կատարեց գործընթացի վերաբերյալ՝ հստակեցնելու, թե ինչու է հիտլերյան իշխանության իրականացրած ցեղասպանության ժխտումը քրեորեն պատժելի, բայց միևնույն ժամանակ այն չի տարածվում այլ ցեղասպանությունների ժխտման վրա: Փետրվարին խնդրագրերի հարցերով զբաղվող հանձնաժողովը գրությամբ պատասխանեց, որ խնդրագրի վերաբերյալ առաջիկայում կկայացվի որոշում: Նույն թվականի սեպտեմբերի 4-ին «Ճանաչում» աշխատանքային հանձնախումբը խնդրագրերի հանձնաժողովից ստացավ որոշման վերաբերյալ հիմնավորումը: Խնդրագրի հեղինակներին տեղեկացվում էր, որ հիտլերյան իշխանությունը, ինչպես նաև նրանց իրականացրած ցեղասպանությունը Գերմանիայի համար այլ արժեք է ներկայացնում և այն չի կարող համեմատության մեջ դրվել այլ ցեղասպանությունների հետ: Եվ դրանով էլ պայմանավորված՝ այդ կարգավորումը չի կարող տարածվել այլ ցեղասպանությունների վրա⁴⁷¹:

Այս ամենին «Գերմանահայոց կենտրոնական խորհուրդը», բացի ստորագրահավաքին մասնակցելուց, ներառված չէր: ԳԿԽ-ն ևս կողմ էր, որ Գերմանիայում որոշում ընդունվի ցեղասպանությունը ժխտողներին քրեական պատասխանատվության ենթարկելու մասին: ԳԿԽ-ի ղեկավարության մամուլ ասուլիսում հայտարարվեց հետևյալը. «Գերմանահայոց կենտրոնական խորհուրդը հասարակական նոր քննարկումների կոչ է անում, որով առաջարկում է ստեղծել օրենքով սահմանված պատիժներ ցեղասպանությունը ժխտողների համար»⁴⁷²:

Նույն ժամանակահատվածում «Ձախերի» խմբակցությունը մի հարցում ուղղեց դաշնային կառավարությանը 2005 թ. ընդունված բանաձևը կիրառելու վիճակի մասին: Այդ հարցման մեջ պատգամավոր Կատրին Վերները նշում էր, որ իշխանությունները երկար ժամանակ է՝ կարևորություն չեն տվել առաջարկի պահանջներին, և դա հիմնավորում էր այն փաստարկով, որ մինչև օրս Հայոց ցեղասպանության թեման

⁴⁷¹St' u Deutschen Bundestag Kersten Steinke an Tessa Hoffman, die begründete Beschlussempfehlung, Berlin, 04.09.2012. St' u նաև http://www.aga-online.org/news/attachments/AGA_Petition_130_STGB_Entscheidung_Petitionsausschuss.pdf, հասանելի 03.04.2017:

⁴⁷²St' u Vorstand des Zentralrats der Armenier in Deutschland, Völkermord unter Strafe stellen, Frankfurt am Main, 22.12.2011. St' u նաև <http://www.zentralrat.org/en/node/10861>, հասանելի 03.04.2017:

դեռևս չէր ներառվել դաշնության երկրամասերի (բացի Բրանդենբուրգի) ուսումնական ծրագրերում⁴⁷³:

Դաշնային կառավարության պատասխանում, որը հրապարակվեց 2010 թ. փետրվարի 25-ին՝ նշվում էր, որ Գերմանիան այդ պահին երկկողմ բանակցություններ է վարում Թուրքիայի կառավարության հետ վերջիններից՝ ԵՄ-ին անդամակցության թեմայով⁴⁷⁴: Իսկ ինչ վերաբերում էր Հայոց ցեղասպանության թեմայի ներառմանը ուսումնական ծրագրերում, ապա այդ իրավասությունը պատկանում է առանձին երկրամասներին, և հենց նրանք էլ պատասխանատու են այդ հարցում⁴⁷⁵:

Այդ պատասխանում հատկապես հիշարժան էր 1915-1916 թթ. Օսմանյան կայսրությունում տեղի ունեցած իրադարձությունները բնութագրելու հարցում կառավարության հետընթացը: Եթե 2005 թ. Բունդեսբադը գրեթե ճանաչել էր Հայոց ցեղասպանությունը, ապա այժմ փաստորեն դաշնային կառավարությունը հետքայլ էր կատարում՝ իր պատասխանում վկայակոչելով ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի դրույթները և նշում էր, որ այդ հարցի գնահատականը ու բնորոշումը պետք է տան գիտնականները: Շարունակելով ընդգծվում էր, որ 1915-1916 թվականների ողբերգական իրադարձությունները միայն Հայաստանի և Թուրքիայի քննարկումները առարկա են, և իրենք էլ պետք է լուծում տան դրան⁴⁷⁶:

Բացի դրանից, դաշնային կառավարությունը նաև նշում էր, որ պետք է ստեղծվի պատմաբանների հանձնաժողով, որն էլ կքննարկի դրա հետ կապված վիճահարույց հարցերը: Հիշեցնենք, որ այդ առաջարկն ամբողջությամբ անընդունելի էր հայամետ կոալիցիայի համար և մինչ այդ բազմիցս մերժվել էր նրանց կողմից: Դաշնային կառավարության պատասխանն առաջացրեց հայանպաստ ուժերի, ինչպես միջազգային սփյուռքյան այլ երկրների կառույցների վրդովմունքն ու զայրույթը:

⁴⁷³ St' u Deutscher Bundestag, Kleine Anfrage der Abgeordneten Katrin Werner, Jan van Aken, Christine Buchholz, Wolfgang Gehrcke, Annette Groth, Stefan Liebich und der Fraktion DIE LINKE, 17. Wahlperiode, Drucksache 17/687 10. 02. 2010. St' u նաև http://www.deutscharmenischegesellschaft.de/wp-content/uploads/2009/11/DIE-LINKE-Kleine-Anfrage-Umsetzung-des-Bundestagsantrags-15_5689-1700687-20100210.pdf, հասանելի 03.04.2017:

⁴⁷⁴ St' u Deutscher Bundestag, Antwort der Bundesregierung Drucksache 17/687, 17. Wahlperiode, 25. 02. 2010, S. 2. St' u նաև <http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/17/008/1700824.pdf>, հասանելի 03.04.2017:

⁴⁷⁵ St' u նույն տեղում, S. 3:

⁴⁷⁶ St' u նույն տեղում, S. 7:

ԳԿԽ-ի նախկին ղեկավար Ռաֆֆի Բեդիկյանը, ով նաև Շվեդիայում գործող «Եվրոպայի հայերի ասամբլեայի» գերմանական բաժնի ղեկավարն էր, բողոք-նամակ հղեց Անգելա Մերկելին՝ հայտնելով իր դժգոհությունը⁴⁷⁷:

Բացի այդ՝ նա հայկական կազմակերպություններին, հայկական համայնքին և հայամետ գործունեություն իրականացնող անձանց կոչ արեց հասարակական բողոք բարձրացնել դաշնային կառավարության այս դիրքորոշման դեմ:

Դաշնային կառավարության պատասխանը արձագանքներ առաջացրեց նաև «Ձախերի» խմբակցությունում, որի ժամանակ պատգամավոր Կ. Վերները կուսակցության դիրքորոշումն արտահայտեց 2010 թ. ապրիլի 23-ին⁴⁷⁸: Այդ հայտարարությանը հետևեց նրանց պաշտոնական արձագանքը դաշնային կառավարության հնչեցրած պատասխանին, որը տեղի ունեցավ 2010 թ. մայիսի 19-ին⁴⁷⁹:

Դրանում կրկին ի ցույց էր դրվում Օսմանյան կայսրության կողմից քրիստոնյա փոքրամասնությունների դեմ իրականացված ցեղասպանության հարցում Գերմանիայի պատասխանատվությունն ու մեղքի բաժինը, և սուր քննադատության ենթարկվեց նաև դաշնային կառավարության դիրքորոշումը:

Այս ամենին հետևեց շվեդական պառլամենտում հայկական բանաձևի ընդունումը, որով Օսմանյան կայսրությունում կատարված զանգվածային սպանություններն ու տեղահանությունները որակվեցին ցեղասպանություն⁴⁸⁰: Թուրքական կառավարության ագրեսիվ ռեակցիան այս անգամ ուղղվեց Շվեդիայի

⁴⁷⁷ Տե՛ս Assembly of Armenians of Europe Garo Hakopian an Frau Bundeskanzlerin Angela Merkel, Uppsala, 15.04.2010. Տե՛ս նաև <http://www.deutscharmenischegesellschaft.de/wp-content/uploads/2009/11/Offener-Brief-an-das-Bundeskanzleramt-2-1.pdf>, հասանելի 03.04.2017:

⁴⁷⁸ Տե՛ս Katrin Werner, Völkermord an den Armeniern anerkennen, Berlin, 23. 04.2010. Տե՛ս նաև http://m.aga-online.org/news/attachments/KatrinWerner_PresseMitteilung_2010.04.24.pdf, հասանելի 03.04.2017:

⁴⁷⁹ Տե՛ս Deutscher Bundestag, Kleine Anfrage der Abgeordneten Katrin Werner, Wolfgang Gehrcke, Annette Groth, Andrej Hunko, Harald Koch, Stefan Liebich und der Fraktion DIE LINKE, Drucksache 17/179, 17. Wahlperiode, 19. 05. 2010. Տե՛ս նաև <http://dipbt.bundestag.de/doc/btd/17/017/1701798.pdf>, հասանելի 03.04.2017:

⁴⁸⁰ Տե՛ս Die Zeit, Schweden vergrätzt türkische Regierung, 12.03.2010. Տե՛ս նաև <http://www.zeit.de/politik/ausland/2010-03/schweden-tuerkei-armenien>, հասանելի 03.04.2017:

դեմ՝ Թուրքիայում բնակվող 100.000 հայերի առանց թուրքական անձնագրերի արտաքսման սպառնալիքով⁴⁸¹:

Թուրքիայի վարչապետ Էրդողանի այս հայտարարությունը կրկին գերմանական քննարկումների դաշտ մտցրեց Հայոց ցեղասպանության թեման: Սկզբում Էրդողանի հայտարարությունների դեմ իր բողոքն արտահայտեց ՔԴՄ/ՔՍՄ խմբակցության՝ մարդու իրավունքների և հումանիտար օգնության հարցերի գծով խոսնակ Էրիկա Շտայնբախը՝ նշելով, որ նման հայտարարությամբ Թուրքիայի վարչապետը նախ ծաղրում է զոհերին և անվանագրկում է այն պետությունը, որին ինքը ներկայացնում է⁴⁸²:

Հիմք ընդունելով Է. Շտայնբախի բողոքական կեցվածքը՝ ԳԿԽ-ն փորձեց կապեր հաստատել նրա հետ, որպեսզի նրա միջոցով հետագայում հնարավոր լինել քայլեր ձեռնարկել Հայոց ցեղասպանության ճանաչման ուղղությամբ: Է. Շտայնբախը և ԳԿԽ-ի ղեկավարությունը հանդիպեցին 2010 թ. մարտի 24-ին Բունդեսթագում: ԳԿԽ-ն հետագայում այսպես է ներկայացվել հանդիպման արդյունքները. քննարկման օրակարգում ընկած էին 2005 թ. ընդունված բանաձևի միջոցառումների իրականացման, դպրոցական ուսումնական ծրագրերում Ցեղասպանության թեման ներառելու, Թուրքիայի ժխտողական քաղաքականության և Եվրոպայում ու Գերմանիայում Հայոց ցեղասպանության ճանաչմանն ուղղված անհրաժեշտ քայլերի իրականացման հարցերը⁴⁸³:

Փաստորեն ստացվեց այնպես, որ շվեդական պառլամենտի բանաձևի դեմ թուրքական կառավարության հայտարարության վերաբերյալ Է. Շտայնբախի արձագանքը նոր հնարավորություններ ստեղծեց հայկական շահերի արտահայտման գործընթացի համար:

Է. Շտայնբախի հետ ունեցած հանդիպումից հետո ԳԿԽ-ն իր պաշտոնական էջում հայտարարեց, որ այսուհետ տեղի են ունենալու կանոնավոր հանդիպումներ ԳԿԽ-ի ղեկավարության և պետական-քաղաքական տարբեր գործիչների միջև: Նման

⁴⁸¹St' u Politik, Türkei "duldet" 100.000 Armenier: Erdogan droht mit Ausweisung, 17.03.2010 . St' u նաև <http://www.n-tv.de/politik/Erdogan-droht-mit-Ausweisung-article781443.html>, հասանելի 03.04.2017:

⁴⁸²St' u Vorstand des Zentralrats der Armenier in Deutschland, ZAD trifft Politik: Zentralrat der Armenier in Deutschland startet Reihe von Politikergesprächen, Frankfurt am Main, 28.03.2010. St' u նաև <http://www.zentralrat.org/de/node/816>, հասանելի 03.04.2017:

⁴⁸³ St' u նույն տեղում:

կերպով ԳԿԽ-ն որոշել էր մեծացնել իր քաղաքական ակտիվությունը: Նա մտադիր էր նախաձեռնել երկխոսությունների շարք քաղաքական և պետական գործիչների հետ՝ օրակարգում ունենալով հայկական հարցերի լուծումը⁴⁸⁴:

2011 թ. սեպտեմբերի 11-ին «Հայնրիխ Բյուլլի հիմնադրամ»-ում տեղի ունեցավ միջազգային գիտաժողով՝ «Հայերի Ցեղասպանությունը և գերմանական հասարակայնությունը» խորագրով⁴⁸⁵: Միջոցառմանը մասնակցում էին նաև Ռ. Քանդյանը և Վ. Գուստը: Այդ գիտաժողովում պետք է ներկայացվեին 2005 թ. Բունդեսթագի ընդունած բանաձևի իրականացման ու հաշտեցման գործընթացի ուղղությամբ հետագա քայլեր ձեռնարկելու հարցերը:

Բոլոր զեկուցումներում անդրադարձ կատարվեց ուսումնական ծրագրերում Հայոց ցեղասպանության թեմայի ներառմանը: «Կանաչներ» խմբակցության պատգամավորներ Օզդեմիրը և Բեքը վստահեցրին, որ իրենց կողմից կառավարվող տարածաշրջաններում Ցեղասպանության թեման անպայման ներառվելու է ուսումնական ծրագրերում⁴⁸⁶, սակայն մինչև 2011 թվականի վերջը այդ ուղղությամբ ոչ մի տեղաշարժ չէր նկատվել:

ԳԿԽ-ն արտահայտեց իր զայրույթը այն բանի դեմ, որ հրավիրված չէր մասնակցելու գիտաժողովի աշխատանքներին: Հատկանշական էր նաև այն հանգամանքը, որ Թեսսա Հոֆմանը, ով այդ ժամանակ հայկական շահերի պաշտպանությամբ հանդես եկող ակտիվ և գլխավոր դերակատարներից էր, ևս հրավիրված չէր:

Ընդհանուր առմամբ, խոսելով Գերմանիայում հայկական շահերի պաշտպանության արդյունավետության մասին, կարելի է փաստել, որ նախորդ տարիների հետ համեմատ, 2009-2013 թթ. այն բավականաչափ նվազել էր: Գերմանայի հայկական սփյուռքին այս փուլում ևս չհաջողվեց Հայաստանի, Գերմանիայի և արտերկրի հայության միջև կապող կամրջի դեր ստանձնել:

⁴⁸⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

⁴⁸⁵ Armenisch-Deutsche Korrespondenz, Jg. 2011, № 154, S.48-49.

⁴⁸⁶ Տե՛ս, նույն տեղում:

Բնութագրելով այդ ժամանակվա հայամետ ուժերի համագործակցության վիճակը՝ կարելի է նշել, որ այն խիստ անբավարար է և պառակտված էր Հայոց ցեղասպանության 100-րդ տարելիցից առաջ:

Այսպիսով, այս ժամանակաշրջանում հայանպաստ ուժերի համագործակցության աստիճանը նվազել էր, և նրանց առջև ծառացել էին լուրջ դժվարություններ:

«Ճանաչում» աշխատանքային հանձնախումբը այս փուլում հանդես էր գալիս հայկական կազմակերպություններից մեկուսացած և միջոցառումները կազմակերպում ու իրականացնում էր կամ միայնակ, կամ էլ Օսմանյան կայսրությունից Գերմանիայում ապաստանած քրիստոնյա փոքրամասնությունների համայնքային ներկայացուցիչների հետ:

2005 թ. Հայոց ցեղասպանության թեման գրավեց մի շարք քաղաքական գործիչների և լրագրողների ուշադրությունը: Բանաձևի ընդունումից հետո Բունդեսթագի խմբակցությունները հայկական կոալիցիայի ներկայացուցիչների կողմից սուր քննադատությունների ենթարկվեցին: Պատճառը այն էր, որ վերջիններիս չէր գոհացնում Բունդեսթագի ընդունած բանաձևը, և նրանք ցանկանում էին հասնել այն բանին, որ այն որոշակի պարտավորություններ ստանձնելու ու իրականացնելու առարկայական հետևանքներ ունենար: Փաստորեն, 2005 թ. բանաձևը ընդունվեց ոչ թե որպես Ցեղասպանության ճանաչում, այլ որպես գերմանացի պառլամենտականների կողմից իրենց բաժին մեղքերից հրաժարում:

ԳԿԽ-ին այս փուլում ևս չհաջողվեց իր համահայկական գաղափարների շուրջ համախմբել հայտնի քաղաքական ու պետական գործիչների և ստանալ նրանց օժանդակությունը: Նրանց ձեռնարկած «ԳԿԽ-ն հանդիպում է քաղաքական գործիչներին» երկխոսությունների շարքն անարդյունավետ եղավ և կարճ ժամանակ անց դադարեց գոյություն ունենալուց:

ԳԿԽ-ի նպատակային և արդյունավետ գործունեություն իրականացնելու համար չէին բավարարում նյութական և մարդկային միջոցները: Բացի այդ՝ ԳԿԽ-ին չհաջողվեց ստեղծել և համախմբել սեփական անդամների բազան:

Շատ փորձագետներ ԳԿԽ-ի՝ հետագայում ակտիվ գործունեության ծավալելու և տարբեր գործընթացների վրա ազդեցություն ունենալու հնարավորությունները գնահատում էին անհեռանկարային: Ներկայումս ևս շարունակվում է կասկածի տակ մնալ այն հանգամանքը, թե արդյոք ԳԿԽ-ն կարող է ստանձնել Գերմանիայում հայկական շահերի պաշտպանությամբ զբաղվող միությունները համակարգող առաջնորդի դերը:

Գերմանացի քաղաքական գործիչների, լրագրողների և գիտնականների հետ կայուն աշխատանքային հարաբերություններ հաստատելու փոխարեն՝ հայկական կազմակերպություններն իրականացնում էին անիմաստ բողոքի բազմաթիվ միջոցառումներ, որոնք էական արդյունք չէին տալիս :

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Գերմանիայի հայ համայնքի 1991-2013 թթ. գործունեության հետազոտությունը հնարավորություն է ընձեռում կատարելու մի շարք եզրակացություններ.

- Հայոց ներկայությունը Գերմանիայում հիշատակվում է վաղ ժամանակաշրջանից, և դարերի ընթացքում գրանցվել են բազմաթիվ կարևոր ձեռքբերումներ երկու ժողովուրդների պատմության մեջ:
- 19-րդ դարից սկսած՝ Գերմանիայում սկսել են գործել հայկական ուսանողական տարբեր խմբեր և միություններ, որոնք հետագայում հիմք դարձան ազգային կազմակերպությունների և համայնքների ստեղծմանը:
- Հայերի մեծ հոսք դեպի Գերմանիան սկսվել է 19-րդ դարի կեսերից հետո: Նրանք գալիս էին Թուրքիայից, Լիբանանից, Իրանից և այլ երկրներից: Այդ ժամանակաշրջանում Գերմանիայի տարբեր հատվածներում հիմնվեցին հայկական համայնքներ, որոնց ներսում էլ տարբեր գործունեություն ծավալող միություններ:
- Հետխորհրդային կարգերի փլուզումից հետո Հայաստանի Հանրապետությունում գրանցվեցին արտագաղթի բարձր ցուցանիշներ, որի պատճառը հիմնականում հանրապետության սոցիալ-տնտեսական ծանր իրավիճակն էր: Հաստատվելով տարբեր երկրներում՝ հայերը ներգրավվում էին այդտեղի գործող հայկական համայնքային կյանքին կամ իրենք էին ձեռնամուխ լինում ստեղծելու միություններ կամ կազմակերպություններ՝ ներգրավելով տեղի հայությանը:
- 1990-ական թթ. սկսած՝ որպես բարեկեցիկ ու ապահով երկիր, սկսվեց հայերի նոր հոսքը դեպի Գերմանիա: Փախստականների հարցերով զբաղվող պետական մարմինները նրանց բնակեցրեց Գերմանիայի տարբեր երկրամասերում, որտեղ ստեղծեցին հայկական նոր համայնքներ և միություններ:
- Համալրումները հանգեցրեցին համայնքային կյանքի ակտիվացմանը և զարգացմանը: Ստեղծվեցին նոր կազմակերպություններ և միություններ, որոնք գործունեություն էին ծավալում տարբեր բնագավառներում:

- Գերմանիայի հայկական լրբխստական միությունները իրենց գործունեությամբ ու կարողություններով զիջում են շատ երկրներում գործող նմանատիպ կառույցներին, քանի որ նրանց գործունեության հնարավորությունները և ֆինանսական ներուժը պայմանավորված են հիմնականում անհատներից, իսկ նրանք համագործակցում են միայն այն կազմակերպությունների հետ և այն հարցերի շուրջ, որոնք իրենք են կարևորում:
- Անհրաժեշտ է ստեղծել կառավարման ճիշտ համակարգ և մի մարմին, որը կկարողանա կենտրոնացնել իր ողջ ուժը՝ հանուն մեկ միասնական նպատակի:
- Ինչ վերաբերում է գերմանացիների ու Գերմանիայում գործող այլ կազմակերպությունների ներգրավումը համայնքային կյանքին և հայկական հարցերին, կարելի է փաստել, որ դա լինում է ուղղակի և անուղղակի: Առաջինի դեպքում հայերը ջանքեր են գործադրում որևէ մեկի ուշադրությունը իրենց հուզող հարցերի վրա գրավելու համար, իսկ մյուս դեպքում՝ հանուն հանրային շահի:
- Բազմաթիվ հայեր, բարձրագույն կրթություն ստանալով, հաստատվում են տարբեր համալսարաններում՝ գիտական աշխատանքի, երբեմն էլ աշխատում են հայագիտական կենտրոնում:
- Հայագիտական կենտրոնները մեծ ներդրում ունեն Գերմանիայում հայագիտության զարգացման գործում: Նրանց հիմնական խնդիրներն են ֆինանսների սակավությունն ու փորձառու մասնագետների պակասը:
- Գերմանիայում գործող Հայ Առաքելական եկեղեցու թեմը հիմնականում կատարում է իր առաքելությունը: Առաջնորդարանի շնորհիվ կազմավորվում են նորանոր հոգևոր կենտրոններ և դա նպաստում է հայապահպանությանը: Հավատքը Գերմանիայում բնակվող հայերի մեծամասնության համար համախմբող դեր է կատարում:
- Եկեղեցին, իր կոչմանը հավատարիմ, ձեռնպահ է մնում քաղաքական գործընթացներից, քանի որ նրա ակտիվ մասնակցությունը տարբեր կառույցներում ոչ միանշանակ կընդունվեր, ինչն էլ կհանգեցներ անցանկալի շահարկումների:

- Համայնքում գործող մշակութային միություններն հիմնականում կատարում են իրենց վերապահված գործառույթները՝ կազմակերպելով համայնքի հայապահպանությունը և մշակութակրթական կյանքը:
- Իրենց գործունեությամբ առանձնանում են մասնագիտական միությունները, քանի որ դրանք այլ կազմակերպությունների համեմատ ավելի շատ բնագավառներում են համագործակցում Հայաստանի հետ:
- 1999 թ. սկսած՝ Գերմանահայոց կենտրոնական խորհուրդը ձեռնամուխ եղավ Ցեղասպանության ճանաչման գործընթացին՝ այդ նպատակին հասնելու համար օգտագործելով տարբեր կազմակերպությունների և միությունների ներուժը:
- Ցեղասպանության ճանաչման գործընթացը Բունդեսթագում և Բավարիայի լանդթագում համակիրներ ունեցավ, սակայն դա բավարար արդյունք չտվեց, ինչը պայմանավորված էր գլխավորապես թուրքական լոբբիով:
- 2001 թ. խնդրագրի վերջնական մերժումը չհուսահատեցրեց հայանպաստ գործունեություն իրականացնող ուժերին. նրանք կրկին շարունակեցին իրենց առաքելությունը՝ Ցեղասպանության ճանաչման գործընթացը վերջնական արդյունքի հասցնելու համար:
- 2004-2007 թթ. կարելի է բնորոշել որպես «Հայոց ցեղասպանության ճանաչման» ենթահամակարգի հասարակական և քաղաքական ընկալման փոխակերպումների ժամանակաշրջան: Ընդ որում, հայկական ուժերին հաջողվեց իրենց վստահողների և օժանդակողների խմբի մեջ ընդգրկել քաղաքական մի շարք գործիչների: Խոսքը վերաբերում է մի խումբ պատգամավորների, որոնք, ի տարբերություն Ցեղասպանության թեմայի շահարկման առաջին փուլի, սկսեցին արդեն հետաքրքրություն ցուցաբերել այդ հարցի վերաբերյալ և դրա լուծման եղանակներ փնտրել: Ի վերջո հայկական ուժերին հաջողվեց հասնել այն բանին, որ Բունդեսթագը ընդունեց բանաձև Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ, սակայն առանց «ցեղասպանություն» եզրույթի կիրառման:
- Այդ նախաձեռնության առանցքային դեմքերից է ՔԴՄ/ՔՍՄ խմբակցության պատգամավոր Բ. Բերգները: Նա՝ որպես «Գերմանիա-Հարավային Կովկաս»

պառլամենտական խմբի նախագահ, մեծ դեր խաղաց, որ Բունդեսթագի պատգամավորները այս հարցը քննարկեն և դրա վերաբերյալ որոշում կայացնեն: Նրան այս հարցում ակտիվորեն օժանդակում էին Ֆրիտց Բուինը («Կանաչներ») և Մարկուս Մեքելը (ՍԴՄ): Հենց այդ համագործակցության շնորհիվ էլ հնարավոր եղավ հասնելու առաջարկի, իսկ հետագայում էլ դրա վերաբերյալ բանաձևի ընդունմանը:

- Այդ առաջարկի բովանդակային մասը կազմելու գործում մեծ դեր ունեցավ նաև «Մեսրոպ» գիտակրթական կենտրոնի ղեկավար Հերման Գուլցը: Նա այդ ժամանակ հայանպաստ ամենաազդեցիկ դեմքերից մեկն էր, որը նաև բանաձևի տեքստի վերաբերյալ մի շարք խորհուրդներ տվեց Բունդեսթագի խմբակցություններին: Բացի այդ, Գուլցին հաջողվեց նաև բացառելու հնարավոր խանգարող գործոնները և կանխելու թեմայի շուրջ ծավալվելիք վաղաժամկետ սրացումները:
- Ճանաչման գործընթացի առաջին փուլի հետ համեմատած, երբ ԳԿԽ-ի «հանձնարարությամբ» Թեսսա Հոֆմանին հաջողվեց համախմբել հայամետ ուժերը, երկրորդ փուլի գործընթացներին այդ ուժերը մեկուսացվեցին: Միայն Հակկի Կեսկինի դեմ ստեղծված «միավորման» հետ կապված պետք է նշել, որ ԳԿԽ-ին հաջողվեց, Թորոս Սարյանի նախաձեռնության շնորհիվ, ստեղծել Կեսկինի դեմ ուղղված լուրջ հակազդող մարմին: Բացի այդ, չպետք է նաև անտեսել Բեռլինի «Դեռ Թագեսշպիգել» պարբերականի մի շարք լրագրողների ներդրումը, որոնք ակտիվորեն լուսաբանեցին Կեսկինի անձի շուրջ ծավալված իրադարձությունները և նպաստեցին այդ հարցի վերաբերյալ հասարակական կարծիքի ձևավորմանը:
- Լեռնային Ղարաբաղի կոնֆլիկտը միշտ կարևոր և առաջնային դեր է գրավել հայկական կազմակերպությունների միջոցառումներում, հատկապես «Գերմանա-հայկական ընկերության» ստեղծած «Հայ-գերմանական թղթակցությունում»: Ցեղասպանության ճանաչման առաջին երկու փորձերից հետո պարզ դարձավ, որ գերմանական քաղաքականության համար «Լեռնային Ղարաբաղի անկախության շարժման օժանդակությունը» մեծ արգելք է:

- Դեռևս առաջին փուլի ժամանակ Լեռնային Ղարաբաղի հարցի օժանդակության մերժումը երկպառակություններ առաջացրեց Ուլե Հիկշի և Թեսսա Հոֆմանի միջև: Չնայած հայկական շահերի պաշտպանությամբ հանդես եկող կազմակերպությունների կողմից այդ թեմայի երկարատև արծարծմանը գերմանացի քաղաքական գործիչները բացասաբար էին վերաբերվում դրան:
- Երկրորդ փուլի ընթացքում հայկական կոալիցիայի ներսում ի հայտ եկան մի շարք ճեղքվածքներ: Խոսքը վերաբերում է մասնավորապես հայոց շահերը պաշտպանող արևելագերմանական և արևմտագերմանական գիտնականներին, ովքեր տարբեր տեսլականներ ունեին հայկական հարցի լուծման խնդրում: Արևմտագերմանական գիտնականների թվին են պատկանում Թեսսա Հոֆմանը, Միհրան Դաբաղը, ինչպես նաև Րաֆֆի Քանոյանը:
- Հայամետ «կոալիցիայի» թուլացման օբյեկտիվ պատճառներից զատ՝ կան նաև սուբյեկտիվ պատճառներ, որոնցից որպես օրինակ կարելի է բերել «Հայկական հարցերի ինստիտուտի» դեպքը, երբ 2004 թ. նրա տնօրեն Էդուարդ Հովհաննիսյանի մահվանից հետո ինստիտուտը թուլացավ և գրեթե դադարեց զբաղվել հայկական շահերի պաշտպանությամբ:
- Դրան հակառակ՝ նկատվեց մի նոր կենտրոնի ակտիվության ավելացում: Խոսքը վերաբերում է Պոտոդամի «Լեփսիուսի տանը», որը ընդլայնեց իրեն օժանդակողների շրջանակը՝ ի հաշիվ քաղաքական մի շարք հայտնի գործիչների և գիտնականների: 2005 թ. ընդունված բանաձևով հենց այդ կենտրոնը դարձավ բանաձևի իրականացմանը նպաստող ամենաազդեցիկ մարմինը:
- Բանաձևը և հայկական շահը պաշտպանելու գործընթացում մեծ դեր խաղաց նաև մամուլը՝ իր անաչառ լուսաբանումներով:
- Բանաձևի ընդունումից հետո իրականացվելիք կետերը մոռացության մատնվեցին, ինչն առաջացրեց համայնքի արդարացի դժգոհությունը:
- Ժամանակի ընթացքում գերմանահայ համայնքը ու դրան կից գործող կառույցները բավարար չափով չհամագործակցեցին իրար հետ, որի հետևանքով հայկական հարցին վերաբերող համակիրների թիվն սկսեց նվազել:

- ԳԿԽ-ն վերջին շրջանում կորցրել էր քաղաքական գործընթացների վրա իր ազդեցությունը և շատ դեպքերում հաճախ գերագնահատում էր իր հնարավորությունները: Նրան չհաջողվեց կատարել համախմբող և համակարգող մարմնի դեր, որի հետևանքով հայկական հարցերը առաջ էին քաշվում այլ գործիչների կողմից:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ՍԿԶԲՆԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԻ ԵՎ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Սկզբնաղբյուրներ

Ա. Արխիվային փաստաթղթեր և նամակներ

1. ՀՀ ԱԳՆ պատմադիվանագիտական արխիվ
Պատմադիվանագիտական բաժին գործ 16-16, էջ 125, 127, 128, 161, գործ 19-VI էջ 47, 48, 63-68, 134, 135, գործ 9-11, էջ 28, 29, 70, 90, գործ 12-18, էջ 38, 46-53, 103, 104, գործ 13-13, էջ 7, 8, 31-34, 66, 67, 70, 102-119, գործ 178-I, էջ 28, 56:
2. Թեսսա Հոֆմանի անձնական արխիվ

Բ. Փաստաթղթերի ժողովածուներ

3. Gust, W., Der Völkermord an den Armeniern 1915/16. Dokumnte aus dem Politischen Archiv des deutschen Auswärtigen Amts, 2005.
4. Lepsius, J., Deutschland und Armenien 1914-1918. Sammlung diplomatischer Aktenstücke, Berlin, 1919.

Գ. Փաստաթղթեր

5. Bayerischer Landtag Drucksache 14/6281 vom 04.04.2001.
6. Deutscher Bundestag, Drucksache 14/5778 vom 04. 04. 2001, Drucksache 15/4933 vom 22. 02. 2005, Drucksache 15/4933 vom 21.04.2005, Drucksache 15/5689 vom 15.06.2005, Drucksache 16/4949 vom 02.04.2007, Drucksache 16/5221 vom 04.05.2007, Drucksache 16/4750 vom 19.03.2007, Drucksache 16/4959 vom 03.04.2007, Drucksache 17/687 vom 10.02.2010, Drucksache 17/687 vom 25.02.2010, Drucksache 17/179 vom 19.05.2010.

2. Գրականություն

7. Բախչինյան Հ., Արտաշես Աբեղյան (Գյոթե, Թատերգություններ, թարգմանությունը և ծանոթագրությունները Արտաշես Աբեղյանի), Երևան, 1995, էջ 272-277:
8. Գեորգեան Կ., Ամէնուն տարեգիրքը, 1954, Ա. տարի, Պեյրուֆ, էջ 141:
9. Թորլաքեան Մ., Օրերուս հետ, Պեյրուֆ, «Վահէ Սէթեան», 2001, էջ 586:

10. Խոջաբեկյան Վ., Հայաստանի բնակչության վերարտադրությունը և տեղաշարժերը XIX-XX դարերում, XXI դարի շեմին, Երևան, 2001, էջ 308:
11. Հայ Սփյուռք հանրագիտարան, 1-ին հատոր, Հայկական Հանրագիտարան հրատ., 2003., էջ 139-148:
12. Հայրունի Ա., Յոհաննես Լեփսիուսի առաքելությունը, Երևան, 2002, էջ 208:
13. Մանուկյան Ս., «Այ Փի Էս Սի» Քաղաքական և սոցիոլոգիական խորհրդատվությունների ինստիտուտ, Միգրացիոն կառավարման գործոնները Հայաստանում, Երևան, 2012թ, էջ 2
14. Մարտիկեան Ճ., Երգն Ամերիկայի, Պեյրուք, 1957, էջ 332:
15. Մոսկոֆեան Հ., Համշենահայ ընտանիքի մը ողիսականը՝ Մայնի-Ֆրանքֆուրթի մէջ, Մասիս, Բեյրութ, հունիս, 2006, էջ 51:
16. «Նորավանք» ԳԿՀ, Արտերկրի հայագիտական կենտրոնները. ներուժի գնահատում, Երևան, 2014, էջ 5-6:
17. Օրդուխանյան Ա., Գերմանիայի հայ ակադեմիականների Միության տարեգիրք, Երևան, 2002, էջ 41:
18. Абрамян Э. А., Забытый легион: Неизвестные страницы соединения специального назначения Бергманн, 2002, с. 22-25.
19. Aliye A., Hemşin Ermenileri. Tarihin ve Bugünün Aynasında, İstanbul, 2005, s. 70.
20. Arnpeck V., Sämtliche Chroniken, Hrsg. von Leidinger G., München, 1915, S. 447.
21. Benrath H. Die Kaiserin Theophano, Stuttgart, 1950, S. 571.
22. Blydal C. J., Bergner Ch. Versöhnung, Instrumentalisierung, Beleidigung. Der Armenierantrag im Jahre 2005 und die politische Willensbildung in Deutschland zum Völkermord an den Armeniern, Berlin, 2011, S. 273-280.
23. Braun J., Tracht und Attribute der Heiligen in der deutschen Kunst. Stuttgart 1943, S. 141-145.
24. Brentjes B., Eine Mainzer Handschrift von 1391 mit Miniaturen. In Revue des Etudes Armeniennes. Tome 25, Paris, 1994-1995, S 353-368.
25. Briskina-Müller A., Drost-Abgarjan A., Meißner A., Logos im Dialogos Auf der Suche nach der Orthodoxie. Gedenkschrift für Hermann Goltz, Berlin, 2011, S. 274.

26. Butler K., Defining Diaspora, Refining a Discourse, *Diaspora* 10, № 2, 2001, p. 192-193.
27. Cohen R., *Global Diasporas: An Introduction*, Routledge, 1997, p. 31.
28. Deutsch-Armenische Gesellschaft, 100 Jahre Deutsch-Armenische Gesellschaft: Erinnern. Gedenken. Gestalten, Hannover, 2014, S. 205.
29. Deutsch-Armenische Gesellschaft, 100 Jahre nach den Massakern von Abdul-Hamid an den Armeniern– Christliche Minderheiten in der Türkei, Frankfurt am Main, 1996.
30. Deutsch-Armenische Gesellschaft, *Phönix aus der Asche: Armenien 80 Jahre nach dem Genozid*, Frankfurt am Main, 1996.
31. Dreusse M., *Die armenische Diaspora in Deutschland. Ihr Beitrag zur Entwicklung Armeniens*, Frankfurt am Main, 2008, S. 58.
32. Drost-Abgarjan A., Goltz H., *Armenologie in Deutschland: Beiträge zum Ersten Deutschen Armenologen-Tag*, Münster, 2005, S. 103-108.
33. Fußbroich H., *Das Grab der Kaiserin Theophanu in Sankt Pantellon zu Köln*, Hrsg. Von Wolf G., Köln-Weimar-Wien, 1991, S. 295-299.
34. Goltz H., 10 Jahre MESROP-Zentrum für Armenische Studien, Halle-Wittenberg, 2008, S. 65.
35. Goltz H., *Eröffnung des MESROP. Zentrum für Armenische Studien an der Stiftung Leucorea Zu Wittenberg*, Münster, 2005, S. 245-255:
36. Hauser S., *Staufische Lehnspolitik am Ende des 12. Jahrhunderts 1180-1197*, Frankfurt am Main, 1998, S. 214-219.
37. Herbert U., *Geschichte der Ausländerpolitik in Deutschland . Saisonarbeiter, Zwangsarbeiter, Gastarbeiter, Flüchtlinge*, München, 2001.
38. Höfer J., Rahner R., Rahner K., *Lexikon für Theologie und Kirche, Zweiter Band*, Freiburg 1958, S. 526.
39. Hoffman T. *Armenien und seine Diaspora*, in der Beauftragte des Senats von Berlin für Integration und Migration Hrsg. *Armenier in Berlin - Berlin und Armenien*, Berlin, 2005.

40. Hofmann T., Koutcharian G., Armenien-Völkermord, Vertreibung, Exil; Menschenrechtsarbeit für die Armenier 1979-1987, Göttingen, 1987.
41. Laudage J. Das Problem der Vormundschaft über Otto III. In Kaiserin Theophanu. Begegnung des Ostens und Westens um die Wende des ersten Jahrtausends. Hrsg. von Euw A. und Schreiner P., Band II, Köln, 1991, S. 261-276.
42. Luchterhandt O., Der türkisch-armenische Konflikt die Deutschen und Europa, Hamburg, 2003. Heft 132, S. 5.
43. Meißner A., Rade M., „Christliche Welt“ und Armenien, Berlin, 2010, S. 204:
44. Meyer E., Berkian J. A., Zwischen Rhein und Arax. Neunhundert Jahre deutsch - armenische Beziehungen, Oldenburg, 1988, S. 13-14.
45. Nöhbauer F. H., Die Bajuwaren Weltbild Verlag, Augsburg, 1990, S. 15.
46. Ordukhanyan A., Armenier in Deutschland. Geschichte und Gegenwart, in: Der Ausländerbeauftragte, Beim Thüringer Ministerium für Soziales (Hrsg.): Gelbe Reihe, Erfurt, 2008, S. 34.
47. Safran W., Diasporas in Modern Societies: Myth of Homeland and Return, Diaspora 1, № 1, 1991, p. 83.
48. Sattler W. V., Lehrbuch der bayerischen Geschichte, München, 1868.
49. Schaefgen A., Schwieriges Erinnern. Der Völkermord an den Aremniern, Berlin, 2006, S. 73.
50. Schnapper D., From the Nation-State to the Transnational World: On the Meaning and Usefulness of Diaspora as a Concept, Diaspora 8, № 3, 1999, p. 225.
51. Sheffer G., Diaspora Politics: At Home Abroad, New York, 2003, p. 1.
52. Statistisches Bundesamt, Bevölkerung und Erwerbstätigkeit Ausländische Bevölkerung Ergebnisse des Ausländerzentralregister, Wiesbaden, 2016.
53. Strässle P. M., Der internationale Schwarzmeerhandel und Konstantinopel 1261-1484 im Spiegel der Sowjetischen Forschung, Bern, 1990.
54. Tauber, A., Armenier in Hamburg. Ethnographie einer Gemeinde in der Diaspora, Hamburg, 1999, S. 17-20.

55. Vehse E., Geschichte der Höfe der Häuser Baiern, Württemberg, Baden und Hessen. Erster Teil, Hamburg, 1853, S. 270-271:
56. von Voss H., Porträt einer Hoffnung: Die Armenier: Lebensbilder aus aller Welt, Berlin, 2005, S. 328-329.
57. Weber S., Ararat in der Bibel, Theologische Quartalschrift, 83. Jahrgang, Ravensburg 1901, S. 321-374.
58. Wegner A. T., Armenier-deutsch behandelt. Dokumentation zur Bremer Konferenz "Genozid und Holocaust" (19.-24. April 1985), 1985, Bremen.
59. Zadoian H., Our Brothers' Keepers: The American National Committee to Aid Homeless Armenians (ANCHA), New York, 2012, P. 30-32.
60. Zadoyan M., Migration und Integration: Migrationsorganisationen und gesellschaftliche Partizipation das Beispiel ausgewählter armenischer Vereine in Deutschland, Bochum, 2008, S. 42.

Հոդվածներ

61. Գալստյան Մ. Վ., Աշխատանքային միգրացիան հետխորհրդային Հայաստանի գյուղական բնակչության շրջանում, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, N 1-2 հունվար-օգոստոս, Երևան, 2011, էջ 164:
62. ՄԱԿ-ի Մարդկային զարգացման զեկույց, Հայաստան, Երևան, 1996, էջ 14:
63. Միգրացիա և մարդկային զարգացում. Հնարավորություններ և մարտահրավերներ, Մարդկային զարգացման ազգային զեկույց, Հայաստան 2009, էջ 39:
64. «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Սփյուռքի դավնանքային հատվածների խնդիրները և հնարավորությունները, Եվրոպայի կրոնադարձ հայերի խմբերը, Երևան, 2011, էջ 99-100:
65. Սահակյան Հ., Գերմանա-հայկական ընկերության հիմնադրումը, Հայագիտական հանդես 1(7), Երևան, էջ 32:
66. Սարգսյան Ս., Հայկական սփյուռքի արդի հիմնախնդիրների շուրջ, «21-րդ ԴԱՐ» ամսագիր, թիվ 1, «Նորավանք» ԳԿՀ, Երևան, 2014, էջ 111-117:

67. Քոչարյան Ժ., Հայագիտության արդի վիճակը և զարգացման հեռանկարները, Հայագիտությունը գերմանիայում. անցյալը և ներկան, Երևան, 2004.
68. Сумленны С., Армянская диаспора Германии: От непризнания к интеграции, «21-й ВЕК», № 2 (4), Ереван, 2006г, с. 114.
69. Charanis, P., The Armenians in the Byzantine Empire. In: Byzantinoslavica. Revue international des etudes Byzantines. Band XXII. Prague 1961, p. 196-240.
70. Dabag M., Die armenische Minderheit, In: Schmalz-Jacobsen C. und Hansen G. (Hrg): Ethnische Minderheiten in der Bundesrepublik Deutschland. Ein Lexikon, München, 1995, S. 61-72.
71. Deeters W., Zur Heiratsurkunde der Kaiserin Theophanu. In: Braunschweigisches Jahrbuch, Band 54, S. 9-23:
72. Georg S., Armenien und Herzog Names. Zur bayerischen Stammesgeschichte im Mittelalter und bei Peter Harer In: Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte, Band 34, München, 1971.
73. Goltz H., Sensibel Für die Kulturen des Ostens, Dr. Johannes Lepsius- Archiv am Institut für Historische Theologie, in: Scientia Halensis- Das Magazin der Martin-Luther- Universität Halle Wittenberg, 2001, Nr. 3, S. 7-8:
74. Gallup, Desire to Leave FSU Ranges Widely Across Countries, 04.04.2013.
75. Gussone N., Trauung und Krönung. Zur Hochzeit der byzantinischen Prinzessin Theophanu mit Kaiser Otto II, In: Kaiserin Theophanu. Begegnung des Ostens und Westens um die Wende des ersten Jahrtausends. Hrsg. Von von Euw A. und Schreiner P., Band II, Köln, 1991, S. 161-174.
76. Gust W., 1993: Der Völkermord an den Armeniern: Die Tragödie des ältesten Christenvolkes der Welt, München:
77. Harutunian M., Ausgewählte Aspekte der Entwicklung armenischer Gemeinschaften in Deutschland. ISB-Jahrbuchbeitrag, Berlin, 2003.
78. Hoffman T., Bezelgues S., Politische, juristische und menschenrechtliche Hintergründe und Auswirkungen des Bundestagsbeschlusses vom 16. Juni 2005. In:

Orient. Deutsche Zeitschrift für Politik und Wirtschaft des Orients, Hamburg, 2006, S. 236-259:

79. Kolmer L., Die Inschriften aus dem Grab des Bischofs Gregorius und die Herkunft der Baiern aus Armeniern. In: Ostbairische Grenzmarken 28. Passau 1986, S. 11-21:
80. Libaridian, G. J., Entwicklung und Struktur der armenischen Diaspora, in: Dabag, M., Platt K. Hrsg. Identität in der Fremde, Bochum, 1993, S. 160-170.
81. Luchterhandt O., Republik Armenien, Karabach und Europa- endlose Frustrationen. Vortrag vor der Amerikanischen Universität in Eriwan vom 24.03.1999,
82. Luchterhard O., Die Feststellung des Völkermords an den Armeniern-kein „Historikerstreit“, sondern Sache und Aufgabe des Juristen, Memo für die Mitglieder des Deutschen Bundestages, Hamburg, 2005.
83. Perst O., Zur Reihenfolge der Kinder Ottos II. Und der Theophano. In: Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters. 14 Jg. Heft 1, Köln-Graz 1958, S. 230-236.
84. Reinler Ch., Das Grab des Erzbischofs Gregorius von Armenien in der Klosterkirche zu Passau, Niederbayern In: Das archäologische Jahr in Bayern 1980, Stuttgart 1981, S. 174-175.
85. Röseler, Peter-Frank, 1989: Die Geschichte der Deutsch-Armenischen Gesselschaft, in: Deutsch-Armenische Gesselschaft, Mainz, S. 51-69:
86. Tölölyan Kh., Traditionelle Identität und politischer Radikalismus in der armenischen Diaspora, in: Dabag, Mihran- Platt, Kristin(Hrsg.): Identität in der Fremde, Bochum, 1993, S. 192-219.
87. Weber-Menges S., Die Entwicklung der Ethnomedien in Deutschland, in: Geißler, Reiner/Pöttker, Horst: Integration durch Massenmedien. Medien und Migration im internationalen Vergleich, Bielefeld, 2006, S. 121-145:
88. Wolf G., Vom Kaiserpalast in Byzanz zum Valkhof in Nimwegen. Anfang und Ende des Lebensweges der Kaiserin Theophanu. In: Kaiserin Theophanu. Prinzessin aus der Fremde - des Westreichs Große Kaiserin. Hrsg. Gunther W., Köln- Weimar-Wien, 1991, S. 18-26.

3. Մամուլ

Ա. Թերթեր ամսագրեր

89. «Ազգ» 2005 թ.:
90. «Արարատ» Բեյրութ, 1949 թ.:
91. «Երկիր» 2005 թ.:
92. «Էջմիածին» 1981 թ.:
93. «Հայաստանի Հանրապետություն» 2005 թ.:
94. Armenisch-Deutsche Korrespondenz(ADK), Herausgeber Raffi Kantian, Jg.1991, 1992,1993, 1994, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 20004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013.
95. Die Frankfurter Rundschau 1985.
96. Die Süddeutsche Zeitung 2001.
97. Die Frankfurter Allgemeine Zeitung 2001, 2005.
98. Die Zeit 2005, 2010.
99. Der Spiegel 1992 2005.
100. Der Tagesspiegel, 2005, 2006, 2007.
101. Die Tageszeitung 2001, 2005.
102. Potsdamer Neueste Nachrichten 2005, 2008, 2012.
103. Zeitschrift für armenische Philologie, Wien, Heft 1-12, 1988.

Բ. Համացանցային աղբյուրներ

104. <http://armenier-frankfurt.de>
105. <http://armenpress.am>
106. <http://dip21.bundestag.de>
107. <http://germany.mfa.am>
108. <http://masters.armeniansgenocide.am>
109. <http://www.aga-online.org>
110. <http://www.aiep.am>
111. <http://www.aravot.am>

112. <http://www.armenien.de>
113. <http://www.armenierberlin.de>
114. <http://www.armenische-gemeinde-zu-berlin.de>
115. <http://www.armenocide.de>
116. <http://www.bergner.de>
117. <http://www.deutscharmenischegesellschaft.de>
118. <http://www.gallup.com>
119. <http://www.gfbv.de>
120. <http://www.haydat-institut.org>
121. <http://www.haygithimnadram.am>
122. <http://www.hay-society.de>
123. <http://www.kaad.de/>
124. <http://www.lepsiushaus-potsdam.de>
125. <http://www.mesrop.uni-halle.de>
126. <http://www.noravank.am>
127. <http://www.oei.fuberlin.de>
128. <http://www.panarmenian.net>
129. <http://www.panorama.am>
130. <http://www.president.am>
131. <http://www.publications.parliament.uk>
132. <http://www.ruhr-uni-bochum.de>
133. <http://www.silvakaputikian.de>
134. <http://www.uni-potsdam.de>
135. <http://www.wolfganggust.net>
136. <http://www.wolfgang-gust.net>
137. <http://www.zentralrat.org>

- 138. <http://ysu.am>
- 139. <https://twitter.com>
- 140. <https://www.bundesarchiv.de>
- 141. <https://www.bundesregierung.de>
- 142. <https://www.daad.de>
- 143. <https://www.osteuropa.uni-bonn.de>

ՀԱՎԵԼՎԱԾ

1. ԱՂՅՈՒՍԱԿՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

1. Աղյուսակ 1.ԳԴՀ-ում բնակվող ՀՀ քաղաքացիների թվաքանակը 1991-2015 թթ., էջ 174:
2. Աղյուսակ 2. ԳԴՀ-ում բնակվող ՀՀ քաղաքացիների թիվը ըստ տարիքային խմբերի, էջ 175:
3. Աղյուսակ 3. ԳԴՀ-ում բնակվող ՀՀ քաղաքացիների ընտանեկան կարգավիճակը, էջ 176:
4. Աղյուսակ 4. ԳԴՀ-ում ծնված ու բնակվող ՀՀ քաղաքացիների տարիքային խմբերը, էջ 176:
5. Աղյուսակ 5. ԳԴՀ-ում ՀՀ քաղաքացիների թիվը ըստ բնակության տևողության, էջ 177:
6. Աղյուսակ 6. ԳԴՀ-ում բնակվող ՀՀ քաղաքացիների թիվը ըստ երկրամասերի, էջ 178:

2. ԹԵՍՍԱ ՀՆՖՄԱՆԻ ԱՆՃՆԱԿԱՆ ԱՐԽԻՎ

7. Նամակ 1.1-2 Թեսսա Հոֆմանի նամակը Միհրան Դաբադին, 12.07.1999, էջ 179-180:
8. Նամակ 2.1-2 Թեսսա Հոֆմանի նամակը Ռաֆֆի Քանդյանին, 12.07.1999, էջ 181-182:
9. Նամակ 3. Թեսսա Հոֆմանի նամակը Ռաֆֆի Բեդիկյանին, 14.07.1999, էջ 183:
10. Նամակ 4. Թեսսա Հոֆմանի նամակը Մելինե Փահլիվանյանին, 02.07.1999, էջ 184:

11. Նամակ 5.1-2 Ալիս Մարությանի նամակը Թեսսա Հոֆմանին, 31.09.1999, էջ 185-186:
12. Նամակ 6.1-3 Թեսսա Հոֆմանի նամակը Րաֆֆի Բեդիկյանին 27.11.1999, էջ 187-189:
13. Նամակ 7.1-3 Թեսսա Հոֆմանի նամակը Ալիս Մարությանին, 06.12.1999, էջ 190-192:
14. Նամակ 8.1-2 Թեսսա Հոֆմանի նամակը Աշոտ Մանուչարյանին, 27.01.2000, էջ 193-194:
15. Նամակ 9.1-2 Թեսսա Հոֆմանի նամակը Ալիս Մարությանին, 10.03.2000, էջ 195-196:
16. Նամակ 10. Թեսսա Հոֆմանի նամակը Րաֆֆի Բեդիկյանին, 13.03.2000, էջ 197:
17. Նամակ 11. Հայդեմարի Լյուբի նամակը Թեսսա Հոֆմանին, 14.04.2000, էջ 198:
18. Նամակ 12.1-2 Թեսսա Հոֆմանի նամակը Գիյասեթին Սայանին, 20.03.2000, էջ 199-200:
19. Նամակ 13.1-3 Վոլֆգանգ Գուստի նամակը Թեսսա Հոֆմանին, 01.05.2000, էջ 201-203:
20. Նամակ 14.1-2 Թեսսա Հոֆմանի նամակը Մոնտի Շեդելին, 30.06.2000, էջ 204-205:
21. Նամակ 15. Թեսսա Հոֆմանի նամակը Կլաուդիա Ռոթին, 18.12.2000, էջ 206
22. Նամակ 16.1-2 Թեսսա Հոֆմանի նամակը Ուլե Հիկշին, 06.04.2001, էջ 207-208:

1.Աղյուսակների ցանկ

Աղյուսակ 1.Գերմանիայում ՀՀ քաղաքացիների թվաքանակը 1991-2015 թթ.⁴⁸⁷:

Տարեթիվ	ՀՀ քաղաքացիների թիվը	Տարեթիվ	ՀՀ քաղաքացիների թիվը	Տարեթիվ	ՀՀ քաղաքացիների թիվը
1991	-	2000	11.107	2009	9.999
1992	893	2001	11.153	2010	10.344
1993	6.979	2002	11.442	2011	10.963
1994	7.284	2003	11.376	2012	12.023
1995	9.202	2004	10.535	2013	13.773
1996	11.281	2005	10.356	2014	16.269
1997	11.392	2006	10.066	2015	19.222
1998	10.759	2007	9.727	-	-
1999	11.315	2008	9.584	-	-

⁴⁸⁷ Տե՛ս Dreusse M. Die armenische Diaspora in Deutschland. Ihr Beitrag zur Entwicklung Armeniens, In: Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ) (Hrsg.): Migration und Entwicklung, Frankfurt Main, 2008, S. 58. Տե՛ս նաև Statistisches Bundesamt, Bevölkerung und Erwerbstätigkeit Ausländische Bevölkerung Ergebnisse des Ausländerzentralregister, Wiesbaden, 2016, S. 32,33,38,39.

Աղյուսակ 2.ԳԴՀ-ում բնակվող ՀՀ քաղաքացիների թիվը ըստ տարիքային խմբերի (2015 թ. դրությամբ)⁴⁸⁸:

Տարիք	ՀՀ քաղաքացիների թիվը
Ցածր 5-ից	1 204 (ար. 640 իգ. 564)
5-10	1 157 (ար. 628 իգ. 529)
10-15	1 152 (ար. 639 իգ. 513)
15-20	1 204 (ար. 603 իգ. 601)
20-25	1 656 (ար. 699 իգ. 957)
25-35	4 664 (ար. 2 066 իգ. 2 598)
35-45	3 640 (ար. 1 772 իգ. 1 868)
45-55	2 282 (ար. 1 136 իգ. 1 146)
55-65	1 564(ար. 743 իգ. 821)
65-75	461 (ար. 194 իգ. 267)
75-85	201 (ար. 76 իգ. 125)
85-95	34 (ար. 8 իգ. 26)
95 և ավել	3 (ար.1 իգ.2)
Ընդհանուր միջին տաարիքը	32,5 (ար. 31,9 իգ. 33,1)

⁴⁸⁸Տե՛ս Statistisches Bundesamt, Bevölkerung und Erwerbstätigkeit Ausländische Bevölkerung Ergebnisse des Ausländerzentralregisters, Wiesbaden, 2016, էջ 54, 55, 56.

Աղյուսակ 3. ԳԴՀ-ում բնակվող ՀՀ քաղաքացիների ընտանեկան կարգավիճակը (2015 թ. դրությամբ)⁴⁸⁹:

չամուսնացած	8 647 (ար. 4 492 իգ. 4 155)
ամուսնացած	8 211(ար. 3 775իգ. 4 436)
այդ թվում գերմանացու հետ	1 252(ար. 477 իգ. 775)
այրի կամ ամուրի	410(ար. 46 իգ. 364)
բաժանված	623(ար. 278 իգ. 345)
քաղաքացիական ամուսնությամբ	25(ար. 14 իգ. 11)
Այդ թվում գերմանացու հետ	4(ար.2 իգ. 2)
Քաղաքացիական ամուսնությունը լուծարած	4(ար. 1 իգ. 3)
Ամուսնական կարգավիճակը անհայտ	1 302(ար. 599 իգ. 703)

Աղյուսակ 4. ԳԴՀ-ում ծնված ու բնակվող ՀՀ քաղաքացիների տարիքային խմբերը (2015 թ. դրությամբ)⁴⁹⁰:

տարիք	ՀՀ քաղաքացիներիթիվը
6-ից ցածր	822
6-10	333
10-15	434
15-18	248
18-21	129
21-25	38
25 և ավել	4

⁴⁸⁹ Statistisches Bundesamt, Bevölkerung und Erwerbstätigkeit Ausländische Bevölkerung Ergebnisse des Ausländerzentralregisters, Wiesbaden, 2016, էջ 67-68, 73-74, 79-80:

⁴⁹⁰ Տե՛ս նույն տեղում:

Աղյուսակ 5. ԳԴՀ-ում ՀՀ քաղաքացիների թիվը ըստ բնակության տևողության (2015 թ. դրությամբ)⁴⁹¹:

Տարի	ՀՀ քաղաքացիների թիվը
1 տարուց պակաս	3 075
1-4	5 682
4-6	1 291
6-8	833
8-10	721
10-15	2 799
15-20	3 147
20-25	1 595
25-30	74
30-35	3
35-40	1
40 և ավել	1
միջինը մնում են	8.3

⁴⁹¹Տե՛ս Statistisches Bundesamt, Bevölkerung und Erwerbstätigkeit Ausländische Bevölkerung Ergebnisse des Ausländerzentralregisters, Wiesbaden, 2016, էջ 95-96:

Աղյուսակ 6. ԳԴՀ-ում բնակվող ՀՀ քաղաքացիների թիվը ըստ երկրամասերին (2015թ. դրությամբ)⁴⁹²:

Դաշնային երկրամաս	ՀՀ քաղաքացիների թիվը
Գերմանիա	19 222 (ար. 9 205 իգ. 10 017)
Բադեն-Վյուրթենբերգ	665 (ար. 267 իգ. 398)
Բավարիա	2 565 (ար. 1 215 իգ. 1 350)
Բեռլին	1 091 (ար. 467 իգ. 624)
Բրանդենբուրգ	129 (ար. 59 իգ. 70)
Բրեմեն	209 (ար. 92 իգ. 117)
Համբուրգ	936 (ար. 447 իգ. 489)
Հեսսեն	1 395 (ար. 628 իգ. 767)
Մեքլենբուրգ-Ֆերիոմերն	1 030 (ար. 520 իգ. 510)
Նիդերզաքսեն	1 141 (ար. 530 իգ. 611)
Հյուսիսային Հռենոս-Վեստֆալիա	5 258 (ար. 2 576 իգ. 2 682)
Հռենոսյան երկրամաս-Փֆալց	1 570 (ար. 796 իգ. 774)
Ջաառլանդ	58 (ար. 22 իգ. 36)
Սաքսեն	259 (ար. 131 իգ. 128)
Սաքսեն-Անհալտ	261 (ար. 129 իգ. 132)
Շլեզվիգ-Հեյնտայն	2 177 (ար. 1 095 իգ. 1 082)
Թյուրինգեն	478 (ար. 231 իգ. 247)

⁴⁹²Տե՛ս Statistisches Bundesamt, Bevölkerung und Erwerbstätigkeit Ausländische Bevölkerung Ergebnisse des Ausländerzentralregisters, Wiesbaden, 2016, էջ 102-10, 111-113:

2.Թեսսա Հոֆմանի անձնական արխիվ

Նամակ 1.1

ZENTRALRAT DER ARMENIER IN DEUTSCHLAND (ZAD) e.V.	Arbeitsgruppe Anerkennung Kontakte:
INFORMATIONEN- UND DOKUMENTA- TIONSZENTRUM ARMENIEN (IDZA)	Dr. Gerayer Koutcharian Tel.: 030/771 38 22
Institut für Diaspora- und Genozidforschung Herrn Dr. Mihran Dabag Universitätsstr. 142 44799 Bochum	Fax: 851 79 74 Elke Hartmann Tel. u. Fax: 030/275 90 215 email: htm@zedat.fu-berlin.de Dr. Tessa Hofmann Mainauer Str. 9, II, 12161 Berlin Tel.: 030/851 64 09 (privat) 838 42 08 (dienstl.) email: hofmann@komma.fddi2.fu-berlin.de Meliné Pehlivanian Tel. u. Fax: 030/485 51 58 Tel.: 266 28 62 (dienstl.) email: meline.pehlivanian@sbb.spk-berlin.de

12. Juli 1999

Lieber Mihran,

ich hatte Dir ja in unserem vorletzten Telephonat bereits kurz über die ersten Schritte unserer Arbeitsgruppe erzählt. Wie Du weißt, geht es um Folgendes:

Der Zentralrat der Armenier in Deutschland (ZAD) sowie das Informations- und Dokumentationszentrum Armenien (IDZA) möchten die „Anerkennung“ des Völkermordes an den Armeniern durch den Deutschen Bundestag erreichen. Ähnliche Initiativen für parlamentarische Debatten und Beschlußfassungen sind ja in bisher neun Staaten erfolgreich durchgeführt worden. Unsere Arbeitsgruppe („AG Anerkennung“) hilft dem Zentralrat und dem IDZA bei der konzeptionellen und organisatorischen Vorbereitung. Die konzeptionelle Arbeit, die Abfassung eines an die Bundestagsabgeordneten gerichteten Aufrufs und die Erstellung einer begleitenden Broschüre, erfordert natürlich eine eingehende, aber auch breite Diskussion. Dabei werden wir gerade auf Deinen kompetenten Rat gerne zurückgreifen.

In einem ersten Arbeitsschritt wollen wir zunächst ein Verzeichnis potentieller Unterzeichner für einen solchen an die Bundestagsabgeordneten gerichteten Aufruf erstellen. Es soll Namen und Anschriften von Prominenten sowie Organisationen enthalten, die wir im zweiten Arbeitsschritt dann persönlich oder über Vermittler ansprechen möchten. Da wir nicht sämtliche Sparten überblicken können, wendet sich die „AG Anerkennung“ an Dich mit der Bitte um Unterstützung:

Welche Prominenten bzw. Organisationen im Bereich der Wissenschaft, oder auch anderer Bereiche, in denen Du über entsprechende Kontakte verfügst, sollten wir ansprechen?

Für die Mitteilung eines Namensverzeichnisses, möglichst mit Postanschrift (soweit vorhanden, auch Fax, email und Telefon), wären wir Dir sehr dankbar. Hilfreich wäre

Նախակ 1.2

2

es außerdem, wenn Du uns mitteilen würdest, welche der Genannten Du persönlich kennst bzw. zu welchen Du einen Kontakt herstellen könntest.

Dieses Verzeichnis möchten wir gern bis Ende September erstellt haben. Solltest Du weitere Anregungen haben, sind diese sehr willkommen! Für Deine Mühe möchte ich mich namens unserer „AG Anerkennung“ schon heute bedanken.

Herzliche Grüße, auch an Kristin

i.A. „Arbeitsgruppe Anerkennung“

Նամակ 2.1

ZENTRALRAT DER ARMENIER IN DEUTSCHLAND (ZAD) e.V.	Arbeitsgruppe Anerkennung Kontakte:
Armenisch-Deutsche Korrespondenz c/o Dr. Raffi Kantian Ferdinand-Wallbrecht-Str. 64 30163 Hannover	Dr. Gerayer Koutcharian Tel.: 030/771 38 22 Fax: 851 79 74 Elke Hartmann Tel. u. Fax: 030/275 90 215 email: htm@zedat.fu-berlin.de Dr. Tessa Hofmann Mainauer Str. 9, II, 12161 Berlin Tel.: 030/851 64 09 (privat) 838 42 08 (dienstl.) email: hofmannt@komma.fddi2.fu-berlin.de Meliné Pehlivanian Tel. u. Fax: 030/485 51 58 Tel.: 266 28 62 (dienstl.) email: meline.pehlivanian@sbb.spk-berlin.de

12.7.99

Lieber Raffi,

nun haben wir uns lange nicht mehr gesehen, und die letzte Gelegenheit, Deinen Vortrag in der Berliner Gemeinde im Mai habe ich leider auch versäumt. Gern wäre ich gekommen. Der Hintergrund meines heutigen Briefes ist Dir wohl vertraut, es geht um Folgendes:

Der Zentralrat der Armenier in Deutschland (ZAD) möchte die „Anerkennung“ des Völkermordes an den Armeniern durch den Deutschen Bundestag erreichen. Ähnliche Initiativen für parlamentarische Debatten und Beschlußfassungen sind ja in bisher neun Staaten erfolgreich durchgeführt worden. Unsere Arbeitsgruppe („AG Anerkennung“) hilft dem Zentralrat bei der konzeptionellen und organisatorischen Vorbereitung.

An der ersten Beratung in dieser Frage im ~~Herbst letzten Jahres~~ *Sept. 1998* hast Du ja selbst teilgenommen, insofern brauche ich wohl über die vielen offenen Fragen der inhaltlichen Konzeption, der geeigneten Mitstreiter usw. nicht viele Worte zu verlieren. Die Klärung dieser Fragen, schließlich auch die Abfassung eines an die Bundestagsabgeordneten gerichteten Aufrufs und einer begleitenden Broschüre, bedürfen einer eingehenden und breit angelegten Diskussion, damit die Initiative tatsächlich im Namen der in Deutschland lebenden Armenier erfolgen kann. Ebenso wichtig ist aber die zentrale Koordination, um unsere Kräfte zu bündeln, und mißverständliche Doppelungen zu vermeiden. Eben dies, die Zusammenführung von Informationen in einer Hand und immer wieder die Moderation und Zusammenfassung der konzeptionellen Diskussionen ist die Funktion unserer Arbeitsgruppe.

Rezept
für optimale Ergebnisse & dass auch

Նախադր. 2.2

2

In einem ersten ⁴ ~~zunächst rein organisatorischen~~ Arbeitsschritt wollen wir ein Verzeichnis potentieller Unterzeichner für einen an die Bundestagsabgeordneten gerichteten Aufruf erstellen. Es soll Namen und Anschriften von Prominenten sowie Organisationen enthalten, die wir im zweiten Arbeitsschritt dann persönlich oder über Vermittler ansprechen möchten. Da wir nicht sämtliche Sparten überblicken, wendet sich die „AG Anerkennung“ an Dich mit der Bitte um Unterstützung:

Welche Prominenten bzw. Organisationen und Verbände in dem Bereich, den Du überblickst und dort über Kontakte verfügst, sollten wir ansprechen?

Für die Mitteilung eines Namensverzeichnisses, möglichst mit Postanschrift (soweit vorhanden, auch Fax, email und Telefon), wären wir Dir sehr dankbar. Hilfreich wäre es außerdem, wenn Du uns mitteilen würdest, welche der Genannten Du persönlich kennst bzw. zu welchen Du einen Kontakt herstellen könntest.

Dieses Verzeichnis möchten wir gern bis Ende September erstellt haben. Solltest Du weitere Anregungen haben, sind diese ^{sehr} willkommen! Für Deine Mühe möchte ich mich namens unserer „AG Anerkennung“ schon heute bedanken. *Ante Scherung*

Herzliche Grüße

i.A. „Arbeitsgruppe Anerkennung“

*Wir denken bei uns bes. an keine
bes. Kompetenz & durch die ^{regie} ~~identifizierung~~
~~Arbeit~~ in der Engagement in der
AG 6, an und jeder kann weitere
ne polit. u. kulturelle Einrichtungen
bzw. Verbände. Wir denken weiterhin
aber auch an keine bes. Erfahrungen
im „com.-tech. Bereich“ und ~~weitere~~
bei teils in der ~~Rechtsberatung~~ ~~betriebl.~~
ausreichend teils technische, kulturelle
und gemischte multimed. Vereinigungen
weiter. ~~jetzt~~ ~~genau~~ in unsere ~~Arbeitsgruppe~~
dieser Bereich.*

Նամակ 3.

nerkennung

Subject: AG Anerkennung

Date: Wed, 14 Jul 1999 11:23:26 +0200

From: Tessa Hofmann <hofmannt@komma.fddi2.fu-berlin.de>

To: "Dr. Raffi Bedikian" <ZAD-RAFFI@t-online.de>

Lieber Raffi,

entschuldige das abrupte Gesprächsende gestern abend, doch Gerayer brach auf, und Susanna stand mit Kinderrn draußen im Gewitterregen, - also alles etwas hektisch.

In der Anlage findest Du noch einmal unseren AG Anerkennungs-Briefkopf. Die wichtigste Veränderung ist, daß wir jetzt auch den Namen des IDZA hinzugefügt haben: Damit wollen wir signalisieren, daß sich mehrere "armenische" Einrichtungen unter dem "Dach" ZAD zu dieser Initiative zusammengeschlossen haben, bei Beibehaltung ihrer Identität. Vielleicht macht das anderen (DAG, "Institut für armenische Fragen", "Institut für Genozid- und Diasporaforschung" etc.) Mut, dem Beispiel zu folgen: In der linken Spalte des Briefkopfes sind ja noch genügend Zeilen frei. Reihenfolge nach "Beitrittsabfolge".

Individuell gehaltene Briefe an potentielle Unterstützter sind jetzt unter anderem an Mihran D. und Raffi K. gegangen. Auf unserem Info-Treffen hier in Berlin am 2. Juli 1999 hat Krikor Melikyan tatkräftige Unterstützung zugesagt. Er kennt durch Beruf und Wohnung etliche Prominente.

Ich versuche, vor meiner Abreise noch Giordano und Gust zu schreiben.

Wie Du weißt, war ich am ersten Juliwochenende auf Einladung von Frau Colette Hartwich in Luxemburg und habe dort unter anderem Herrn Vladimir Vinogradov kennengelernt, einen jungen russischen Geschäftsmann, der auch armenische Vorfahren hat. Er arbeitet gemeinsam mit Herrn Adibekian und Colette H. in der Organisation "Nairi". Im September oder Oktober starten die Luxemburger Freunde ihre Anerkennungskampagne. Sie sind optimistisch, im Parlament gute Aussichten zu haben. Da das Land klein und die politische Szene überschaubar ist, reicht es fast schon, sich ein paar Mal abends zusammzusetzen...

Gerayer ist die ganze Zeit meiner Abwesenheit über in Berlin (18. Juli bis 30. August) und wird eher unter meiner Telefonnummer als seiner erreichbar sein, da bei ihm Frau Susanna mit ihren Kindern wohnt (ein europäischer Verdrängungsprozeß!). Du solltest mit Gerayer die finanziellen Einzelheiten für die Tätigkeit der AG Anerkennung möglichst bald besprechen.

In der zweiten Oktoberhälfte, wenn alle wieder zurück und handlungsfähig sind, muß die Arbeit ernsthaft beginnen (sie läuft auch im Sommer weiter, aber die Diskussion in den Gemeinden/Verbänden wird im Oktober/November laufen). Zuvor (September) sollten wir den Text des Aufrufs und möglichst auch des Informationsblattes entworfen haben. Vielleicht kannst Du Frau Maruchjan oder andere Kontakte beim "Institut" bitten, uns ein oder mehrere Exemplare dieser Broschüre zukommen zu lassen? Auch in Frankreich hatte Claude Mutafjan seinerzeit eine - recht gute - Broschüre erstellt.

Herzliche Grüße einstweilen,
Tessa

 Part 1.2

Name: ENTWURF.doc
Type: Microsoft Word Document (application/msword)
Encoding: base64

Նամակ 4.

Treffen am 6. Juli 99

Subject: Treffen am 6. Juli 99

Date: Fri, 02 Jul 1999 09:53:09 +0200

From: Tessa Hofmann <hofmann@komma.fddi2.fu-berlin.de>

To: Elke Hartmann <htm@zedat.fu-berlin.de>,
"Meliné Pehlivanian" <meline.pehlivanian@sbb.spk-berlin.de>

Liebe Elke,
liebe Meliné,

gestern erfuhr ich von Meliné (die es wieder von Vazrik B. erfuhr, der es auf dem Kirchentag erfuhr), daß das "Institut für Armenische Fragen" ebenfalls eine Anerkennungsinitiative ergreifen will und angeblich schon "eine Broschüre" hat. Nähere Einzelheiten waren nicht zu erfahren.

Natürlich bin ich sehr erstaunt, denn weder Raffi B., nach Hamo Petrosian noch andere uns bekannte Mitglieder der Daschnakutjun (die das Institut unterstützt bzw. in der Vergangenheit unterstützt hat) haben davon berichtet. Ob dies eine Einzelinitiative des Instituts oder der Daschnakutjun-affilierten "Haj Dat" ist, ist ebenfalls unklar. Wie dem auch immer sei, es besteht Klärungsbedarf, um was es sich genau handelt, ob und in welcher Form man zusammenarbeitet. Persönlich sehe ich es als ungünstig für die Sache, wenn zwei Initiativen unkoordiniert durchgeführt werden, davon die eine im Namen der in Deutschland lebenden Armenier und die andere im Namen eines Münchener Privat Instituts. Aber es wäre schließlich nicht das erste Mal in der armenischen Geschichte, daß Dinge doppelt getan werden bzw. in zweifacher Form existieren.

Wir sollten uns in Ruhe informieren. Darum werde ich Raffi B. schriftlich bitten, der Sache auf den Grund zu gehen und eine Klärung bzw. Regelung herbeizuführen, bevor wir im Herbst alle wieder einsatzbereit sind. Gerayer hatte ohnehin für sein Arbeitsprogramm ein Informationstreffen mit "Haj Dat" geplant.

Vor dem Hintergrund der obigen Meldungen aus drittem Mund (und mehr Mündern, je nach Stand des Weitersagens) erscheint unser AG-Treffen am Dienstag, den 6. Juli, nicht sinnvoll. Bevor wir uns aber in die Unverbindlichkeit verabschieden, bitte ich euch um drei Dinge:

- Lest bitte den beige-fügten Arbeitsplan (er wurde geschrieben, bevor ich gestern von der Münchener Initiative erfuhr), den ich auch Raffi B. als eine Art Zwischenbericht schicke.
- Schickt mir bitte eure Urlaubs- und Abwesenheitszeiten, damit ich die nächste Zusammenkunft planen kann.
- Schickt mir bitte Kopien von den Briefen, die ihr bereits geschrieben habt, damit ich eine zentrale Korrespondenzakte führen kann. Elke bitte ich um bilaterale Absprache zum Brief an Raffi K.

Ich selbst bin vom 18. Juli bis 30. August in (Nord-)Irland und vom 4. bis 19. Oktober auf Kreta. Falls ihr im September in Berlin seid, könnten wir uns dann wiedersehen, hoffend, daß bis dahin vieles klarer ist. Falls ihr in meiner Abwesenheit wichtige Fragen klären wollt oder Informationen weitergeben möchtet, so ist Gerayer jederzeit erreichbar und ansprechbar (telefonisch unter meiner Privatnummer oder seinem Anschluß).

Herzliche Grüße
Tessa

Նամակ 5.1

INSTITUT FÜR ARMENISCHE FRAGEN e.V.
Sitz: Steinsdorfstr. 20 · 80538 München · Tel. 089-29 60 96 · Fax 089-29 16 20 04 · HypoVereinsbank München (BLZ 700 202 70) · Kto.: 510 703
Zweigstelle: Hanrapetoutianstr. 30 · 375019 Yerevan (Armenien) · Tel. 00374-2-525827

**Zentralrat der Armenier
in Deutschland (ZAG)e. V.
Frau Dr. Tessa Hofmann
Mainauer Str. 9/II
12161 Berlin**

**30. September 1999
M/VW**

Ihr Schreiben vom 19.09.1999

Sehr geehrte Frau Dr. Hofmann,

recht herzlichen Dank für Ihren Brief vom 19. September 1999, den ich leider zeitbedingt erst heute beantworten kann.

Über Herrn Dr. Bedikian habe ich bereits erfahren, dass der ZAD sich schon seit September 1998 bemüht, eine Kampagne in Gang zu bringen, die das Ziel hat, eine parlamentarische Erörterung und Beschlussfassung zum Genozid an den Armeniern 1915/16 zu erreichen.

Das Institut für armenische Fragen e. V. bemüht sich bereits seit seiner Gründung im Jahre 1977, dieses Thema durch Öffentlichkeitsarbeit und Publikationen der deutschen Öffentlichkeit bekannt zu machen.

Unser Direktorium begrüßt es daher sehr, dass Sie nunmehr als Beauftragte des ZAD auf uns zukommen, um die Kräfte, die sich mit dieser Frage ernsthaft befassen, zu bündeln oder zu koordinieren.

Ich greife daher gerne Ihren Vorschlag auf, uns in Berlin oder Heidelberg zu treffen, um die geplante und von uns auch gewünschte Zusammenarbeit in dieser Frage allein oder in Begleitung zu besprechen. Es wird wohl das Beste sein, wenn wir die Einzelheiten telefonisch abstimmen.

Repräsentanten:					
Berlin	Wien	Venedig	New York	Los Angeles	Moskau
Vera Movsessian	Dr. R. Stepanian	Dr. G. Zovighian	V. Khachaturian	R. Tchartchian	S. Baghdassarian
Tel.: 030-89096310	Tel.: 0043-1-5050371	Tel. u. Fax:	Tel.: 001-516-5615970	Tel.: 001-818-2474888	Tel. u. Fax:
Fax: 030-89095827	Fax: 0043-1-5051206	00390-41-5263846	Fax: 001-516-5619008	Fax: 001-818-2478999	007-095-4314620

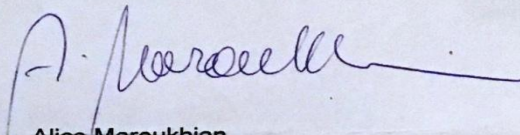
INSTITUTE FOR ARMENIAN STUDIES • ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՌՅԵՐԻ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Նամակ 5.2

Da das Institut bereits seit längerem eine eigene Initiative in Sachen „Anerkennung“ geplant hatte, haben wir noch vor Eingang Ihres Briefes an führende Parlamentarier einen Brief versandt - Anlass ist der 85. Jahrestag des Genozids im Jahr 2000 - der auf das Problem aufmerksam machen soll.

Ich hoffe sehr, dass diese Aktion unsere Koordinationsbemühungen nicht stört, denn meine Freunde und ich sind sehr dafür, die gemeinsame Sache voranzutreiben.

Mit freundlichen Grüßen

Alice Maroukhian

Herr Dr. Bedikian hat Abschrift

Նամակ 6.1

Dr. Tessa Hofmann

Mainauer Str. 9, II
12161 Berlin
Tel.: 030/851 64 09 (privat)
838 42 08 (dienstl.)
Fax: 851 79 74
email: hofmannt@komma.fddi2.fu-berlin.de
17. November 1999

Herrn
Dr. Raffi Bedikian
Fax Nr. 0208/665 007

Lieber Raffi,

ich stelle mir vor, daß Du wegen der ZAD-Jubiläumsfeier vom Wochenende sehr beschäftigt bist. Darum und zu diesem Anlaß heute wirklich nur das wichtigste:

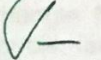
Unseren Entwurf für einen Appell an die Abgeordneten und für eine Unterschriftensammlung hatte ich Dir ja bereits schon einmal zugesandt (ohne von Dir zu hören). Inzwischen habe ich noch geringfügige Korrekturen bzw. Änderungen vorgenommen, vor allem aber den Entwurf bereits Frau Maroukhian gegeben. Von dort kam eine sehr positive Reaktion, wie auch unser Treffen in Heidelberg sehr gut verlaufen ist.

Das Institut für Armenische Fragen e.V. gehört somit zu den Erstunterzeichnern. Wir möchten aber allen armenischen Organisationen bzw. jenen Vereinen, die wie DAG und Mesrop-Zentrum mit armenischen Themen beschäftigt sind, die Gelegenheit geben, sich als Erstunterzeichner einzutragen. Das bedeutet, daß der ZAD so schnell wie möglich den Entwurf diskutieren und verabschieden sollte. Wenn ich von Dir grünes Licht bekomme, kann die Arbeit sofort weitergehen: Dann schreiben wir noch einmal die überregionalen Institutionen an und bitten um Unterschrift. Die regionalen/lokalen Vereine solltet vielleicht ihr anschreiben, aber notfalls können wir das auch übernehmen. Wichtig ist, daß wir so schnell wie möglich die Unterschriften von DAG, Unternehmerverband, Ärzteverein, Kirche (die wird Gerayer anschreiben), Mesrop-Zentrum, etc.etc. bekommen. Außerdem brauche ich den verabschiedeten Entwurf, um endlich Herrn Thierse anschreiben zu können.

Zweitens brauchen wir von euch grünes Licht für die Kostenübernahme einer in Berlin im Februar abzuhaltenden Podiumsdiskussion. Dazu möchten wir folgende Wunschkandidaten einladen: Herrn Thierse, Frau Claudia Roth, Herrn Cem Özdemir, Herrn Ali Ertem sowie Herrn Ralph Giordano. Über Moderation und den/die armenischen Vertreter müssen wir noch nachdenken. Vielleicht sollten Gerayer und ich das übernehmen, vielleicht fallen euch noch andere ein. Wichtig ist jetzt erst einmal, daß wir die Externen wie Herr Ertem und Herrn Giordano einladen können und ihre Reise- sowie Übernachtungskosten vom ZAD übernommen werden.

Gerayer wird Dir ein sauber ausgedrucktes Exemplar des Aufruf-Entwurfs mitbringen, hier erst einmal per Fax die Endfassung. Dazu schreibe ich noch ein zweiseitiges ergänzendes Informationsblatt. Gerayer wird in seiner Rede ebenfalls auf die Anerkennungskampagne eingehen bzw. den Text verlesen.

Ruf mich an, falls noch Rückfragen sind. Ich wünsche euch einen erfolgreichen Tagungsverlauf und grüße Dich und Deine Familie herzlich,

(Tessa)

ENTWURF-ZUR VORLAGE

Es ist Zeit:

VÖLKERMORD VERURTEILEN!

Mit Deportationen, Vertreibung und organisiertem Massenmord betrieb die regierende türkische Nationalistenpartei „Komitee für Einheit und Fortschritt“ in den Jahren 1914 bis 1918 die Türkisierung Kleinasiens. Beim Friedensschluß von Lausanne 1923 war fast die gesamte christliche Bevölkerung von fünf Millionen Menschen - Armenier, Griechen, arabische und aramäische Christen (Syrisch-Orthodoxe, Nestorianer, Chaldäer) - beseitigt worden. 1916 erfolgten die ersten Zwangsumsiedlungen von Kurden.

Systematisch vernichteten die „Jungtürken“ 1915 die armenische Bevölkerung. Der Weltkrieg und die Ausschaltung des Parlaments erleichterten den Völkermord: Binnen weniger Wochen wurden die intellektuellen und politischen armenischen Wortführer festgenommen, gefoltert und ermordet, anschließend die übrigen Männer massakriert und Frauen, Kinder sowie Alte zu Fuß über Hunderte von Kilometern in Wüstengebiete getrieben: Ein Todesmarsch, bei dem Hunger und Seuchen die Hauptvernichtungsmittel bildeten. Nach Schätzung der deutschen Botschaft zu Konstantinopel vom Oktober 1916 waren von 2,5 Millionen Armeniern des Osmanischen Reiches anderthalb Millionen umgekommen.

Als „Verbrechen gegen die Gesetze der Menschlichkeit“ verstieß der Völkermord an den Armeniern gegen internationale Abkommen, namentlich gegen die Martenssche Klausel in der Präambel der Haager Landkriegsordnung (1899, 1907). Die „humanitäre Intervention“ Großbritanniens, Frankreichs und Rußlands, die am 24. Mai 1915 der türkischen Staatsführung ein internationales Strafgericht nach Kriegsende androhten, bildete den ersten Versuch der Staatengemeinschaft, einen Völkermord zu verhindern. Da aber das Verbrechen ungestraft blieb, fand der Massenmord an den Armeniern Nachahmer. Zwischen dem Völkermord an den Armeniern und der Vernichtung der europäischen Juden bestehen kausale Zusammenhänge sowie Parallelen.

Seit Gründung der Republik Türkei haben alle ihre Regierungen die Realität des Genozids von 1915 bestritten. Ihr fortgesetztes Leugnen fügt dem armenischen Volk seit Generationen schwersten moralischen Schaden zu.

Deutschland besitzt aufgrund seines Militärbündnisses mit der osmanischen Türkei eine besondere Stellung sowohl in der türkischen, als auch in der armenischen Geschichte. Seine in beinahe allen Provinzhauptstädten vertretenen Konsuln konnten die Etappen der Armeniervernichtung genauer dokumentieren als die Diplomaten der türkischen Kriegsgegner. Einzelne Deutsche leiteten als Angehörige der osmani-

Նամակ 6.3

schen Armee militärische Aktionen gegen die armenische Zivilbevölkerung. Die Staatsführung des Kaiserlichen Deutschland nahm den Völkermord wegen „höherer Interessen“ billigend in Kauf und verhängte Militärzensur über die Türkeiberichte. In der ersten deutschen Republik fanden einige der hauptverantwortlichen türkischen Partei- und Staatsführer Unterschlupf, obwohl sie 1919 in ihrer Heimat wegen Kriegsverbrechen und Massenmord an den Armeniern zum Tode verurteilt waren. Indem Deutschland türkische Auslieferungsbegehren ignorierte, behinderte es damals den ersten und einzigen Versuch einer rechtlichen Aufarbeitung des Völkermords an den Armeniern.

Die Bundesrepublik Deutschland ist Heimat der größten türkischen Diasporagemeinschaft und Heimat deutscher Staatsbürger armenischer Abstammung. In ihrem Namen wenden sich die Unterzeichner an den **Staatspräsidenten der Bundesrepublik** sowie an den **Präsidenten** und die **Mitglieder des Deutschen Bundestages**:

- Erkennen Sie die Tatsache des Völkermord an den Armeniern an! Folgen Sie dem Beispiel internationaler und nationaler Gremien: dem Weltkirchenrat, dem Europäischen Parlament, der UN-Menschenrechtskommission, den Parlamenten bzw. Senaten Argentiniens, Belgiens, Bulgariens, Frankreichs, Griechenlands, Libanons, der Rußländischen Föderation, Uruguays und Zyperns. Auch Papst Johannes Paul II. hat den Völkermord anerkannt.

- Fordern Sie die Regierung und den Gesetzgeber der Republik Türkei auf, die historische Tatsache des Völkermordes anzuerkennen und damit der Bedingung zu entsprechen, die das Europäische Parlament mit seiner am 18. Juni 1987 verabschiedeten „Resolution zur politischen Lösung der Armenischen Frage“ an die Vollmitgliedschaft der Türkei gestellt hat. Sie tragen damit unmittelbar dazu bei, Gerechtigkeit für die Nachfahren der Opfer wiederherzustellen. Sie helfen, die Spirale von Verbrechen, Straflosigkeit und Wiederholung zu durchbrechen, die das 20. Jahrhundert zum Jahrhundert der Völkermorde machte.

Ebenso unterstützen Sie mit dieser Entscheidung die Demokratisierungsprozesse innerhalb der Türkei sowie jene türkischen Staatsbürger, die in ihrer Heimat für den Versuch einer sachlichen Auseinandersetzung mit der Vergangenheit strafrechtlich belangt werden. Die Anerkennung des Völkermordes von 1915 seitens der türkischen Regierung ist als vertrauensbildende Maßnahme ebenfalls geeignet, die armenisch-türkischen Beziehungen zu verbessern und zu Entspannung und Frieden in der Region beizutragen.

Erstunterzeichner:

Zentralrat der Armenier in Deutschland e.V. (ZAD)

Informations- und Dokumentationszentrum Armenien

Institut für Armenische Fragen e.V.

Gesellschaft für bedrohte Völker e.V., Koordinationsgruppe Armenien

ZENTRALRAT DER ARMENIER IN DEUTSCHLAND (ZAD) e.V. ⇒	Arbeitsgruppe Anerkennung Kontakte:
INFORMATIONEN- UND DOKUMENTATIONSZENTRUM ARMENIEN (IDZA) ⇒	Dr. Gerayer Koutcharian Tel.: 030/771 38 22 Dr. Tessa Hofmann
INSTITUT FÜR ARMENISCHE FRAGEN e.V.	Mainauer Str. 9, II, 12161 Berlin Tel.: 030/851 64 09 (privat) 838 42 08 (dienstl.) Fax: 030/851 7974 email: hofmann@komma.fddi2.fu-berlin.de
GESELLSCHAFT FÜR BEDROHTE VÖLKER e.V. Koordinationsgruppe Armenien	

6. Dezember 1999

Frau
Alice Maroukhian
Rümannstr. 51

80804 München

Liebe Alice,

bitte entschuldigen Sie, daß ich nicht eher geschrieben habe, aber ich stecke bis über beide Ohren seit einer Woche in der Briefaktion. Die „Produkte“ füge ich Ihnen zur Information bei (Briefe an die Herren Thierse, Özdemir und Schwarz-Schilling sowie an Frau Roth); es folgen noch ähnliche Schreiben an Herrn Klose und seinen Stellvertreter im Ausschuß für Auswärtiges.

Parallel dazu läuft unsere Sammelaktion zum Aufruf, dessen endgültige, inzwischen vom neuen Vorstand des Zentralrats verabschiedete Fassung ich Ihnen noch einmal beifüge. Beim Unterschriften-Sammeln geht es einmal um die Unterschriften armenischer Verbände und Vereine einschließlich derjenigen, die sich mit „armenischen Themen“ beschäftigen. Meine ersten Erfahrungen waren nicht ermutigend. Inzwischen haben wir beschlossen, daß die armenischen Verbände und Vereine von den Vorsitzenden des ZAD angeschrieben werden. Vielleicht sprechen Sie einmal mit Herrn Dr. Owassapian über diesen Teil der Arbeit und können ihn dabei unterstützen?

Ich füge Ihnen außerdem Unterschriftenlisten für die Sammlung von Unterstützer-Unterschriften bei und bitte Sie, daß Sie und die übrigen Mitglieder des Instituts für Armenische Fragen in ihrem eigenen Umfeld, Bekanntenkreis etc. sammeln. Übrigens ist es durchaus möglich, daß sich die Mitglieder des Instituts auch als Einzelpersonen dem Aufruf anschließen. Bitte senden Sie die Unterschriftenlisten an mich zurück, denn die fortlaufende Ergänzung der Liste findet durch mich statt. Wenn sich die Unterschriften häufen - was ich hoffe -, dann werden wir die Einzelpersonen in alphabetischer Folge anführen und die Körperschaften nach dem Datum ihrer Unterschrift.

Wie wir bereits besprochen haben und wie es auch in den Schreiben an die Abgeordneten erwähnt ist, möchten wir im Februar in Berlin die Podiumsdiskussion durchführen. Unsere Wunschkandidaten hatte ich bereits genannt: Von den MdBs die Herren Thierse und Özdemir sowie Frau Roth, sodann die Herren Giordano und Ali Ertem. Von armenischer Seite hätte ich gern Sie und Gerayer an Bord, denn beide sind Sie langjährige Aktivisten für die Sache der Anerkennung des Genozids,

Նախակ 7.2

verfügen über Erfahrung beim öffentlichen Auftreten bzw. mit Podiumsdiskussionen und können sich mit ein bißchen Vorbereitung gut ergänzen: Argumente des einen kann der andere jeweils aufgreifen. Außerdem sollte die armenische Seite auch durch eine Frau vertreten sein! Die Moderation würde ich selbst übernehmen.

Für den Fall, daß die eingeladenen MdBs nicht bereit sind, an einem Podiumsgespräch teilzunehmen müssen wir uns Ersatzkandidaten aussuchen. Dazu haben wir noch etwas Zeit, aber ich bitte Sie, sich schon jetzt darüber Gedanken zu machen.

Noch etwas müssen wir vorbereiten: Es wäre günstig, die Beschlüsse sämtlicher Staaten, in denen bisher der Genozid anerkannt wurde, bereit zu halten: Im Wortlaut und nach Möglichkeit zusammen mit Berichten oder ähnlichem, die zu diesen Beschlüssen führten. So hatte zum Beispiel das Europäische Parlament Jaak Vandemeulebrouke mit einem Bericht beauftragt, der dann zu der bekannten Resolution vom 18. Juni 1987 führte.

Das andere, das wir vorbereiten sollten, hat mit dem zu tun, was Dr. Ogannesian angesprochen hat: mit den armenischen Forderungen nach Wiedergutmachung. In den USA hat ja die Armenian Bar Association nach jüdischem Vorbild bereits begonnen, Schadensersatzansprüche geltend zu machen. Aber ich meine nicht diese Individualansprüche, sondern das, was namens der gesamten armenischen Nation 1919 von der Vereinten Armenischen Delegation auf der Pariser Friedenskonferenz vorgetragen wurde. Damals haben die Armenier versucht, den Gesamtschaden der Verluste zu evaluieren: Wieviele Kirchen, wieviele öffentliche, weltliche Gebäude etc. wurden zerstört?

Bezogen auf Deutschland taucht seit Heinrich Vierbüchers Pamphlet auch immer wieder die Gesamtsumme konfiszierten armenischen Vermögens auf, die das jung-türkische Regime deutschen Banken anvertraut hat. Kann man eigentlich darüber Näheres in Erfahrung bringen?

Wiegesagt, ich halte es für taktisch völlig unklug, in Deutschland, das so belastet ist mit (berechtigten) Wiedergutmachungsansprüchen das ohnehin schon schwierige armenische Anliegen durch materielle Forderungen zu erschweren. Aber wenn man Verzicht signalisiert, dann sollte man ungefähr beziffern können, wie umfangreich dieses Verzichtsvolumen ist. Zweitens ist es denkbar, materielle Wiedergutmachungsansprüche umzuwandeln in politische Wiedergutmachung. Dazu fällt uns allen bestimmt viel ein. Mir zum Beispiel die internationale Verpflichtung der Republik Türkei, das noch vorhandene Kulturerbe der Armenier zu schützen, zu pflegen bzw. internationale oder armenische Pflege uneingeschränkt zuzulassen und besonders bedeutende Bauten unter den Schutz der UNESCO zu stellen; aber auch die Anerkennung des Selbstbestimmungsrechts für die Armenier in Arzach usw. Oder die Rückgabe von Ani und Ararat an die Republik Armenien, so wie dies der sowjetrussische Außenminister Tschitscherin einmal erfolglos den Türken vorgeschlagen hatte.

Langer Rede kurzer Sinn: Könnte das Institut für Armenische Fragen hierbei helfen und recherchieren, mit Hilfe seiner internationalen Beziehungen?

Ich habe übrigens mit großem Interesse den Auszug aus der ADK gelesen, in dem von dem Projekt Ihres Instituts zur Sammlung von Überlebendenberichten die Rede ist. Das erinnert ein wenig an das Spielberg-Projekt. Ich wäre interessiert zu erfah-

Նամակ 7.3

ren, wie dieses Projekt fortgeführt wird und ob es eine Koordination mit bereits vorhandenen Projekten (in USA das Ehepaar Miller, Mihran Dabag in Bochum) gibt. Ich selbst habe eine junge armenische Wissenschaftlerin aus den USA betreut, die eine Untersuchung über geschlechtsspezifische Unterschiede bzw. über das Schicksal der Frauen beim armenischen Völkermord geschrieben hat. Sie hat Dr. Dabag gebeten, ihr Zugang zu „seinem“ Material zu gewähren, diesen aber nicht erhalten, während das Ehepaar Miller ausgesprochen kooperativ war. Ich habe jetzt Dr. Katharine Derderian auf das Projekt an Ihrem Institut hingewiesen und sie wird es zumindest in ihrer Arbeit erwähnen.

Soviel für heute. Herzliche Grüße aus dem stürmischen Berlin,

Ihre

Նախակ 8.1

rausforderungen der Technik

Betreff: Herausforderungen der Technik

Datum: Thu, 27 Jan 2000 15:14:20 +0100

Von: Tessa Hofmann <hofmannt@komma.fddi2.fu-berlin.de>

An: "Dr. Aschot Manutscharjan" <Aschot.Ruth@t-online.de>

Lieber Aschot,

Neugier macht erfinderisch. Und so habe ich doch noch die beiden von Marianne Owassapian an mich gemailten Briefe öffnen können. Sie sind kurz und sagen ohne Kenntnis des Kontext nicht viel aus. Tilman versteckt sich hinter einem Schein-Mißverständnis: Er tut so, als sei der "mer kotsch" bereits die Abstimmungsvorlage des Bundestages. Dessen Formulierung können wir ja nicht vorgreifen. Unser Aufruf/Petition enthält im ersten Teil Argumente und Begründung, im zweiten zwei Forderungen für die Abstimmung durch das Parlament: a) der Bundestag anerkennt die Faktizität des Genozids und b) verlangt er, daß auch das türkische Parlament endlich dies anerkennt.

Der Rest kann vom Bundestag verwendet werden oder auch nicht. Schwarschs Antwort ist lakonisch und gut, finde ich. Was sagst Du?

Hier die Texte:

An
Gesellschaft für bedrohte Völker
z.H. Herrn Tilman Zülch
PO - Box 2024
37010 Göttingen

den 24.1.2000

Betr.: Petition

Sehr geehrter Herr Zülch,

als neu gewählter Vorsitzender des ZAD bestätige ich den Eingang Ihres Schreibens vom 21.1.2000 und bedaure, daß Sie den Erfolg unserer Petition für so wenig erfolgreich ansehen. Erlauben Sie mir daher zu hoffen, daß Sie Unrecht haben werden.

Zu Ihrer anschließenden Frage möchte ich Ihnen mitteilen, daß Mitglieder des ZAD nahezu alle nicht kirchlichen armenischen Vereine in der BRD sowie vereinzelte hier lebende Armenier sind.

Mit freundlichen Grüßen

Dr. Owassapian

27.01.00 15:14

Նամակ 8.2

raustorderungen der Technik

Gesellschaft
für
bedrohte Völker

Zentralrat der Armenier in Deutschland
Postfach 703040

60567 Frankfurt/Main

Society for Threatened Peoples

Association pour les Peuples Menacés

Asociación para la defensa de los pueblos amenazados

Assodazione per i Popoli Minacciati

Društvo za ugrozene narode

ACCOUHAltMS no aa-HTe penpecoMpoBaHHbIx Haponos

UFuslārārāsi Miifdu-r HafldārV-ve Azinliklan Koruma Organ izasyonun

Rexistina ii bo gelen bingef

Liebe Freunde,

der Appell für den Bundestag ist so sinnlos, weil die Aufnahme von Kurden, Griechen etc die Annahmehancen so weit verringert, dass es müßig ist, ihn vorzulegen.

Schließlich würden wir gern wissen, wer im Zentralrat Mitglied ist.

Mit freundlichem Gruß Ihr

Tilman Zülch (nach Diktat erkrankt)

Inge
Sekretariat Tilman Zülch
cft&(-r

a~44I ~#yaMr UlaiI ū&aßi

NGO in consultative status
(Category II) with the Economic and Social Council (ECOSOC) of the
United Nations

PO-Box 2024
D-37010 Göttingen

Telefon +49/551/49906-0 Teiefax -49/551/58028

&mail:
info@gfbv.de

homepage:
<http://www'n'.gfbv.de>

Ելակ 9.1

ZENTRALRAT DER ARMENIER IN DEUTSCHLAND (ZAD) e.V. ⇒	Arbeitsgruppe Anerkennung Kontakte:
INFORMATION- UND DOKUMENTATIONSZENTRUM ARMENIEN (IDZA) ⇒	Dr. Gerayer Koutcharian Tel.: 030/771 38 22 Dr. Tessa Hofmann
INSTITUT FÜR ARMENISCHE FRAGEN e.V.	Mainauer Str. 9, II, 12161 Berlin Tel.: 030/851 64 09 (privat) 838 42 08 (dienstl.)
GESELLSCHAFT FÜR BEDROHTE VÖLKER e.V.	Fax: 030/851 7974
Koordinationsgruppe Armenien	email: hofmann@komma.fddi2.fu-berlin.de 10. März 2000

Alice Maroukhan
Rümannstr. 51

80804 München

Liebe Alice,

anbei den obligaten neuesten Stand der Unterschriften und noch einmal die Einladung zur Podiumsdiskussion, auf dem neuesten Stand. Die Zahl der korporativen Unterzeichner hat sich erhöht. Am wichtigsten ist der Dachverband der syrischen (aramäischen) Verbände. Außerdem hat der Schriftsteller Dogan Akhanli (Köln) vom Menschenrechtsverein Türkei/Deutschland e.V. unterzeichnet. Herr Akhanli hat im Oktober 1999 seinen Roman über den Genozid an den Armeniern unter dem Titel „Die Richter des Jüngsten Gerichts“ beim Istanbul Belge Verlag publiziert. Der Menschenrechtsverein veranstaltet am 7. April in Köln einen Abend zum Thema „Die Armenische Frage existiert nicht mehr?“ mit Mihran Dabag als Referenten.

Aschot hat jetzt definitiv für das Podium zugesagt. Drei Armenier im Podium, das ist zu viel des Guten, auch in Hinblick auf die Gesamtzahl. Gerayer tritt nur dann in Erscheinung, wenn Du oder Aschot kurzfristig ausfallen sollte(st). Frau Roth wird vermutlich nicht teilnehmen. Das sagte mir ihr für die Terminabsprachen zuständiger Mitarbeiter, ein ansonsten freundlicher Iraner. Frau Roth hat am Vortag (8. April) etliche Termine in Bayern und möchte am Sonntag en famille bleiben, bevor sie abends nach Berlin zurückfliegt (die nächste Woche ist dann für sie Sitzungswoche). Am 4. April habe ich morgens eine 30minütige Audienz bei Frau Roth (zusammen mit Gerayer), das immerhin. Und bei dieser Gelegenheit werde ich sie direkt fragen, ob sie es nicht doch ermöglichen kann, und sei es auch, als Privatperson im Publikum zu sitzen. So hat es mir ihr Mitarbeiter empfohlen. Aber wie schon Prof. Steinbach sagte (und ich es spontan empfand): Zwei Parlamentarier im Podium, das wird wohl kaum gelingen.

Bis zur direkten Absage von Frau Roth bleibt sie im Programm als „angefragt“, das ist so üblich. Ich sage Dir dies alles nur zur vertraulichen Vorabinformation.

Bleibt zu hoffen, daß Herr Özdemir den Termin einhält. Schließlich hat er ihn selbst vorge schlagen. Hier meinte der nette Iraner, daß Herr Özdemir im allgemeinen zuverlässig sei. Wenn allerdings von den Medien ein attraktiveres Angebot für diesen Abend käme wie zum Beispiel eine Einladung von Frau Christiansen, dann würde uns Herr Özdemir kaltlächelnd stehenlassen. Auch das habe ich schon gegewöhnt, angesichts der Reaktion von Herrn Özdemir beim „Focus“ und sonstwo: Uns schreibt er nicht, aber dem „Focus“ gleich zwei Seiten. Wollen wir hoffen, daß Frau Christiansen (oder wer auch immer) ihn nicht am Sonntagabend fortlockt.

Նամակ 9.2

2

Schließlich habe ich dem netten Iraner noch eine weitere Bestätigung einer langgehegten Vermutung entlockt: Zwischen dem Menschenrechtsausschuß und dem Ausschuß für Auswärtiges unter Herrn Klose herrscht ein absurdes Konkurrenzverhältnis, obwohl der Klose-Ausschuß viel größer ist. Bei der Frage, wem wir unsere Petition übermitteln, riet mir der Roth-Mitarbeiter zum Außenausschuß. Vielleicht deshalb, weil er das unangenehme Thema von dem Ausschuß seiner Chefin wegwimmeln will. Vielleicht aber auch, weil er es gut mit uns meint. Meine Name war ihm, wie er sagte, ein Begriff.

Mehr Gewißheit werde ich in dieser wichtigen taktischen Frage erlangen, wenn ich am 4. April mit Frau Roth gesprochen habe.

Letzte Woche hat sich bei mir eine Frau Strube-Edelmann per email gemeldet, vom wissenschaftlichen Dienst des Bundestages. Sie fragte wegen der armenisch-türkischen Beziehungen an. Meine Antwort und ihre Frage ebenfalls anbei.

Schließlich sende ich Dir noch die erwähnten Kopien aus „AIM“.

Herzlichst,

Anlagen

P.S.: Deine Frage: Wer wird eingeladen? Antwort: Wen immer Du vorschlägst. Meinerseits habe ich die Einladung bereits durch email den „Interessierten“ zur Kenntnis gebracht: IDG, Mesropzentrum, DAG und diverse andere, die Du größtenteils nicht kennst. Ich bin sicher, daß von diesen Herrschaften niemand kommt. Gerayer hat brieflich den armenischen Botschafter eingeladen, die Botschafter Griechenlands, Zyperns und der Türkei werde ich noch einladen, ferner die Ausländerbeauftragte. Der Termin erscheint im Veranstaltungskalender des „Hauses der Demokratie“ und auch der beiden Berliner Veranstaltungszeitschriften „Zitty“ und „tip“. Natürlich haben die beiden armenischen Gemeinden Berlins bereits Einladungen, ebenso die Griechische Demokratische Gemeinde sowie die syrisch-orthodoxe. Griechenland: Am 9. April sind Parlamentswahlen. Da es in Griechenland (noch immer) keine Briefwahl gibt, fliegen viele Griechen an dem Tag nach Hause. Schade.

Jeder sachdienliche Hinweis und Rat für Einladungen wird gern angenommen, und natürlich freue ich mich, wenn ihr selbst Einladungen weiterverschickt.

Նամակ 10.

iverses

Betreff: Diverses

Datum: Mon, 13 Mar 2000 11:22:07 +0100

Von: Tessa Hofmann <hofmann@komma.fddi2.fu-berlin.de>

An: "Dr. Schawarsch Owassapian" <061386231-0001@t-online.de>,
"Dr. Raffi Bedikian" <ZAD-RAFFI@t-online.de>

Lieber Raffi,
lieber Herr Dr. Owassapian,

unsere Sammlung wächst, zuletzt besonders dank Herrn Gratschja (Hratschia) Wardenjan aus Offenburg, den ich vor einigen Jahren kennenlernte (er war damals ein interessierter Zuhörer bei einem sonst sehr schlecht besuchten Vortrag, den ich in Offenburg hielt). Einige Unterschriften kamen auch von Frau Essayan-Abel (DAG, Frankfurt/Main). Von der Mesopotamien Kulturzentrale ist mir jetzt Hilfe beim Sammeln von Unterschriften unter Türken, Kurden und Deutschen angeboten worden.

Ein Telefonat mit einem iranischen Mitarbeiter von Claudia Roth hat bestätigt, was ich bereits vermutete: Zwischen den beiden Parlamentsausschüssen Auswärtiges und Menschenrechte besteht ein Wettbewerbsverhältnis. Auswärtiges ist der weit größere und vermutlich wichtigere Ausschuß, und dort wollen wir am 17. April die Petition förmlich einreichen. Ich habe heute den Vorsitzenden, Herrn Hans-Ulrich Klose (SPD), deswegen angeschrieben (Brief in der Anlage). Aus dem Brief könnt ihr auch entnehmen, daß in den USA etwas sehr Erfreuliches läuft: Prof. Dadrian hat dankenswerterweise auf einem wichtigen internationalen Kongreß in USA Unterschriften der führenden Völkermordforscher für unsere Petition gesammelt. Und wird weiterhin an US-Universitäten sammeln. Er hat noch etwas Wichtigeres initiiert, aber darüber möchte ich erst sprechen, wenn es zustandegekommen ist. Prof. Dadrian hat auch versprochen, Herrn Dr. Akcam an seine Unterschrift zu erinnern. Herr Akcam hält sich seit etwa einem Monat in den USA als Stipendiat auf und hat Kontakt zu Prof. Dadrian.

Es gibt einen Bundestags-"Ausschuß für Angelegenheiten der Europäischen Union" mit Herrn Dr. Friedbert Pflüger (CDU) als Vorsitzendem. Ihm schreibe ich morgen.

Frage zu den ZAD-Aktivitäten zum 24. April: Sind die Einladungen an die armenischen/armenophilen Verbände bzw. Personen verschickt? Falls nein, muß das jetzt passieren, selbst wenn noch kein Raum gefunden wurde. Diese Information kann später allen nachgeliefert werden, die sich anmelden. Ich bin gern bereit, bei dieser Veranstaltung einen Bericht über "Die Anerkennung des Völkermords in der Bundesrepublik Deutschland: Eindrücke und erste Ergebnisse" zu halten.

Zweite Frage: Ist der Brief an Prof. Luchterhandt verschickt worden? Wo sind die Unterschriften der übrigen ZAD-Ehrenmitglieder?

Herzlichst,
Tessa Hofmann

 Part 1.2

Name: Petition.doc
Type: Microsoft Word Document (application/msword)
Encoding: base64

Նամակ 11.

Heidemarie Lüth
Mitglied des Deutschen Bundestages
Vorsitzende des Petitionsausschusses

Heidemarie Lüth, MdB - Platz der Republik - 11011 Berlin

Frau Dr. Tessa Hofmann
Herrn Dr. Gerayer Koutcharian
Mainauer Str. 9, II

12161 Berlin

Reichstag Platz der Republik 11011 Berlin

Heidemarie Lüth
Büro Mauerstr. 36 Haus 3
10117 Berlin
Tel: (030) 227 - 73 257
Fax: (030) 227 - 76 657
Email:
heidemarie.lueh@bundestag.de

Wahlkreis

Heidemarie Lüth
Wilhelm-Külz-Str. 35
04552 Borna
Tel: (03433) 900 882
Fax: (03433) 200 123
Email:
heidemarie.lueh@wk.bundestag.de

Berlin, den 14.04.2000/Sw

Übergabe Ihrer Petition „Es ist Zeit: Völkermord verurteilen“ am 13.04.2000

Sehr geehrte Frau Dr. Hofmann,
sehr geehrter Herr Dr. Koutcharian,

Ihre Petition „Es ist Zeit: Völkermord verurteilen“ habe ich mit Interesse entgegen genommen. Ich habe Ihre Eingabe heute an unseren Ausschussdienst, der sich z. Z. noch in Bonn befindet, zur Prüfung und weiteren Bearbeitung weitergeleitet. Ob wir da in Zukunft etwas bewegen können, kann ich leider heute noch nicht sagen, aber Sie können versichert sein, dass wir Ihr Anliegen mit aller Kraft unterstützen werden.

Über das Petitionsverfahren werde ich mich selbst auf dem Laufenden halten lassen.

Bis dahin bitte ich Sie um Geduld.

Heidemarie Lüth

Նամակ 12.1

Betreff: Völkermord-Petition u.a.

Datum: Mon, 20 Mar 2000 13:40:19 +0100

Von: Tessa Hofmann <hofmann@komma.fddi2.fu-berlin.de>

An: giyasettin.sayan@pds.parlament-berlin.de

Sehr geehrte Frau Imihan,
lieber Giyas,

wie be- und versprochen anbei der Aufruf/Petition der "Arbeitsgruppe Anerkennung" (hinter dieser "Viererbande" stecken: Zentralrat der Armenier in Deutschland e.V., Koordinationsgruppe Armenien der Gesellschaft für bedrohte Völker, Informations- und Dokumentationszentrum Armenien, Institut für Armenische Fragen e.V.).

Über unsere Aktion berichtete am 31.01.2000 "Focus" (Nr. 5/2000). Zu den Unterschriften ist noch zu sagen, daß die Sammlung weitergeht und wir uns natürlich freuen, wenn auch Sie/Du unterschreiben. Prof. Dadrian hat übrigens in USA 120 Unterschriften international führender, meist jüdischer Genozid- bzw. Holocaustforscher zu dieser Petition gesammelt, - ein nicht zu unterschätzender Beitrag.

Zweitens schicke ich die Einladung zu unserer Podiumsdiskussion am Sonntag, den 9. April. Den Termin schlug Herr Özdemir vor. Herr Ozan Ceyhun (MdEP) bot seine Teilnahme gegenüber einem Vertreter des Zentralrats der Armenier an. Ich habe außerdem noch die Föderation der Syrischen (aramäischen) Vereine in der BRD e.V. gebeten, einen Vertreter für das Podium zu entsenden, denn der Völkermord an den (As) Syrern steht allzu oft im Schatten des armenischen.

Angefragt sind Herr Dr. Pflüger (CDU/CSU und Vorsitzender des EU-Ausschusses), Frau Roth (Grüne, Menschenrechte) sowie Herr Klose (SPD, Auswärtiger Ausschuß). Frau Roth wird voraussichtlich nicht teilnehmen können, Herr Klose hat brieflich wegen anderer Termine abgesagt (und hält seinen Ausschuß für nicht zuständig in dieser Angelegenheit). Falls ein sachkompetenter Vertreter der PDS am Podium teilnehmen möchte, ist er/sie sehr willkommen. Sonst müssen wir mit Rücksicht auf den Parteitag diese Teilnahme verschieben (die AG Anerkennung stellt sich auf eine mittelfristige Kampagne ein und wird sie auch in Zukunft mit solchen Veranstaltungen begleiten).

Schließlich möchte ich schon jetzt darauf hinweisen, daß die "AG Anerkennung" und der Verein der Völkermordgegner e.V. am 17. April, 10 Uhr, in der Katholischen Akademie Berlin eine Pressekonferenz durchführen (Hannoversche Str. 5, 10115 Berlin-Mitte, Seminarraum 2). Sie erfolgt aus Anlaß des 85jährigen Gedenkjahres an den Völkermord an den Armeniern (der der am meisten tabuisierte Genozid des 20. Jahrhunderts war) und aus Anlaß der beiden Petitionen, die wir anschließend dem Bundestag überreichen werden (bleibt zu überlegen, ob dem Menschenrechtsausschuß oder dem Petitionsausschuß. Ich spreche am 4. April mit Frau Roth darüber).

Vertreter türkischer Menschenrechtsgruppen aus der türkischsprachigen Diaspora Deutschlands werden zu diesem Termin nach Berlin kommen und mich zum Parlament begleiten. Unter anderem hat zugesagt: Herr Dogan Akhanli von TÜDAY (und Autor eines 1999 beim Istanbul Belge-Verlag erschienenen Romans über den Genozid), Herr I. Metin Aycicek (Mesopotamien-Zentrum, Nürnberg).

Eine förmliche Einladung zur Pressekonferenz schicke ich rechtzeitig per email zu, - es wäre sehr freundlich, wenn sie von euch an Journalisten weitergeleitet wird.

Alle bisherigen Verlautbarungen und Resolutionen von internationalen politischen Körperschaften und nationalen Parlamenten, von

Նամակ 12.2

Völkermord-Petition u.a.

Regierungsvertretern und NGOs zum Völkermord an den Armeniern sind in englischer Sprache auf der Webseite des Armenian National Institute aufbereitet, was unsere Argumentations- und Informationsarbeit sehr erleichtert:

<http://www.armenian-genocide.org/affirmation/affirmlinks.htm>

Herzliche Grüße
Dr. Tessa Hofmann

Mainauer Str. 9, II
12161 Berlin
Tel.: 030/851 64 09 (privat)
8385 42 08 (dienstl.)
Fax: 851 79 74 (privat)
email: hofmannt@komma.fddi2.fu-berlin.de

 Part 1.2

Name: Petition.doc
Type: Microsoft Word Document (application/msword)
Encoding: base64

 Part 1.3

Name: Einlad~1.doc
Type: Microsoft Word Document (application/msword)
Encoding: base64

Նամակ 13.1

Betreff: Resolution

Datum: Mon, 1 May 2000 12:00:09 +0200

Von: Wolfgang.Gust@t-online.de (Wolfgang Gust)

An: hofmannt@komma.fdi2.fu-berlin.de

Wentorf, den 1. Mai 2000

Lieber Frau Dr. Hofmann,

wie ich Ihnen damals schon in Berlin sagte, haette ich gern noch einige Dinge mit Ihnen besprochen, bevor ich in wenigen Tagen fuer mehrere Wochen nach Frankreich reise.

Zuvor moechte ich Ihnen zu Ihrer Arbeit sehr herzlich gratulieren. Sie haben sehr viel zusammengetragen, und damit einen guten Grundstock fuer die Frage der Anerkennung geschaffen. Es waere sehr schade, wenn diese Arbeit nicht mit einer Anerkennung gekroent wuerde.

Mein Eindruck ist allerdings, dass wir weitere Anstrengungen unternehmen muessen. Nach Ansicht meiner Kollegen, mit denen ich darueber gesprochen habe, ist der Petitionsausschuß nicht das richtige Gremium, um die Bundestags-Entscheidung vorzubereiten. Es muesste ein kleines Wunder geschehen, wenn es ueber diese Schiene klappt. Wie ich in der Hamburger Runde schon damals sagte, waren die franzoesischen Armenier deshalb relativ erfolgreich, weil sie vor der Eingabe Gespraechе auf allen Ebenen mit Politikern fuehrten mit dem Ergebnis, dass die Anregung zur Resolution aus den Reihen der Parlamentarier kamen. Diesen Weg muessen wir auch gehen. Ich werde Anfang Juni in Paris mit mehreren Armeniern sprechen und mich nochmals genau erkundigen.

Meiner Meinung nach muessen wir die Parlamentarier direkt angehen, wie es auch die Oesterreicher machen. Nur eine von Parlamentariern getragene Resolution, am besten von einer Fraktion (aber das ist wohl illusorisch) haette wohl gute Chancen, im Bundestag ernsthaft eroertert zu werden. Nach meiner Rueckkehr um den 10 Juni herum werde ich mich um Gespraechе mit Bundestagsabgeordneten bemuehen, die ein Kollege von mir bis dahin vorbereitet.

Mit Taner bin ich uebrigens der Meinung, dass die deutsche Mitverantwortung fuer die Anerkennung durch den Bundestag im Vordergrund stehen muss. Wie genau wir sie ins Spiel bringen, darueber koennen wir in kleiner Runde diskutieren. Auf keinen Fall duerfen wir diese wichtige Thema ausklammern oder es gar den Historikern ueberlassen!

Ich kann Ihre hohe Meinung von den deutschen Historikern ueberhaupt nicht teilen. Man braucht sich gar nicht solche Auswuechse wie die Rassentheorien anzusehen, wo deutsche Geschichtsprofessoren einen unglaublichen Schwachsinn zusammengeschrieben haben, um hoechste Vorsicht walten zu lassen. Auch bei der Herausbildung des Nationalsozialismus hat die Historikerkunft - neben den Ärzten und Juristen - eine beschaemende Rolle gespielt.

Mich erschuettert immer wieder, dass die deutschen Historiker ganz wichtige Entwicklungen gar nicht oder nur sehr verspaetet sehen. Die Rolle der deutschen Wehrmacht ist solch ein Fall, der sogenannte deutsche Sonderweg ein anderer. Ein Jahrhundert lang haben die deutschen Historiker diesen Sonderweg als deutsche Grosstat gefeiert, jetzt daemmert es ihnen langsam (siehe Winckler: Der lange Weg nach Westen), dass dieser Sonderweg ein Holzweg war mit katastrophalen Folgen. Ich koennte noch viele Themen anfuehren, die nicht fuer die Qualitaet dieser Zunft sprechen.

Selbst in unserem kleinen Kreis fallen die Historiker eher durch mangelnde Qualitaet auf. Vergleichen Sie die Duennbrettbohrerei des Historikers Saupp mit der hohen Qualitaet der Dissertation des Philologen van Kampen. Zum Thema Lepsius sollten Sie einmal nachlesen, was der Historiker Hilmar Kaiser dazu auf dem Pariser Kolloquium gesagt hat (veroeffentlicht in "L'actualité du Génocide des Arméniens", herausgegeben vom "Comité de défense de la cause arménienne"). Seine Erkenntnis zum Thema deutsche Mitverantwortung gipfelte in der Feststellung, Wangenheim habe die Verlautbarungen der

Նամակ 13.2

solution

Pforte weitgehend vorformuliert.

Als ich Kaisers Vortrag in Paris hoerte, habe ich mich sofort wieder an die Lepsius-Arbeit gemacht, denn ich hatte sie unterbrochen, um Kaiser den Vortritt zu lassen (so froh war ich anfangs, dass endlich ein deutscher Historiker sich an das Thema machte). Wenn wir heute mit Hochdruck daran arbeiten, noch moeglichst viele Dokumente zu veroeffentlichen, dann auch mit dem Gedanken, diese wichtige Materie nicht den Historikern zu ueberlassen, die ihre Erkenntnisse, auch wenn sie noch so falsch sind, in ihrer masslosen Ueberheblichkeit gleich wieder als definitive Wahrheit hinstellen.

Als ich den Lepsius ins Internet stellt, kam von Kaiser eine e-mail, in der er in zwei Saetzen gleich zwei Mal seine "Wissenschaftlichkeit" meiner minderwertigen "journalistischen" Arbeit gegenueberstellte. Wenn Akademiker von "Wissenschaftlichkeit" sprechen, dann ist mein Reflex immer: Jetzt wird die Wahrheit besonders gruendlich verdreht. Wenn Historiker auf Wissenschaftlichkeit pochen, dann klingelt bei mir immer das Revisionismus-Glockchen. Mit Julius Hackethal kann ich deshalb nur sagen: Vorsicht Historiker!

Als ich Ihre Anregung hoerte, dass wir Nichthistoriker doch besser ein Gutachten bei einem Militaerhistoriker einholen sollten, musste ich nicht nur sehr herzlich lachen, sondern auch an meine Anfaenge im SPIEGEL denken. Wir waren damals eine Generation junger Akademiker, die sofort nach dem Uni-Examen ohne jede Berufserfahrung eingestellt wurden. Noch ganz fasziniert von der Vorreiterrolle der Universitaeten setzten wir durch, dass wir fuer wichtige Veroeffentlichungen Gutachten von Professoren einholen durften. Man liess uns gewaehren, bis wir selbst diesen Weg wieder verliessen: Die Gutachten waren so teuer wie wertlos.

Wenn Leistungen von Historikern erbracht worden sind, dann zumeist ausserhalb der Universitaeten. Nehmen Sie das Megathema "Kriegsverbrechen der deutschen Wehrmacht". Es war der Historiker Johannes Heer vom Hamburger Institut fuer Sozialforschung, der es zur Diskussion stellte. Es sind die Historiker des Muenchner Instituts fuer Zeitgeschichte, die es nacharbeiten und demnaechst erste Ergebnisse veroeffentlichen. Die Uni hat einmal mehr ein grosses Thema verpennt, wenn sie nicht, wie so oft in der Vergangenheit, schlicht versagt hat. Wo waren sie denn, die berufenen Vertreter des deutschen Geistes, als die Naziverbrecher aufmarschierten? Null Praesenz der beamteten Moral. Da bin ich schon stolz auf meine Zunft, die wenigstens einen tapferen Vertreter stellte, der auch fuer seine Ueberzeugung zu sterben bereit war. Deshalb nochmals mit Hackethal: Doppelte Vorsicht - Geschichtsprofessor!

Nicht erst die Greencart-Diskussion macht klar, dass die deutschen Universitaeten als Vorreiter zur Bewaeltigung gesellschaftlicher Probleme ausgesdient haben. Auch sie haben Informatiker ausgebildet, allerdings fuer die Probleme von gestern. Wie schoen, dass uns das angebliche Entwicklungsland Indien zeigt, wie man es macht. Auch die hervorragende Arbeit Ihres Vereins ist ein Beweis dafuer, dass private Institutionen weit mehr erreichen als universitaere. In der Kunst haben die Unis schon seit langem ausgesdient, nun tun sie es zunehmend auch in den Naturwissenschaften. Mein juengster Sohn, der sich in seinem Fach Gen-Biologie habilitiert, ist auf ein privates englisches Institut ausgewichen, weil an den deutschen Unis auch in dieser Zukunftssparte fast nichts mehr laeuft. Die Geisteswissenschaften sind der naechste Zweig, wo die Unis den Kontakt zur Wirklichkeit verlieren, davon bin ich ueberzeugt.

Natuerlich gibt es unter den Historikern sehr gute Leute, natuerlich sollten wir uns Rat holen, wenn er nuetzlich ist. Vor allem methodisch koennen wir einiges lernen. Wir selbst haben das auch getan, in dem wir das Konzept fuer die Dokumentation in allen Einzelheiten mit einem der wenigen Historiker besprachen und weiterhin besprechen, der Erfahrung mit Quelleneditionen hat und ein Spezialist des Ersten Weltkriegs war. Mit unserer geplanten Internet-Veroeffentlichung der Dokumente, bei der wir voellig neue Wege gehen, werden wir sehr wahrscheinlich einmal mehr den Historikern zeigen, wie man solche

Նամակ 13.3

Dinge heute angeht. Natuerlich geht es dann wieder los mit der "Wissenschaftlichkeit", denn diese Form der Demokratisierung von Informationen ist Gift fuer eine Zunft, die ihre Bedeutung oft nur aus ihren exklusiven Zugangs zu Informationen schoepft.

Sie sollten, liebe Frau Dr. Hofmann, Ihr Licht nicht so unter den Scheffel stellen und versuchen, Geschichte "anzulernen". Ich glaube, dass Ihre Veroeffentlichungen deshalb so vorzueglich waren und sind, weil Sie eben nicht von einer Historikerin stammen.

Zu Ihrer konkrete Anregung einer Zusammenarbeit mit Hermann Goltz zum Thema Johannes Lepsius kann ich nur sagen, dass dem - von oben genannten gegenseitigen Vorbehalten vielleicht abgesehen - von mir aus nichts im Wege steht, und inzwischen wohl auch nichts mehr von seiner Seite. Seit Sommer letzten Jahres hat er von mir alle Dokumente des Auswaertigen Amts, die Lepsius betreffen. Ich wollte sie urspruenglich zusammen mit D&A veroeffentlichen, aber sie geben ein einseitiges Bild. Logischerweise muessten sie ergaenzt werden durch Lepsius-Material aus dem Goltz-Archiv. Ich besitze seine Filme leihweise aber erst seit kurzer Zeit und werde sie durchsehen, wenn ich im Juni zurueck bin. Was die AA-Dokumente anbelangt, da kann ich schon sagen, dass eine Klaerung der Vorgaenge um D&A schwer moeglich ist, weil dazu kaum etwas in den Akten steht. Und auch Goltz ist skeptisch, was seine Lepsius-Unterlagen anbelangt.

Der Schritt der Israelis zur Anerkennung des Voelkermords an den Armeniern ist von ganz grossem Interesse, wenn sich der Wandel als dauerhaft erweist. Das koennte unserer Sache einen grossen Auftrieb geben. Nur sollten wir vielleicht nochmals Ziele und Vorgehensweise diskutieren. Sie wissen, dass ich Ali Ertem sehr mag und seine Arbeit grossartig finde, sonst haette ich Sie dereinst gar nicht auf ihn aufmerksam gemacht. Aber seine Forderungen mit denen der Armenier zu verbinden, halte ich fuer falsch. So muss er Ruecksicht auf die Kurden nehmen, die seine Anliegen stuetzen. Die logische Folge sind dann sprachliche und inhaltliche Kompromisse, die niemand mehr versteht, am wenigsten die Armenier. Und fuer die es im Bundestag sicherlich keinen Konsens gibt. Es vielen gut zu machen, das ist doch eine alte Erfahrung, fuehrt oft dazu, es niemandem gut zu machen und mit allen zu verderben.

Das faengt mit der Ueberschrift zur Resolution an, die den ersten Satz der Resolution ueberhaupt nicht mehr deckt. Einen Voelkermord verurteilen koennen alle, selbst die Neonazis (die meinen dann den an den Sudetendeutschen) oder die Stalinisten (die denken dann an die kroatischen Serben). Unser Thema ist die Anerkennung des Voelkermords an den Armeniern, sonst nichts, und das muss unbedingt in der Ueberschrift stehen, denn die hat plaktiven Charakter.

Als Sie Ihre Unterschriftenaktion starteten, dachte ich an eine Werbeseite mit diesen Unterschriften beispielsweise in der Frankfurter Rundschau. Diese klassische PR-Arbeit sollten wir nicht vernachlaessigen. Die Finanziere dafuer liessen sich unter Armeniern schon finden. Sie sollten aus den vorhandenen Unterschriften eine solche gemischte Liste zusammenstellen. Nur bitte, bitte nicht die Zwei-Klassen-Gesellschaft der Petition wiederholen, wir wuerden uns mit solch einem Rueckfall in Kaisers Zeiten schlicht laecherlich machen. Eine reine Professoren-Petition ist natuerlich moeglich, aber eine allergnaedigste Unterwerfung unter Professoren und Kleriker haben die Hofmanns, Hilsenraths und Hannovers (der lehrt uebrigens seit vielen Jahren an der Uni Bremen) nun wirklich nicht verdient. Ich jedenfalls stehe dafuer nicht zur Verfuegung.

Ich weiss, wir haben Sie zu lange allein gelassen, weil wir alle froh waren, dass die Tessa Hofmann es mal wieder macht. Und Sie haben Ihre Arbeit sehr gut gemacht, wirklich sehr gut, und die Armenier werden es Ihnen danken. Das sollte uns nun aber nicht daran hindern, den einen oder anderen Akzent zu verschieben, weil es der Sache dient.

Mit den besten Gruessen
Ihr
Wolfgang Gust

Նամակ 14.1

ZENTRALRAT DER ARMENIER IN DEUTSCHLAND (ZAD) e.V. ⇒	Arbeitsgruppe Anerkennung Kontakte:
INFORMATIONEN- UND DOKUMENTA- TIONSZENTRUM ARMENIEN (IDZA) ⇒	Dr. Gerayer Koutcharian Tel.: 030/771 38 22 Dr. Tessa Hofmann
INSTITUT FÜR ARMENISCHE FRAGEN e.V.	Mainauer Str. 9, II, 12161 Berlin Tel.: 030/851 64 09 (privat) 838 42 08 (dienstl.) Fax: 030/851 79 74 email: hofmannt@komma.fddi2.fu-berlin.de
GESELLSCHAFT FÜR BEDROHTE VÖLKER e.V. Koordinationsgruppe Armenien	

30. Juni 2000

Landtag von Mecklenburg-Vorpommern
Landtagsfraktion der PDS
Herrn Monty Schädel
Lennéstr. 1
Schloß Schwerin

19053 Schwerin

■ Unsere Petition „Es ist Zeit: Völkermord verurteilen!“

Sehr geehrter Herr Schädel,

auf etwas verschlungenem Wege bin ich an Ihre Anschrift geraten: Herr Dr. Klaus Grehn (MdB/PDS) nannte mir Herrn Carsten Neumann als Ansprechpartner im Landtag Mecklenburg-Vorpommern, und dieser hat mich dann an Sie weiterempfohlen.

Es geht um Folgendes: Die im Briefkopf genannten vier Organisationen setzen sich seit Jahrzehnten dafür an, daß der Völkermord an den Armeniern durch internationale wie nationale Gremien verurteilt bzw. zumindest als historische Tatsache „anerkannt“ wird. Das ist leider auch 85 Jahre post factum immer noch erforderlich, da sich die Republik Türkei trotz entsprechender Beschlüsse des Europäischen Parlaments, des Europarats, von UN-Gremien etc. weiterhin weigert, das Staatsverbrechen von 1915 als historische Tatsache zuzugeben. Sie blockiert damit nicht nur eine sachliche Betrachtung der jüngeren türkischen Geschichte, sondern hat organisierte Massengewalt als straffreies Mittel ihrer Innen- und Nationalitätenpolitik hoffähig gemacht.

Die zur „Arbeitsgruppe Anerkennung“ zusammengeschlossenen vier Organisationen haben am 13. April 2000 bei der Vorsitzenden des Petitionsausschusses des Deutschen Bundestages einen Antrag eingereicht. Nähere Informationen und Begründungen dazu finden Sie in den Anlagen, einschließlich des Textes unseres Aufrufes und des aktuellen Standes der Unterschriften. Wie Sie sehen, haben erfreulicherweise auch zahlreiche in Deutschland lebende Türken bzw. Angehörige der türkischsprachigen Gemeinschaft unterzeichnet.

Wir möchten aus Anlaß des EU-Beitrittswunsches der Republik Türkei jedoch nicht nur den Bundestag mit der Notwendigkeit der Vergangenheitsbewältigung unseres NATO-Partners befassen, sondern einen dezentralen Weg einschlagen und auch die

Նամակ 14.2

2

Landtage bitten, sich mit unserer Initiative auseinanderzusetzen. Dazu haben wir uns zunächst die „neuen“ Bundesländer ausgewählt, denn wir hoffen, daß dort eine größere Kenntnis Armeniens bzw. der Armenier und entsprechend ein größeres Verständnis herrscht.

Unsere Bitte an Sie: Könnten Sie uns raten, wie wir formal und praktisch vorgehen müssen? Sollen wir uns an den Petitionsausschuß wenden? Wen sollen wir informieren?

Wir hoffen, daß Sie uns helfen können und stehen natürlich gern für Rückfragen bereit.

Mit freundlichen Grüßen

i.a. der „Arbeitsgruppe Anerkennung“

(Dr. Tessa Hofmann)

Anlagen

Նախակ 15.

Betreff: Petitionsaufruf und anderes

Datum: Mon, 18 Dec 2000 13:51:36 +0100

Von: Tessa Hofmann <hofmannt@komma.fddi2.fu-berlin.de>

An: claudia.roth@bundestag.de

Sehr geehrte Frau Roth,

Herr Giyasettin Sayan bat mich, Ihnen unseren Petitionsaufruf "Es ist Zeit: Völkermord anerkennen" zukommen zu lassen. Ich tue dies in zwei Fassungen: die Datei "Petition.doc" enthält auch die Namen der inzwischen über 4.100 Einzelunterzeichner und ist daher sehr lang (23 Seiten). Aus Datenschutzgründen bitte ich um vertrauliche Behandlung.

Die Datei "Petition2.doc" enthält eine Fassung, die sich auf die korporativen Unterzeichner sowie prominente ausländische Unterstützer beschränkt und ist in dieser Form auch online im Internet auf mehreren Webseiten abrufbar.

Außerdem übersende ich Ihnen das Schreiben der AG Anerkennung an die Vorsitzende des Petitionsausschusses vom 13. April 2000 (Datei "Lüth2.doc"), das zeitgleich eingereichte Schreiben des Vereins der Völkermordgegner e.V. (Datei "Für die ...doc") sowie mein Schreiben an Frau Lüth vom 13. November 2000 (Datei "Lüth5.doc"). Darin schlage ich namens der AG Anerkennung eine Anhörung zum Völkermord an den Armeniern vor, bei der auch der Aspekt der deutschen Mitverantwortung erhellert werden könnte. Entsprechende Vorschläge für Sachverständige habe in diesem Schreiben ebenfalls übermittelt, stehe Ihnen aber für etwaige Rückfragen gern zur Verfügung.

Der Verein der Völkermordgegner hat die von der Großen Nationalversammlung der Türkei im November 1999 nicht entgegengenommene Petition nebst über zehntausend Unterschriften türkischer Staatsbürger inzwischen an die Parlamente verschiedener europäischer Staaten (bisher Bundesrepublik, Niederlande, Schweiz, Frankreich) übermittelt; als schweizerisches Zwischenergebnis übersende ich Ihnen den Antrag der Außenpolitischen Kommission des schweizerischen Nationalrats von der Homepage des schweizerischen Nationalrats:

http://www.parliament.ch/afs/data/d/bericht/2000/d_bericht_n_k4_0_20002018_01.htm

Mit freundlichen Grüßen
Dr. Tessa Hofmann
i.a. AG Anerkennung

 Part 1.2	Name: Lüth2.doc Type: Microsoft Word Document (application/msword) Encoding: base64
 Part 1.3	Name: Lüth5.doc Type: Microsoft Word Document (application/msword) Encoding: base64
 Part 1.4	Name: Petition.doc Type: Microsoft Word Document (application/msword) Encoding: base64

Նամակ 16.1

Betreff: Pressekonferenz am 10.04.01

Datum: Fri, 06 Apr 2001 10:32:07 +0200

Von: Tessa Hofmann <hofmann@komma.fddi2.fu-berlin.de>

An: uwe.hiksch@wk.bundestag.de

Lieber Herr Hikschi,
lieber Herr Pott,

zuerst nochmals Dank, daß Sie sich gestern Abend die Zeit genommen haben, sowohl über den Fortgang unserer Petition zu sprechen, als auch die Anliegen von Vertretern und Betroffenen der kleinasiatischen Griechen - Pontier und Ioniern - anzuhören. Für meine Freunde war dies ein erster und wichtiger Schritt.

Ich habe gestern Abend auch mit Herrn Ertem vom Verein der Völkermordgegner e.V. gesprochen. Herr Ertem würde gern, wenn es irgend geht, den Termin der PK vom 10. auf den 11.04. legen, denn dann beginnen in Hessen die Osterferien, und da er in einer Schule arbeitet, hätte er frei. Falls dies aber nicht möglich ist, wird er alles versuchen, um am 10. dabei zu sein. Ich bitte Sie, unter Berücksichtigung auf die Termine von Herrn Hikschi und auch pressestrategisch zu entscheiden. Pressestrategisch wichtig ist, daß heute, Freitag, den Medien bereits die Meldung über die gestrige Entscheidung im Bundestag vorliegt. Also sollten wir nicht allzu lange mehr mit der PK und der Bewertung der Entscheidung durch die Petenten warten.

Veranstalter und Teilnehmer der PK sind demnach:

1) Arbeitsgruppe Anerkennung (= Zentralrat der Armenier in Deutschland e.V., Institut für Armenische Fragen e.V.; Gesellschaft für bedrohte Völker, Koordinationsgruppe Armenien; Informations- und Dokumentationszentrum Armenien)

Die AG Anerkennung wird durch Dr. Gerayer Koutcharian (sprich: Jirajr Kotscharjan) und mich, Dr. Tessa Hofmann, vertreten sein. Herr Koutcharian wird ein Statement verlesen, in dem er aus Sicht der armenischen Petenten die Entscheidung des Petitionsausschusses bewertet (Positives und Desiderata) und auf die Notwendigkeit einer deutschen Stellungnahme zum Genozid an den Armeniern aus armenischer Sicht eingeht.

2) Verein der Völkermordgegner e.V., vertreten durch den Vorsitzenden Ali Ertem (Frankfurt/Main). Herr Ertem wird das selbe aus türkischer Perspektive vornehmen: Was bedeutet das Petitionsverfahren und die Entscheidung für die Förderung von Menschenrechten in der Türkei, für die Unterstützung dissidenter Türken (und Kurden, die ebenfalls in dem Verein vertreten sind)?

Für direkte Rücksprache mit Herrn Ertem per email bitte folgende Adresse notieren:

genozidgegner@hotmail.com

3) Uwe Hikschi

Die offene Frage ist, wer von uns beiden Deutschen im Podium die Frage der deutschen Mitverantwortung anspricht.

Es wäre schön, wenn die Abgeordnete Monika Brudlewsky und ihre SPD-Kollegin, die in Diyarbakir dem Strafverfahren gegen Yusuf Akbulut beigewohnt haben, gesondert eingeladen und gewonnen werden könnten, aus ihrer Erfahrung und Sicht die Notwendigkeit für die Türkei zu schildern, sich mit ihrer jüngeren Vergangenheit kritisch und nicht strafrechtlich auseinanderzusetzen.

Նախակ 16.2

Konferenz am 10.04.01

Bitte schicken Sie mir die Einladung zur Pressekonferenz zur Weiterleitung an mir bekannte Journalisten. Bitten Sie auch die Botschaft der Republik Armenien, die Einladung an armenische und russische Korrespondenten sowie an sonstige Journalisten weiterzuleiten. Die email-Anschrift der Botschaft:

armemb@t-online.de

Da Herr Koutcharian erst morgen am späten Nachmittag aus Karabach und Armenien zurückkehrt, werde ich seine Ghostwriterin sein müssen. Den abgesprochenen Text übermittele ich per Fax oder email an Herrn Hiks. Herr Koutcharian wird auch an unserem Vorbereitungstreffen teilnehmen.

Bis bald,
Tessa Hofmann

Wie Sie mich erreichen:
Dienstlich (heute, Freitag, bis ca. 15.00 Uhr) Tel.: 8385 42 08
privat: 851 64 09
Fax (privat): 851 79 74
email: hofmann@komma.fdi2.fu-berlin.de (dienstl.)